

<http://dx.doi.org/10.18778/7969-660-4>

GEOGRAFICZNO-POLITYCZNE
UWARUNKOWANIA
SYTUACJI MNIEJSZOŚCI POLSKIEJ
NA LITWIE I ŁOTWIE
PO 1990 ROKU

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

KATARZYNA LEŚNIEWSKA-NAPIERAŁA

GEOGRAFICZNO-POLITYCZNE
UWARUNKOWANIA
SYTUACJI MNIEJSZOŚCI POLSKIEJ
NA LITWIE I ŁOTWIE
PO 1990 ROKU

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2015

Katarzyna Leśniewska-Napierała – Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych
Katedra Zagospodarowania Środowiska i Polityki Przestrzennej
90-142 Łódź, ul. Stefana Kopcińskiego 31

RECENZENT

Krystian Heffner

REDAKTOR INICJUJĄCY

Damian Rusek

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Małgorzata Szymańska

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/kvartur

Publikacja sfinansowana ze środków budżetu centralnego Wydziału Nauk Geograficznych

Badania przeprowadzone na potrzeby opracowania zostały sfinansowane
ze środków Narodowego Centrum Nauki, przyznanych na podstawie
decyzji numer DEC-2011/01/N/HS4/02144 na realizację projektu
pt. *Wpływ przemian politycznych na Litwie i Łotwie na sytuację
mniejszości polskiej w XX i początkach XXI wieku – studium porównawcze.*

© Copyright by Katarzyna Leśniewska, Łódź 2015

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2015

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.07160.15.0.M

Ark. wyd. 13,5; ark. druk. 17,0

ISBN 978-83-7969-660-4
e-ISBN 978-83-7969-952-0

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

Spis treści

Wprowadzenie	7
1. Założenia metodologiczne	9
1.1. Wyjaśnienia terminologiczne	9
1.2. Zakres opracowania, cele i hipotezy badawcze	15
1.3. Metody badawcze	16
1.4. Zarys dotychczasowego stanu badań nad mniejszością polską na Litwie i Łotwie	22
2. Geneza obecności i dzieje Polaków na Litwie i Łotwie do roku 1990 – zarys problematyki	31
2.1. Polacy na Litwie	31
2.2. Polacy na Łotwie	73
3. Geografia skupisk Polaków na Litwie i Łotwie w XXI wieku	93
3.1. Rozmieszczenie i liczebność Polaków na Litwie na podstawie wyników spisów powszechnych z 2001 i 2011 roku	94
3.2. Rozmieszczenie i liczebność Polaków na Łotwie na podstawie wyników spisów powszechnych z 2000 i 2011 roku	109
3.3. Analiza porównawcza zmian rozmieszczenia i liczebności mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie	119
4. Uwarunkowania polityczne zmian sytuacji mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie po 1990 roku	125
4.1. Mniejszość polska wobec niepodległości Litwy i Łotwy	125
4.2. Relacje polityczne Litwy i Łotwy z Polską, a sytuacja mniejszości polskiej	134
4.3. Zmiany statusu prawnego mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie ..	150
5. Działalność organizacyjna Polaków na Litwie i Łotwie po 1990 roku	167
5.1. Organizacje społeczne	167
5.2. Szkolnictwo	193
5.3. Działalność polityczna	220
6. Studium porównawcze sytuacji politycznej i społecznej mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie po 1990 roku	235

Wnioski	245
Bibliografia	249
Spis rycin	265
Spis tabel	267
Spis fotografii	269
Od Redakcji	271

Wprowadzenie

Skład etniczny wielu państw współcześnie ma dość często charakter niejednorodny. Terytoria zarówno bardzo małych, jak i bardzo dużych krajów zamieszkiwane są przez liczne, nierzadko znacznie różniące się od siebie grupy etniczne, w tym również mniejszości narodowe. Pojawiły się one m.in. wskutek migracji ludności czy w wyniku zmiany granic państwowych (np. Polacy na Łotwie i Litwie). Kwestia mniejszości narodowych, zwłaszcza w ostatnich latach, jest przedmiotem rozważań specjalistów z różnych dyscyplin naukowych. Problem ten wielokrotnie podejmowali socjolodzy, etnografowie, prawnicy, politolodzy, kulturoznawcy, historycy, a także geografowie.

Problem mniejszości narodowych nie ogranicza się jedynie do ery państw narodowych, ale występował właściwie we wszystkich okresach historycznych. Warto podkreślić, iż kwestie związane z mniejszościami poruszane są nie tylko na szczeblach krajowych, ale również stają się elementem polityki międzynarodowej (JACKSON-PREECE 2007). Zagadnienie statusu prawnego mniejszości narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej stało się aktualne zwłaszcza w latach 90. ubiegłego wieku, w dobie transformacji ustrojowej państw tego regionu. W nowo zaistniałej sytuacji politycznej mniejszości narodowe zaczęły akcentować swoją tożsamość narodową, a także zgłaszać aspiracje polityczne (BIAŁEK 2008). Co więcej, w ciągu ostatnich lat można zaobserwować, z jednej strony, że mniejszości narodowe wykluczane są z uczestnictwa w życiu politycznym, a co się z tym wiąże wynarodowiane, a z drugiej – inne – przejawiają aspiracje do uzyskania autonomii. Różnią się też sposoby podejścia do mniejszości: dla jednych są one „pozostałością historii”, będącą źródłem licznych konfliktów, zaś dla innych wartościowym pluralizmem i uczestnikiem wymiany dóbr kulturowych (NIKITOROWICZ 2010).

Jak zauważa M. BARWIŃSKI (2013a), studia nad mniejszościami narodowymi w polskiej geografii politycznej mają długą tradycję i bogaty dorobek naukowy, a obecnie przeżywają renesans. Geografowie polityczni zajmujący się problematyką narodowości często korzystają z dorobku innych dyscyplin naukowych, takich jak historia, politologia, socjologia czy statystyka, ale punktem odniesienia analiz geograficznych pozostaje środowisko geograficzne i warunki społeczno-gospodarcze.

Przedmiotem rozważań autorki niniejszej dysertacji są geograficzno-polityczne badania porównawcze mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie, pomimo całkowicie odmiennej sytuacji obu grup. Dodatkowo podjęcie badań nad mniejszością polską na Łotwie jest próbą wypełnienia luki jaka występuje, zdaniem autorki, w literaturze geograficznej dotyczącej sytuacji Polaków poza granicami kraju. Wybór mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie wynika nie tylko z osobistych zainteresowań autorki i jej wcześniejszych badań empirycznych, ale również z atrakcyjności tego tematu wynikającej z historycznych zmienności stosunków między większością i mniejszością oraz obecną rangą relacji na linii Polska–Litwa oraz Polska–Łotwa. Analizowane mniejszości zaliczyć można do tzw. mniejszości tradycyjnych, czyli od wieków zamieszkujących tereny Litwy i Łotwy, stanowiących swego rodzaju relikty wielonarodowej Rzeczypospolitej. Warto wspomnieć, że mniejszości te w ostatnim wieku uległy istotnym przeobrażeniom, zwłaszcza ilościowym, instytucjonalnym, społecznym oraz kulturowym.

1. Założenia metodologiczne

1.1. Wyjaśnienia terminologiczne

Tematem badań podejmowanym w pracy jest mniejszość narodowa, dlatego też kluczowym zagadnieniem jest wyjaśnienie tego terminu. Pojęcie mniejszości narodowej bywa rozpatrywane według licznych kryteriów zarówno ilościowych, socjologicznych, prawnych, jak i historycznych (ŻOŁĘDOWSKI 2003; BARWIŃSKI 2004b; 2013a; BUDYTA-BUDZYŃSKA 2010). Należy ono do niezwykle złożonych, a w literaturze można doszukać się wielu definicji, lecz wciąż brak jest jednego, powszechnie akceptowanego wyjaśnienia. Ponadto pojęcie mniejszości narodowej zawiera w sobie dwa inne, nie mniej złożone pojęcia, mianowicie naród (brak jednoznacznej definicji) oraz mniejszość, która utraciła swoje pierwotne etymologiczne znaczenie i coraz częściej dotyczy relacji międzygrupowego podporządkowania i dominacji (ŻOŁĘDOWSKI 2003).

Odpowiedź na pytanie: „co to jest mniejszość narodowa?” uzależniona jest przede wszystkim od tego, kogo pytamy, w jakich okolicznościach i w jakim okresie historycznym pytanie zostało sformułowane. Warto podkreślić, że innej odpowiedzi udzieli geograf, innej polityk, a jeszcze innej socjolog czy historyk (SOBCZYŃSKI 1996; BARWIŃSKI 2013a). Próby zdefiniowania pojęcia „mniejszość narodowa” wzbudzają liczne kontrowersje nie tylko w środowiskach badaczy z dziedziny nauk społecznych, ale również wśród prawników zajmujących się prawem międzynarodowym i krajowym. Trudności te wynikają przede wszystkim z niejednolitej terminologii prawniczej oraz niejednokrotnie bardzo złożonej sytuacji grup pozostających w mniejszości w różnych państwach. Ponadto narodowość jest głównie kwestią samoświadomości oraz przynależności do pewnych grup (NIAKOWSKI, ŁODZIŃSKI 2003). W dokumentach prawa międzynarodowego, które odnoszą się do mniejszości narodowych, unika się definiowania tego pojęcia ze względu na to, iż każde definiowanie wiąże się ze swego rodzaju ograniczaniem, co w przypadku mniejszości narodowych oznaczałoby nie tylko konkretne wskazanie, które grupy zaliczają się do mniejszości, ale również mogłoby spowodować przyznanie jednym praw, a innym ich odmowę (BUDYTA-BUDZYŃSKA 2010).

Samo pojęcie mniejszości narodowej pojawiło się dość późno, bo dopiero w XIX wieku, kiedy ukształtowała się współczesna świadomość narodowa oraz zaczęły się zacierać dotychczasowe tradycyjne podziały stanowe (TOMASZEWSKI 1991; BARWIŃSKI 2004b; HALCZAK 2006). Zdaniem B. HALCZAKA (2006) zadaniem niezwykle trudnym jest sformułowanie takiej definicji mniejszości narodowej, która w pełni odpowiadałaby realiom współczesnej rzeczywistości. Warto podkreślić, że tradycyjne dziewiętnastowieczne pojmowanie mniejszości narodowej podkreśla takie cechy, jak: życie w zamkniętych enklawach, zdecydowane odróżnianie się od większości, posługiwanie się odmiennym językiem, kultywowanie odrębnych obyczajów. Wspomniany wyżej autor podkreśla, że współcześnie, w dobie wzrostu mobilności niezwykle trudno zachować dalece posuniętą odrębność.

Niezwykle istotną kwestią jest niewątpliwie problem ustalenia, czy dana grupa spełnia cechy wyróżniające mniejszość narodową. W okresie międzywojennym decydowały o tym postanowienia prawa międzynarodowego oraz wola państwa, w którym dana grupa zamieszkiwała. Obecnie najistotniejszymi kryteriami stały się: fakt zamieszkiwania „od zawsze” zwartego terytorium, posiadanie obywatelstwa zamieszkiwanego państwa, bycie reprezentantem narodu posiadającego własne państwo oraz kultywowanie własnej odrębności (BYCZKOWSKI 1976; CHALUPCZAK, BROWAREK 1998; BARWIŃSKI 2004b).

Współcześnie najczęściej można spotkać się z dwoma rodzajami podejścia do pojęcia mniejszości narodowej: historyczno-prawnym oraz socjologicznym. Pierwsze z nich podkreśla m.in. państwowy stan posiadania, kryterium ilościowe, a także czynniki obiektywne, takie jak: pochodzenie, język, religia oraz zamieszkiwane terytorium. W podejściu socjologicznym bierze się pod uwagę przede wszystkim subiektywną wolę przynależności do danego narodu, wolę bycia mniejszością, świadomość przynależności do wartości i symboli oraz poczucie więzi z daną zbiorowością (BARWIŃSKI 2004b). Ponadto należy zauważyć, że wiele dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących ochrony praw mniejszości narodowych często nie definiuje tego pojęcia, a ich treść odnosi się zwykle jedynie do wyróżnienia takich mniejszości, jak narodowe, etniczne, religijne czy językowe (NIJAKOWSKI, ŁODZIŃSKI 2003).

W prawie międzynarodowym problematyka mniejszości narodowych pojawiła się po pierwszej wojnie światowej, kiedy rozpadły się trzy wielkie imperia, tj. rosyjskie, austrowęgierskie i osmańskie, a na ich gruncie powstało kilkanaście państw narodowych posiadających w swych granicach liczne mniejszości narodowe. Nie udało się wówczas wypracować uniwersalnych praw chroniących mniejszości, dlatego

też kwestia ta powróciła po drugiej wojnie światowej. Warto zauważyć, że do dziś po blisko stu latach od ogłoszenia pierwszych oficjalnych dokumentów chroniących mniejszości narodowe, wciąż brak jednej, powszechnie przyjmowanej, definicji. Z tego powodu coraz częściej dochodzi do manipulacji ową definicją – wskutek czego pewne grupy z powodów politycznych lub ideologicznych są wykluczane z grona mniejszości narodowych (BUDYTA-BUDZYŃSKA 2010).

W 1923 roku Liga Narodów zaproponowała definicję mniejszości narodowej, która określała ją mianem: „krąg osób innej rasy, religii lub języka niż większość ludności danego państwa” (ŻOŁĘDOWSKI 2003). Nie jest jednak jasne i czytelne, co rozumiane jest pod pojęciem „krąg osób”.

W 1994 roku w deklaracji turyńskiej pt. *Instrument inicjatywy środkowo europejskiej ochrony praw mniejszości*, mniejszość narodowa została zdefiniowana jako „grupa mniejsza liczebnie od pozostałej części ludności danego państwa, której członkowie, będący obywatelami danego państwa, mają etniczne, religijne lub językowe cechy odróżniające je od pozostałej części ludności i kierują się wolą zachowania własnej kultury, tradycji, religii lub języka” (NIJAKOWSKI, ŁODZIŃSKI 2003; BARWIŃSKI 2004b). Należy podkreślić, że wspomniany instrument posiada jedynie charakter deklaracji politycznej i nie ma rangi umowy międzynarodowej (NIJAKOWSKI, ŁODZIŃSKI 2003).

Według Komisji Praw Człowieka Narodów Zjednoczonych mniejszością narodową jest

[...] niedominująca grupa społeczna w danym państwie, pragnąca utrzymać swą odrębność etniczną, religijną lub językową. Grupa ta musi składać się z odpowiednio dużej liczby członków, by móc pielęgnować tę odrębność i tradycje. Ponadto od członków danej mniejszości wymaga się lojalności względem państwa, którego są obywatelami (ŻOŁĘDOWSKI 2003; BARWIŃSKI 2004b).

Zdaniem M. BACZWAROWA i A. SULIBORSKIEGO (2002) pojęciem mniejszości narodowej możemy określić

[...] część narodu, posiadającego własne państwo, przebywającą na stałe poza jego granicami. Grupa ta nawiązuje ściśle kontakty z własnym państwem, a państwo narodowe często wykorzystuje swą ludność mieszkającą poza granicami do celów polityki zewnętrznej.

Według J. WRONY (2012) mniejszość narodowa to

stosunkowo niewielka grupa narodowa (narodowościowa) wyróżniająca się pewną odrębnością, w porównaniu z większością mieszkańców danego kraju.

Inną definicję mniejszości narodowej zaproponowali autorzy *Encyklopedii Britannica*, którzy uznają za mniejszość narodową

[...] grupę ludności danego państwa, różniącą się od większości jego obywateli przynależnością etniczną, językową, rasową lub wyznaniową. Grupa ta pozostaje w mniejszości do pozostałej części jego ludności. Cechami wyróżniającymi mniejszość narodową są:

- zamieszkiwanie na terytorium danego państwa i posiadanie jego obywatelstwa,
- pozostawanie w liczebnej mniejszości wobec jego pozostałej ludności,
- odróżnianie się od reszty populacji cechami etnicznymi, językowymi, kulturowymi lub religijnymi,
- posiadanie subiektywnej woli bycia mniejszością, w tym kultywowanie swej odrębności, reprezentowanie aspiracji ujmowanych w kategoriach państwa, dysponowanie trwałymi formami integracji (WOLARSKI 2002).

W 2005 roku Sejm Rzeczypospolitej Polskiej uchwalił ustawę o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym, w myśl której za mniejszość narodową uznaje się grupę polskich obywateli, która spełnia następujące warunki:

- jest mniej liczebna od pozostałej części ludności Rzeczypospolitej Polskiej,
- w sposób istotny odróżnia się od pozostałych obywateli językiem, kulturą lub tradycją,
- dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji,
- ma świadomość własnej historycznej wspólnoty narodowej i jest ukierunkowana na jej wyrażanie i ochronę,
- jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Rzeczypospolitej Polskiej od co najmniej 100 lat,
- utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie¹.

Definicja zaproponowana przez ustawę jest formalnie obowiązującą definicją mniejszości narodowej w Polsce.

Na Litwie (podobnie jak w Austrii i Niemczech) termin mniejszości narodowej nie funkcjonuje, a zamiennie używa się określenia grupa narodowościowa. Zdaniem M. BUDYTY-BUDZYŃSKIEJ (2010) spowodowane jest to m.in. kojarzeniem słowa mniejszość z czymś gorszym, mało ważnym i słabszym, a określenie „grupa narodowościowa” jest neutralne. Ponadto określenie „mniejszość” często wiąże się z najróżniejszymi mniejszościami, takimi jak ideologiczne, seksualne, polityczne czy wyznaniowe, a grupa narodowościowa brzmi jednoznacznie i kojarzy się

¹ Dz.U. z 2005 r., nr 17, poz. 141, ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym.

tylko ze zbiorowościami etnicznymi. Co więcej, mniejszość narodowa może być grupą napływową niedawno przybyłą, natomiast określenie „grupa narodowościowa” oznacza zbiorowość funkcjonującą na danym terytorium od dawna. Autorka podkreśla również, iż określenie grupa narodowościowa zawiera ukryty przekaz dotyczący celu owej grupy, czyli zachowania i pielęgnacji odrębności narodowej.

O mniejszościach narodowych wspomina Konstytucja Republiki Litewskiej. W art. 37 mówi, że mniejszości narodowe mają prawo do pielęgnacji swojego języka, tradycji i kultury, natomiast art. 45, że mniejszości narodowe samodzielnie dbają o sprawy kultury narodowej, działalności dobroczynnej, oświaty oraz wzajemnej pomocy. Wspólnoty narodowościowe są wspierane przez państwo (ZAKRZEWSKI 2000).

Zarówno M. BARWIŃSKI (2004b), jak i F. CAPOTORTI (1979) podkreślają, iż mniejszość narodowa jest zbiorowością:

- znajdującą się w liczebnej mniejszości wobec pozostałej ludności państwa,
- nieposiadającą dominującej pozycji w państwie,
- której członkowie posiadają obywatelstwo kraju zamieszkania,
- której członkowie posiadają charakterystyczne cechy kulturowe, etniczne, językowe lub religijne, wyraźnie odróżniające ich od pozostałej ludności państwa,
- której członkowie wykazują się swego rodzaju solidarnością w celu pielęgnacji swojej kultury, tradycji, religii lub języka,
- której członkowie posiadają świadomość własnej odrębności.

Kryterium ilościowe, które wyróżniania mniejszości narodowe w podejściu prawniczym, często wiąże się również z podaniem dolnej granicy wielkości danej grupy. By być mniejszością nie wystarczy być tylko i wyłącznie grupą mniejszą od większości, ale należy również posiadać minimalną wielkość. Małe grupy składające się z kilkudziesięciu osób w sensie prawnym nie mogą być uznawane za mniejszość narodową. Dla niektórych badaczy aspekt ilościowy nie jest istotny, a najważniejszą cechą wyróżniającą „mniejszość” jest jej dyskryminowanie i podporządkowanie grupie dominującej. Ponadto termin mniejszość jest terminem społecznym a nie arytmetycznym, a w historii zdarzały się takie momenty, kiedy bycie w większości liczebnej oznaczało bycie mniejszością w sensie społecznym i politycznym, np. ludność w koloniach lub w niektórych wielonarodowych imperiach, która miała liczebną przewagę, a wobec polityki mocarstw była mniejszością (BUDYTA-BUDZYŃSKA 2010).

Mniejszość narodowa to grupa, której członkowie posiadają charakterystyczne cechy odróżniające ich od pozostałej ludności zamieszkującej dane państwo. Przynależność do mniejszości narodowej

uwarunkowana jest urodzeniem, a jej zmiana jest niemal niemożliwa. Ponadto zakłada się, że członkowie mniejszości narodowej posiadają swego rodzaju „inność”, np. językową, religijną etc., ale „inność” ta nie musi oznaczać niższości, choć często właśnie w ten sposób bywa interpretowana (KWAŚNIEWSKI 1992; BUDYTA-BUDZYŃSKA 2010).

W świetle prawa członkowie mniejszości narodowych muszą posiadać obywatelstwo państwa, w którym zamieszkują. Takie podejście powoduje znaczne ograniczenie liczby osób należących do mniejszości narodowych, gdyż eliminuje osoby posiadające jedynie czasowe pozwolenie na pobyt w danym państwie oraz wszystkich nielegalnych imigrantów (BUDYTA-BUDZYŃSKA 2010).

Według J. NIKITOROWICZA (2010) wielu badaczy problematyki mniejszości narodowych wskazuje, że:

- mniejszość stanowią odłamy, które są podporządkowane całościom społecznym uformowanym w państwo,
- mniejszość posiada wiele cech fizycznych czy kulturowych, które często są bardzo nisko oceniane przez społeczeństwo dominujące,
- mniejszości są swego rodzaju świadomymi siebie zespołami, których członkowie powiązani są dzielanymi przez nich cechami szczególnymi,
- przynależność do mniejszości przekazywana jest zwykle zgodnie z zasadą pochodzenia,
- członkowie mniejszości posiadają często tendencję do zawierania małżeństw w obrębie własnej grupy.

Warto zauważyć, że istnieje wyraźna różnica pomiędzy pojęciem polskiej mniejszości narodowej na Kresach Wschodnich oraz Polonii. Przedstawiciele danego narodu, którzy wyjechali do innego kraju przymusowo, jako zesłańcy, bądź w celach zarobkowych, określani są mianem Polonii. Natomiast Polacy na Wschodzie znaleźli się poza granicami Polski ze względu na powojenne zmiany granic. Przedstawiciele polskiej mniejszości narodowej na Wschodzie reprezentują pogląd – „my nigdzie nie wyjeżdżaliśmy, to Polska od nas odeszła” (WINNICKI 2005b). Polacy na dawnych Kresach Wschodnich są tzw. mniejszościami historycznymi, gdyż zamieszkują te terytoria od wielu pokoleń (BUDYTA-BUDZYŃSKA 2010). Zarówno Polacy na Litwie, jak i na Łotwie należą do tzw. mniejszości autochtonicznych (są „u siebie”) utworzonych w wyniku zmiany granic państwowych. Warto zauważyć, że niektórzy badacze proponują, aby właśnie zasada tworzenia się mniejszości stanowiła podstawę do odróżnienia mniejszości narodowych od grup etnicznych (SADOWSKI, CZERNIAWSKA 1999).

Warto wspomnieć, iż badania porównawcze nad mniejszościami pozwalają na wyciąganie ciekawych wniosków oraz pozwalają spojrzeć w inny sposób na wiele spraw. Wszystkie państwa są elemen-

tami większych układów, dlatego wskazane jest prowadzenie badań nad mniejszościami w państwach sąsiadujących ze sobą (HALCZAK 2006).

Na potrzeby pracy przyjęto definicję mniejszości narodowej zaproponowaną przez polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych, które za polską mniejszość narodową uznaje zbiorowość osób polskiego pochodzenia (ale obcego obywatelstwa); ludność rdzenną, mieszkającą od dłuższego czasu (np. od ok. 100 lat lub trzech pokoleń) na tym samym obszarze, najczęściej na terenach dawniej znajdujących się w granicach Rzeczypospolitej, wyróżniającą się od reszty społeczeństwa danego kraju poczuciem grupowej odrębności etnicznej, kulturowej, językowej, związkami z polską tradycją narodową, przynależnością do Kościoła rzymskokatolickiego, nierzadko jest bezpośrednio kojarzona z polskością – zwłaszcza na Wschodzie².

1.2. Zakres opracowania, cele i hipotezy badawcze

Zakres przestrzenny przyjęty na potrzeby niniejszych rozważań wyznacza obecny obszar Litwy i Łotwy we współczesnych granicach państwowych. Trzeba jednak zaznaczyć, iż w XX w. oba kraje zmieniły nieco swój kształt terytorialny: Litwa w większym stopniu poprzez najpierw utratę, a później odzyskanie Kraju Kłajpedzkiego i Wileńszczyzny, a Łotwa w znacznie mniejszym stopniu poprzez trwałą już utratę regionu pytałowskiego (łot. Abrene).

Dolną granicę czasową wyznacza rok 1990, czyli data ogłoszenia deklaracji niepodległości przez Litwę i Łotwę. Niezbędne było także sięgnięcie do zespołu warunków i przyczyn, a także historii obecności polskiej mniejszości na Litwie i Łotwie. W pracy zostały ukazane geneza, dzieje, jak również charakterystyka oraz zmiany sytuacji ludności polskiej na obszarze Litwy i Łotwy, od samych początków ścierania się wpływów polskich, litewskich, łotewskich a także rosyjskich, białoruskich i innych.

Zasadnicze badania terenowe przeprowadzono jesienią 2012 roku, a uzupełniono je wiosną 2013 roku. Studia nad omawianą tematyką kończą się w 2014 roku. Jest to rok, w którym uzyskano dane dotyczące wyborów prezydenckich oraz do Parlamentu Europejskiego. Materiał ten w dużym stopniu umożliwił uzupełnienie części merytorycznej oraz opracowanie analizy porównawczej.

² http://www.ms.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/polonia/definicje_pojecia/ – dostęp dn. 20.11.2013 r.

W pracy przyjęto następujące cele:

- analizę przyczyn i konsekwencji zmian rozmieszczenia oraz liczebności mniejszości polskiej na obszarze Litwy i Łotwy,
- ocenę wpływu zmian sytuacji politycznej na położenie mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie,
- ocenę aktywności i zróżnicowania środowiska polskiego na Litwie i Łotwie oraz jego relacji z państwem zamieszkania oraz narodami dominującymi,
- analizę porównawczą zmian sytuacji politycznej i społecznej ludności polskiej na Litwie i Łotwie po 1990 roku.

Realizacja tak sformułowanych celów badawczych wymagała postawienia następujących hipotez badawczych:

– założono, że głównym czynnikiem kształtującym sytuację Polaków na Litwie i Łotwie po roku 1990 były zmiany uwarunkowań politycznych i prawnych będące konsekwencją odzyskania niepodległości przez oba państwa bałtyckie; zmiany te przyczyniły się do relatywnej poprawy sytuacji politycznej i społecznej Polaków zamieszkujących oba kraje oraz do wzrostu ich aktywności instytucjonalnej;

– założono, że odmienna sytuacja mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie wynika z całkowicie różnego potencjału demograficznego, a co z tym się wiąże także politycznego obu społeczności oraz odmiennych, w przypadku obu państw, uwarunkowań historycznych kształtujących w przeszłości relacje na linii mniejszość polska – państwo zamieszkania.

1.3. Metody badawcze

Badania nad mniejszościami narodowymi, etnicznymi, religijnymi czy społecznymi są powszechne w większości demokratycznych krajów świata, co pozwoliło na wprowadzenie rozbudowanej metodologii badań (SOBCZYŃSKI 2012). Stanowią one dość trudny temat dla badaczy, gdyż praca powinna zostać wykonana obiektywnie, a opisywane zjawiska ocenione bezstronnie. Często zdarza się jednak, że relacje pomiędzy większością a mniejszością w jednym państwie są postrzegane odmiennie przez każdą ze stron. Mniejszość narodowa funkcjonuje przeważnie w atmosferze zagrożenia utraty własnej tożsamości i doszukuje się w polityce większości działań celowych, które mają charakter asymilacyjny. Ponadto problemy mniejszości często bywają zupełnie niezrozumiałe dla narodu dominującego (HALCZAK 2006).

Próby usystematyzowania problemów, z jakimi można się zetknąć podczas badania mniejszości narodowych i religijnych, dokonana-

li M. SOBCZYŃSKI oraz E. GRABOWSKA (1993). Zdaniem autorów bariery można podzielić na endogeniczne, których pokonanie ma decydujące znaczenie w prowadzonych badaniach, oraz egzogeniczne, których wymiar i mnogość zależy od złożoności analizowanych zjawisk oraz sytuacji społeczno-politycznej, w której owe badania są prowadzone.

Każda osoba posiada określoną przynależność narodowościową oraz była wychowywana w określonym duchu religijnym. Determinanty te poważnie obciążają badacza zajmującego się mniejszościami, niezależnie od tego czy wywodzi się on z grupy stanowiącej większość, czy też jest reprezentantem mniejszości. Jest to główna bariera endogeniczna i aby ją przełamać konieczne jest odrzucenie własnych poglądów oraz indywidualne podejście do rzeczywistości. Obiektywne przedstawienie faktów wymaga neutralności światopoglądowej (SOBCZYŃSKI, GRABOWSKA 1993). Jak zauważa S. NOWAK (1985), podstawą rozumienia innych ludzi przez badacza jest wspólnota gatunkowa ewentualnie wzmocniona wspólnotą kulturowo-cywilizacyjną (SOBCZYŃSKI 2012).

Znacznie bardziej rozbudowana jest grupa barier egzogenicznych, które przez M. SOBCZYŃSKIEGO i E. GRABOWSKĄ (1993) zostały podzielone na instytucjonalne oraz pozainstytucjonalne, czyli społeczne. Pierwsze z nich mogą powodować wzrost kosztów oraz czasochłonności badań. Można je dalej podzielić na statystyczne i polityczne. Istniejące dane ze spisów powszechnych, które odnoszą się do mniejszości narodowych, często bywają wypadkową polityki narodowościowej państwa w danym okresie spisowym. Ponadto dane statystyczne, którymi dysponują kościoły, bywają niekompletne oraz są obciążone błędami. Często informacje dotyczące mniejszości mogą zostać poddane analizie dopiero po uwzględnieniu polityki narodowościowej państw w okresie ich gromadzenia. Z kolei dane równoległe pochodzące ze źródeł mniejszości często nie są wiarygodne ze względu na politykę prowadzoną w duchu nacjonalizmu. Znacznie trudniejsze do przezwyciężenia są społeczne bariery egzogeniczne, do których zaliczyć można przede wszystkim świadomość badanych przedstawicieli mniejszości. Grupy te często mówią bardzo niechętnie o swoich problemach, używając bardzo ogólnych sformułowań. Ponadto badacz powinien umieć ocenić wiarygodność wypowiedzi przedstawicieli mniejszości, które w dużym stopniu zależą od atmosfery społeczno-politycznej kraju lub regionu. Znaczną rolę odgrywają tutaj również negatywne doświadczenia historyczne mniejszości oraz postawa większości wobec owych wydarzeń. Często w podświadomości badanych grup nadal żywa jest świadomość doznanych krzywd (SOBCZYŃSKI, GRABOWSKA 1993; SOBCZYŃSKI 2012; BARWIŃSKI 2013a). Do innych barier egzogenicznych zaliczyć można rozproszenie przestrzenne oraz słabą organizację wewnętrzną mniejszości narodowych. Często organizacja

instytucjonalna mniejszości nie jest rozbudowana na tyle, by pozwoliła na skorzystanie z jej dorobku badawczego. Ponadto zwykle tylko niewielki ułamek społeczności mniejszościowych aktywnie uczestniczy w ich działalności (SOBCZYŃSKI, GRABOWSKA 1993).

Według B. HALCZAKA (2006) najsłabszą stroną większości opracowań dotyczących problematyki mniejszości narodowych jest stosunkowo duża stronniczość. Najczęściej publikacje reprezentują punkt widzenia mniejszości lub pisane są z pozycji większości. Odpowiednim sposobem na zachowanie obiektywizmu w opracowaniach dotyczących mniejszości jest odwołanie się do badań porównawczych. Sposobem na takie badania może stać się np. odwoływanie do relacji większości w danym państwie z innymi mniejszościami narodowymi. Badania porównawcze mogą pozwolić na wyciągnięcie wielu wniosków odnoszących się zarówno do przeszłości, jak i obecnej sytuacji i problemów życia społeczno-politycznego mniejszości.

Realizacja postawionych celów opracowania przebiegała przy wykorzystaniu metod z wielu dziedzin nauki. W pracy zastosowano szereg metod studialnych. Duże znaczenie podczas przygotowywania opracowania miały badania kameralne polegające na zbieraniu materiałów statystycznych w różnego rodzaju instytucjach, a także krytycznej analizie materiałów tekstowych i kartograficznych. Ponadto wykorzystano analityczne badania terenowe polegające przede wszystkim na obserwacji oraz przeprowadzeniu wywiadów z działaczami polskich organizacji. Metody te pozwoliły przede wszystkim na poznanie postaw ludności polskiej zamieszkującej Litwę i Łotwę oraz różnego rodzaju faktów. Spośród metod rzeczowych istotne znaczenie miała metoda genetyczna polegająca na przedstawieniu faktów i procesów począwszy od przyczyn powstania i wyjaśnieniu genezy (zastosowanie znalazła w rozdziale dotyczącym genezy obecności Polaków na Litwie i Łotwie) (BEREZOWSKI 1986).

Z metod technicznych zastosowano metody kartograficzne, które pozwoliły na wykrycie wielu prawidłowości w przestrzennym rozmieszczeniu zjawisk. Rozważania w pracy oparto również na przetworzonym materiale źródłowym zawartym w różnego rodzaju opracowaniach (analiza danych zastanych, tzw. *desk research*). Metoda ta polega na wykorzystaniu dostępnych danych wtórnych, w tym m.in. publikacji, raportów, informacji dostępnych na stronach internetowych itp. Tak zebrane dane są analizowane pod kątem ich wiarygodności, a część z nich może być zweryfikowana empirycznie (MAKOWSKA 2013). Podstawową metodą badań dotyczących omawianego okresu była analiza materiałów źródłowych udostępnionych przez organizacje polskie działające na Litwie i Łotwie. Ponadto rozważania przedstawione w pracy zostały oparte na przetworzonym materiale źródłowym zawartym w literaturze. Należy zauważyć,

że jakość informacji i danych znajdujących się w radzieckich materiałach pozostawia wiele do życzenia. Restrykcje cenzury prowadziły do wielu przeinaczeń, a także przemilczeń licznych istotnych faktów.

Zastosowanie omówionych metod wymagało sięgnięcia zarówno do pierwotnych, jak i wtórnych danych źródłowych, do których należały:

- dane Statistics Lithuania ze spisów powszechnych przeprowadzonych na Litwie, dotyczące liczby i rozmieszczenia Polaków,
- dane Central Statistical Bureau ze spisów powszechnych dotyczące liczby i rozmieszczenia Polaków na Łotwie,
- wyniki wyborów różnych szczebli pozyskane z Centralnej Komisji Wyborczej Republiki Litewskiej,
- dane zebrane przy użyciu badań terenowych,
- dane pochodzące z wybranych organizacji polskich działających na Litwie i Łotwie.

Znaczna część materiałów wykorzystana w pracy została zebrana na drodze badań terenowych, którymi objęto zarówno polską ludność miejską, jak i wiejską zamieszkującą Litwę i Łotwę. Duże znaczenie przy weryfikacji danych (zwłaszcza dotyczących polskich organizacji) miała socjologiczna metoda wywiadu swobodnego, polegająca na rozmowie autorki z respondentami deklarującymi przynależność do mniejszości polskiej zamieszkującej Litwę i Łotwę. Ponadto istotne znaczenie miała stosowana często w badaniach społecznych obserwacja uczestnicząca pozwalająca na uzyskanie wglądu w życie grupowe Polaków oraz poglądu na zachowanie poszczególnych grup.

W procesie weryfikacji danych dotyczących aktualnej sytuacji mniejszości narodowych, a także ich działalności instytucjonalnej, istotną rolę odegrały badania jakościowe, które mają na celu przede wszystkim bliższe przyjrzenie się „światu zewnętrznemu, a także opis, interpretację czy też wyjaśnienie zjawisk społecznych z perspektywy wewnętrznej, poprzez analizę doświadczeń jednostek lub grup” (ANGRO-SINO 2010; KVALE 2011).

W pracy zastosowano socjologiczną metodę wywiadu pogłębionego, która polega na rozmowie z respondentem na podstawie wcześniej przygotowanego scenariusza wywiadu zawierającego pytania otwarte, które dają całkowitą swobodę wypowiedzi. Podczas prowadzenia wywiadu badacz, wysłuchując odpowiedzi, ma możliwość zadawania dodatkowych pytań uszczegółowiających dany temat. Szczególnym przypadkiem wywiadu pogłębionego jest wywiad z przedstawicielami elit, czyli z ekspertami w danej społeczności. Warto podkreślić, że członkowie elit są przyzwyczajeni do udzielania odpowiedzi na pytania dotyczące ich opinii czy przemyśleń: badacz chcący uzyskać informacje może być dla nich ciekawym partnerem do rozmowy (KVALE 2011).

Wywiady zostały przeprowadzone jesienią 2012 roku, metodą bezpośrednich spotkań z liderami polskich organizacji, działających na terenie Litwy i Łotwy. Respondenci zostali wybrani metodą doboru celowego. Na Litwie przeprowadzono łącznie 36 wywiadów w 21 polskich instytucjach (tab. 1), zaś na Łotwie 19 wywiadów w 11 instytucjach (tab. 2).

Tabela 1. Wykaz instytucji, w których przeprowadzono wywiady na Litwie

Lp.	Nazwa instytucji	Adres	Liczba wywiadów
1	2	3	4
1	Związek Polaków na Litwie (w tym Wileński Rejonowy Oddział ZPL, Zarząd Główny, Oddział w Kownie, Trokach, Kłajpedzie, Solecznikach, miejski w Wilnie, Święciański, Podbrodzki)	Z.G. – Naugarduko 76, Wilno	9
2	Akcja Wyborcza Polaków na Litwie	Naugarduko 76, Wilno	3
3	Ambasada RP w Wilnie	Smėlio 22A, Wilno	2
4	Dom Kultury Polskiej w Wilnie	Naugarduko 76, Wilno	2
5	Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy	Naugarduko 76, Wilno	2
6	Stowarzyszenie Nauczycieli Szkół Polskich na Litwie „Macierz Szkolna”	Naugarduko 76, Wilno	2
7	Instytut Polski w Wilnie	Didžioji 23, Wilno	2
8	Uniwersytet Polski w Wilnie	w stanie likwidacji	1
9	Szkoła Podstawowa im. Jana Pawła II w Wilnie	Rygos 10, Wilno	1
10	Centrum Kultury Polskiej na Litwie im. St. Moniuszki	Naugarduko 76, Wilno	1
11	Filia Uniwersytetu w Białymstoku w Wilnie (Wydział Ekonomiczno-Informatyczny)	Naugarduko 76, Wilno	1
12	Związek Harcerstwa Polskiego na Litwie	Naugarduko 76, Wilno	1
13	Polskie Stowarzyszenie Niepełnosprawnych „Litpolinva”	Naugarduko 76, Wilno	1
14	Związek Prawników Polaków na Litwie	Naugarduko 76, Wilno	1
15	Polskie Studio Teatralne	Naugarduko 76, Wilno	1

1	2	3	4
16	Polski Teatr w Wilnie	Naugarduko 76, Wilno	1
17	Zespół Pieśni i Tańca „Wilnia”	Naugarduko 76, Wilno	1
18	Szkoła Średnia im. A. Mickiewicza	Kruopu 11, Wilno	1
19	Polska Galeria Artystyczna „Znad Wilii”	Isganytojo 2/4, Wilno	1
20	Kościół św. Ducha – polska parafia w Wilnie	Dominikanų 8, Wilno	1
21	Muzeum Adama Mickiewicza	Bernardinų g. 11, Wilno	1
RAZEM			36

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Wykaz instytucji, w których przeprowadzono wywiady na Łotwie

Lp.	Nazwa instytucji	Adres	Liczba wywiadów
1	Związek Polaków na Łotwie (w tym oddziały w: Rydze, Dyneburgu, Rzeżycy, Krasławiu)	Z.G. – Varšavas ielā 30, Daugavpils	4
2	Centrum Kultury Polskiej w Dyneburgu	Varšavas ielā 30, Daugavpils	3
3	Ambasada RP w Rydze	Mednieku iela 6b	2
4	Polska Szkoła Średnia im. Ity Kozakiewicz	Nīcgales ielā 15, Rīga	2
5	Polska Szkoła Średnia im. Józefa Piłsudskiego	Varšavas ielā 2, Daugavpils	2
6	Klub Polskich Kobiet	Varšavas ielā 30, Daugavpils	1
7	Przedszkole Polskie w Dyneburgu	Vienības ielā 38b, Daugavpils	1
8	Polska Szkoła Średnia im. Stefana Batorego w Rzeżycy	Lubanas 49, Rezekne	1
9	Polska Szkoła Podstawowa w Krasławiu	Rezeknes 39, Kraslavie	1
10	Związek Młodych Polaków na Łotwie	Rīga	1
11	Klub Seniorów w Dyneburgu	Varšavas ielā 30, Daugavpils	1
RAZEM			19

Źródło: opracowanie własne.

Celem wywiadów było poznanie opinii najaktywniejszej, a jednocześnie najbardziej kompetentnej grupy działaczy organizacji polskich. Wywiady dotyczyły między innymi takich kwestii, jak: realizacja przez władze centralne i lokalne postanowień umów międzynarodowych dotyczących mniejszości narodowych, opinie dotyczące przeprowadzenia oraz wyników spisów powszechnych w 2000/2001 i 2011 roku, współpraca z innymi organizacjami polskimi na Litwie/Łotwie oraz w Polsce, najważniejsze postulaty zgłaszane do władz litewskich i polskich oraz stopień ich realizacji, struktury przestrzenne organizacji i ich działalność (m.in. liczba członków, oddziały, ocena efektywności działań), relacje z urzędnikami samorządowymi oraz rządowymi, ocena postaw Litwinów/Łotyszy i innych mniejszości narodowych wobec Polaków, spory w relacjach z państwem litewskim/łotewskim (obecnie i w przeszłości), wsparcie i współpraca z Polską (władzami, organizacjami pozarządowymi, fundacjami), sytuacji mniejszości polskiej na Litwie/Łotwie.

1.4. Zarys dotychczasowego stanu badań nad mniejszością polską na Litwie i Łotwie

Polska mniejszość na Litwie i Łotwie w wieku XIX bardzo rzadko stanowiła przedmiot opracowań naukowych. Choć ówcześni geografo- wie i historycy doceniali rolę oraz znaczenie problematyki narodowościowej, byli mocno ograniczeni z powodu uwarunkowań politycznych tamtego okresu. Z kolei w czasach funkcjonowania ZSRR tzw. republiki bałtyckie (tj. Litwa, Łotwa i Estonia), ze względu na fakt, iż stanowiły mniej niż 1% powierzchni ZSRR, a ludność je zamieszkująca zaledwie 3% ogólnej liczby ludności kraju, zajmowały dość marginalną pozycję w radzieckich badaniach. Wszechobecna cenzura doprowadziła do licznych przemilczeń wielu istotnych faktów, co w sposób istotny ograniczało możliwość publikacji odnoszących się do problemów mniejszości narodowych zamieszkujących Litwę i Łotwę. Do końca istnienia ZSRR tamtejsza literatura geograficzna musiała unikać tzw. tematów drażliwych, które u czytelnika mogły wywołać negatywną ocenę pewnych zjawisk. Warto zauważyć, że przemilczano również udział Polaków w rozwoju państw w regionie (dotyczy to zwłaszcza Litwy). Dla badaczy z zewnątrz zaś, barierą niemal nie do pokonania stały się trudności w przekraczaniu granic oraz poruszaniu się po krajach dawnego ZSRR (MARYAŃSKI 1993).

Jednymi z pierwszych opracowań dotyczących Polaków na tzw. Kresach Wschodnich są prace m.in. L. WASILEWSKIEGO, w tym: *Litwa*

i Białoruś: przeszłość – teraźniejszość – tendencje rozwojowe (1912), *Kresy Wschodnie: Litwa i Białoruś, Podlasie i Chełmszczyzna, Galicja Wschodnia, Ukraina* (1917), *Litwa i Białoruś. Zarys historyczno-polityczny stosunków narodowościowych* (1925) oraz E. MALISZEWSKIEGO *Polacy i polskość na Litwie i Rusi* (1917). Kwestie narodowościowe na obszarach spornych z Litwą poruszał W. WAKAR (1917) w pracy pt. *Rozwój terytorialny narodowości polskiej*, w której to autor dokonuje opisu oraz oceny struktur narodowościowych na przełomie XIX i XX wieku. Stosunkami narodowościowymi na Litwie w okresie międzywojennym zajmował się m.in. W. WIELHORSKI w pracach *Litwa etnograficzna – przyroda jako podstawa gospodarcza: rozwój stosunków narodowościowych* (1928) oraz *Litwa współczesna* (1938).

Po drugiej wojnie światowej szeroko pojętą tematyką związaną z polską mniejszością narodową zamieszkującą Litwę i Łotwę zajmowało się wielu badaczy reprezentujących liczne dyscypliny naukowe (m.in. P. Eberhardt, Z. Kurcz, J. Kurczewski, M. Fuszara, C. Żołędowski, P. Łossowski, M. Kowalski, Z. Krajewski). Badania nad polską mniejszością narodową na tzw. Kresach, na szeroką skalę zostały zapoczątkowane w latach 90. XX wieku po zmianach politycznych, które zaszły w Europie Środkowo-Wschodniej. W 1991 roku, w Lublinie, działalność rozpoczął Instytut Europy Środkowo-Wschodniej. Zaczęły także powstawać liczne zespoły interdyscyplinarne zajmujące się mniejszościami narodowymi przy Uniwersytetach we Wrocławiu, Krakowie i Łodzi. Ponadto zaczęły ukazywać się periodyki „Przegląd Wschodni” i „Karta” w Warszawie, „Sprawy Narodowościowe” w Poznaniu i „Przegląd Polonijny” w Krakowie. Publikowano też liczne monografie i periodyki o zasięgu regionalnym wydawane w Lublinie, Białymstoku, Rzeszowie i Olsztynie. Powstawały również liczne prace ukazujące sytuację narodowościową na Litwie i Łotwie, poruszające także temat polskiej mniejszości poddanej dyskryminacji i prześladowaniom (m.in. prace R. Dzwonkowskiego, P. Eberhardta, M. Iwanowa, P. Łossowskiego, A. Maryńskiego, A. Pateka, J. Rózyckiego i W. Wielhorskiego). Przez ostatnie 20 lat powstał dorobek naukowy, który umożliwia kontynuowanie analiz oraz podsumowanie dotychczasowej wiedzy faktograficznej. Jednakże P. EBERHARDT (1998a) podkreśla, iż literatura naukowa dotycząca Polaków zamieszkujących Kresy jest stosunkowo uboga ze względu na wszechobecną cenzurę obowiązującą aż do 1990 roku, a prace dotyczące owych zagadnień mogły mieć jedynie charakter literacki. W tym czasie niemal niemożliwe było obiektywne przedstawianie tła wydarzeń historycznych, zwłaszcza zachodzących po 1917 roku, a dopiero zmiany polityczne na Litwie i Łotwie umożliwiły rozpoczęcie szerszych badań naukowych.

Jedną z pierwszych prac poświęconych Polakom na Wschodzie, które ukazały się po roku 1990, była monografia pod redakcją H. KUBIAKA, T. PALECNIEGO, J. ROKICKIEGO i M. WAWRYKIEWICZ (1992) pt. *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*. Rozważania zawarte w publikacji dotyczą przede wszystkim ogólnych problemów dotyczących Polaków w krajach dawnego ZSRR, życia religijnego i kulturalnego polskiej mniejszości, szkolnictwa, także historii Polaków na Wschodzie.

Wiele wartościowych informacji, materiałów i analiz zawierają również prace zbiorowe, takie jak: *Stosunki polsko-litewskie wczoraj i dziś. Historia, kultura, polityka* pod redakcją W. K. ROMAN i J. MAR-SZAŁEK-KAWY (2009); *Wileńszczyzna małą ojczyzną* (2010) oraz *Wymiary współczesnej edukacji na Litwie: wybrane aspekty* (2005), obie pod redakcją A. Szerlag; *Sąsiedztwa III RP – Lenkija, Litwa, Polska, Lietuva. Zagadnienia społeczne* pod redakcją M. DĘBICKIEGO i J. MAKARO (2012); *Polska mniejszość narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej. Nowe problemy i wyzwania wobec współczesnych przemian w państwach regionu* pod redakcją Z. J. WINNICKIEGO (2005a). Prace te są próbą przedstawienia problemów nękających polską mniejszość na Litwie w ciągu ostatnich 20 lat. Przedstawiają przede wszystkim zmiany sytuacji politycznej, społecznej czy organizacyjnej Polaków na Litwie, a także odnoszą się do zagadnień historycznych.

W ramach studiów nad problematyką Polaków na Litwie po roku 1990 niezwykle ważne jest ukazanie dziejów mniejszości polskiej w tym kraju, a zatem sięgnięcie do prac historyków, w tym opracowań: P. ŁOSSOWSKIEGO (1982, 1985, 1990b, 1991, 1996, 2001, 2008, 2009, 2010), Z. KRAJEWSKIEGO (1996; 2007; 2012), A. SREBRAKOWSKIEGO (2001), K. BUCHOWSKIEGO (1999, 2009, 2012), A. CZERNIECKIEJ-HABERKO (2013). Ze względu na wielowiekową wspólną historię Polski i Litwy do tematyki Polaków w tym kraju nawiązują opracowania dotyczące historii Litwy m.in. autorstwa H. WISNERA (1999) *Litwa – dzieje państwa i narodu*, J. OCHMAŃSKIEGO (1967) *Historia Litwy*, Z. KIAUPA, J. KIAUPIENE, A. KUNCIVICIUS (2007) *Historia Litwy – od czasów najdawniejszych do 1795 roku*.

W 2005 roku zostało wydane obszerne opracowanie dotyczące polskiej mniejszości zamieszkującej Litwę, autorstwa socjologa Z. KURCZA, *Mniejszość polska na Wileńszczyźnie – Studium socjologiczne*. Autor w swej pracy szczegółowo przedstawia współczesny obraz oraz problemy polskiej mniejszości w postradzieckich realiach niepodległej Litwy. Kurcz podkreśla, że przemiany zachodzące na Litwie na przełomie lat 80. i 90. XX wieku doprowadziły do rozbudzenia zainteresowania etnicznością, zarówno wśród Polaków, jak i Litwinów zamieszkujących ówczesną Litewską SRR oraz narodzenia się jednocześnie dwóch nacjonalizmów. Autor dokonuje socjologicznego opisu polskiej mniejszości

oraz jej rywalizacji z litewską większością na tak małym terytorium, jakim jest Wileńszczyzna. Ukazuje przemiany zachodzące w środowisku Polaków na Litwie oraz porusza wiele problemów dotyczących mniejszości polskie, m.in. rywalizację polsko-litewską, problemy polskiej oświaty na Litwie oraz zupełnie odmienne spojrzenie Polaków i Litwinów na fragmenty wspólnej historii.

Tematyką Polaków na Litwie zajął się również inny socjolog, A. BOBRYK, w pracy pt. *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987–1997* (2005). W opracowaniu tym autor analizuje takie zagadnienia, jak powstanie organizacji polskich na Litwie, problem autonomii Polaków na Wileńszczyźnie, kontakty i współpraca z Polską, rozwój szkolnictwa polskiego, polskie życie kulturalne, Kościół polski na Litwie.

W opracowaniu *Polska ludność kresowa – rodowód, liczebność, rozmieszczenie* geograf P. EBERHARDT (1998a) omówił m.in. rodowód, zmiany rozmieszczenia i liczebności oraz dzieje polskiej mniejszości zamieszkującej Litwę, Łotwę, Białoruś oraz Ukrainę. Dane dotyczące liczby ludności oraz jej struktury narodowościowej zaczerpnął z rosyjskich narodowych spisów powszechnych. Porównuje również wyniki spisowe z licznymi danymi szacunkowymi, przy których tworzeniu brano pod uwagę oprócz języka także wyznanie i dialekty. P. EBERHARDT do tematyki Polaków na Kresach nawiązał również w opracowaniach: *Między Rosją a Niemcami. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX w.* (1996), *Przemiany narodowościowe na Litwie* (1997a), *Problematyka narodowościowa Łotwy* (1998b), *Przemiany narodowościowe w Łatgalii* (2012).

Dla rozważań podstawowych w niniejszej pracy niezwykle cenne okazały się artykuły geografa M. KOWALSKIEGO dotyczące Polaków zamieszkujących Wileńszczyznę, m.in. *Wileńszczyzna – region pogranicza litewsko-białorusko-polskiego* (2010b) czy *Wileńszczyzna jako problem geopolityczny w XX wieku* (2008). Autor porusza w nich kwestie genezy polskiego obszaru etnicznego na pograniczu litewsko-białoruskim i dziejów Wileńszczyzny w XX wieku. Ponadto szczegółowo rozpatruje starania Polaków po 1988 roku o utworzenie regionu autonomicznego. Analizuje również rozmieszczenie i liczebność Polaków na Wileńszczyźnie, a także zróżnicowanie poparcia dla Akcji Wyborczej Polaków na Litwie w regionie wileńskim. Zagadnienia zasad funkcjonowania Rzeczypospolitej Obojga Narodów M. KOWALSKI porusza w opracowaniu pt. *Księstwa Rzeczypospolitej: państwo magnackie jako region polityczny* (2013a).

Jednym z najnowszych opracowań dotyczących polskiej mniejszości na Litwie jest praca politologa K. KAWĘCKIEGO (2013) *Polacy na Wileńszczyźnie 1990–2012*, traktująca o relacjach polsko-litewskich

ostatnich lat. Autor swe rozważania opiera przede wszystkim na artykułach z prasy polskiej ukazującej się na Litwie, w tym m.in. „Kuriera Wileńskiego”, „Tygodnika Wileńszczyzny” i „Magazynu Wileńskiego”.

W opracowaniu politologa C. ZOŁĘDOWSKIEGO (2003), z Instytutu Polityki Społecznej UW, *Białorusini i Litwini w Polsce, Polacy na Białorusi i Litwie – uwarunkowania współczesnych stosunków między większością i mniejszościami narodowymi* dokonano szczegółowej analizy sytuacji mniejszości polskiej na Litwie oraz scharakteryzowano ich relację z rodakami w państwie narodowym. Autor przedstawił historyczne podłoże stosunków polsko-litewskich oraz omówił zmienność stosunków etnicznych wraz ze zmieniającymi się granicami państwowymi.

Ostatnimi czasy ukazało się również kilka publikacji dotyczących polskiego szkolnictwa na Litwie, w tym m.in. prace J. SIENKIEWICZA (2009) pt. *Szkoły polskie w Republice Litewskiej* czy D. JAWORSKIEJ (2012) pt. *Tożsamość narodowa na pograniczu. Poczucie tożsamości narodowej w narracjach uczniów, rodziców i nauczycieli polskich szkół na Litwie*. Z kolei zagadnienia prawnej sytuacji polskiej mniejszości na Litwie porusza E. KUZBORSKA (2012) w pracy pt. *Sytuacja prawna mniejszości narodowych na Litwie* oraz T. BIAŁEK (2008) w opracowaniu pt. *Międzynarodowe standardy ochrony praw mniejszości narodowych i ich realizacja na przykładzie Białorusi, Litwy i Ukrainy*. Badaniami dotyczącymi wizerunku Polaków na Litwie zajmował się również zespół ekspertów z Lithuanian Social Research Centre, w składzie: B. GRUŽVSKIS, O. NEVERAUSKIENĖ, V. PILINKAITĖ-SOTIROVIČ I J. ALEKNEVIČIENĖ (2012). Dwuczęściowe badania (jakościowe i ilościowe) były prowadzone pod patronatem Ambasady RP w Wilnie, zaś wyniki opublikowano w raporcie pt. *Badanie opinii publicznej dotyczącej wizerunku Polaków na Litwie i wizerunku Polski w społeczeństwie litewskim*.

Tematyką związaną z polską mniejszością na Litwie zajmowali i nadal zajmują się również badacze litewscy. Warto wspomnieć, że przez wiele lat jedyną pracą naukową traktującą o Polakach na Litwie była książka M. POŻARSKA (1974) pt. *Stosunki Litwy Radzieckiej i Polski Ludowej*. Jak podkreśla A. SREBRAKOWSKI (2001), była to praca pisana na zamówienie władz partyjnych i w swoim założeniu miała potwierdzić bardzo dobry charakter stosunków polsko-litewskich. Z kolei litewski geograf P. Gučas publikował prace na temat liczby i rozmieszczenia Polaków na Litwie. Jego artykuły są mało znane w Polsce ze względu na fakt, iż przez bardzo długi okres czasu dostęp do periodyków litewskich był mocno ograniczany (SREBRAKOWSKI 2001). W latach 2008–2011 Lietuvos socialinių tyrimų centras zrealizowało projekt badawczy dotyczący mniejszości w Europie Środkowo-Wschodniej. W ra-

mach projektu przeprowadzono również badania nad mniejszością polską na Litwie, a wyniki zaprezentowano w raporcie pt. *Research Report #8: The Polish Minority in Lithuania* (MATULIONIS i in. 2011).

W literaturze można znaleźć również wiele artykułów dotyczących relacji polsko-litewskich opracowanych przez geografów, w tym opracowania m.in.: M. SOBCZYŃSKIEGO *Integration and disintegration processes on Lithuania's lands during history* (2005), M. BARWIŃSKIEGO *Stosunki międzypaństwowe Polski z Ukrainą, Białorusią i Litwą po 1990 roku w kontekście sytuacji mniejszości narodowych* (2012) oraz *Polish Interstate Relations with Ukraine, Belarus and Lithuania after 1990 in the Context of Situation of National Minorities* (2013b); A. RYKAŁY *Sytuacja społeczno-kulturalna Litwinów w Polsce i ich wpływ na relację między krajem zamieszkania a Litwą* (2008).

O ile opracowania dotyczące polskiej mniejszości na Litwie (a zwłaszcza na Wileńszczyźnie) są obszerne, to publikacje dotyczące Polaków na Łotwie zdecydowanie nie wyczerpują tematu. Jedną z niewielu prac w całości poświęconej ludności polskiej zamieszkującej Łotwę jest opracowanie *Polacy nad Dźwiną* (2009) pod redakcją socjologów J. KURCZEWSKIEGO i M. FUSZARY z Katedry Socjologii Obyczajów i Prawa w Instytucie Stosowanych Nauk Społecznych UW. Praca ta jest swoistym raportem z badania przeprowadzonego w ramach obozu letniego dla studentów socjologii, a autorzy podkreślają, że były to pierwsze tego typu masowe badania dotyczące Polaków zamieszkujących Dyneburg i zdecydowanie wymagają uzupełnienia oraz ewentualnych korekt. Opracowanie to jest zbiorem rozważań na temat polskiej kultury, kościoła, szkolnictwa oraz odmienności polskiego środowiska na Łotwie.

Inną pracą traktującą o Polakach na Łotwie jest interdyscyplinarne opracowanie pedagoga T. BIERNATA (2003) pt. *Być Polakiem na Łotwie. Świat życia codziennego*. Autor porusza kwestie m.in. historycznych uwarunkowań obecności Polaków na Łotwie, polskiego szkolnictwa i stereotypu Polaka w oczach społeczeństwa łotewskiego. W swych rozważaniach autor poszukuje odpowiedzi na pytania: co to znaczy być Polakiem na Łotwie, jak postrzegany jest sens polskości i jakie jest jej znaczenie?

Dla pracy cenne okazały się również artykuły nawiązujące do problematyki Polaków na Łotwie łotewskiego historyka polskiego pochodzenia Ē. JĒKABSONSA, w tym: *Stosunki polsko-łotewskie na przestrzeni dziejów* (1993), *Zarys historii stosunków polsko-łotewskich* (1994a), *Stosunki polsko-łotewskie na przestrzeni dziejów* (1994b), *Polska mniejszość narodowa na Łotwie w XIX i XX wieku. Krótka charakterystyka i zarys działalności* (1999), *Polacy na Łotwie podczas okupacji*

niemieckiej (1941–1945) (2011) oraz *Polska mniejszość narodowa na Łotwie. Krótka charakterystyka i zarys działalności* (2013).

W opracowaniu autorstwa filologa A. DUREJKO (2001) *Polskie życie kulturalne i literackie na Łotwie w XX wieku* poruszona została problematyka instytucji życia kulturalnego, szkolnictwa polskiego, historii polskich czasopism wydawanych na Łotwie, a także świadomości narodowej społeczności polskiej w tym kraju. Problematyką polskiego szkolnictwa na Łotwie zajęła się pedagog M. URLIŃSKA (2007) w pracy pt. *Szkoła polska na obczyźnie wobec dylematów tożsamościowych – na przykładzie szkoły polskiej w Rydze*.

Do problematyki Polaków na Łotwie nawiązuje prawnik J. SOZAŃSKI (2004) w opracowaniu *Moje Inflanty*. Autor opisuje m.in. historię, kulturę i sztukę Łotwy oraz jej związki z Polską i Polakami, wskazuje miejsca, w których do dziś można znaleźć materialne ślady polskości, analizuje dzieje literatury polskiej na Łotwie oraz omawia sylwetki zasłużonych Polaków związanych z państwem łotewskim. Zagadnieniami związanymi z obecnością Polaków na Łotwie zajmował się również historyk J. ALBIN (1993) w pracy pt. *Polski Ruch Narodowy na Łotwie w latach 1919–1940*.

Warto wspomnieć także opracowania dotyczące historii Łotwy, nawiązujące do kwestii obecności Polaków w tym kraju, np. prace G. MANTEUFFLA (1879) *Zarysy z dziejów krain dawnych inflanckich, czyli Inflant właściwych (tak szwedzkich jako i polskich), Estonii z Ozylią, Kurlandii i Ziemi Piltyńskiej* i T. PALUSZYŃSKIEGO (1999) *Walka o niepodległość Łotwy 1914–1921*.

W ostatnich latach powstało kilka opracowań porównawczych odnoszących się do problematyki Polaków w państwach bałtyckich, w tym m.in. opracowania R. RUNIEWICZ-JASIŃSKIEJ (2003; 2005) dotyczące polskiego szkolnictwa na Litwie, Łotwie i w Estonii, J. SOZAŃSKIEGO (1998), S. ŁODZIŃSKIEGO (1998), a także publikacja pod redakcją D. GÓRECKIEGO (2009a) na temat praw mniejszości narodowych w krajach bałtyckich.

Oprócz wspomnianej pokrótce literatury polskiej, autorka korzystała również z literatury zagranicznej nawiązującej do tematyki mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie, w tym m.in. publikacji: A. SPEKKE *History of Latvia: An outline* (1951), G. POTAŠENKI (2002) *The Peoples of the Grand Duchy of Lithuania*, Z. KIAUPY (2005) *The history of Lithuania*, L. DAUKŠYTE (2010) *The borders of Lithuania. The History of a Millennium*, A. PLAKANSA (2011) *A Concise History of the Baltic States*, L. BRIEDISA (2012) *Vilnius City of Strangers*.

Niniejsza dysertacja stanowi rozwinięcie zainteresowań badawczych, które znalazły odzwierciedlenie we wcześniejszych pracach autorki, w tym m.in. pracy magisterskiej przygotowanej pod kierunkiem

dr. hab. M. Barwińskiego pt. *Polska mniejszość we współczesnym Wilnie w kontekście polsko-litewskich stosunków międzynarodowych* (LEŚNIEWSKA 2009) oraz artykułach m.in. *The socio-political situation of Poles in Vilnius after the accession of Lithuania to the European Union* (LEŚNIEWSKA 2013), *Współczesna sytuacja mniejszości polskiej na Łotwie – ujęcie geograficzno-polityczne* (LEŚNIEWSKA 2014), *Vilnius Region as a historical region* (LEŚNIEWSKA, BARWIŃSKI 2011), *The comparison of the contemporary situation of national minorities in Poland and Lithuania* (BARWIŃSKI, LEŚNIEWSKA 2013), *Sytuacja mniejszości narodowych w Polsce i na Litwie – studium porównawcze* (BARWIŃSKI, LEŚNIEWSKA 2014a), *The contemporary situation of Polish minority in Lithuania and Lithuanian minority in Poland from the institutional perspective* (BARWIŃSKI, LEŚNIEWSKA 2014b).

Podsumowując, warto zaznaczyć, że mimo licznych opracowań odnoszących się do problematyki mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie, nadal brakuje prac dotyczących współczesnej sytuacji tej społeczności naświetlonej z punktu widzenia geograficzno-politycznego. Brak jest prac uwzględniających zarówno kwestie przemian liczebności oraz rozmieszczenia ludności polskiej, jak i przekształceń politycznych, społecznych i prawnych w szerokim kontekście zmian polityczno-ustrojowych całego regionu Europy Środkowo-Wschodniej, a zwłaszcza analizy porównawczej sytuacji Polaków na Litwie i Łotwie. Opracowanie to jest próbą uzupełnienia tej luki.

2. Geneza obecności i dzieje Polaków na Litwie i Łotwie do roku 1990 – zarys problematyki

Przedstawienie obrazu mniejszości narodowych czy etnicznych na danym obszarze zazwyczaj rozpoczyna się od udzielenia odpowiedzi na podstawowe pytanie dotyczące ich pochodzenia. Jest to odpowiedź na pytanie, czy dana grupa jest autochtoniczna („tutejsza”) czy napływowa, związana z falami emigracji, w tym przypadku z Polski do innych krajów (FUSZARA 2009). Poza polską granicą wschodnią – nie tylko na obszarze Litwy i Łotwy, ale także na Białorusi i Ukrainie – żyje ok. 1,5 mln Polaków. Stanowią oni ludność miejscową, nie napływową, lecz osiadłą tam w większości od co najmniej czterystu lat. Sytuacja polityczna, ekonomiczna, społeczna i kulturowa polskiej mniejszości zmieniała się w toku dziejów wielokrotnie i była zależna nie tylko od przemian politycznych, ale również od możliwości samoorganizacji Polaków (KOSTJUKA 2003).

2.1. Polacy na Litwie

Rodowód ludności polskiej na Litwie wzbudza wiele kontrowersji wśród badaczy polskich, litewskich oraz białoruskich, co ma wydźwięk bardziej polityczny niż naukowy (EBERHARDT 1997a; 1998a). Polskość na Litwie, czyli tradycja oraz kultura polska, jest wytworem trwających wiele wieków ożywionych kontaktów polsko-litewskich, początkowo zbrojnych, następnie handlowych oraz przede wszystkim misyjnych i kościelnych (KRAJEWSKI 2007). Do początku lat 90. XX wieku funkcjonowały skrajne opinie litewskich nacjonalistów, że Polaków na Litwie w ogóle nie ma, a są jedynie spolonizowani Litwini. Nie można tej tezy całkowicie odrzucić, gdyż zjawisko polonizacji miało ogromny zakres i objęło nie tylko szlachtę i magnaterię, ale też znaczną część mieszczaństwa i niewielką część chłopstwa, szczególnie w okolicach dużych miast. Należy jednak zaznaczyć, że zachodziły tutaj dwa zjawiska jednocześnie, tj. polonizacja Litwinów prowadząca do asymilacji oraz migracje Polaków na Litwę (BŁASZCZYK 1992).

Pierwsze związki między Litwinami a Polakami są znacznie wcześniejsze niż unia krewska, ślub królowej Jadwigi z Jagiellą czy

chrzest Litwy (ALIŠAUSKAS i inni 2006). Zdaniem litewskiego językoznawcy K. Bugi, analizując nazwy miejscowe, można stwierdzić, że do przenikania plemion mazurskich (z terenów, które z czasem weszły w skład państwa polskiego) w dorzecze Niemna dochodziło już między VI a VIII wiekiem. Polacy i Litwini po raz pierwszy zetknęli się ze sobą najprawdopodobniej już w połowie XI wieku podczas zbrojnych najazdów, do których dochodziło zarówno na ziemiach litewskich, jak i polskich. Najazdy Litwinów na ziemie polskie były nie tylko odwetem, ale miały również na celu zdobycie jeńców, którzy osadzani byli na terenach litewskich (BŁASZCZYK 1992; SREBRAKOWSKI 2001; RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003; KRAJEWSKI 2007; KOWALSKI 2008). Jednak, jak zaznacza P. EBERHARDT (1998a), do późnego średniowiecza obszar dzisiejszej Litwy miał jednolity charakter litewski. Co prawda, w okresie tym nastąpił napływ polskich jeńców, ale liczba uprowadzonych nie była aż tak wielka jak podają to niektóre źródła historyczne, oparte bardziej na legendach niż faktach. Ponadto ludność ta szybko wtopiła się w otoczenie litewskie i nie miała większego wpływu na obraz etniczny Litwy.

Od początku XIII wieku rozpoczął się proces dobrowolnego napływu ludności polskiej na tereny litewskie (SREBRAKOWSKI 2001). Początek tradycjom litewsko-polskich związków dał ślub księcia płockiego i mazowieckiego Bolesława II z córką księcia litewskiego Trojdena – Gaudemundą w 1279 roku. Od tego czasu do ślubu Jadwigi z Jagiełłą zawarto ok. 20 małżeństw dynastycznych (ALIŠAUSKAS i inni 2006). W 1325 roku król polski Władysław I Łokietek zawarł przymierze z księciem litewskim Giedyminem, skierowane przeciwko wspólnemu wrogowi – Zakonowi Krzyżackiemu. Porozumienie zostało przypieczętowane ślubem Kazimierza – syna Łokietka, z córką Giedymina – Aldoną (REMER 1990; SPÓRNA, WIERZBICKI 2003).

Od czasu założenia Wilna, tj. pierwszej połowy XIV wieku, rozpoczął się systematyczny napływ polskich rzemieślników i kupców do miast litewskich (KRAJEWSKI 2007; BRIEDIS 2012). Polityka krzyżacka w XIV wieku, zmierzająca do jak największej ekspansji oraz stworzenia z Zakonu mocarstwa nadbałtyckiego, spowodowała, że Polska i Litwa zaczęły myśleć o projekcie unii. Panowie małopolscy spodziewali się, że unia z Litwą otworzy nowe możliwości ekspansji majątkowej i politycznej na terenach Rusi (OCHMAŃSKI 1990). W dniu 14 lipca 1385 roku w Krewie wystawiono dokument określający warunki unii polsko-litewskiej. Na mocy tego aktu Jagiełło miał otrzymać tron polski oraz poślubić królową Jadwigę, a w zamian przyrzekł ochrzcić się wraz z całą ludnością litewską, uwolnić polskich jeńców, odzyskać ziemie utracone przez Polskę i Litwę (OCHMAŃSKI 1990; ŻENKIEWICZ 2001; SOBCZYŃSKI 2005; RACHUBA, KIAUPIENĖ, KIAUPA 2008). Akt unii krewskiej do dziś wzbudza wiele

kontrowersji wśród litewskich historyków. Często mówi się, że nie był on aktem międzynarodowym, a jedynie umową przedślubną (RACHUBA, KIAUPIENĖ, KIAUPA 2008). Jak podkreśla M. B. TOPOLSKA (2009) akt unijny nie był aktem wcielającym Litwę do Polski, a jedynie określał stopień zwierzchnictwa Korony nad nieukształtowanym jeszcze państwem litewskim. Warto dodać, że zagrożenie ze strony Zakonu Krzyżackiego nie było jedynym powodem zawarcia unii polsko-litewskiej. Zdecydowały o tym również: zagrożenie ze strony Moskwy i obawa Litwy o utratę ziem ruskich, względy ekonomiczne – większe zaplecze gospodarcze oraz chęć przyjęcia chrztu z rąk polskich – przybycie duchownych z Prus lub Zakonu doprowadziłoby do wielu konfliktów wewnętrznych na Litwie. Warto dodać, że plan polsko-litewski przyniósł zakładany skutek, a dzięki zabiegom polskich dyplomatów papież Urban VI w 1388 roku w bulli skierowanej do Jagielly udzielił mu poparcia i wyraził radość z powodu nawrócenia na chrześcijaństwo (ŻENKIEWICZ 2001).

Unia stanowiła wydarzenie przełomowe, które wpłynęło w sposób znaczący na polonizację wyższych warstw społeczeństwa litewskiego. Ówczesnie tylko niewielka część zachodnia kraju (tj. Żmudź i Auksztota) należała do etnicznego obszaru litewskiego i właśnie ta część przyjęła za pośrednictwem Polski chrzest w obrządku łacińskim (EBERHARDT 1998a; RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003; KOSMAN 2010; KIAUPA 2005). Chrzest Litwy zdecydował ostatecznie o tym, że państwo to stało się częścią cywilizacji zachodnioeuropejskiej. Z kolei związek z Polską pozwolił językowi polskiemu zyskać na Litwie szczególne znaczenie. Początkowo był on spontanicznie przyswajany przez wyższe warstwy Wielkiego Księstwa Litewskiego, co zaowocowało ukształtowaniem się litewskiej odmiany języka polskiego. Warto podkreślić, że polonizacja językowa nie miała nic wspólnego z polonizacją narodową, a szlachta litewska zawsze podkreślała swą odrębność od polskiej (EBERHARDT 1998a; KOWALSKI 1999). Stopniowo polszczyzna zaczęła również przenikać do języka mieszczaństwa i drobnej szlachty. Pod koniec XVI wieku język litewski używany był jedynie na wsiach, ale i tam dochodziło do przenikania języka polskiego (ŻENKIEWICZ 2001).

W roku 1387 powołano biskupstwo wileńskie, które było podległe Gnieźnie, zaś jego pierwszym biskupem został Polak Andrzej Jastrzębiec. Kolejne biskupstwo utworzono w 1417 roku w Miednikach na Żmudzi (ŻENKIEWICZ 2001). Choć Litwini przyjęli chrzest w 1387 roku, nie istniała na Litwie warstwa ludzi przygotowanych do objęcia stanowisk w hierarchii kościelnej. Chrystianizacją Litwy, w tym posługą dla wiernych i formowaniem administracji kościelnej zajmował się polski Kościół. Warto podkreślić, że Kościół, w pogańskim jeszcze państwie, miał krzewić religię chrześcijańską podniesioną do rangi religii państwowej.

Tym samym Litwini musieli się zgodzić, aby początkowo to Polacy obejmowali wszystkie godności kościelne. Ze względu na tzw. „chroniczny brak kleru rodzimego” znaczna część stanowisk duchownych, aż do końca XVI wieku, była zajmowana przez Polaków. Litewskie biskupstwa znalazły się w gnieźnieńskiej prowincji kościelnej, a katedra wileńska przyjęła za swego patrona św. Stanisława – biskupa krakowskiego (ALIŠAUSKAS i inni 2006; RACHUBA, KIAUPIENĖ, KIAUPA 2008; KOSMAN 2010). Chrzest Litwinów przyniósł konsekwencje nie tylko w wymiarze religijnym, ale również kulturowym. Litwini dotychczas ulegający wpływowi wschodnim, zaczęli zacieśniać kontakty z Polską (EBERHARDT 1998a).

W pierwszej połowie XIV wieku w miastach litewskich istniały klasztory polskich franciszkanów i dominikanów. Po chrzcie Litwa otworzyła się na pracę misyjną polskich zakonników. Niezwykle uznanie ludności miejscowej zaskarbili sobie bernardyni z powodu ich działalności oświatowej i charytatywnej. W 1569 roku do Wilna przybyli jezuici, zaś w 1642 pijarzy. Litewscy możnowładcy oraz przedstawiciele dynastii panującej bardzo chętnie osadzali zakony w swych dobrach, dając im na własność rozległe majątki (KRAJEWSKI 2007).

Po zawarciu unii personalnej nastąpił napływ ludności polskiej na Litwę, w tym przede wszystkim duchownych, żołnierzy, kupców, dyplomatów, personelu administracyjnego oraz dworzan (BŁASZCZYK 1992; KRAJEWSKI 2007). Polscy emigranci odegrali ogromną rolę w chrystianizacji Litwy (z czym wiązały się również początki oświaty), obronie kraju przed najazdami krzyżackimi, a także reprezentacji na arenie międzynarodowej i rozwijaniu kultury (BŁASZCZYK 1992). Jagiello mianował Polaków wysokimi urzędnikami na Litwie i choć zachowania takie były traktowane jako dowody na inkorporację Litwy i obrażały dumę narodową Litwinów, to państwowość litewska trwała nadal, a Litwini nie czuli się poddanyymi Korony. Wielkie Księstwo Litewskie pozostało nadal państwem rządzonym przez Litwinów, o zupełnie odmiennych prawach i instytucjach państwowych. Choć z Polską łączyła je osoba wspólnego monarchy oraz antykrzyżackie interesy, Polacy na Litwie nadal byli uważani za cudzoziemców (OCHMAŃSKI 1990).

Ważnym wydarzeniem we wspólnej historii Polaków i Litwinów było starcie z Krzyżakami pod Grunwaldem 15 lipca 1410 roku. Połączone siły odniosły jedno najbardziej spektakularnych zwycięstw w historii średniowiecznej Europy. Dziesięć dni później armia polsko-litewska dotarła do Malborka i rozpoczęła długie oblężenie zamku. Ze względu na doskonałą obronę twierdzy Witold wraz z litewskimi wojskami wycofał się na Litwę. Powodem takiej decyzji mogła być również obawa przed zbyt dużym wzmocnieniem Polski w razie zwycięstwa (ŻENKIEWICZ 2001; KIAUPA 2005).

W obliczu nowej wojny z Zakonem Krzyżackim, Polska i Litwa odnowiły unię 2 października 1413 roku w Horodle nad Bugiem. Król polski i najwyższy książę litewski oświadczył, że Litwę do Królestwa Polskiego „po raz drugi na nowo wciela, przyswaja, łączy, przylączy, sprzymierza i na wieki przydaje” (WOJNAR 2004). Tym samym Litwa stała się pełnoprawnym partnerem Polski, a Polacy nie mogli wybierać króla bez zgody Litwinów. W zamian Litwini zobowiązyali się wybierać wielkiego księcia tylko za zgodą Polaków. Obie strony doskonale zdawały sobie wówczas sprawę, że zarówno Litwa jak i Polska jeszcze nie dojrzały do całkowitego połączenia, ze względu na odmienne stosunki wewnętrzne wynikające z różnego poziomu rozwoju ustroju społecznego i państwowego (OCHMAŃSKI 1990; WISNER 1999; ŻENKIEWICZ 2001; RACHUBA, KIAUPIENĖ, KIAUPA 2008; CUTTER, CUTTER 2010). Akt unijny ustanawiał na Litwie model administracji cywilnej na wzór polskiego, m.in. wprowadzono województwa i kasztelanie (ŻENKIEWICZ 2001; RACHUBA, KIAUPIENĖ, KIAUPA 2008). Dzięki tym rozwiązaniom wzrosła sprawność administracji, gdyż zniesiono dwa niezależne księstwa, a w ich miejsce powołano województwo trockie i wileńskie. Dodatkowo, od tego czasu tylko Litwini mogli być doradcami wielkiego księcia (RACHUBA, KIAUPIENĖ, KIAUPA 2008).

Pierwsza połowa XV wieku była czasem wielu konfliktów Litwinów ze stroną polską. Władcy starali się utrzymać niezależność Litwy i wielokrotnie wyrażali swoje niezadowolenie z unii polsko-litewskiej. Za panowania Świdrygiełły doszło nawet do zerwania unii i wojny domowej. W konsekwencji przedstawiciele litewskiej elity, widząc zagrożenie ze strony Zakonu, porozumieli się z Polakami i odsunęli od władzy Świdrygiełłę (RACHUBA, KIAUPIENĖ, KIAUPA 2008).

Na początku XVI wieku w krzewieniu polskość na Litwie bardzo dużą rolę odegrał dwór króla Aleksandra Jagiellończyka, który obok litewskiej inteligencji skupiał również wybitnych polskich humanistów. Dzięki Polsce na Litwę zaczęły docierać nurty europejskiego renesansu. Szczególnie silny jego rozwój nastąpił podczas panowania króla Zygmunta Augusta i królowej Bony. Król, który był miłośnikiem kultury, utworzył w Wilnie bogatą bibliotekę oraz zainicjował budowę wielu kościołów i budynków publicznych. Z kolei wielcy magnaci wzniesli w mieście swoje pałace (ŻENKIEWICZ 2001). W połowie wieku XVI wpływ Polaków na tereny litewskie wyraźnie się zwiększył. Szlachta polska, głównie z ubogiego Mazowsza i Podlasia, emigrowała przede wszystkim ze względów ekonomicznych. Ponadto na Litwie osiedlali się mieszczaństwo, zwłaszcza kupcy i rzemieślnicy, a także w mniejszym stopniu chłopcy (WOJNAR 2004; BŁASZCZYK 1992).

Ryc. 1. Polska i Litwa na przełomie XV i XVI wieku

Źródło: opracowanie własne na podstawie http://static.opracowania.pl/images/185907/polska_i_litwa_na_prze%C5%82omie_xv_i_xvi_wieku.jpg – dostęp dn. 14.10.2013 r.

Na skutek zagrożenia płynącego z Moskwy oraz świadomości, iż Litwini bez pomocy Polaków nie byliby w stanie podjąć skutecznej walki, po długich pertraktacjach w 1569 roku w Lublinie podpisano porozumienie co do treści aktu unijnego. Mówiło ono wyraźnie, że „Królestwo Polskie i Wielkie Księstwo Litewskie jest jedno nieróżne i nierozdzielne ciało, a także nieróżna ale jedna, spólna Rzeczpospolita, która się z dwu państw i narodów w jeden lud i państwo zniosła i spoiła”. Unia lubelska zyskała miano realnej i polegała jedynie na wspólnym władcy, sejmie oraz wspólnej polityce zagranicznej (OCHMAŃSKI 1990). Utworzona wówczas Rzeczpospolita Obojga Narodów stała się wspólną własnością Polaków, Litwinów, Białorusinów, Ukraińców, Żydów, Niemców, Tatarów i Karaimów (BRODOWSKI 2000). Jedną z konsekwencją zawarcia unii było usunięcie przeszkód prawnych do osiedlania się w Wielkim Księstwie Litewskim szlachty polskiej. Warto podkreślić,

że Polacy nigdy nie próbowali tworzyć własnego getta i nie odcinali się od otoczenia. Wręcz przeciwnie, szybko nasiąkali wielkolitewskim patriotyzmem państwowym i taką postawą obywatelską zaskarbiali sobie zaufanie Litwinów. Jednocześnie, nie tracąc polskości, potrafili promieniować nią na zewnątrz, co prowadziło do zacieśniania się ich stosunków z miejscową ludnością (KRAJEWSKI 2007; RACHUBA, KIAUPIENĖ, KIAUPA 2008; WISNER 1988; CZERNIECKA-HABERKO 2013; KIAUPA 2005). Na mocy dokumentów unijnych 47 litewskich rodzin szlacheckich otrzymało herby i zostało przyjętych do rodzin herbowych szlachty polskiej. Ponadto na wzór polski ustanowiono urzędy państwowe kasztelanów i wojewodów oraz przewidziano wspólne polsko-litewskie sejmy szlacheckie (ALIŠAUSKAS i inni 2006). Po zawarciu unii Wielkie Księstwo Litewskie administracyjnie składało się z ośmiu województw oraz równorzędnego księstwa żmudzkiego (ŻENKIEWICZ 2001).

Warto wspomnieć, że pomimo napływu na Litwę polskiego duchowieństwa, chrystianizacja tego kraju nie przyniosła w XV wieku wykształcenia się litewskiej warstwy duchownej. Dopiero powołanie przez króla Stefana Batorego Akademii Wileńskiej w 1579 roku, będącej uczelnią duchowną, oraz ogłoszenie *Statutu Litewskiego* z 1588 roku, który nakazywał obejmowanie wszystkich godności kościelnych wyłącznie przez obywateli Wielkiego Księstwa Litewskiego spowodowały wykształcenie się litewskiego duchowieństwa (KRAJEWSKI 2007).

Procesy polonizacyjne, w swej początkowej fazie, ogarnęły tylko górną warstwę szlachecką oraz mieszczaństwo wileńskie. Historiograf Litwy Augustus Rotundus pisał w 1576 roku, że językiem litewskim posługują się tylko wieśniacy, zaś szlachta coraz powszechniej posługuje się językiem polskim. Szlachta litewska polonizowała się kulturalnie oraz językowo, natomiast nadal wykazywała wierność swej państwowości, strzegąc przed Polakami dostępu do majątków ziemskich oraz urzędów (OCHMAŃSKI 1990; EBERHARDT 1998a). Jednak po unii polsko-litewskiej w 1569 roku stopniowo szlachta litewska zaczęła przejmować polską świadomość państwową i zaczynała czuć się obywatelami Rzeczypospolitej (OCHMAŃSKI 1990). W późniejszych czasach polonizacja szlachty litewskiej postąpiła tak dalece, że wielu jej przedstawicieli zaczęło o sobie mawiać „gente Lituani, natione Poloni”, czyli z urodzenia Litwini, z narodowości Polacy (OCHMAŃSKI 1990; EBERHARDT 1998a; BUMBLAUSKAS 2002).

Od połowy XVI wieku napływ Polaków na Litwę istotnie się zwiększył. Unia lubelska otworzyła granice między dwoma państwami. Zarówno Polacy na Litwie, jak i Litwini w Polsce uzyskali prawo kupowania ziemi i osiedlania, co stało się bodźcem dla szlachty polskiej, która chętnie przenosiła się na Litwę z uboższego i przeludnionego Mazowsza

i Podlasia. Oprócz szlachty chętnie osiedlali się również mieszczenie, w tym przede wszystkim kupcy i rzemieślnicy, a także chłopci. Niestety, brak jest danych co do wielkości emigracji z Polski na Litwę, a ich oszacowanie jest utrudnione chociażby ze względu na spolszczanie nazwisk litewskich i ruskich (BŁASZCZYK 1992; SREBRAKOWSKI 2001).

Najważniejszą rolę kulturotwórczą i polonizacyjną na Litwie w XVI wieku odegrało polskie mieszczaństwo. Polskość ośrodków miejskich, odmienna etnicznością, poziomem kultury oraz własnym życiem religijnym, skutecznie współzawodniczyła z Rusinami i Niemcami oraz nielicznym mieszczaństwem narodowości litewskiej. Z czasem mieszczaństwo polskie osiągnęło znaczną przewagę w Wilnie nad Rusinami, a w Kownie nad Niemcami (KRAJEWSKI 2007). Warto podkreślić, że polonizacja w tym okresie była całkowicie dobrowolna i dała początek kształtowaniu terytorium, którego ludnością dominującą stali się Polacy. Był to obszar pogranicza Litwy i Żmudzi oraz dzisiejszej Litwy i Białorusi, z największymi ośrodkami: Wilnem, Kownem, Brześciem, Grodnem, Kiejdanami i Nieświeżem (SREBRAKOWSKI 2001; KRAJEWSKI 2007).

W połowie XVI wieku, wraz z postępem kształtowania się stanoviej struktury społeczeństwa litewskiego, podatny grunt znalazły przesłanki rozbicia feudalnego narodu litewskiego. Zapoczątkowany został proces odrywania się szlachty od jej naturalnego podłoża etnicznego, czyli ludu. Szlachta nie widziała w kulturze ludowej swoich poddanych niczego interesującego, więc coraz mniej z niej czerpała, coraz częściej sięgając po obce wzorce. Obficie dostarczała ich kultura polska oraz szlachecka ideologia złotego wieku odrodzenia, a ich przejmowanie ułatwiła unia polsko-litewska. Dążenia szlachty litewskiej do rozwijania handlu z Polską spowodowały, że język polski stał się narzędziem politycznego zbliżenia obu narodów. Proces polonizacji szlachty litewskiej rozpoczął się w XVI wieku (OCHMAŃSKI 1990).

Proces polonizacji Wielkiego Księstwa Litewskiego przyspieszyła reformacja i kontrreformacja. Prąd reformacyjny dotarł na Litwę w połowie XVI wieku wraz z osiedleniem się polskich arian i kalwinów. Pod wpływem polskich protestanckich kaznodziejów szerzyła się polszczyzna. Językiem nabożeństw oraz życia wewnętrznego zborów kalwińskich i ariańskich był wyłącznie język polski. Z kolei natarcie kontrreformacji jeszcze bardziej poszerzyło wpływy polskości na skutek otwarcia przez jezuitów emanujących polskością kolegiów w Krożach oraz Połocku (KRAJEWSKI 2007).

Na początku XVII wieku odsetek Polaków wśród ludności Wielkiego Księstwa Litewskiego stał się już znacznie bardziej zauważalny. Jak zauważa M.B. Topolska, w Nieświeżu czy w Kojdanowie Pola-

cy stanowili ok. 20–30% ludności, z kolei w Kiejdanach, Gieranonach czy Birżach ok. 10% (SREBRAKOWSKI 2001; TOPOLSKA 2009). Ważnym ośrodkiem kultury polskiej stało się Wilno, które podczas pobytu króla stawało się centrum życia państwowego. O tym jak ważna była rola miast może świadczyć bardzo szybka odbudowa miasta po pożarze w 1610 roku, w którym spłonął m.in. zamek dolny (KIAUPA 2006; BRIEDIS 2012).

Podczas potopu szwedzkiego doszło do silnych napięć na linii Polska–Litwa. Były one spowodowane zachowaniem wielkiego hetmana litewskiego Janusza Radziwiłła, który wraz ze swym bratem Bogusławem uznał zwierzchnictwo szwedzkie i 20 października 1655 roku zawarł w Kiejdanach układ, na mocy którego Wielkie Księstwo Litewskie zostało poddane pod protekcję Szwedów, w zamian za utrzymanie dotychczasowych przywilejów szlacheckich. Wojnę ze Szwecją zakończył w 1660 roku pokój w Oliwie, na mocy którego Jan Kazimierz zrzekł się pretensji do tronu szwedzkiego, a Rzeczpospolita utraciła część Inflant (WISNER 1999; ŻENKIEWICZ 2001).

W wieku XVII przeważająca część mieszczaństwa uległa już polonizacji, natomiast na Rusi Litewskiej proces ten rozpoczął się w drugiej połowie XVII wieku (KRAJEWSKI 2007). W 1697 roku szlachta litewska wysunęła projekt tzw. zrównania praw, który został przyjęty przez sejm. Rozporządzenie to oprócz przepisów ustalających, na wzór polski, kompetencje litewskich urzędów ministerialnych, wprowadzało także do użycia w urzędach język polski. Pod koniec XVII wieku przesiąknięta kulturą polską szlachta litewska zaczęła odczuwać przynależność do narodu polskiego (OCHMAŃSKI 1990; ALIŠAUSKAS i inni 2006). Warto wspomnieć, że polscy chłopci, którzy w tym czasie osiedlali się na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego, chętnie zapożyczali obyczaje i język miejscowej ludności. Według szacunków w końcu XVIII wieku ludność polska lub spolonizowana stanowiła ok. 25% ogółu ludności Wielkiego Księstwa Litewskiego (SREBRAKOWSKI 2001).

Z czasem na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego, głównie w miastach i na dworach szlacheckich, zaczęły formować się silne ośrodki polskości. Język litewski zachował się jedynie wśród niewykształconych mas ludności wiejskiej na Żmudzi. Na skutek uchwaleniu Konstytucji 3 Maja w 1791 roku powołano jednolite państwo – Rzeczpospolitą. Zmiany te skutkowały wśród chłopstwa i mieszczaństwa litewskiego masowym zrywem do walki, m.in. w 1794 roku Litwini przyłączyli się do powstania kościuszkowskiego. Rok później dokonano trzeciego rozbioru, a tereny dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego weszły w skład Kraju Północno-Zachodniego (OCHMAŃSKI 1990).

Rzeczpospolita Obojga Narodów w drugiej połowie XVII w.

- Rzeczpospolita w połowie XVII w.
- lenna Rzeczpospolitej
- Wojny ze Szwecją w I. 1655–1660 (tzw. potop)
- działania wojsk szwedzkich
- najdalszy zasięg wojsk szwedzkich

- miasta oblegane i nie zdobyte przez Szwedów
- miasta zajęte przez Szwedów i oblegane przez Polaków
- Wojny z Turcją w I. 1672–1676
- działania wojsk tureckich
- najdalszy zasięg zdobyczy tureckich do końca XVII w.

- wyprawa Jana III Sobieskiego pod Wiedniem w 1683 r.
- granice ziem przyłączonych do Brandenburgii w 1657 r.
- granice ziem zagarniętych przez Moskwę
- granice Rzeczpospolitej w 1699 r.
- ✂ ważniejsze bitwy
- ✂ ważniejsze traktaty pokojowe i ugody
- ✂ monarchia Habsburgów

Ryc. 2. Rzeczpospolita Obojga Narodów w II połowie XVII wieku

Źródło: <http://wlpaczpolske.pl/pliczki/2095> – dostęp dn. 14.10.2013 r.

W wyniku rozbiorów tereny Litwy weszły w skład zaboru rosyjskiego, a sytuacja ludności polskiej diametralnie się zmieniła. Pomimo szerzącej się russyfikacji, w Wilnie działało wiele tajnych polskich organizacji. W 1817 roku Adam Mickiewicz wraz ze swoimi najbliższymi przyjaciółmi (m.in. Tomaszem Zanem i Onufrym Pietraszkiewiczem) założyli Towarzystwo Filomatów miłujących wiedzę i rozwijających umiejętności naukowe, a trzy lata później Towarzystwo Filaretów miłujących cnotę, rozwijających oświatę, obyczaje narodowe i wzajemną

pomoc. Organizacje te kładły przede wszystkim nacisk na samokształcenie, naukę języków obcych, rozwijanie uczuć patriotycznych. Od 1821 roku wydawali tajnie czasopismo „Opis Geograficzny”, zawierające wskazówki do walki o niepodległość (BARDACH 1988; ŻENKIEWICZ 2001; ALEKSANDRAVIČIUS, KULAKAUSKAS 2003; KUDIRKO 2007; LEŚNIEWSKA 2009). Upadek Rzeczypospolitej początkowo nie zmienił stosunków etnicznych na ówczesnej Litwie. Zdaniem P. EBERHARDTA (1998a) na początku XIX wieku nastąpiła ostateczna polonizacja drobnej szlachty litewskiej, która duchowo i kulturowo utożsamiała się z tradycjami polskimi. Dopiero kolejne dziesięciolecia XIX wieku przyniosły zmiany polityczne i zmianę tendencji w zakresie stosunków narodowościowych.

W latach 1815–1830 Uniwersytet Wileński był uczelnią skupiającą wielu wybitnych polskich uczonych, a studiująca młodzież silnie angażowała się w sprawy niepodległościowe. W 1822 roku został opublikowany pierwszy tom poezji Adama Mickiewicza. W Wilnie wydawane były w tym okresie teksty m.in. Ignacego Kraszewskiego i Ludwika Kondratowicza. W latach 1803–1833 Wilno zajmowało drugie miejsce, po Warszawie, pod względem liczby wydawanych książek w języku polskim (SREBRAKOWSKI 2001). W 1823 roku działalność Towarzystw została wykryta przez władze rosyjskie, a w 1824 przeprowadzono proces 20 Filomatów, w którym skazano ich na zesłanie w głąb Rosji lub nakazano im opuścić Wilno (WITKOWSKA 1962; KUDIRKO 2007). Proces ten stał się początkiem silnych represji prowadzących do likwidacji ogniska kultury polskiej w Wilnie. Adam Czartoryski został pozbawiony funkcji kuratora okręgu naukowego. Powołano również nowego rektora uniwersytetu, a także usunięto polskich profesorów z uczelni. Nowosilcow nakazał wprowadzenie dotkliwej cenzury na wszystkie polskie publikacje (KŁOS 1923; ŻENKIEWICZ 2001).

W XVIII oraz w pierwszej połowie XIX wieku Litwa osiągnęła tak wysoki poziom spolonizowania, że po epoce napoleońskiej stała się samodzielnym ośrodkiem kultury polskiej (KRAJEWSKI 2007; ZIELIŃSKA 2002). Jak podkreśla H. WISNER (1999) o znaczeniu polskości mogą świadczyć słowa litewskiej pieśni wojennej Litwinów: „Wstań, rycerzu Jagiellona, i dosiądź swego rumaka, potęga Napoleona, wraca Ci imię Polaka”.

Cofanie się polskości w wymiarze społecznym oraz terytorialnym rozpoczęło się w 1831 roku po klęsce powstania listopadowego. Język polski ustąpił rosyjskiemu zarówno w życiu publicznym, jak i państwowym (KRAJEWSKI 2007). Szybko zmieniono wszystkie nazwy ulic na rosyjskojęzyczne i zakazano używania języka polskiego w urzędach państwowych. Dodatkowo miejscowi urzędnicy byli zastępowani rosyjskimi (ALEKSANDRAVIČIUS, KULAKAUSKAS 2003). Nie

przeszkodziło to jednak wytworzeniu się na Litwie w drugiej połowie XIX wieku trzech zwartych obszarów polskojęzycznych, tj. wileńskiego na północ od Wilii, pomiędzy Niemenczynem a Kiernowem, kowieńskiego wzdłuż Niewiaży oraz smołwieńskiego między Widzami a Jeziorasami. Przyczyn procesu polonizacji na tych obszarach należy doszukiwać się przede wszystkim w zniesieniu pańszczyzny i uwłaszczeniu chłopów, co spowodowało wzrost dobrobytu na wsi, a w konsekwencji pęd do oświaty i kultury. Czynnikiem ten, w połączeniu z prześladowaniami polskiej mowy i kultury oraz utożsamianego z nimi Kościoła katolickiego, czyniły polskość szczególnie atrakcyjną. Ważnymi czynnikami polonizacji były: kościół parafialny, dwór pański oraz miasto. Najważniejszą rolę odegrał kościół, oddziałujący w szczególności na kobiety, których dominacja w życiu rodzinnym, a zwłaszcza w wychowywaniu dzieci była wówczas niezwykle istotna. Masa drobnej szlachty rozsianej po Kowieńszczyźnie przesądziła o powstaniu kowieńskiego polskiego obszaru językowego w drugiej połowie XIX wieku. Na powstanie obszaru wileńskiego największy wpływ miało nie tyle spolszczone Wilno, co oddziaływanie kościołów parafialnych (OCHMAŃSKI 1990).

W. Meysztowicz pisał:

Litwinami byliśmy wszyscy: w pałacach, w dworach, i chatach, nikomu nie przeszkadzało to być Polakiem. Przynależność do dwóch narodów stanowiących jedną Rzeczpospolitą, była powszechnie przyjęta. Nie znano zasady wyłączności narodowej. Nie zabraniano Litwinowi być Polakiem, ani Polakowi Litwinem. Języki, choć przemieszane, nie dzieliły ludzi (BRODOWSKI 2000).

Warto podkreślić, że Litwini i Polacy przez setki lat żyli we wspólnym państwie. Zdaniem Z. KURCZA (2005) warstwa szlachecka na Wileńszczyźnie stanowiła jeden naród, bez podziału na Litwinów i Polaków.

Po klęsce powstania styczniowego (1864) nasiliły się prześladowania polskości. Ich wyrazem stały się zakazy: wydawania pism w języku polskim, nauczania języka polskiego, wywieszania szyldów i jakichkolwiek napisów po polsku, mówienia po polsku w miejscach publicznych czy nabywania majątków ziemskich przez katolików narodowości polskiej. W okresie całkowitego wyrugowania kultury polskiej z życia publicznego w latach 1864–1904 proces polonizacyjny i tak nadal powoli postępował. Polskie okolice Wilna powiększyły się na skutek przemówienia języka polskiego przez Białorusinów oraz zbiałorutenizowanych Litwinów. U schyłku XIX wieku nasilił się proces polonizacji wsi zachodniej Litwy (KRAJEWSKI 2007).

Tabela 3. Liczba Polaków w guberni wileńskiej i kowieńskiej w 1897 roku według powiatów

Jednostka administracyjna	Liczba Polaków	Odsetek
Gubernia kowieńska	138 408	9,1
Powiat:		
jezioroski	18 577	8,9
kowieński	51 825	24,8
poniewierski	14 460	6,6
rosieński	12 974	5,6
szawelski	14 917	6,3
telszewski	2 771	1,5
wilkomierski	22 844	10,1
Gubernia wileńska	129 007	8,2
Powiat:		
dziśnieński	4 980	2,4
lidzki	9 481	4,7
oszmiański	4 071	1,7
święciański	10 321	6,0
trocki	22 795	11,4
wilejski	5 121	2,5
wileński	25 290	7,2
Miasto Wilno	46 996	33,5

Źródło: BŁASZCZYK 1992.

W 1897 roku w Rosji odbył się spis powszechny, jednakże dane narodowościowe wydają się być sfałszowane, a liczba Polaków na Litwie mocno zaniżona (tab. 3). Według danych z wspomnianego spisu liczba Polaków nie jest duża, natomiast na podstawie danych względnych można wskazać jednostki administracyjne, w których Polacy stanowili największy odsetek, m.in. miasto Wilno oraz powiaty kowieński, trocki i wilkomierski (BŁASZCZYK 1992; ILGIEWICZ 2005).

Pod koniec XIX wieku coraz częściej zaczęły pojawiać się idee odbudowy Polski i Litwy jako dwóch osobnych państw, zaś problemem stało się wówczas określenie polskiego i litewskiego terytorium etnicznego (SREBRAKOWSKI 2001). W tym okresie ludność polska była, po Litwinach, najliczniejszą grupą narodowościową zamieszkującą Litwę, zaś Wilno zamieszkiwane było głównie przez Polaków. Kościół katolicki, który do tej pory był najważniejszym narzędziem polonizacji Litwinów, pod

koniec XIX wieku jako pierwszy stanął przeciwko Polakom. Litwini dążyli przed wszystkim do wyparcia języka polskiego z użycia w Kościele, podczas kazań i spowiedzi, co nie stanowiło problemu w parafiach zamieszkiwanych przez nich całkowicie. Jednak w parafiach mieszanych dochodziło do konfliktów, gdyż każda ze stron żądała zachowania swojego języka w nabożeństwach. Ponadto podłożem sporów stawały się kwestie własnościowe, zwłaszcza na wsiach, gdzie znaczna część majątków i folwarków należała do Polaków (ŻENKIEWICZ 2001).

Przynależność do państwa rosyjskiego i walka z polskością miały wyraźny wpływ na dalsze losy ziem litewskich. Na obszarach wiejskich, w rezultacie procesu odrodzenia narodowego, zaczęła się rozwijać litewska świadomość narodowa. Działacze litewskiego ruchu byli programowo nastawieni antypolsko, zdając sobie sprawę z tego, jakie niebezpieczeństwa dla tożsamości litewskiej może nieść dalsze oddziaływanie języka i kultury polskiej. Sytuacja językowo-narodowościowa, w ujęciu terytorialnym na ziemiach litewskich, była dość złożona. Ludność na terenach wiejskich знаła tylko język litewski. Natomiast istniało wiele obszarów, na których ludność posługiwała się zarówno językiem polskim, jak i litewskim. Długotrwałe oddziaływanie polskiego dworu oraz polskojęzycznego kościoła doprowadziło do rozpowszechnienia języka polskiego. Ponadto przez oddziaływanie ośrodków miejskich następowały daleko posunięte procesy polonizacyjne. Na terenach środkowej i zachodniej Litwy umacniał się język litewski, zaś na pograniczu białorusko-litewskim, zamieszkiwanym przede wszystkim przez słowiańskojęzycznych katolików, ludność identyfikowała się z polskością (EBERHARDT 1998a; ŻENKIEWICZ 2001).

Przez długi czas dla wielu badaczy zagadką pozostawał fakt rozprzestrzenienia się języka polskiego oraz ukształtowania się polskiego obszaru etnicznego na terenach wiejskich pogranicza białorusko-litewskiego. Zdaniem H. Turskiej (1940) obszar ten, z ośrodkiem w Wilnie, stopniowo rozszerzał się w kierunku wschodnim i objął swym wpływem katolicką ludność białoruską, która dążyła do polskość. Najważniejszą rolę odegrał tu Kościół rzymskokatolicki. Nabożeństwa na tych terenach odbywały się w języku polskim, co spowodowało w początkowej fazie dwujęzyczność, a następnie doprowadziło do deklarowania przez ludność wiejską narodowości polskiej (BŁASZCZYK 1992; EBERHARDT 1998a).

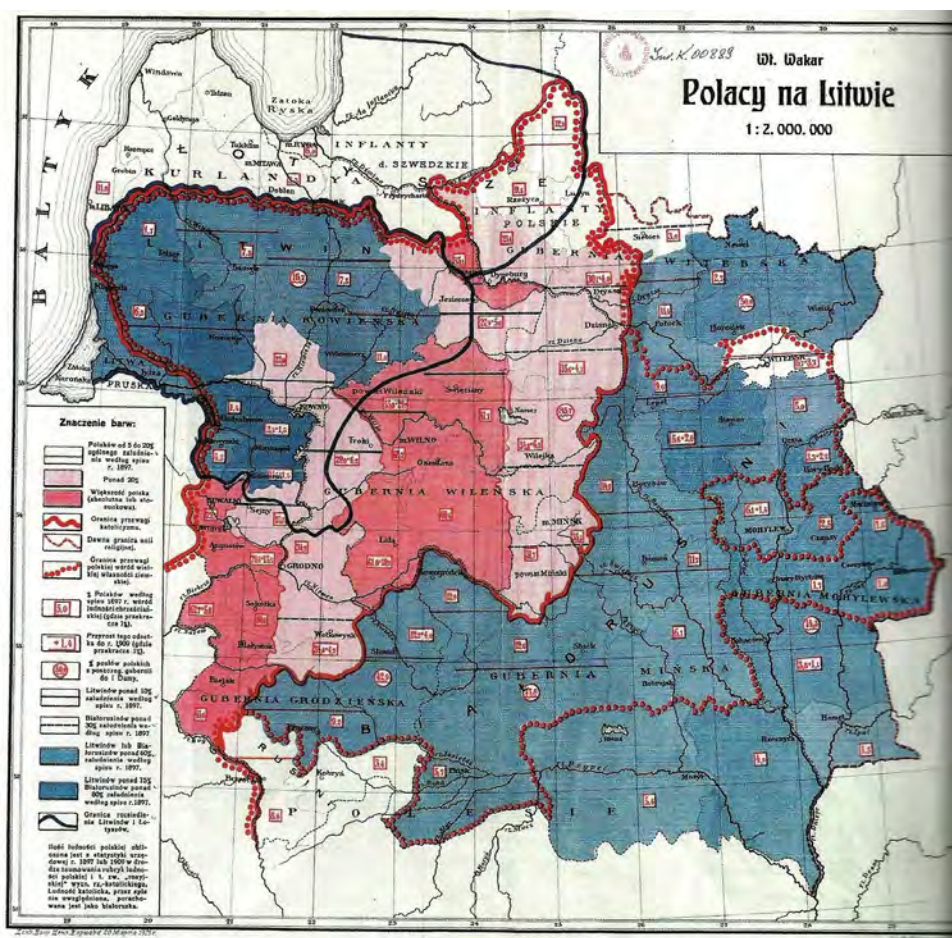
Od roku 1905 zniesiono ograniczenia językowe, a polskie szyldy ponownie pojawiły się na litewskich ulicach. Zaczęło się również odradzać polskie życie kulturalne. Ponownie zaczął się ukazywać polski dziennik „Kurier Wileński”. Był to czas zakładania polskich organizacji i stowarzyszeń, np. Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Towarzystwa „Lutnia”. Warto wspomnieć, że jedyną sferę, która nadal była blokowana, stało się polskie szkolnictwo (KRAJEWSKI 2007). Był to również czas na-

rastania konfliktu polsko-litewskiego, który najbardziej był widoczny w kościołach w powiatach wileńskim, lidzkim i święciańskim. Spór pomiędzy ludnością tego samego wyznania często przybierał bardzo ostry charakter, prowadząc do licznych bójek i awantur (ŻENKIEWICZ 2001).

Skomplikowane relacje narodowe na Litwie, w tym zwłaszcza na Wileńszczyźnie, doprowadziły do zderzenia się dwóch silnych nacjonalizmów – polskiego i litewskiego. Powoli odradzająca się Litwa rozpoczęła walkę z dotychczasową polonizacją ludności litewskiej. Polacy, którzy starali się przeciwstawić Litwinom, doprowadzili do sytuacji, w której posiadali nawet osobne koło posłów Polaków z Litwy w Dumie. W celu obrony polskich interesów na Litwie w 1907 roku utworzono Stronnictwo Krajowe Litwy i Białej Rusi nawołujące do równouprawnienia wszystkich narodowości, które zamieszkują Litwę i Białoruś. Dodatkowo Polskie Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne (endecy) w swoim programie głosiło, że Polacy zamieszkujący Litwę są częścią narodu polskiego i w związku z tym ich kultura, historia i język powinny być pod ochroną (ŻENKIEWICZ 2001). Zupełnie inne poglądy reprezentowali polscy postępowcy na Litwie, m.in. Michał Römer, którzy w swym programie zakładali przyjaźń i współpracę polsko-litewską. Głosili, że Polacy zamieszkujący Litwę są potomkami narodu polskiego, ale ich obecną ojczyzną jest Litwa. Konflikt polsko-litewski został chwilowo wyciszony wraz z wybuchem I wojny światowej, kiedy na pierwszy plan wysunęła się walka o uzyskanie niepodległości (OCHMAŃSKI 1990; ŻENKIEWICZ 2001).

W 1909 roku odbył się drugi rosyjski spis ludności. Jak zauważa Z. KRAJEWSKI (2007), jego wyniki były bardzo tendencyjne ze względu na sformułowanie pytań. Odsetek ludności polskiej w guberni kowieńskiej spadł do 3,5%. Szacunkowych obliczeń dla tego okresu dokonał m.in. W. WAKAR (1917) i E. MALISZEWSKI (1917). Zdaniem W. Wakara, w 1909 roku gubernię kowieńską zamieszkiwało ponad 131 tys. Polaków i stanowili oni blisko 8% ogółu ludności. Z kolei według E. Maliszewskiego liczba ludności polskiej wynosiła ponad 198 tys. osób.

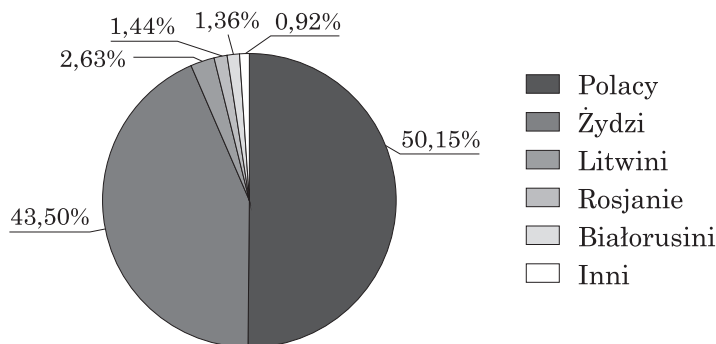
W momencie wybuchu I wojny światowej Polacy na Litwie zajęli opozycyjne stanowisko wobec państwowości rosyjskiej. W 1915 roku na Litwę wkroczyli Niemcy, którzy zajęli niemal całe litewskie terytorium etnograficzne, co zapoczątkowało kilkuletnią okupację kraju i włączenie go do tzw. Ober-Ostu. Niemcy początkowo starali się manifestować przychylność dla Polaków. Jednak z czasem zdali sobie sprawę, że polskość na Litwie jest na tyle mocna, że mogłaby być realną siłą mogącą się sprzeciwić niemieckim planom aneksji. Pierwsze dwa lata okupacji polegały głównie na próbach wyrugowania polskość na Litwie, przejawiających się zamykaniem polskich szkół, stowarzyszeń, likwidacją polskiej prasy. Starano się również odciąć wszelką łączność z Polską (KRAJEWSKI 2007).

Ryc. 3. Rozmieszczenie Polaków na Litwie w 1909 roku według W. Wakara

Źródło: DAUKŠYTE 2010.

W marcu 1916 roku na terenie Ober-Ostu Niemcy zorganizowali spis ludności. Starając się zachować obiektywizm, powołano Centralną Komisję Spisową, w skład której weszło po trzech Litwinów, Polaków i Żydów. Według danych ze spisu w 1916 roku Wilno zamieszkiwane było przez blisko 141 tys. osób (ryc. 4), z czego Polacy stanowili ponad połowę ludności (ok. 70,5 tys. osób). Jeszcze większy udział ludności polskiej zanotowano w obwodzie wileńskim (89,8%), a także w Szyrwintach (74,2%) oraz Podbrodziu (72,1%). Jak zauważa A. SREBRAKOWSKI (2001), niemiecki spis powszechny potwierdził istnienie polskiego obszaru etnicznego na Litwie.

Ryc. 4. Struktura narodowościowa mieszkańców Wilna w 1916 roku

Źródło: A. SREBRAKOWSKI 2001.

Zasadniczy wpływ na sytuację ludności polskiej w odrodzonej Litwie miały wydarzenia z lat 1918–22, kiedy to zarówno Polacy jak i Litwini kształtowali granice swoich państw (SREBRAKOWSKI 2001). Po zajęciu Litwy przez Niemców Polacy starali się uaktywnić, tworząc w Wilnie Blok Polskich Organizacji Demokratycznych, który wydał deklarację o restytucji Wielkiego Księstwa Litewskiego w unii z Polską. Działania te spotkały się z ogromnym sprzeciwem Litwinów, którzy stanowczo oświadczyli, że unia polsko-litewska przestała istnieć wraz z rozbiorami¹, a obecnie naród litewski sam będzie decydował o swojej przyszłości (ŻENKIEWICZ 2001).

Warto wspomnieć, że polityka niemiecka wobec Polaków odpowiadała stronie litewskiej, która dążenia do utworzenia własnego państwa opierała w dużej mierze na sojuszu z Niemcami. We wrześniu 1917 roku pod patronatem niemieckim powołano Krajową Radę Litewską – Tarybę, która 11 grudnia 1917 roku proklamowała niepodległość Litwy, ze stolicą w Wilnie. Jednocześnie podkreślono odcięcie się od wszelkich związków z Polską (ŁOSSOWSKI 1991; KRAJEWSKI 2007; KAWĘCKI 2013). Proklamacji tej nie uznała strona niemiecka i dopiero 16 lutego 1918 roku, kiedy ogłoszono niepodległość Litwy po raz drugi, Niemcy uznali ten akt (SREBRAKOWSKI 2001; KAWĘCKI 2013). Rodzące się państwo litewskie kategorycznie odmawiało współpracy w rządzeniu krajem innym narodowościom. Doprowadziło to do kolejnego konfliktu polsko-litewskiego, zaś Zjednoczone Stronnictwo Polskie na Litwie kategorycznie odcięło się od Taryby i zakazało jej przemawiania w imieniu całej ludności Litwy.

¹ Faktycznie unia polsko-litewska przestała funkcjonować w 1791 w momencie uchwalenia Konstytucji 3 Maja.

Protestowano również przeciwko włączeniu Wileńszczyzny w skład państwa litewskiego. Jednocześnie powstała w Wilnie samoobrona polska, która w połowie 1918 roku przekształciła się w Polski Związek Niepodległościowy na Litwie i nawiązała ściśle kontakty z obozem Józefa Piłsudskiego (OCHMAŃSKI 1990; ŻENKIEWICZ 2001; PUKSZTO 2006).

Dalsza realizacja planów litewskich została pokrzyżowana wraz z kapitulacją Niemiec oraz wkroczeniem Armii Czerwonej. Rząd litewski z uwagi na zbliżające się wojska bolszewickie ewakuował się z Wilna do Kowna, by tam wraz z Niemcami realizować dalsze plany własnej państwowości (SREBRAKOWSKI 2001; RACHUBA, KIAUPIENĖ, KIAUPA 2008; KAWĘCKI 2013). W lutym 1919 roku na terenach zajętych przez sowietów utworzono Radziecką Socjalistyczną Republikę Litwy i Białorusi, w skrócie Litbiel. Utworzone państwo bezpośrednio zagrażało interesom Polski, dlatego w zaistniałej sytuacji w dniach 19–21 kwietnia 1919 roku wojska polskie przeszły do ofensywy, w wyniku której zajęły Wilno (OCHMAŃSKI 1990; ŻENKIEWICZ 2001).

Po tych wydarzeniach Józef Piłsudski konsekwentnie nakłaniał Litwinów do sfederowania Litwy z Polską. Ponadto, podkreślając swą przyjaźń w stosunku do Litwinów, w przypadku odrzucenia idei federacji, popierał ich aspiracje państwowe, ale w na terytorium ograniczonym do ściśle etnograficznego, tj. bez polskiego Wilna (SREBRAKOWSKI 2001; KAWĘCKI 2013). Takie rozwiązanie zostało odrzucone przez stronę litewską. Kolejną polską propozycją dla Litwinów był pomysł, aby doprowadzić do wolnych wyborów, a posłowie zadecydowaliby o przyszłości ziem litewskich. Propozycja ta również spotkała się z negatywną reakcją strony litewskiej. Był to również czas, kiedy Polacy zamieszkujący Litwę zaczęli zrzeszać się w różnego rodzaju organizacjach. W 1919 roku powstał w Kownie Polski Komitet. Ze względu na wybory do sejmu Polacy powołali Komitet Wyborczy do Sejmu Litewskiego, który rok później został przekształcony w Polskie Biuro Informacyjne, stając się najważniejszą organizacją polską na Litwie Kowieńskiej. Polacy zdecydowali się na ruch, który miał doprowadzić do zmiany rządu w Kownie na bardziej propolski. Wiadomo było, że tylko zamach stanu może przynieść oczekiwaną zmianę. W tym celu Piłsudski chciał wykorzystać Kowieński Okręg Polskiej Organizacji Wojskowej (POW). Zaczęto nawet prowadzić tajne rozmowy z propolskimi politykami litewskimi. Jednakże, na skutek zdrady jednego z członków POW, 29 sierpnia 1919 roku strona litewska wykryła spisek i aresztowała wielu polskich działaczy. Wydarzenia te zbiegły się początkiem represji władz litewskich wobec Polaków na Kowieńszczyźnie. Piłsudski jednak nie zdecydował się na zajęcie Kowna, uznając konieczność powstania niepodległego państwa litewskiego. Polacy byli wówczas najbardziej

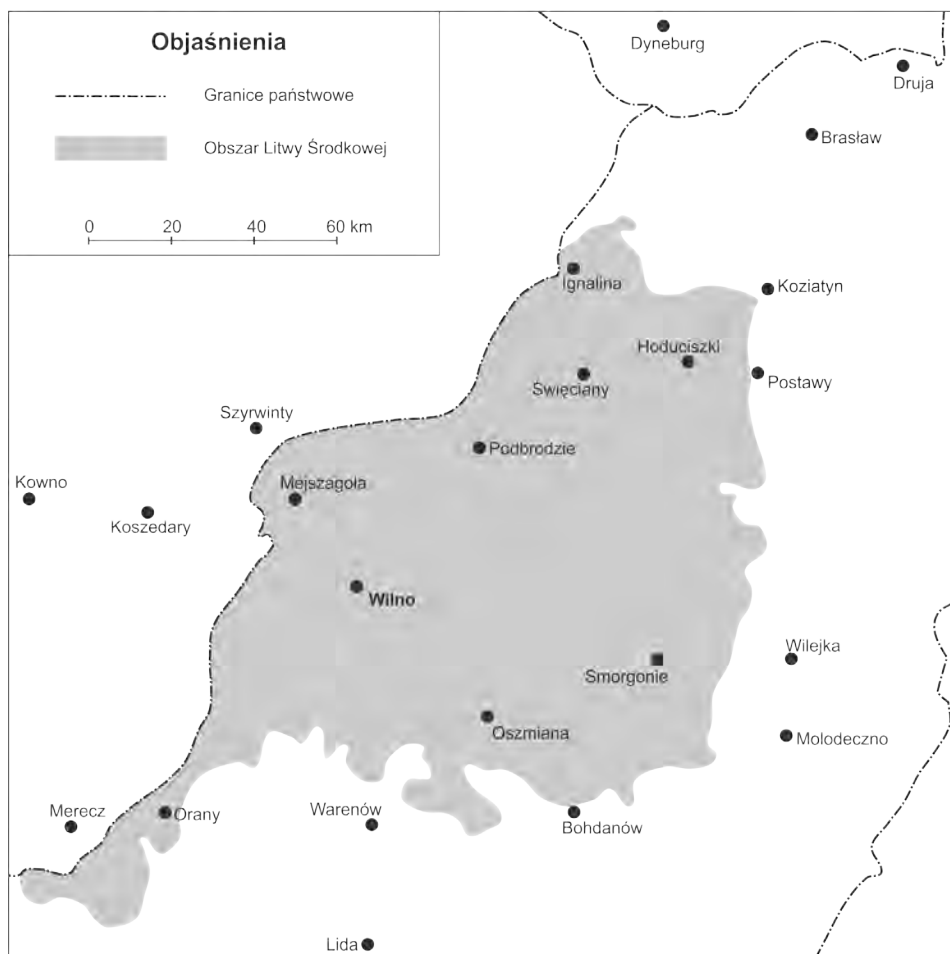
dyskryminowaną mniejszością narodową na Litwie. Litwini konsekwentnie starali się eliminować wpływy polskie z życia publicznego na Litwie. Z ulic zdjęto wszystkie polskie szyldy i napisy, zakazano używania języka polskiego w kościołach, urzędach i szkołach (ŁOSSOWSKI 1996; SREBRAKOWSKI 2001; ŻENKIEWICZ 2001; KRAJEWSKI 2007).

Pierwsze wybory do litewskiego Sejmu, w których wzięła udział ludność narodowości polskiej, odbyły się w kwietniu 1920 roku. Litwini przeprowadzili podział na okręgi wyborcze w taki sposób, żeby do sejmu dostała się jak najmniejsza liczba posłów polskich. Ostatecznie Polacy uzyskali 3 ze 112 miejsc w parlamencie. Ich udział w obradach sejmowych został zakończony w 1922 roku, kiedy zostali pobici i na znak protestu wycofali się z czynnego udziału w życiu politycznym (KRAJEWSKI 2007).

Istotny wpływ na dalsze losy Litwy wywarła wojna polsko-bolszewicka. Armia Czerwona, która rozpoczęła ofensywę przeciwko Polsce, opanowała również Wilno. 12 lipca 1920 roku zawarto radziecko-litewski traktat pokojowy, na mocy którego Wilno zostało oddane Litwie. Po tych wydarzeniach Litwini mimo deklarowania neutralności w konflikcie polsko-bolszewickim, wspierali stronę rosyjską, m.in. utrudniając ruch polskich wojsk na Wileńszczyźnie. We wrześniu 1920 roku zawarto polsko-litewskie porozumienie o zawieszeniu działań wojennych. W chwili, kiedy miały rozpocząć się negocjacje, Litwini zajęli Sejny. Polacy błyskawicznie rozbili oddziały litewskie, a do niewoli wzięto ponad 2 tys. żołnierzy litewskich. Działania na Suwalszczyźnie pozwoliły Piłsudskiemu na ostateczne rozbicie oddziałów Armii Czerwonej i w konsekwencji zakończenie wojny z bolszewikami. Nerozwiązany pozostawał jednak nadal konflikt polsko-litewski o Suwalszczyznę i Wileńszczyznę. Litwini upatrując w Wilnie swojej prastarej stolicy nie chcieli pozwolić na jej oddanie. Z kolei Polacy stanowiący większość w Wilnie nie wyobrażali sobie funkcjonowania państwa polskiego bez Wileńszczyzny. Dodatkowo Józef Piłsudski był emocjonalnie związany z regionem, gdyż urodził się Żuławie w powiecie święciańskim (ŁOSSOWSKI 1996; ŻENKIEWICZ 2001).

W dniu 30 września 1920 roku w Suwałkach doszło do mediacji pomiędzy Polską i Litwą, z udziałem Ligii Narodów. Polacy zarzucali Litwinom złamanie neutralności podczas konfliktu polsko-bolszewickiego jednocześnie nie uznając traktatu litewsko-sowieckiego z 12 lipca 1920 roku. Ostatecznie rozmowy doprowadziły do zawieszenia broni oraz ustalenia linii demarkacyjnej pomiędzy Polską i Litwą. Postanowienia miały wejść w życie 10 października 1920 roku. Piłsudski jednak nadal nie mógł się pogodzić z faktem przynależności Wilna do Litwy, dlatego też postanowił zamaskować swoje dążenia do odzyskania miasta. Wileńszczyzna miała zostać zajęta w trakcie rzekomego buntu

oddziałów gen. Lucjana Żeligowskiego wobec polskiego dowództwa. Już 9 października 1920 roku I Dywizja Litewsko-Białoruska oraz oddziały ochotnicze, owacyjnie witane w Wilnie przez Polaków, „na własną rękę” zajęły miasto. Wkrótce powołano quasi-państwo Litwę Środkową (ryc. 5) i utworzono Tymczasową Komisję Rządzącą (ŁOSSOWSKI 1985; SREBRAKOWSKI 2001; ŻENKIEWICZ 2001; KIAUPA 2005, RACHUBA, KIAUPIENĖ, KIAUPA 2008; KOWALCZYK 2010; WYSZCZELSKI 2011). Litwa Środkowa obejmowała powiaty wileński, oszmiański, święciański oraz fragment trockiego. Za symbol państwowy przyjęto czerwoną flagę z Orłem i Pogonią (RACHUBA, KIAUPIENĖ, KIAUPA 2008).

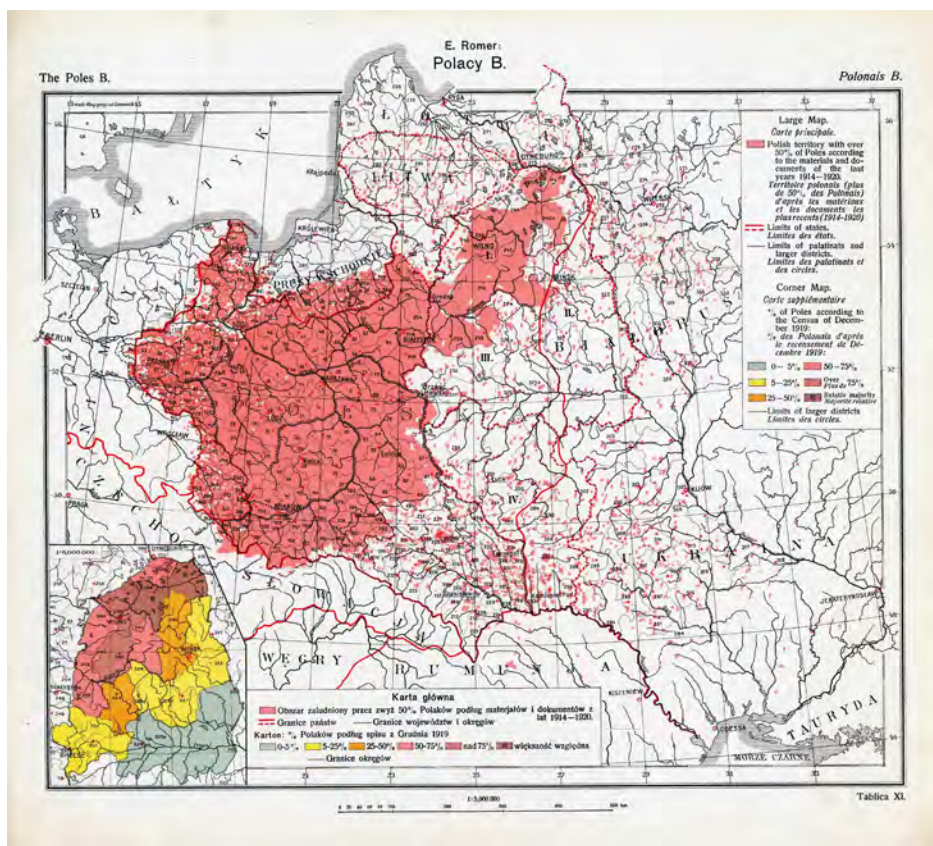
Ryc. 5. Położenie Litwy Środkowej i zasięg terytorialnych roszczeń Litwy

Źródło: opracowanie własne na podstawie ŻENKIEWICZ 2001.

Jak zauważa W. ŚLESZYŃSKI (2009), rozpoczęta 8 października 1920 roku akcja zajęcia Wilna przez generała Lucjana Żeligowskiego, przez Litwinów jednoznacznie oceniana jako akt zaborczy, miała na celu ratowanie federacji polsko-litewskiej. Józef Piłsudski traktował Wilno jako kartę przetargową w rozmowach z Litwą, zakładając, że Litwa nie mogąc egzystować bez stolicy będzie szukała płaszczyzny porozumienia z Polską (ŁOSSOWSKI 2009; ŚLESZYŃSKI 2009; AJNENKIEL 1999). Wraz z rozwojem sytuacji na arenie międzynarodowej oraz brakiem znaczących efektów w realizacji federacyjnej koncepcji Piłsudskiego, podjęto decyzję o inkorporowaniu Litwy Środkowej do Rzeczypospolitej. Generał Lucjan Żeligowski wyznaczył datę wyborów do lokalnego sejmiku na styczeń 1922 roku i opuścił Wileńszczyznę, co miało być gwarantem niezależności wyborów (ŻENKIEWICZ 2001; ŚLESZYŃSKI 2009). W trakcie wyborów, mimo ich bojkotu przez ludność litewską, odnotowano wysoką frekwencję (63,9%). Zakończyły się one całkowitym zwycięstwem polskich ugrupowań, które domagały się przyłączenia Litwy Środkowej do Polski (KRAJEWSKI 1996; RACHUBA, KIAUPIENĖ, KIAUPA 2008).

W dniu 24 marca 1922 roku Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej zatwierdziła akt przyłączenia Wileńszczyzny, z której w 1926 roku utworzono województwo wileńskie (ryc. 6) (SREBRAKOWSKI 2001; ŻENKIEWICZ 2001; ŚLESZYŃSKI 2009). Co ciekawe, Litwini nie uznali inkorporacji Litwy Środkowej przez Polskę i traktowali Wilno jako swą stolicę pod tymczasową okupacją polską. Po ostatecznym rozstrzygnięciu sporu o Wileńszczyznę na Litwie rozpoczęto antypolską kampanię (SREBRAKOWSKI 2001; KOWALSKI 2008).

Oficjalnie Litwa starała się zachować pozory demokracji i 12 maja 1922 roku w Lidze Narodów złożyła *Deklarację praw mniejszości narodowych i religijnych*, dającą obywatelom należącym do mniejszości m.in. prawa do tworzenia instytucji o charakterze dobroczynnym, ogólnospołecznym czy religijnym. Zezwolono również na tworzenie szkół i zakładów wychowawczych, w których można było posługiwać się językiem mniejszości. Dodatkowo w litewskiej konstytucji zapisano, że na terenach gdzie mniejszości stanowią większe skupiska, ich przedstawiciele mają prawo do zarządzania oświatą, dobroczynnością i samopomocą. Teoretycznie w myśl przytoczonych zapisów ludność polska posiadała duże możliwości samorealizacji (SREBRAKOWSKI 2001; KRAJEWSKI 2007).

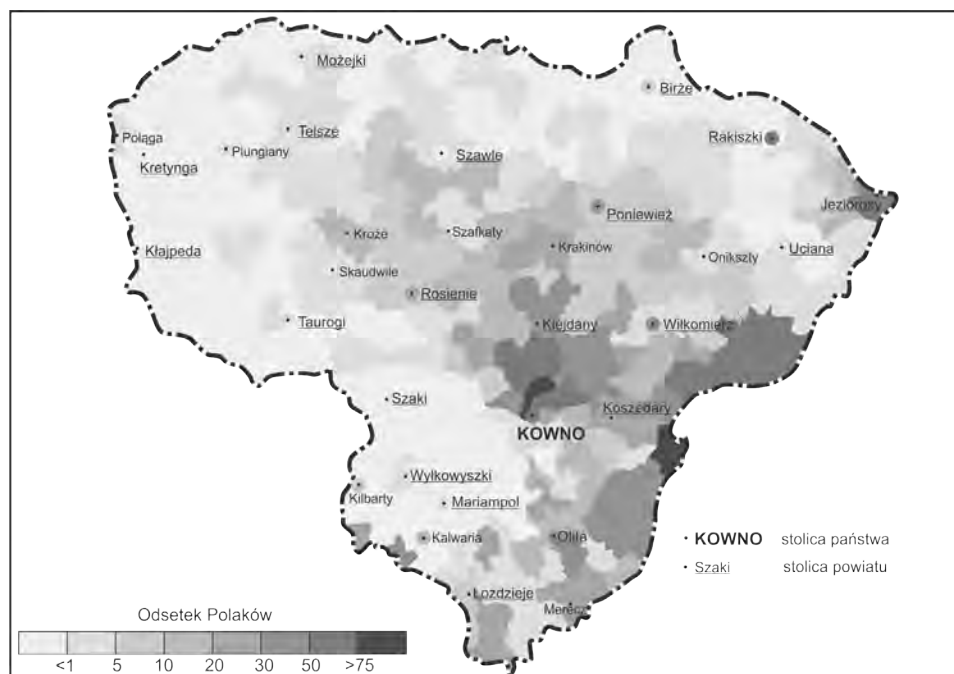

Ryc. 6. Rozmieszczenie osób deklarujących narodowość polską na podstawie wyników spisu z 1919 roku

Źródło: Romer 1921, <http://www.maproom.org/00/31/present.php?m=0011> – dostęp 20.10.2015.

W okresie międzywojennym spór o Wileńszczyznę w sposób znaczący rzutował na stosunki polsko-litewskie. Aż do 1938 roku Polska i Litwa nie utrzymywały stosunków dyplomatycznych. Na granicy litewsko-polskiej nie funkcjonowały przejścia graniczne, brak było połączeń kolejowych i drogowych, nieuregulowane pozostawały połączenia pocztowe i telegraficzne. Taka sytuacja najbardziej wpływała na położenie mniejszości polskiej na Litwie Kowieńskiej całkowicie odciętej od Polski (ŁOSSOWSKI 2001; ŻENKIEWICZ 2001). Według Polskiego Komitetu Wyborczego w 1920 roku Litwę zamieszkiwało ok. 200 tys. Polaków, stanowiących ok. 10% ludności kraju (ryc. 7). Z kolei dane spisowe z 1923 roku podają, że na Litwie zamieszkiwało 66 tys. Pola-

ków (3,23% ludności całego kraju). Do największych skupisk ludności polskiej (tab. 4) zaliczyć można powiat i miasto Kowno, powiat trocki² oraz powiat i miasto Wilkomierz (ŻENKIEWICZ 2001).

Ryc. 7. Rozmieszczenie ludności polskiej w Republice Litewskiej w 1920 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie Żenkiewicz 2001.

Tak istotne rozbieżności w szacunkach polskich oraz danych spisowych spowodowane były antypolską polityką rządu litewskiego i w konsekwencji postawą większości litewskich urzędników. Polacy często skarżyli się na dokonywanie wpisów do paszportów niezgodnych z wcześniejszymi deklaracjami. Dzięki takim zabiegom wiele osób formalnie stało się Litwinami mimo deklaracji narodowości polskiej. Innym powodem, który sprzyjał zaniżaniu liczby Polaków na Litwie, były świadome deklaracje narodowości litewskiej w dokumentach przez ludność polską. Było to spowodowane większymi możliwościami w zdobyciu dobrze płatnej pracy. Warto wspomnieć, że możliwość wyboru

² Po włączeniu Litwy Środkowej do Polski, stolica Troki znalazły się w granicach państwa polskiego, a rzeczywistą siedzibą powiatu trockiego ustanowiono Koszedary (lit. *Kaišiadorys*).

narodowości w paszporcie istniała wyłącznie w chwili wyrobienia go po raz pierwszy. Przy wydawaniu kolejnego dokumentu można było jedynie przepisać narodowość z poprzedniej deklaracji (SREBRAKOWSKI 2001). Ludność narodowości polskiej zamieszkująca Litwę była rozmieszczona bardzo nierównomiernie. Zdecydowana jej większość skupiała się w paśmie Wileńszczyzny oraz w Kownie i powiatach kiejdańskim, rosieńskim, poniewieskim oraz koszedarskim (KRAJEWSKI 2007).

Tabela 4. Liczba i odsetek ludności polskiej na Litwie według danych spisu powszechnego w 1923 roku

Lp.	Jednostka administracyjna	Liczba Polaków	Odsetek Polaków
1	Jeziorosy	1246	2,92
2	Kowno (powiat)	10 092	10,2
3	Kowno (miasto)	4 193	4,54
4	Kiejdany	6 390	7,42
5	Kretynga	121	0,13
6	Mariampol	1 296	1,31
7	Możejki	112	0,16
8	Olita	3 974	3,62
9	Poniewież (powiat)	4 397	3,67
10	Poniewież (miasto)	976	5,08
11	Posowol	936	0,81
12	Rosienie	2 372	2,2
13	Rakiszeki	502	0,6
14	Sejny	1 187	4,42
15	Szaki	155	0,56
16	Szawle (powiat)	1 187	0,67
17	Szawle (miasto)	119	0,56
18	Taurogi	400	0,36
19	Telsze	294	0,37
20	Troki	9 712	12,3
21	Uciana	5 605	5,15
22	Wyłkowyszki	638	0,79
23	Wilkomierz (powiat)	8 392	7,26
24	Wilkomierz (miasto)	801	7,55
RAZEM		65 599	3,23

Źródło: ŻENKIEWICZ 2001.

Na przełomie lat 1922/23 na Litwie przeprowadzono reformę rolną, której negatywne skutki dotknęły przede wszystkim Polaków. Ocenia się, że ok. 700 tys. ha ziemi, będącej własnością Polaków, zostało przejęte przez stronę litewską. Aż 2 tys. rodzin polskich zostało pozbawionych blisko 80% wartości swoich majątków. Rolnikom pozostawiono gospodarstwa zmniejszone do maksymalnej powierzchni 80 ha, zachowali oni również młyny, gorzelnie, cegielnie i inne warsztaty wytwórcze. W tej sytuacji ludność polska zdawała sobie sprawę, że jedyną szansą na utrzymanie jest organizacja samopomocy. Zaczęto tworzyć liczne związki rolnicze, towarzystwa kredytowe, a także towarzystwa oświatowo-kulturalne, w tym m.in.:

- Kowieński Związek Producentów Rolnych zwany PRODROL, którego głównym celem działalności było podnoszenie organizacji produkcji rolno-hodowlanej;

- Akcyjne Towarzystwo „Dompol”, którego celem było wspieranie budownictwa dla potrzeb Polaków;

- Spółka Wydawnicza „Omega”, wydająca polskie pisma, w tym m.in. „Dzień Kowieński”, „Chata Rodzinna”;

- Kowieńskie Towarzystwo „Oświata”;

- Towarzystwo „Oświata” w Poniewieżu i Wilkomierzu;

- Towarzystwo Jutrzenka w Rosieniach;

- Polskie Towarzystwo Drobного Kredytu w Kownie i Poniewieżu;

- Zjednoczenie Rolników Polskich;

- Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń;

- Polskie Rzymsko-Katolickie Towarzystwo Dobroczyńności;

- Zjednoczenie Studentów Polaków Uniwersytetu Litewskiego;

- Związek Polskiej Młodzieży Akademickiej;

- Lauda – polska korporacja studencka organizująca życie naukowo-wychowawcze;

- Polski Klub Sportowy Sparta;

- Towarzystwo Popierania Kultury i Oświaty „Pochodnia” (ŻENKIEWICZ 2001; KRAJEWSKI 2007).

W 1923 roku odbyły się kolejne wybory do litewskiego sejmu, a ludność polska uzyskała w nich cztery mandaty. Posłowie polscy wraz z przedstawicielami mniejszości niemieckiej i żydowskiej utworzyli z czasem nieformalny zespół ds. mniejszości narodowych, który w sprawach polityki kulturalno-narodowościowej głosował jednomyślnie, a siła zespołu stanowiła ok. 1/6 wszystkich głosów. Kolejne wybory miały miejsce w 1926 roku, Polacy zdobyli cztery mandaty poselskie i weszli w koalicję z lewicą. Praca Polaków w litewskim parlamencie szybko przyniosła poprawę sytuacji ludności polskiej, m.in. zaczęto tworzyć polskie szkoły. Działalność lewicowej koalicji spotkała się z ogromnym

sprzeciwem litewskich nacjonalistów, którzy w grudniu 1926 roku dokonali puczu wojskowego i obalili rząd. Natychmiast wprowadzono stan wojenny, a swoją działalność wznowiła cenzura (KRAJEWSKI 2007; RACHUBA, KIAUPIENĖ, KIAUPA 2008).

W połowie lat 20. ubiegłego wieku, na Litwie zaczęto tworzenie sieci prywatnych szkół dla polskich uczniów (por. tab. 5). Placówki te były pod ciągłą obserwacją strony litewskiej, które szukały rozmaitych pretekstów, by je zamykać lub ograniczać ich działalność (SREBRAKOWSKI 2001; KRAJEWSKI 2007).

Tabela 5. Polskie prywatne szkolnictwo na Litwie w latach 1925–1933

Rok szkolny	Liczba szkół	Liczba nauczycieli	Liczba uczniów
1925/26	7	10	365
1926/27	77	90	4114
1927/28	20	22	544
1928/29	16	19	513
1929/30	13	16	578
1930/31	14	19	535
1931/32	14	17	442
1932/33	14	17	453

Źródło: EBERHARDT 1997a.

W okresie międzywojennym uczniowie pochodzenia polskiego, mimo wielu trudności, uczęszczali do polskich szkół podstawowych i gimnazjów. W niektórych skupiskach polskich liczba szkół z językiem polskim gwałtownie zmalała na skutek działań Litwinów, np. w powiecie wilkomierskim na oczątku lat 20. istniały 22 polskie szkoły, a w roku 1930 już tylko trzy (ŻENKIEWICZ 2001). Najpowszechniejszą metodą ograniczania liczby szkół polskich było wykorzystywanie ustawy paszportowej. Aby dziecko mogło uczęszczać do szkoły mniejszości, jego rodzice musieli posiadać świadectwo narodowości wydane przez magistrat lub urząd gminy. W praktyce do szkół polskich mogły uczęszczać jedynie dzieci, których ojciec miał w paszporcie wpisaną narodowość polską (SREBRAKOWSKI 2001).

Obok oświaty duże znaczenie w utrzymaniu polskości na Litwie miała prasa. Do najważniejszych wydawnictw tego okresu można zaliczyć: „Dzień Kowieński” (od 1935 roku „Dzień Polski”) „Strzecha Rodzinna”, „Chata Rodzinna”, „Wiadomości Rolnicze”, „Przegląd Rolniczy”, „Dzwon Świąteczny”, „Iskry”, „Głos Młodych”, „Przyjaciół”,

„Zorza” i „Nasze Słowo”. Największym wyzwaniem dla polskiej prasy tego okresu była cenzura. Litwini wprowadzili zakaz publikacji jakichkolwiek informacji na temat kar nakładanych na Polaków. Tego typu informacje można było jedynie zamieszczać na zasadzie przedruku z prasy litewskiej, która o tego typu sprawach niemal w ogóle nie pisała. Zabraniano również publikowania wystąpień polskich posłów. Istniał też zakaz pozostawiania pustych miejsc w wydaniach gazet, jako przejawu ingerencji cenzuralnej. Często doprowadzało to do sytuacji, w której wydawcy zmuszani byli w puste miejsca wstawiać aktualną prognozę pogody lub rozkłady pociągów. Za niestosowanie się do zakazów groziła kara wysokiej grzywny lub nawet pozbawienia wolności (BUCHOWSKI 1999; SREBRAKOWSKI 2001). W okresie tym dobrze rozwinięta była sieć polskich bibliotek. Działały także polskie sceny teatralne, m.in. Jedność, Lutnia, Miłośnicy Sceny Polskiej, Sekcja Dramatyczna (ŻENKIEWICZ 2001).

Miejszem manifestacji litewskiej antypolskości stały się również kościoły. Litewscy nacjonaści wielokrotnie przerywali nabożeństwa odprawiane w języku polskim, nie dopuszczając w ten sposób do głoszenia kazań w języku polskim. W kowieńskich kościołach, w trakcie mszy, wielokrotnie dochodziło nawet do bójek pomiędzy polskimi wiernymi i litewskimi nacjonalistami. Tego typu ekscesy nie spotykały się z jakąkolwiek reakcją litewskiej policji oraz duchownych (SREBRAKOWSKI 2001; KRAJEWSKI 2007). Zdaniem A. SREBRAKOWSKIEGO (2001) brak odzewu ze strony litewskiej doprowadził do sytuacji, w której wielu Polaków utwierdziło się w przekonaniu, że Litwini nadal pozostają narodem pogańskim, a Polacy stanowią naród stojący na wyższym poziomie cywilizacyjnym.

Do 1938 roku stosunki polsko-litewskie nie istniały, ale jak zauważa P. ŁOSSOWSKI (2010) dość często mówiło się o potrzebie ich nawiązania. Do oficjalnego nawiązania stosunków dyplomatycznych z Litwą, Polacy wykorzystali incydent na granicy polsko-litewskiej z 11 marca 1938 roku, kiedy od kul litewskich zginął polski żołnierz z Korpusu Ochrony Pogranicza. Strona polska postawiła Litwie ultimatum bezwarunkowego nawiązania stosunków dyplomatycznych, jednocześnie demonstracyjnie stawiając w stan gotowości polskie wojsko na Wileńszczyźnie. W okresie tym powstało słynne hasło „Wodzu prowadź nas na Kowno”, wykrzykiwane do marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego na antylitewskich wiecach w całej Polsce. W tej sytuacji rząd litewski zgodził się na warunki ultimatum. Dość szybko utworzono poselstwa w Kownie i Warszawie oraz nawiązano stosunki gospodarcze. Normalizacja stosunków polsko-litewskich została zahamowana przez wybuch II wojny światowej (SREBRAKOWSKI 2001; ŻENKIEWICZ 2001; ŁOSSOWSKI 1985; 1991; 2010).

W okresie międzywojennym ze względu na inkorporację Wileńszczyzny – według Litwinów najważniejszej części ich ziem historycznych – doszło do wytworzenia stanu wrogości i nieufności między Polakami i Litwinami. Litwini na Wileńszczyźnie zaczęli podkreślać swoją odrębność, głosili hasła przyłączenia Wilna do Litwy, a także wykazywali bierność wobec polskiej polityki. Władze polskie zaczęły stosować różnego rodzaju restrykcje wobec ludności litewskiej na Wileńszczyźnie, w tym m.in. dyskryminację w urzędach, ograniczanie litewskiego szkolnictwa, utrudnianie funkcjonowanie litewskich organizacji oraz polonizację struktur Kościoła katolickiego. Litwini starali się bronić przed polonizacją zakładając wiele organizacji społecznych, politycznych i gospodarczych. Jak zauważa M. BARWIŃSKI (2013a), Litwini w okresie międzywojennym nie stanowili większego problemu w polityce wewnętrznej Polski ze względu na niewielką liczebność, ale odgrywali istotną rolę w polsko-litewskich relacjach.

Polsko-litewski konflikt okresu międzywojnia najbardziej był odczuwalny przez mniejszości narodowe w obu krajach, gdzie stały się one ważnymi instrumentami polityki wobec sąsiada. C. ŻOŁĘDOWSKI (2003) zauważa, że w okresie międzywojennym Polacy na Litwie i Litwini w Polsce stanowili niemal równe pod względem liczebności grupy, które potrafiły stworzyć wiele organizacji solidarnych wobec krajów macierzystych.

W II Rzeczypospolitej Wilno stało się stolicą województwa wileńskiego, którego wojewodą został mianowany, późniejszy prezydent RP na uchodźstwie, Władysław Raczkiewicz. W okresie tym Polacy starali się przekształcić miasto w centrum polskości, kosztem eliminacji wpływów litewskich. Wilno przeżywało intensywny rozkwit w wielu dziedzinach życia, a zwłaszcza w oświacie, nauce i kulturze. Jeszcze w sierpniu 1919 roku wznowił swą działalność Uniwersytet im. Stefana Batorego, jednak znaczącą trudnością stało się skompletowanie kadry naukowej. Ze względu na zakaz funkcjonowania polskich instytucji w okresie zaborów, po wojnie starano się pozyskać pracowników z uczelni w Polsce. Inauguracja roku odbyła się w obecności Józefa Piłsudskiego. Mimo trudnych początków, już pod koniec lat 20. liczba studentów przekroczyła 3 tys. Rozkwit przeżywało również życie kulturalne, otwierano teatry, zaczęto także wydawać gazety w języku polskim. W 1928 roku nadawanie rozpoczęła wileńska rozgłośnia Polskiego Radia. W mieście utworzono także słynną grupę literacką „Żagary”, do której należeli m.in. K. I. Gałczyński i Cz. Miłosz. Znaczącym wydarzeniem dla Polaków na Wileńszczyźnie był pobyt w latach 1934–36 w klasztorze sióstr Matki Bożej Miłosierdzia, siostry Faustyny Kowalskiej (LEŚNIEWSKA 2009).

Kontrowersyjne wydarzenia okresu międzywojennego na Wileńszczyźnie zaciążyły nie tylko na polsko-litewskich stosunkach międzypaństwowych, lecz nadal wpływają na kształt wzajemnych relacji zarówno lokalnie, na Litwie Wschodniej (Wileńszczyźnie), jak i na współczesne stosunki międzypaństwowe i to pomimo członkostwa obu stron w UE, restrykcyjnie traktującej wszelkie animozje narodowościowe.

Po ataku Niemiec na Polskę we wrześniu 1939 roku, mimo nacisków Niemiec, aby Litwini wykorzystali nadarzającą się sytuację i zajęli Wileńszczyznę, ostatecznie Litwa ogłosiła neutralność. Już 2 tygodnie później Armia Czerwona uderzyła na Polskę zajmując m.in. Wileńszczyznę. 10 października 1939 roku zawarto pakt litewsko-rosyjski, na mocy, którego Wilno wraz z całym obwodem zostało przekazane stronie litewskiej, przy jednoczesnym pozwoleniu na stacjonowanie wojsk rosyjskich na terenie Litwy (SREBRAKOWSKI 2001; ŻENKIEWICZ 2001; RACHUBA, KIAUPIENĖ, KIAUPA 2008). Bazy Armii Czerwonej rozmieszczono w Nowej Wilejce, Gajżunach, Prenach oraz Olicie (SREBRAKOWSKI 2001). 28 października 1939 wojska litewskie wkroczyły do Wilna i tak rozpoczął się niespełna ośmiomiesięczny okres przynależności miasta do Litwy. Początkowo Litwini liczyli na uległość Polaków zamieszkujących region. Polacy jednak, zbyt mocno przywiązani do swej tradycji, nie podjęli współpracy ze stroną litewską. W tej sytuacji Litwini rozpoczęli walkę z polskością na Wileńszczyźnie, m.in. poprzez wprowadzenie prawa litewskiego, na mocy którego wszystkie publiczne organizacje na Wileńszczyźnie przestały istnieć, masowo zaczęto zmieniać nazwy ulic, zdejmowano również polskie szyldy. Dodatkowo wprowadzono ustawę o obywatelstwie, która pociągała za sobą szereg utrudnień dla mieszkańców Wileńszczyzny, doprowadzając do segregacji ludności, pozbawiając szeregu praw obcokrajowców. Zwalniano również masowo ludność polską z pracy, a w szkołach obowiązkowo wprowadzono język litewski. 15 grudnia 1939 roku zamknięto Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie (ŁOSSOWSKI 1982; SREBRAKOWSKI 2001; ŻENKIEWICZ 2001). We wszystkich szkołach na Wileńszczyźnie wprowadzono zmiany programowe przystosowujące je do funkcjonowania w litewskim systemie oświaty. Zabiegi te doprowadziły do strajku polskich uczniów w dniach 3–6 grudnia 1939 roku. Po mediacjach ostatecznie uczniowie powrócili do szkół, jednak strona polska poniosła konsekwencje strajku, gdyż zwolniono kilkunastu polskich nauczycieli, a kilkuset uczniów nie dopuszczono do dalszej nauki (MĘDELSKA 1998; SREBRAKOWSKI 2001). Jediną instytucją skutecznie opierającą się Litwinom była Wileńska Kuria Biskupia, która prowadziła nabożeństwa w języku polskim i litewskim (SREBRAKOWSKI 2001; ŻENKIEWICZ 2001).

Stosunki litewsko-sowieckie szybko zaczęły się psuć i już 14 czerwca 1940 roku na Litwę wkroczyła Armia Czerwona. 21 lipca 1940 roku Sejm Ludowy zebrany w Kownie ogłosił wprowadzenie na Litwie władzy radzieckiej i „poprosił” o włączenie Litwy do struktur ZSRR (SREBRAKOWSKI 2001). Po tych wydarzeniach rozpoczęto przenoszenie stolicy z Kowna do Wilna, co wiązało się z masowym napływem Litwinów do miasta. Liczba ludności Wilna zmalała gwałtownie w czerwcu 1941 roku, kiedy to NKWD deportowała 35 tys. osób w głąb Rosji, zarówno Polaków, jak i Litwinów (ŻENKIEWICZ 2001).

Okres władzy radzieckiej na Litwie był związany z dalszym ograniczeniem funkcjonowania mniejszości polskiej. Wolną prasę zastąpiono partyjną, a dziennikiem polskim stała się „Prawda Wileńska”. Ukazywały się również polskie tłumaczenia gazet rosyjskich. Jedynymi organizacjami polskimi funkcjonującymi na Litwie w tym okresie były teatry. Jak zauważa A. SREBRAKOWSKI (2001), polskie teatry z jednej strony były jedyną ostoją polskości na Litwie, z drugiej zaś przypominały, jak wiele zostało bezpowrotnie zabrane Polakom.

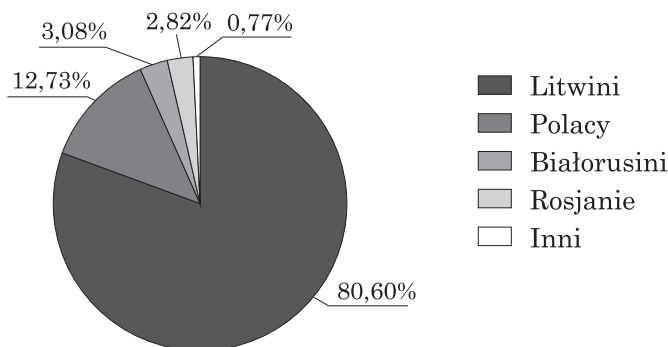
Sytuacja na Litwie zmieniła się 22 czerwca 1941 roku, kiedy do kraju wkroczyły wojska hitlerowskie, które były witane owacyjnie przez Litwinów, gdyż postrzegano je wówczas jako niosące wolność. Po wycofaniu wojsk sowieckich z terytorium Litwy, 25 czerwca 1941 roku, utworzono rząd tymczasowy. Działalność Litwinów zmierzająca do utworzenia niepodległego państwa szybko spotkała się ze zdecydowanym sprzeciwem Niemców. Tymczasowy rząd musiał zawiesić swoją działalność, a Niemcy wprowadzili własną administrację. Litwa stała się częścią Ostlandu ze stolicą w Rydze. Litwini, próbując chronić ludność litewską, kolaborowali z Niemcami, czego rezultatem był podwójny ucisk mniejszości polskiej – z jednej strony przez stronę litewską, a z drugiej przez Niemców. Litwini skupili się przede wszystkim na tropieniu polskiego ruchu oporu na Wileńszczyźnie. Dokonywano licznych aresztowań wśród polskiej inteligencji w Wilnie (ŻENKIEWICZ 2001; KOWALCZYK 2010). W okresie tym często dochodziło do starć między oddziałami polskimi i litewskimi. Działalność AK przez Polaków była postrzegana jako walka narodowowyzwoleńcza. Z kolei strona litewska oceniała jej działalność jako panośnienie się obcej formacji wojskowej (SREBRAKOWSKI 2001).

Podczas okupacji hitlerowskiej sytuacja ludności polskiej była bardzo ciężka. Niemcy traktowali Polaków jak wrogów, stanowiących bazę dla ruchu partyzanckiego. Rozpoczęły się masowe łapanki i wywóz Polaków na roboty do Niemiec (ŁOSSOWSKI 2001).

Na przełomie lat 1941/42 na Litwie zorganizowano tajną sieć nauczania języka polskiego. Jak podaje J. MĘDELSKA (1998), tuż przed wkroczeniem Armii Czerwonej na tajne komplety uczęszczało 1610 uczniów,

zaś do szkoły średniej 1380 osób. W tajne nauczanie w języku polskim było zaangażowanych ok. 250 nauczycieli.

W okresie okupacji hitlerowskiej w maju 1942 roku na Litwie przeprowadzono spis powszechny. Ludnością dominującą w całym kraju byli Litwini (ryc. 8), a największą spośród mniejszości była mniejszość polska (ponad 356 tys.). Na Wileńszczyźnie Polacy stanowili ponad 42% i tylko nieznacznie ustępowali Litwinom (ok. 43,5%). Centrum polskości nadal pozostawało Wilno – blisko 72% mieszkańców stanowiła ludność polska (SREBRAKOWSKI 2001).

Ryc. 8. Struktura narodowościowa mieszkańców Litwy według spisu z 1942 roku

Źródło: SREBRAKOWSKI 2001.

Letnia ofensywa wojsk sowieckich w 1944 roku doprowadziła do wyzwolenia Litwy spod okupacji niemieckiej. Na wyswobodzenie Wileńszczyzny znaczący wpływ miała „operacja wileńska” przeprowadzona przy udziale oddziałów Armii Krajowej. W 1944 roku oddziały Armii Krajowej przejęły kontrolę nad znaczną częścią Wileńszczyzny (ŻENKIEWICZ 2001). W lipcu 1944 oddziały AK z wileńskiego i nowogródzkiego okręgu wzięły udział w akcji „Burza” (EISLER 1992). W trakcie walk 13 lipca 1944 roku doszło do wyzwolenia Wilna, a na baszcie Giedymina zawisła polska flaga zatknięta przez jednego z akowców. Po operacji wileńskiej miejscowa ludność ludziła się, że na terenie dawnego województwa wileńskiego zostanie przywrócona polska administracja (SREBRAKOWSKI 2001). Armia Czerwona nie potraktowała jednak Polaków jako sprzymierzeńców i widząc znaczące zagrożenie w sile oddziałów AK, aresztowała jej dowódców i członków (ŻENKIEWICZ 2001). Sowietzi traktowali Wileńszczyznę jako część swojego państwa i rozpoczęli pobór do Armii Czerwonej mężczyzn urodzonych w latach 1909–26 (SREBRAKOWSKI 2001).

Fot. 1. Wieża Giedymina – tutaj zawisła biało-czerwona flaga po wyzwoleniu Wilna w 1944 roku

Źródło: K. Leśniewska.

W niedługim czasie po wyzwoleniu Wileńszczyzny spod okupacji niemieckiej stało się jasne, że jest ona bezpowrotnie stracona dla państwa polskiego. Jedyną pozostałością oficjalnych władz polskich pozostał Związek Patriotów Polskich (ZPP), który swą działalność skoncentrował na propagandzie oraz wspieraniu kultury polskiej. Dodatkowo opiekowano się osobami wyjeżdżającymi do Polski. ZPP dość szybko rozszerzył swą działalność poza Wilno, a do listopada 1945 roku powstało łącznie 19 oddziałów (m.in. w Święcianach, Podbrodziu, Niemenczynie, Oranach, Trokach, Ejszyszkach, Wielkich Solecznikach i Druskiennikach). Władze sowieckie rozwiązały wszystkie oddziały ZPP 30 czerwca 1946 roku (SREBRAKOWSKI 2001; KOWALCZYK 2010).

Na skutek postanowień jałtańskich i poczdamskich Litwa na długie lata znalazła się w sferze imperialnej polityki ZSRR. Z zakończeniem działań wojennych wiązał się ściśle proces repatriacji Polaków ze Wschodu (ŻENKIEWICZ 2001). 22 września 1944 roku w Lublinie podpisano *Układ pomiędzy Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego a Rządem Litewskiej Socjalistycznej Republiki Rad, dotyczący ewakuacji obywateli polskich z terytorium Litewskiej S.R.R. i ludności litewskiej z terytorium Polski*. Postanowienia układu zakładały ewakuację Polaków i Żydów, którzy byli obywatelami polskimi do dnia 17 września 1939 roku i wyrażali chęć przesiedlenia na terytorium Polski. Rolnikom przesiedlanym do Polski gwarantowano przydział ziemi, nawet jeśli nie posiadali jej w chwili ewakuacji. Każda rodzina mogła ze sobą zabrać bagaż o wadze do 2 ton. Koszty transportu były rozłożone na obie strony układu. W pierwszej fazie miały zostać przesiedlone osoby niezdolne do pracy, chorzy, samotne kobiety i dzieci, osoby pozostające pod opieką państwa oraz członkowie rodzin znajdujących się na terytorium drugiej strony (SREBRAKOWSKI 2001). Aby uzyskać zgodę na wyjazd do Polski należało udowodnić posiadanie polskiego obywatelstwa w 1939 roku (SREBRAKOWSKI 2001; ŻENKIEWICZ 2001). Ze względu na realną groźbę aresztowań, Litwę opuścili przede wszystkim najbardziej aktywni Polacy oraz inteligencja. Szacuje się, że do 1947 roku do Polski ewakuowano co najmniej 200 tys. Polaków. Polacy z Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie utworzyli niemal od podstaw uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu (ŻENKIEWICZ 2001). Strona litewska w obawie przed wyludnieniem obszarów wiejskich mocno utrudniała wyjazd do Polski chłopom. Dość często zasłaniano się brakiem wystarczającej liczby pracowników, którzy mieli dokonywać opisu mienia Polaków, za które powinni otrzymywać ekwiwalent już w Polsce. Takie działania mocno zniechęcały polskich rolników do wyjazdu (SREBRAKOWSKI 2001).

W dniu 21 lipca 1952 roku w Moskwie podpisano *Akt dotyczący zakończenia ewakuacji obywateli polskich z terytorium Litewskiej SRR*, który podaje, że z terytorium Litwy łącznie ewakuowano ponad 171 tys. osób (tab. 6), co stanowi ponad 60 tys. rodzin. Prawo do ewakuacji w tym okresie mieli zarówno Polacy, jak i Żydzi. Z możliwości wyjazdu w tym okresie skorzystało ponad 2 tys. Żydów. Warto wspomnieć, że źródła litewskie wspominają również o ponad 10 tys. grupie Litwinów, którzy skorzystali z wyjazdu do Polski, podając się za Polaków (EBERHARDT 1997a; SREBRAKOWSKI 2001).

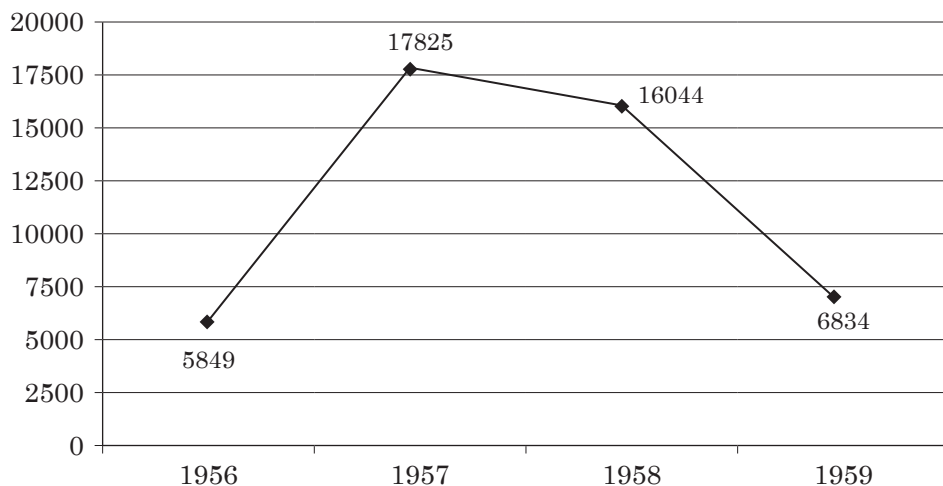
Tabela 6. Liczba osób, które skorzystały z możliwości ewakuacji do Polski do dn. 1 listopada 1946 roku

Nazwa jednostki administracyjnej	Dane oficjalne			Dane zweryfikowane przez Polaków	
	zarejestrowano	wyjechało	pozostało	wyjechało	pozostało
Wilno	111 341	89 596	21 745	90 630	20 711
Rzesza	40 990	12 796	28 194	12 858	28 132
Święciany	10 233	4 465	5 768	4 389	5 844
Nowe Święciany	4 529	2 686	1 843	2 832	1 697
Troki	19 107	5 479	13 628	5 429	13 678
Landwarów	11 793	5 519	6 274	5 484	6 309
Orany	12 769	2 399	10 370	2 366	10 403
Druskienniki	4 126	1 150	2 976	1 113	3 013
Nowa Wilejka	18 701	9 110	9 591	8 997	9 707
Podbrodzie	15 969	5 525	10 444	5 529	10 440
Jaszuny	33 522	7 565	25 957	7 430	26 092
Niemenczyn	28 954	6 110	22 844	5 747	21 207
Dukszty	13 707	5 590	8 117	5 527	8 180
Rudziszki	15 183	5 254	9 929	5 240	9 943
Ignalino	2 961	1 456	1 505	1 398	1 563
Szumsk	13 147	3 881	9 266	3 910	9 237
Olkieniki	3 992	759	3 233	745	3 247
Poniewież	3 752	858	2 894	764	2 988
Wilkomierz	2 947	238	2 709	147	2 800
Kowno	6 953	612	6 341	526	6 427
Kiejdany	4 822	120	4 702	107	4 715
RAZEM	379 498	171 158	208 330	171 168	206 333

Źródło: EBERHARDT 1997a; SREBRAKOWSKI 2001.

Polacy, którym nie udało się wyjechać do Polski tuż po zakończeniu działań wojennych powrócili do kraju po 1956 roku w ramach tzw. akcji łączenia rodzin (ŻENKIEWICZ 2001). Jak zauważa A. SREBRAKOWSKI (2001), w latach 50. ubiegłego wieku terytorium Litwy opuściło ponad 46 tys. Polaków (ryc. 9). Na Litwie pozostali przede wszystkim Polacy, którzy byli dobrze sytuowani, posiadający własne mieszkanie

oraz pracę pozwalającą im na utrzymanie rodziny. Rolnicy bali się wyjazdu do Polski, gdyż czasy, kiedy czekały na nich puste polnieckie gospodarstwa, już dawno minęły. Takich oporów nie mieli przedstawiciele inteligencji. Ponadto aspiracje wielu osób wykształconych były dużo wyższe niż tylko w miarę względną stabilizacja, na którą maksymalnie mogli sobie pozwolić z wielu względów na Litwie (SREBRAKOWSKI 2001).

Ryc. 9. Liczba Polaków wyjeżdżających do Polski z terytorium Litwy w latach 1956–1959

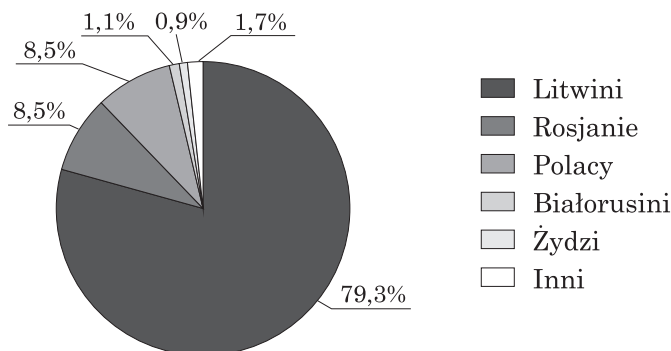
Źródło: SREBRAKOWSKI 2001.

Pierwszy powojenny spis ludności w ZSRR odbył się w 1959 roku i był jednocześnie pierwszym, który w całości objął terytorium współczesnej Litwy (EBERHARDT 1996; 1997a; SREBRAKOWSKI 2001). Władze sowieckie starały się go przeprowadzić jak najdokładniej, by uzyskać prawdziwy stan narodowościowy republiki (EBERHARDT 1997a).

Zdecydowanie dominowali w republice Litwini (ryc. 10), których było ponad 2,15 mln. Polacy stanowili, po Rosjanach (231 tys.), drugą pod względem wielkości mniejszość narodową (ponad 230 tys.). Stosunkowo mała liczba Rosjan nie stanowiła zagrożenia dla stabilności Litwy. Warto wspomnieć, że w rejonach solecznickim i wileńskim ludność polska miała nadal zdecydowaną przewagę (EBERHARDT 1996; 1997a; RACHUBA, KIAUPIENĖ, KIAUPA 2008).

Kolejny spis powszechny miał miejsce w 1970 roku. W przeciągu 11 lat od poprzedniego spisu liczba ludności Litwy wzrosła o 15,4%,

zaś liczba Litwinów zwiększyła się o 16,5% i przekroczyła 2,5 mln osób. Z kolei liczba Polaków zwiększyła się o 10,1 tys. osób (4,6%). Zdecydowana większość Polaków jako swój język ojczysty zadeklarowała język polski. Największy wzrost liczby ludności wśród mniejszości zaobserwowano w przypadku Rosjan (16%), co było spowodowane głównie ich napływem do pracy w administracji (EBERHARDT 1997a).

Ryc. 10. Skład narodowościowy Litewskiej SRR w 1959 roku

Źródło: EBERHARDT 1996.

Trzeci powojenny spis ludności na Litwie odbył się w 1979 roku. Co ciekawe, w odróżnieniu od poprzednich spisów radzieckich, wyniki nigdy nie zostały opublikowane w całości. Całkowita liczba ludności na Litwie wzrosła w ciągu 9 lat o ponad 260 tys. osób. Z kolei liczba ludności polskiej wzrosła o blisko 7 tys. Najbardziej polskim rejonem pozostawały Soleczniki – 81,3% ogółu ludności stanowili Polacy (ponad 35 tys. osób). Jak zauważa P. EBERHARDT (1997a), tereny mieszane narodowościowo zaczęły przyjmować coraz bardziej litewskie oblicze.

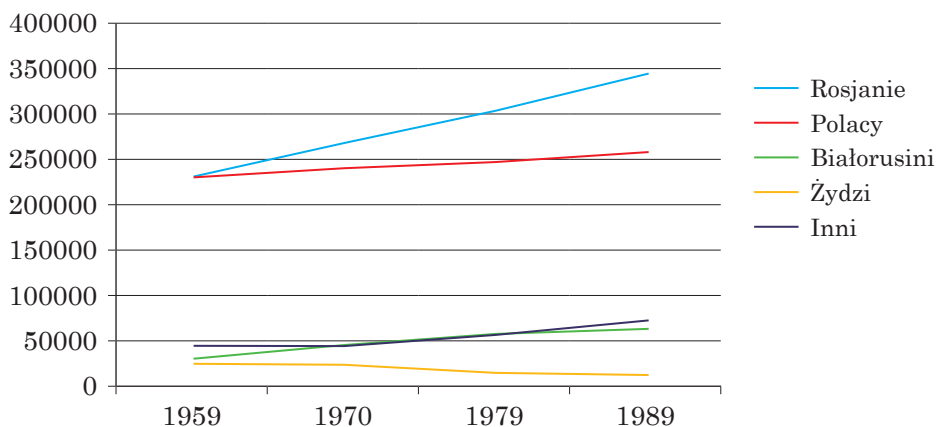
Ostatni radziecki spis ludności na Litwie odbył się w 1989 roku. Polacy (ok. 258 tys.) nadal pozostawali drugą pod względem liczebności (tab. 7), po Rosjanach (ok. 344,5 tys.), mniejszością narodową Litwy. Ludność polska ulegała stopniowej asymilacji językowej. W spisie z 1959 roku aż 96,4% Polaków zadeklarowało język polski jako ojczysty, zaś w 1989 roku już tylko 85%. Warto zauważyć, że osoby które zadeklarowały jako ojczysty inny język niż polski, częściej wskazywały rosyjski niż litewski (EBERHARDT 1997a; MASŁOWSKI 2004).

Tabela 7. Zmiany narodowościowe w Litewskiej SRR w latach 1959–1989

Narodo- wość	Ludność							
	w tys.				w %			
Rok	1959	1970	1979	1989	1959	1970	1979	1989
Litwini	2 150,8	2 506,8	2 712,2	2 924,3	79,3	80,1	80,0	79,6
Rosjanie	231,0	268,0	303,5	344,5	8,5	8,6	8,9	9,4
Polacy	230,0	240,2	247,0	258,0	8,5	7,7	7,3	7,0
Białorusini	30,3	45,4	57,6	63,2	1,1	1,4	1,7	1,7
Żydzi	24,7	23,6	14,7	12,3	0,9	0,8	0,4	1,2
Ukraińcy	17,7	25,1	32,0	44,8	0,6	0,8	1,0	0,3
Łotysze	6,3	5,1	4,4	5,1	0,3	0,2	0,1	0,1
Tatarzy	3,0	3,5	4,0	4,2	0,2	0,1	0,1	0,1
Inne naro- dowości	17,5	10,5	16,1	18,4	0,6	0,3	0,5	0,6
Ogółem	2 711,4	3 128,2	3 391,5	3 674,8	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie EBERHARDT 1996; 1997a.

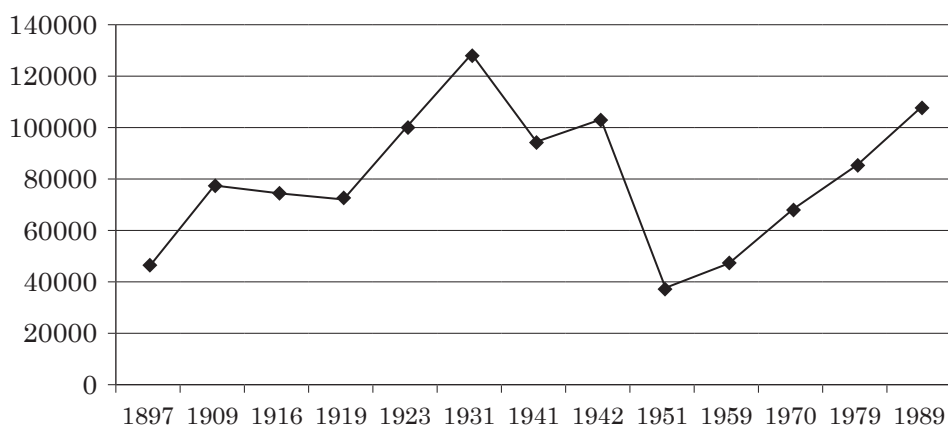
Powojenne spisy ludności w Litewskiej SRR potwierdzają wysoki odsetek ludności litewskiej. Napływ ludności rosyjskiej (ryc. 11) był bardzo umiarkowany, a udział mniejszości polskiej stabilizował się mniej więcej na tym samym poziomie (EBERHARDT 1996).

Ryc. 11. Zmiany liczby mniejszości narodowych Litewskiej SRR w latach 1959–1989

Źródło: opracowanie własne na podstawie EBERHARDT 1996.

W latach 1959–1989 można zauważyć stopniowy wzrost liczby Polaków w Wilnie (ryc. 12). Natomiast systematycznie zmniejszała się liczba Polaków w rejonach bezpośrednio sąsiadujących z miastem (m.in. w rejonie trockim, święciańskim i solecznickim). Od lat 70. największym skupiskiem ludności polskiej stała się stolica Litwy – Wilno (w roku 1989 roku w Wilnie mieszkało aż 42% wszystkich Polaków na Litwie). Główną przyczyną gwałtownego wzrostu liczby Polaków w mieście były migracje ludności wiejskiej do atrakcyjnej stolicy. Dodatkowo część terenów wiejskich, w znacznym stopniu zamieszkiwanych przez Polaków, weszła w skład Wilna na skutek rozszerzenia granic administracyjnych miasta (SREBRAKOWSKI 2001).

Ryc. 12. Zmiana liczby Polaków w Wilnie w latach 1897–1989

Źródło: opracowanie własne na podstawie SREBRAKOWSKI 2001.

Okres 1941–1990 był czasem trudnym dla ludności polskiej zamieszkującej Litwę. Inteligencja polska poniosła ogromne straty w tym najbardziej polskim regionie. Najpierw hitlerowcy wymordowali w Ponarach wielu wybitnych Polaków, zaś ci, którzy przetrwali zawieruchę wojenną, masowo opuszczali Litwę po roku 1944. Doprowadziło to do gwałtownego spadku wskaźnika poziomu wykształcenia wśród litewskich Polaków. W okresie powojennym Polacy byli najsłabiej wykształconą mniejszością na Litwie (BŁASZCZYK 1992; WOŁKONOWSKI 2003). Ludność polska, która pozostała na Litwie, była jednak nadal bardzo świadoma swoich korzeni. Ze względu na fakt, że na Wileńszczyźnie nadal istniały miejsca, gdzie Polacy stanowili większość, ludność polska, czując swoją siłę, zaczęła domagać się poprawy swojej sytuacji, w tym dostępu do szkolnictwa w języku polskim (SREBRAKOWSKI 2001).

W okresie powojennym polskie szkolnictwo przetrwało w sposób ciągły tylko w jednej z republik dawnego ZSRR i była nią Litwa. Taki stan rzeczy uzależniony był od wielu czynników, w tym m.in. licznie zamieszkujących tu Polaków, tworzących wyraźne, zwarte skupiska w Wilnie oraz rejonach wileńskim, solecznickim, święciańskim, trockim, malackim, ignalińskim czy jezioroskim; faktu, iż kultura polska związana była z Wileńszczyzną od pokoleń, a mieszkający tu Polacy zachowali swój język ojczysty. W roku 1979 ponad 92% Polaków używało języka polskiego jako podstawowego w życiu codziennym (KWIATKOWSKI 2009). W okresie powojennym Polacy na Litwie mieli dostęp do sieci szkół z polskim językiem wykładowym. Jak zauważa A. SREBRAKOWSKI (2001) szkoły te bardzo często w literaturze nazywane są szkołami polskimi. Używanie takiego sformułowania może być mylące, gdyż sugeruje, że były to jednostki autonomiczne. W rzeczywistości placówki te były państwowymi szkołami z wykładowym językiem polskim. Dodatkowo A. SREBRAKOWSKI (2001) podkreśla, że szkoły te nie były niczym szczególnym, chociażby dlatego, że podobne placówki istniały w innych republikach należących do ZSRR. Warto wspomnieć, że fakt istnienia szkół z wykładowym językiem polskim był kontynuacją funkcjonowania podobnych placówek na Litwie sprzed wojny.

Lata 1944–1953 to czas charakteryzujący się kontynuacją tradycji polskiego szkolnictwa okresu międzywojennego. W roku szkolnym 1944/45 często zdarzało się, że nauczyciele polscy prowadzili lekcje w języku ojczystym w tych klasach, do których uczęszczali polscy uczniowie. Były to lata uporczywej walki o polskość, a pomimo trudności okresu powojennego tożsamość narodowa była na tyle silna, że rodzice podejmowali konsekwentne starania o prawo ich dzieci do pobierania nauki w języku polskim. W roku szkolnym 1945/46 w Wilnie oraz kilku innych miejscowościach funkcjonowały już szkoły z polskim językiem wykładowym (MEDELSKA 1998).

W sferze prawnej bariery do tworzenia placówek z polskim językiem nauczania praktycznie nie było, chociażby ze względu na fakt, iż w konstytucji Litewskiej SRR istniał zapis, że każdy ma prawo do pobierania nauki w języku ojczystym. Sieć szkół powstawała stopniowo, a bezpośrednio po zakończeniu wojny za „polskie” uznawano jedynie dwa gimnazja w Wilnie i jedno w Nowej Wilejce. Szkoły z językiem polskim spotykały się z wieloma trudnościami, w tym największą były permanentny brak podręczników w języku polskim. Z czasem podręczniki tłumaczone były z języka rosyjskiego lub litewskiego, a jedynie podręczniki do nauki języka polskiego były opracowywane przez polskich pedagogów (SREBRAKOWSKI 2001).

Dzięki staraniom mniejszości polskiej w roku szkolnym 1947/48 na Litwie działało 225 polskich szkół, w których uczyło się blisko 25,5 tys. uczniów (SREBRAKOWSKI 2001; KWIATKOWSKI 2009). Po roku 1948 liczba polskich szkół zaczęła spadać. W roku szkolnym 1950/51 na Litwie funkcjonowało już tylko 156 szkół z polskim językiem wykładowym oraz pięć szkół mieszanych. Spadek liczby szkół był spowodowany przede wszystkim gwałtownym zmniejszeniem się liczby uczniów na skutek repatriacji, ale również brakiem nauczycieli władających językiem polskim (MĘDELSKA 1998). W celu zapewnienia kadry dydaktycznej w 1951 roku powołano Instytut Nauczycielski w Nowej Wilejce oraz polską Szkołę Pedagogiczną w Trokach. Kształcono w nich nauczycieli języka polskiego, historii, biologii, chemii, matematyki, fizyki oraz nauczycieli klas początkowych (MĘDELSKA 1998; KWIATKOWSKI 2009). Warto zaznaczyć, że o ile ludność polska skupiona na Wileńszczyźnie miała możliwości tworzenia placówek oświatowych, o tyle Polacy na Litwie Kowieńskiej praktycznie zostali jej pozbawieni przez władze sowieckie, którym zleżało na integracji społeczeństwa tej części Litwy. Jedyne co udało się osiągnąć Polakom na Litwie Kowieńskiej, to kursy języka polskiego odbywające się w szkołach rosyjskich (ZIELIŃSKA 2002). W roku szkolnym 1953/54 na Litwie działały 263 szkoły z polskim językiem wykładowym oraz 82 placówki z polskimi klasami (SIEDLECKI 1990).

W latach 60. XX wieku Rosjanie zaczęli prowadzić antylitewską politykę, na której najwięcej zyskała mniejszość polska (KOWALSKI 2008). Zaczęto zamykać litewskie szkoły, a na ich miejsce powstawały placówki z polskim językiem wykładowym (BŁASZCZYK 1992). Jak zauważa J. MĘDELSKA (1998), Litwini do dziś mają żal do Polaków o tzw. stalinowską polonizację Wileńszczyzny (MĘDELSKA 1998). W późniejszym okresie polityka rusyfikacyjna jednak boleśnie dotknęła także ludność polską. W ramach pierwszej i drugiej repatriacji do Polski wyjechało ok. 200 tys. osób, w tym niemal cała inteligencja. Działania władz radzieckich miały na celu doprowadzenie do upowszechnienia języka rosyjskiego jako podstawowego języka używanego na Litwie. Konsekwencją tych działań było kierowanie polskich dzieci do szkół rosyjskich, które pozornie dawały większe możliwości. W 1970 roku liczba uczniów w polskich szkołach spadła o 9 tys., zaś w rosyjskich zwiększyła się o ponad 25 tys. Stopniowe wcielanie w życie teorii „scalania się narodów w jeden radziecki” prowadziło do pogłębiania się procesu wynarodowienia. W roku 1988 liczba uczniów w klasach rosyjskich stała się procentowo wyższa niż odsetek Rosjan (KWIATKOWSKI 2009). Pod koniec lat 80. XX wieku na Litwie polskie szkoły funkcjonowały w pięciu rejonach, tj. wileńskim, trockim, solecznickim, szyrwinckim i święciańskim (BŁASZCZYK 1992).

Lata 1988–1989 to czas gorbaczowskiej pierestrojki, która przyniosła przede wszystkim nadzieję na zmiany w życiu społecznym na Litwie. 5 maja 1988 roku powołano Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne Polaków na Litwie, a wskutek jego działalności do Polski na studia wyjechała 17-osobowa grupa absolwentów szkół polskich, zaś Ministerstwo Oświaty Litwy skierowało do Polski na kursy doskonalenia 10 nauczycieli z polskich placówek oświatowych. Wszystkie te działania doprowadziły do znacznego zwiększenia aktywności społeczności polskiej na Litwie. Ważnym wydarzeniem dla polskiego szkolnictwa było powołanie 12-osobowej Rady Dyrektorów Szkół Polskich działającej przy Ministerstwie Oświaty Litwy, której celem było przedstawianie propozycji rozwiązań problemów w szkołach z polskim językiem nauczania. Niemal w tym samym czasie została powołana 30-osobowa Rada Metodyczna, której zadaniem było opracowanie programów i treści nauczania polskich szkół na Litwie (KWIATKOWSKI 2009).

Dodatkowo można było zauważyć liberalizację treści nauczania w szkołach polskich na Litwie, przejawiające się w możliwości nauczania historii Polski, zaś program nauczania tego przedmiotu zyskał akceptację Ministerstwa. Nastąpiła również zmiana w programie nauczania języka polskiego, z którego wykreślono literaturę litewską i włączono ją w całości do programu nauczania języka litewskiego. W roku 1989 powstały pierwsze polskie grupy przedszkolne (KWIATKOWSKI 2009). Jak zauważa J. ŻILIONIS (2005), polityka władz radzieckich doprowadziła do znacznego obniżenia standardów nauczania we wszystkich typach szkół. Podsumowując, warto zauważyć, że szeroka sieć szkół z polskim językiem wykładowym stanowiła jeden z najważniejszych elementów opóźniających odchodzenie ludności polskiej od języka ojczystego (SREBRAKOWSKI 2001; MASŁOWSKI 2003).

Jak zauważa G. BŁASZCZYK (1992), w okresie powojennym działalność kulturalna Polaków na Litwie rozwijała się w trzech kierunkach, tj. zespołów pieśni i tańca, kółek literackich oraz ruchu teatralnego. W 1955 roku powstał Polski Zespół Ludowy Pieśni i Tańca „Wilnia”, który przez wiele lat był jedyną placówką kulturalną Polaków na Litwie. Kolejny zespół, „Wileńszczyzna”, powstał dopiero w 1981 roku. W 1961 roku powstał Polski Zespół Dramatyczny przy Wileńskim Klubie Medyków, zaś rok później Polski Zespół Ludowy przy Pałacu Kultury Kolarzy w Wilnie, który przez lata pozostawał najbardziej znanym teatrem polskim na Litwie. W roku 1989 nastąpiło na Litwie odrodzenie harcerstwa polskiego. W okresie powojennym ważną rolę odgrywała również polskojęzyczna prasa. Od lipca 1953 roku na Litwie ukazywała się jedyna gazeta w języku polskim w całym ZSRR – „Czerwony Sztandar” (BŁASZCZYK 1992; KALCZYŃSKA 1992b). Dziennik

był polskojęzycznym organem KC Komunistycznej Partii Litwy. Początkowo gazeta była typowym dziennikiem propagandowym. Jednak w miarę upływu lat na jej łamach zaczęto poruszać tematy związane z problemami mniejszości polskiej. Stworzono m.in. kolumnę „Trybuna Nauczycielska”, gdzie publikowano np. materiały pomocnicze, kiedy brakowało podręczników. Dziennik przyczynił się również do nawiązywania kontaktów między Polakami w kraju i na Litwie. W latach 70. i 80. XX wieku „Czerwony Sztandar” utrzymywał stałą współpracę z gazetami ukazującymi się w Polsce, dzięki której wielu dziennikarzy gazety mogło wyjeżdżać do kraju. Pod koniec lat 80. gazeta przyczyniła się do powstania Stowarzyszenia Społeczno-Kulturalnego Polaków na Litwie, prowadząc jego specjalną rubrykę. W 1989 roku nazwa dziennika została zmieniona na „Kurier Wileński”. Od początku lat 60. XX wieku na Litwie ukazywały się również w języku polskim trzy gazety rejonowe oraz „Kobieta Radziecka” (SREBRAKOWSKI 2001).

Obok prasy polskojęzycznej na Litwie w okresie powojennym była nadawana codzienna półgodzinna audycja w radiu państwowym, zaś od 1989 roku emitowano raz w tygodniu audycję kulturalną w języku polskim (SREBRAKOWSKI 2001). W okresie powojennym ukazywały się również książki w języku polskim. Jak podaje M. MARSZAŁEK (2000), w latach 1940–1985 państwowe oficyny wydawnicze wydały po polsku 2054 tytuły książkowe, o łącznym nakładzie przekraczającym 5,6 mln. egzemplarzy.

Polacy na Litwie, w przeciwieństwie do swych rodaków w innych republikach radzieckich, byli tego samego wyznania co naród dominujący. Jak zauważa A. SREBRAKOWSKI (2001), religia katolicka dla Polaków żyjących w okresie powojennym na Wschodzie była elementem szczególnie ważnym i pomagała im zachować tożsamość narodową. Jednak tuż po wojnie zlikwidowano wszystkie polskie zgromadzenia zakonne działające na Litwie. Władze rosyjskie starały się uszczuplić wpływy Kościoła w państwie. Zamykano kościoły oraz zniechęcano młodzież do wstępowania do seminariów. W krótkim czasie doprowadziło to do znacznego spadku liczby polskich księży. W drugiej połowie lat 80. wraz z nadejściem odrodzenia narodowego na Litwie zaczęły się pojawiać polsko-litewskie konflikty w kościołach. Kiedy zaczęto przywracać odprawianie mszy w kościołach, pojawił się konflikt o język nabożeństw, a Litwini starali się ograniczać liczbę mszy w języku polskim (SREBRAKOWSKI 2001).

Ostatnie lata przynależności Litwy do ZSRR wiązały się ze swego rodzaju odwilżą i zmianami społeczno-ustrojowymi. Zmiana polityki władz radzieckich dała zielone światło powstawaniu organizacji mniejszości narodowych. W maju 1988 roku w Wilnie powstało Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne Polaków na Litwie (SSKPL), które rok

później przekształciło się w Związek Polaków na Litwie (ZPL). Organizacja dość szybko stała się głównym orędownikiem spraw mniejszości polskiej. Warto wspomnieć, że ZPL popierał przede wszystkim swobody demokratyczne, dzięki którym sam zaczął funkcjonować (BŁASZCZYK 1992; ŁOSSOWSKI 2001; WOJNAR 2004; KURCZ 2005).

Polska przez długie lata starała się doprowadzić do otwarcia konsulatu polskiego w Wilnie. Polski MSZ wielokrotnie starał się załatwić tę sprawę, prowadząc rozmowy tylko z Moskwą. Wydarzenie spotkało się z ogromnym sprzeciwem ludności litewskiej, gdyż obawiano się, że instytucja będzie wywierać ogromny wpływ na Polaków na Litwie. Ostatecznie w 1989 roku otwarto w Wilnie polski konsulat (ŁOSSOWSKI 1991).

Podsumowując, należy podkreślić, że wiele wydarzeń z wspólnej historii Polski i Litwy postrzeganych jest zupełnie odmiennie przez obie strony. Rzeczpospolita Obojga Narodów przez Polaków wspominana jest jako okres intensywnego rozwoju, zaś niektórzy Litwini traktują ją jak okres polskiej okupacji. Co oczywiste, zupełnie odmienna jest także interpretacja wydarzeń z okresu rozbiorów, a zwłaszcza z lat 1920–1922 oraz okresu II wojny światowej. Przełom lat 80. i 90. XX wieku stał się początkiem niemal nieprzerwanych konfliktów na linii polsko-litewskiej. Zaczęły się pojawiać nowe problemy, które pozostają nierozwiązane do dnia dzisiejszego.

Warto wspomnieć, że polska mniejszość pochodząca z Litwy Kowieńskiej, mimo że była i jest częścią mniejszości polskiej na Litwie, czuje pewną odrębność. Jak zauważa A. ZIELIŃSKA (2002), jest to spowodowane uwarunkowaniami historycznymi i faktem, iż ludność ta stała się mniejszością narodową na Litwie już w okresie międzywojennym.

2.2. Polacy na Łotwie

Historyczne Inflanty obejmują terytoria dzisiejszej Łotwy i Estonii, a w toku dziejów wielokrotnie zmieniały swą przynależność polityczną (EBERHARDT 1998a). Z Polską łączy je ponad 550 lat ścisłych wzajemnych związków, a ich początki znacznie wyprzedzają przyłączenie Liwonii do Polski w 1561 roku. Obok związków handlowych łączących Rygę z Gdańskiem, Polska wywierała znaczący wpływ polityczny i gospodarczy w regionie. Król Kazimierz Jagiellończyk stał się patronem traktatu handlowego między Rygą a Połockiem, zawartego w 1447 roku. Z kolei Zygmunt Stary oraz Zygmunt August wielokrotnie występowali jako gwaranci układów i arbitrzy sporów (SOZAŃSKI 2004).

Polacy należą do historycznych mniejszości narodowych na Łotwie i są ściśle związani z jej historią, kulturą i tradycją (JĖKABSONS 2013). Zdaniem J. KURCZEWSKIEGO i M. FUSZARY (2009) Polacy na Łotwie, a dokładniej Polacy żyjący nad Dźwiną, są grupą autochtoniczną. Pozostają oni poza granicami kraju od czasów pierwszego rozbioru Polski, kiedy to Katarzyna I dokonała aneksji tzw. Inflant Polskich (KURCZEWSKI, FUSZARA 2009). Polacy na terenach łotewskich to przede wszystkim ludność napływowa, ale nie przybyła z innego państwa. Są to głównie potomkowie ludności przemieszczającej się w obrębie państwa polskiego (FUSZARA 2009).

Zdaniem P. EBERHARDTA (1998a) pojawienie się Polaków na Łotwie wiązało się z oddaniem pod opiekę Zygmunta Augusta Księstwa Kurlandii i Semigalii (z Dyneburgiem), po sekularyzacji dóbr Zakonu Kawalerów Mieczowych w 1562 roku (EBERHARDT 1998a; 1998b; RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003). Na zamku w Rydze ostatni mistrz Gothard Kettler złożył pełnomocnictwa w obecności kanclerza Litwy Mikołaja Radziwiłła Czarnego, będącego przedstawicielem króla Polski. Część zachodnia tych ziem do 1795 roku pozostawała w związku lennym z Polską. Z kolei z Łatgalii oraz Liwonii (łot. *Vidzeme*) utworzono Księstwo Jadźwińskie, które bezpośrednio weszło w skład państwa polskiego za czasów króla Zygmunta Augusta. Jedynie Ryga zachowała swoją niezależność do 1581 roku, kiedy to Stefan Batory włączył ją w granice Polski. Warto wspomnieć, że Batory był pierwszym władcą polskim, który wjechał uroczyście do Rygi w 1582 roku (JĖKABSONS 1993; RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003). Przyłączenie tych ziem do Rzeczypospolitej przyniosło konsekwencje nie tylko polityczne, ale i narodowościowe. Miejscowa szlachta, która była w większości pochodzenia niemieckiego, uzyskała przywileje polskie i tym samym zaczęła ulegać stopniowej polonizacji. Z czasem potomkowie rodów niemieckich stali się nie tylko lojalni wobec Rzeczypospolitej, ale również przejęli język polski i stopniowo zaczęli wtapiać się w społeczeństwo polskie (EBERHARDT 1998a; 1998b).

Zdecydowanie bardziej złożona sytuacja etniczna panowała na obszarach wiejskich, gdzie większość ludności chłopskiej była rodowodu łotewskiego i posługiwała się językiem łotewskim. Jedynie na obrzeżach Łatgalii przeważały dialekty języka białoruskiego, a do Dźwiny, od południowego zachodu docierały wpływy litewskie. Czynnikiem, który odegrał najważniejszą rolę w kształtowaniu się oblicza etnicznego na tych terenach, była religia. Inflanty Polskie, w odróżnieniu od pozostałego obszaru, pozostały katolickie, co pozwoliło na umocnienie się wpływów języka i kultury polskiej oddziałującej zarówno na szlachtę, jak i ludność wiejską (EBERHARDT 1998a).

Warto podkreślić, że w XVI wieku bardzo dużą rolę w upowszechnianiu języka łotewskiego odegrali polscy jezuici, zakładający liczne szkoły i kolegia, gdzie język łotewski był językiem wykładowym. W 1563 roku wydali oni pierwszy słownik polsko-łacińsko-łotewski, a w 1585 roku najstarszą ze znanych książek w języku łotewskim – *Katechizm* Piotra Kanizjusza. Ponadto zajmowali się opracowywaniem modlitewników i podręczników w języku łotewskim. Historycy oceniają, że polscy jezuici swoimi działaniami przygotowali grunt pod uformowanie się literackiego języka łotewskiego (MASŁOWSKI 2003).

Ryc. 13. Inflanty Polskie w latach 1561–1772

Źródło: opracowanie własne na podstawie EBERHARDT 2012.

Stefan Batory zdecydowanie umocnił polskie panowanie w Inflantach, tworząc w 1582 roku w Rydze Kolegium Jezuickie – jedną z najstarszych uczelni w krajach nadbałtyckich – analogiczną uczelnią na Litwie był Uniwersytet Wileński (MASŁOWSKI 2003; KURCZEWSKI, FUSZARA 2009). W związku z tym że doradcami króla zostali przede wszystkim duchowni, wiele kościołów zostało odebranych luteranom i przekazanych w ręce katolików, a dochody portu obciążono dotacją na katolików (SOZAŃSKI 2004). Król Stefan Batory nadał Rydze przywilej, na mocy którego chłopci pańszczyźniani samowolnie opuszczający swego właściciela mogli po 2 latach pobytu w mieście uzyskać wolność osobistą, a następnie zająć się rzemiosłem lub handlem. Dzięki temu w mieście zamieszkanym głównie przez mieszczaństwo niemieckie zaczęli osiedlać się Łotysze. Wraz z upływem czasu decyzja ta miała ogromne znaczenie dla procesu krystalizacji świadomości narodowej (MASŁOWSKI 2003).

Panowanie polskie na tych terenach trwało niespełna 60 lat i na Łotwie utożsamiane jest z negatywnym stereotypem: polskie czasy – złe czasy. W dużej mierze wynika to z faktu, iż przypadło ono na okres bardzo burzliwy. Mieszczaństwo, które zdążyło już zasmakować nowatorstwa i demokracji luteranizmu, niechętnie poddawało się próbom katolickiego nawracania. Tego typu działania były postrzegane jako łamanie obietnic zagwarantowanych w dekretach królewskich, księgach praw i innych aktach, gdzie swobody religijne dla innowierców były gwarantowane. W samej Rydze pierwsze 20 lat polskiego panowania przebiegało względnie spokojnie. Polacy chętnie popierali nielicznych katolików, próbując jednocześnie prozelityzować i nauczać z pomocą Kolegium Jezuickiego, jednakże nie znajdowali większego odzewu ze strony łotewskiej (SOZAŃSKI 2004).

W 1600 roku rozpoczęła się, trwająca 30 lat, wojna polsko-szwedzka, a jej istotnym wydarzeniem była bitwa pod Kircholmem (dzisiejsze Salaspils) w 1605 roku. Wojska polsko-litewsko-kurlandzkie, pod dowództwem Jana Karola Chodkiewicza, rozgromiły trzykrotnie liczniejszą armię szwedzką (JĚKABSONS 1994a; RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003).

W 1621 roku Ryga najeżdżana była kilkakrotnie przez Szwedów, ale nie została przez nich zdobyta. Dopiero król Gustaw Adolf II przejął miasto po długim oblężeniu (SOZAŃSKI 2004). W 1629 roku zawarto polsko-szwedzki rozejm w Starym Targu, który ustalił podział ziem łotewskich. W Polsce pozostała dzisiejsza Łatgalia, w której polskie wpływy trwały aż do 1772 roku (RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003; JĚKABSONS 1994a; 2013).

W XVII wieku Polacy i Szwedzi toczyli zacięte walki o te tereny, w wyniku których północna część Inflant przypadła Szwecji. Ostatecznie potwierdził to pokój oliwski w 1660 roku. Część południowo-wschodnią,

która została przy Polsce, nazwano Inflantami Polskimi. W 1667 roku otrzymały one tytuł księstwa, zaś ustrój województwa. Podzielono je na trakty: dyneburski, rzeżycki, lutyński i marienhauski. Miastem odbywania sejmów stał się Dyneburg. W tym czasie szlachta inflancka, pochodząca głównie z rodów rycerskich o korzeniach niemieckich, związana licznymi więziami z Polską, zaczęła stopniowo ulegać polonizacji (MANTEUFFEL 1879; RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003; KURCZEWSKI, FUSZARA 2009).

Fot. 2. Obelisk upamiętniający bitwę pod Kirchholmem (dzisiejsze Salaspils) z 1605 roku

Źródło: K. Leśniewska.

Łatgalia, która ostatecznie została w Polsce, stała się regionem Łotwy, który jest najściślej związany z kulturą i językiem polskim.

Jednym z najważniejszych czynników, który połączył miejscową ludność z Polską, stała się również religia katolicka. Jak zauważa R. RUTNIEWICZ-JASIŃSKA (2003),

[...] to Polacy byli zdobywcami ziem łotewskich, Łotysze zaś byli dawnymi mieszkańcami terytorium podbijanego, w dodatku stanowili warstwę uboższą w stosunku do właścicieli ziemskich, tzw. szlachty polskiej. Polacy i Litwini mieli już świadomość tego, że są narodami jednolitymi, historycznymi, wielkimi, natomiast mieszkańcy Inflant stanowili zaledwie początek przyszłego narodu łotewskiego. Trudno im było manifestować swoją jednolitą postawę wobec wydarzeń, procesów historyczno-politycznych, ponieważ brakowało im właśnie świadomości o swoim położeniu i o roli politycznej, którą posiadał sąsiad.

Na ziemiach tych polscy arystokraci, a częściej spolszczeni Niemcy budowali kościoły i pałace, fundowali malowidła i pomniki, a także zakładali biblioteki i kolekcje. Do najważniejszych rodów zaliczyć można Platerów, Manteufflów, Tyzenhausenów, Hylzenów czy Borchów (SOZAŃSKI 2004; FUSZARA 2009).

Fot. 3. Pałac Platerów w Krashwio

Źródło: K. Leśniewska.

Na terenie Łatgalii z czasem pojawiły się polskie wsie, a było to spowodowane wieloma czynnikami. Niewielką rolę w tym procesie odegrały migracje Polaków, w tym drobnej szlachty, z etnicznych obszarów polskich. Zdecydowanie większy wpływ miały procesy polonizacyjne wśród katolików pochodzenia białoruskiego i łotewskiego. Wśród ludności wiejskiej zamieszkującej tereny na północ od Dźwiny największą rolę w rozprzestrzenianiu się języka polskiego odegrał wpływ licznych duchownych pochodzenia polskiego oraz oddziaływanie całkowicie spolszczonej szlachty (EBERHARDT 1998a; DUREJKO 2001). W pierwszej połowie XVII wieku do Łatgalii przenieśli się jezuici, którzy swą działalność prowadzili tu do początku XIX wieku (RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003).

W drugiej połowie XVIII wieku nastąpił rozwój polskiego szkolnictwa na Łotwie. Powstały wówczas, ufundowane przez rodzinę Platerów, szkoły w Krasławiu (łot. *Krāslavas*). W 1755 roku utworzono męską szkołę parafialną dla dzieci szlachty i mieszczan polskich. Była ona prowadzona przez misjonarzy z Wilna i Warszawy. W 1786 roku otwarto żeńską szkołę dla dzieci niezamożnych mieszczan i sierot polskich, prowadzoną przez siostry szarytki (RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003).

Bardzo interesująco rysowała się postawa narodowościowa szlachty inflanckiej, wśród której występowało to samo zjawisko, co na obszarach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Pełna lojalność wobec Rzeczypospolitej wiązała się z istnieniem kulturowego regionalizmu inflanckiego. Identyfikacja z polskością miała na celu przede wszystkim podkreślenie odmienności oraz odrębności historycznej szlachty inflanckiej. Warto podkreślić, że po upadku Rzeczypospolitej inflanckie rody szlacheckie dochowały wierności kulturze i językowi polskiemu (EBERHARDT 1998a; KURCZEWSKI, FUSZARA 2009).

W 1721 roku Szwedzi stracili swoją część Inflant na rzecz Rosji, zaś Inflanty Polskie po pierwszym rozbiorze w 1772 roku przyłączono do Cesarstwa Rosyjskiego. Mimo zaborów, w polskiej części Inflant do 1861 roku utrzymała się pańszczyzna. Ma to konsekwencje do czasów współczesnych, gdyż region „dawnych pałaców i biednej wsi” pozostaje wciąż jednym z bardziej zacofanych. W Polskich Inflantach pomimo represji i licznych prób rusyfikacji wyznaniem dominującym pozostał katolicyzm (KURCZEWSKI, FUSZARA 2009).

Włączenie Inflant do Cesarstwa Rosyjskiego (ryc. 15) zahamowało procesy polonizacyjne łatgalskiej wsi. Warto podkreślić, że pomimo to w XIX wieku nad środkową Dźwiną (z dala od etnicznych ziem polskich) ukształtował się rozległy obszar, którego ludność wiejska, nie tylko znała, ale i posługiwała się językiem polskim. Cały obszar historycznych

Inflant Polskich odznaczał się wieloetnicznością i zamieszkiwany był przez Łotyszy, Litwinów, Białorusinów, Rosjan i Polaków (EBERHARDT 1998a).

Ryc. 14. Łatgalia w Cesarstwie Rosyjskim w latach 1772–1916

Źródło: opracowanie własne na podstawie EBERHARDT 2012.

Po wybuchu powstania styczniowego w 1863 roku w Łatgalii młodzież polska zorganizowała w Krasławiu atak na transport broni. Represje rosyjskie po stłumieniu powstania dotknęły również ludność Łat-

galii (JĖKABSONS 1994a). Wprowadzono zakaz druku w języku polskim, prześladowano księży i nauczycieli religii. W instytucjach publicznych wprowadzono nakaz posługiwania się językiem rosyjskim. Jak zauważa R. RUNIEWICZ-JASIŃSKA (2003), powstanie na terenach Łatgalii, gdzie znaczna część ludności była katolicka (nie tylko polska), było odbierane jako walka przeciwko zaborcy tylko przez niewielką grupę szlachty i inteligencji polskiej. Grupa ta nie miała większego poparcia w całym narodzie łotewskim, który postrzegał ewentualną wygraną strony polskiej jako powiększenie potęgi panów, co wiązałoby się z pogorszeniem warunków Łotyszy.

Powstanie spowodowało znaczne pogorszenie się sytuacji polskiej szlachty, która była bardzo negatywnie nastawiona do wszystkiego co rosyjskie, a właściciele majątków chętnie zatrudniali w swych gospodarstwach polskich chłopów. W odwecie w Łatgalii, Rosjanie wprowadzili m.in. zakaz nabywania nieruchomości bez zezwolenia gubernatora (JĖKABSONS 1994a; RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003). Pod koniec XIX wieku wielu Polaków osiedliło się w powiecie ilłukszańskim (łot. *Ilūkste*), gdyż nie wprowadzono tam zakazu nabywania ziemi (JĖKABSONS 2013). Od lat 40. XIX wieku Polacy pozbawieni byli całkowicie polskiego szkolnictwa. Ze szkół w Łatgalii wycofano język polski, a jedynymi ośrodkami szerzącymi język ojczysty był Kościół katolicki (RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003).

W 1878 roku w Łatgalii powstało Rzymsko-Katolickie Towarzystwo Dobroczyńności, którego głównym celem działalności było kształcenie i wychowanie młodzieży polskiej w szkołach parafialnych. Podjęte przedsięwzięcia przyczyniły się do zachowania języka polskiego w regionie (FRĄCKOWIAK-KARCZEWSKA 1993; DUREJKO 2001; RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003; JĖKABSONS 2013).

Warto podkreślić wkład Polaków w kształtowanie się krajobrazu kulturowego Łotwy. Wiele polskich rodów szlacheckich wpisało się trwale w historię kultury na Łotwie. Dwory bardzo często stawały się ogniskami kultury, a ziemianie z zamiłowania uczonymi i badaczami (MASŁOWSKI 2003).

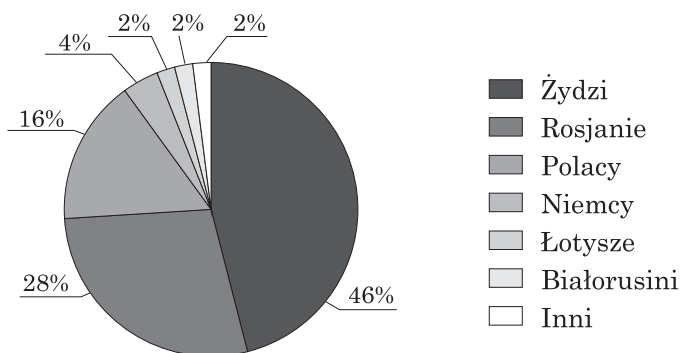
W celu określenia liczebności i rozmieszczenia ludności polskiej na Łotwie w tym okresie należy posłużyć się danymi pochodzącymi z rosyjskiego spisu powszechnego z 1897 roku (tab. 8). Uwzględnił on dwa kryteria etniczności, tj. język i religię, przy czym język najczęściej był traktowany jako miernik określający narodowość. Na obszarze zbliżonym do dzisiejszej Łotwy w 1897 roku odnotowano blisko 2 mln mieszkańców, z których blisko 65 tys. zadeklarowała język polski jako ojczysty (EBERHARDT 1996; 1998a).

Tabela 8. Liczba ludności polskojęzycznej na terytorium współczesnej Łotwy w 1897 roku według powiatów

Lp.	Nazwa powiatu		Liczba ludności ogółem	W tym ludność polskojęzyczna	
	łotewska	polska		ogółem	odsetek
1	m. Riga	m. Ryga	282 230	13 415	4,7
2	Riga	Ryga	113 871	479	0,4
3	Valka	Walk	120 585	263	0,2
4	Valmiera	Wolmar	112 836	75	0,1
5	Cēsis	Kieś	124 208	196	0,2
6	Jelgava	Mitawa	101 310	953	0,9
7	Bauska	Bowsk	50 547	122	0,2
8	Ventspils	Windawa	48 275	59	0,1
9	Aizpute	Hazenpot	53 209	110	0,2
10	Kuldīga	Goldynka	66 335	51	0,1
11	Liepāja	Libawa	110 878	6 400	5,8
12	Ilūkste	Iłukszta	66 461	11 380	17,1
13	Talsi	Talsen	61 148	41	0,1
14	Tukums	Tukum	51 076	84	0,2
15	Jēkabpils	Jakubowo	64 795	488	0,7
16	Rēzekne	Rzeżyca	136 445	6 506	4,8
17	Daugavpils	Dyneburg	237 023	21 575	9,1
18	Ludza	Lucyn	128 156	2 775	2,2
Ogółem:			1 929 388	64 972	3,4

Źródło: EBERHARDT 1998a.

Najbardziej polskim ośrodkiem na Łotwie był i jest Dyneburg – stolica dawnych Inflant Polskich (ryc. 15). Pod koniec XIX wieku Polacy stanowili 16% ludności miasta (KURCZEWSKI, FUSZARA 2009). Poza Dyneburgiem Polacy koncentrowali się przede wszystkim w Rydze – stolicy Łotwy – oraz w powiatach łatgalskich, tj. Rzeżycy i Lucynie, a także w Iłukszcie – powiecie leżącym najdalej na wschodzie historycznej Kurlandii. Próby weryfikacji danych spisowych dokonał E. Maliszewski w 1922 roku. Zgodnie z jego szacunkami liczebność Polaków według powiatów wynosiła: dyneburski – 43,2 tys., lucyński – 15,9 tys., rzeżycki – 10,2 tys. Warto zwrócić uwagę, że nawet po weryfikacji tych danych Polacy nie dominowali w żadnym z powiatów. Polska mniejszość była bardzo rozproszona, a wyjątek stanowiły obszary wokół Dyneburga (EBERHARDT 1998a).

Ryc. 15. Skład etniczny mieszkańców Dyneburga (łot. Daugavpils) w 1897 roku

Źródło: KURCZEWSKI, FUSZARA 2009.

Na przełomie XIX i XX wieku do Rygi licznie przybywała polska młodzież w celu podjęcia studiów w Ryskim Instytucie Politechnicznym oraz na Uniwersytecie Łotewskim. Polscy studenci stanowili ok. 25% wszystkich studentów w tym okresie, zaś na Politechnice 40%. Działały również polskie organizacje studenckie, w tym: „Arkonia”, „Welecja”, „Wilia”, „Ogniwo” oraz Koło Studentów Polskich (KOLBUSZEWSKI 1992, STRADIŃŠ, SZYMAŃSKA 1994; RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003; DUREJKO 2001). Również wśród kadry profesorskiej było wielu Polaków (SOZAŃSKI 2004).

W wyniku rewolucji w 1905 roku ludność nierosyjska odzyskała prawo do nauki języków ojczystych. Na początku XX wieku w Rydze powstało polskie 8-letnie koedukacyjne gimnazjum Emilii Lichtarowicz. Po polsku były prowadzone zajęcia z historii, geografii, literatury oraz języka polskiego. Drugą szkołą nauczającą języka polskiego było ryskie żeńskie gimnazjum Anny Jastrzębskiej, ale językiem wykładowym był rosyjski (FRĄCKOWIAK-KARCZEWSKA 1993; RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003).

W 1906 roku w Rydze powstało Polskie Towarzystwo „Oświata”, którego głównym celem działalności było stworzenie polskiego systemu edukacji na Łotwie. Do wybuchu I wojny światowej sieć polskich organizacji funkcjonowała w Rydze, Dyneburgu i Lipawie (JĒKABSONS 1994a; RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003). Wybuch I wojny światowej doprowadził do rozproszenia Polaków na Łotwie, co spowodowało znaczne osłabienie działalności „Oświaty”, a w konsekwencji nawet do jej zwieszenia aż do 1920 roku (DUREJKO 2001).

Listopad 1918 roku zapoczątkował nowy rozdział w stosunkach polsko-łotewskich. Po proklamacji państwa łotewskiego Polaków uznano za ludność autochtoniczną i uzyskali oni status mniejszości narodowej.

Pierwsze kontakty międzypaństwowe pomiędzy Polską a Łotwą nawiązano w 1919 roku podczas konferencji pokojowej w Paryżu (RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003; ŁACH 2011). Pod względem liczebności Polacy stali się czwartą mniejszością Łotwy, po Rosjanach, Niemcach i Żydach (JĒKABSONS 2013). Warto wspomnieć, że przez cały okres międzywojenny, spośród wszystkich sąsiadów, Polska miała najlepsze stosunki międzypaństwowe z Łotwą, z którą Polacy nie posiadali żadnych sporów politycznych.

Fot. 4. Krasław – grób polskich żołnierzy poległych
w 1920 roku w walkach o Łatgalię

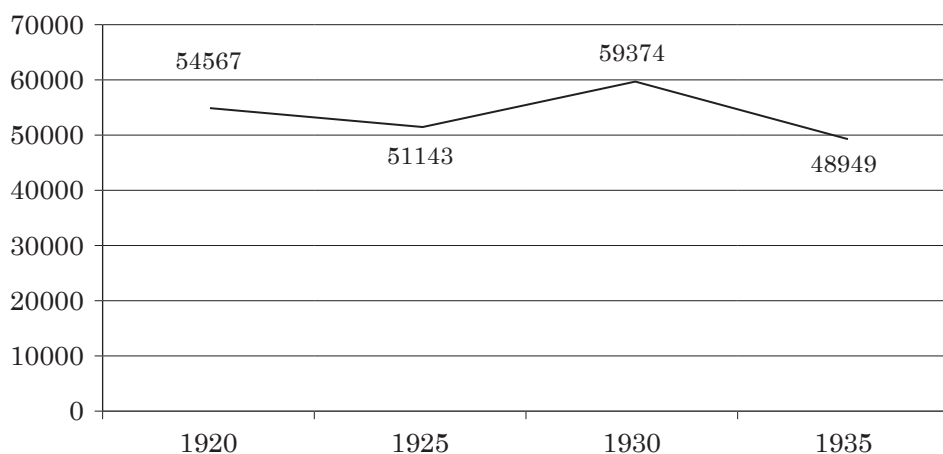
Źródło: K. Leśniewska.

Jesienią 1919 roku Łotwa została zagrożona przez wojska rosyjsko-niemieckie. Polska obiecała Łotwie wsparcie, ale ze względu na brak zgody Litwy na przemarsz polskich oddziałów przez jej terytorium wysłano jedynie broń oraz zapasy amunicji (RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003). Polska oficjalnie uznała niepodległość państwa łotewskiego 22 października 1919 roku. Pod koniec 1919 roku Polska i Łotwa zawarły umowę o pomocy w sprawie oswobodzenia Łatgalii, zajmowanej przez wojska bolszewickie. 3 stycznia 1920 roku rozpoczęto łotewsko-polską ofensywę, która mimo ogromnych strat po stronie polskiej zakończyła się sukcesem. Groby polskich żołnierzy poległych w tych walkach do dziś znajdują się m.in. w Dyneburgu i Krasławiu (ŁOSSOWSKI 1990a; PAŁUSZYŃSKI 1999; 2011; RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003). Warto wspomnieć, że polscy działacze zajmowali niechętny stosunek do państwowości łotewskiej i sprzyjali przyłączeniu Łatgalii do Polski. Spowodowało to represje wobec Polaków, m.in. zaczęto zwalniać polskich kolejarzy (UŻULE 2003).

Po wyzwoleniu Inflant Polskich, strona łotewska starała się doprowadzić do ewakuacji wojsk polskich z Łatgalii i powiatu iłuksztańskiego – najdalej na wschód wysuniętej części Kurlandii. W lipcu 1920 roku nastąpił odwrót oddziałów polskich, a powiat iłuksztański szybko został zajęty przez wojska łotewskie. W okresie tym stronie polskiej zależało na poprawnych stosunkach i sojuszu wojskowym z Łotwą, nawet kosztem utraty ziem spornych. Po zajęciu Wileńszczyzny w październiku 1920 roku wojska gen. L. Żeligowskiego skierowały się na północ, docierając aż do granic powiatu iłuksztańskiego. Doprowadziło to do pogorszenia stosunków polsko-łotewskich, a działania wojsk polskich wzbudziły wiele podejrzeń Łotyszy. Relacje obu stron mogło poprawić jedynie uznanie niepodległości Łotwy *de iure* przez Polskę, które zostało wstrzymane do 1921 roku, ze względu na oczekiwania na podobny gest Ententy. Spór o powiat iłuksztański doprowadził do ochłodzenia stosunków polsko-łotewskich, które starano się poprawić poprzez późniejsze zabiegi polityczne przez cały okres międzywojenny (ŁOSSOWSKI 1990a; BYCZKOWSKI 1992).

Powstanie niepodległej Łotwy spowodowało zmianę statusu politycznego ludności polskiej na tym obszarze. Z obywateli cesarstwa rosyjskiego przekształcili się oni w obywateli niewielkiej republiki, która stopniowo zmierzała do osłabienia pozycji mniejszości narodowych (EBERHARDT 1998a, NÉMETH, LÉPHAFT 2013). W okresie międzywojennym spisy ludności na Łotwie były przeprowadzane co 5 lat (1920, 1925, 1930, 1935). Międzywojenne spisy ludności są oceniane dość krytycznie (JĒKABSONS 1993; EBERHARDT 1998a) ze względu na swoją tendencyjność i zaniżanie liczby Polaków. W okresie tym Polacy stanowili pod względem liczebności czwartą mniejszość narodową Łotwy, a ich liczebność

ulegała niewielkim wahaniom (ryc. 16). Największe skupiska Polaków znajdowały się w Łatgalii, powiecie iłukszańskim oraz Rydze (ALBIN 1993). Pierwszy powojenny spis ludności wykazał spadek ogólnej liczby ludności o ok. 400 tys., co było spowodowane stratami wojennymi, ale również niedokładnością spisu przeprowadzanego w jeszcze niestabilnej sytuacji politycznej Łotwy (EBERHARDT 1998a). Jak zauważa P. EBERHARDT (1996), w okresie międzywojennym na Łotwie ogólne proporcje narodowościowe nie ulegały większym zmianom.

Ryc. 16. Liczba Polaków na Łotwie w latach 1920–1935

Źródło: opracowanie własne na podstawie ALBIN 1993.

Warto wspomnieć, że dość duże skupisko Polaków znajdowało się w Rydze. Było to miasto wieloetniczne ze względu na swą atrakcyjność jako centrum kultury i nauki. Ludność polska była bardzo aktywna i skupiała się w wielu organizacjach, kultywując polskie tradycje (EBERHARDT 1998a).

W okresie międzywojennym reprezentanci mniejszości narodowych byli nieprzerwanie obecni w łotewskim sejmie. W 1922 roku Polacy wystartowali w wyborach z własną listą kandydatów i uzyskali jeden mandat, zaś w każdych kolejnych wyborach dwóch Polaków uzyskiwało mandat. Warto wspomnieć, że siła mniejszości narodowych w łotewskim sejmie wahała się między 11 a 19%. Jednak była to tylko siła potencjalna, gdyż przedstawiciele mniejszości nie potrafili się porozumieć między sobą (ALBIN 1993).

Na początku lat 20. XX wieku władze łotewskie przeprowadziły krzywdzącą dla Polaków reformę rolną. Większość właścicieli mająt-

ków ziemskich była pochodzenia polskiego lub niemieckiego (EBERHARDT 1998a; RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003). Polacy byli wówczas właścicielami 130 ogromnych majątków o łącznej powierzchni 350 tys. ha, zaś średnia wielkość majątku wynosiła 2–3 tys. ha. Mimo wielu protestów ludności polskiej oraz włączenia się w konflikt rządu polskiego, Łotysze podjęli uchwałę o wywłaszczeniu i parcelacji ziemi. Władze łotewskie kierowały swoje działania głównie przeciwko ludności pochodzenia niemieckiego, jednak w Łatgalii właścicielami największych majątków pozostawali Polacy. Ziemiaństwo polskie, które przez długi okres czasu oddziaływało na wieś łatgałską, zostało zmuszone do oddania swej ziemi w ręce łotewskie (ŁOSSOWSKI 1990a; EBERHARDT 1998a; ALBIN 1993). Zgodne z postanowieniami reformy w rękach właścicieli mogło pozostać 50 ha (czasami 100 ha). Od urzędników natomiast zależało wyznaczenie fragmentu, który mógł pozostać w rękach właścicieli (ŁOSSOWSKI 1990a). Działania te uruchomiły proces asymilacji mniejszości narodowych do narodu łotewskiego (EBERHARDT 1998a). Jak zauważa R. RUNIEWICZ-JASIŃSKA (2003), część przedstawicieli mniejszości polskiej przyjęła w tym okresie obywatelstwo polskie, mając nadzieję, że rząd polski będzie skutecznie interweniował w konflikt. Jednak na skutek niekorzystnej reformy osoby te wjechały do Polski.

W okresie międzywojennym powstało wiele polskich organizacji, podejmujących różnorodną działalność. Do najważniejszych można zaliczyć:

- Związek Polaków na Łotwie (ZPŁ),
- Polskie Zjednoczenie Narodowe na Łotwie,
- Jedność i Praca,
- Rycki Związek Towarzystw Polskich w Rydze,
- Polskie Towarzystwo „Praca”,
- Polskie Towarzystwo Kredytowe,
- Teatr Polski na Łotwie,
- Katolickie Towarzystwo Muzyczne Harfa w Dyneburgu,
- Stowarzyszenie Polsko-Katolickie Młodzieży na Łotwie „Promień”,
- Związek Polskiej Młodzieży Katolickiej na Łotwie,
- Klub Sportowy „Reduta” w Rydze (DUREJKO 2001).

W latach 20. XX wieku towarzystwo „Oświata” założyło w Mitawie szkołę podstawową dla polskich dzieci. Rozpoczęto również działalność odczytową, m.in. w Rydze, Lipawie, Mitawie, Windawie, Dyneburgu i Rzeżycy. Towarzystwo zorganizowało także zjazd nauczycielski. W okresie tym na Uniwersytecie Łotewskim wykładali polscy naukowcy, m.in. M. Centnerszwer, J. Krzyżanowski, S. Kolbuszewski, W. Fischer oraz Z. Ihnatowicz. W 1919 roku na Łotwie istniało 17 polskich szkół podstawowych, zaś w 1921 funkcjonowało już 27 podstawówek

oraz trzy gimnazja. Z kolei w 1930 liczba polskich szkół wzrosła do 35, jednak już od 1934 roku liczba placówek zaczęła spadać (STRADIŅŠ, GROSVALDS 1994; STRADIŅŠ, SZYMAŃSKA 1994; RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003).

Lata 20. były również czasem intensywnego rozwoju życia kulturalnego Polaków na Łotwie. W 1922 roku w Dyneburgu powołano Związek Polaków na Łotwie. Do głównych celów związku należały przede wszystkim obrona praw mniejszości narodowych na Łotwie, rozwój działalności oświatowej i kulturalnej łotewskich Polaków oraz zwiększanie świadomości narodowej (BIERNAT 2003). Zaczęła się ukazywać polska prasa, w tym „Głos Polski”, „Tygodnik Polski”, „Nasze Życie”, „Dzwon”, „Nasz Głos” (RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003). Dzięki staraniom Związku Polaków na Łotwie ukazywał się również „Kalendarz dla Polaków na Łotwie” (BIESIADOWSKA 2004). W całym kraju funkcjonowało wówczas ok. 30 polskich towarzystw kulturalnych, w tym teatry i chóry. Aktywnie działały także organizacje młodzieżowe, w tym harcerstwo (RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003; JĒKABSONS 1994b). Początkowo miało ono dużą autonomię i mogło prowadzić swoją działalność w języku polskim. Najintensywniejszy rozwój harcerstwa na Łotwie przypadł na lata 30., kiedy ograniczono dostęp do polskiego szkolnictwa. Harcerstwo wypełniło lukę powstałą w kształceniu młodzieży polskiej (DUREJKO 2001).

Warto wspomnieć, że w latach 30. XX wieku nastąpił znaczny wzrost liczby robotników sezonowych przyjeżdżających na Łotwę. Apogeum osiągnął w roku 1938, kiedy do pracy na Łotwę przybyło ok. 40 tys. Polaków (BIERNAT 2003). Jak zauważa P. ŁOSSOWSKI (1990a) większość emigrantów pochodziła głównie z ubogich wsi Wileńszczyzny.

Do 1934 roku praktycznie wszystkie mniejszości posiadały nieograniczoną swobodę w działalności społecznej, politycznej, oświatowej itp. Polacy, Rosjanie, Niemcy i Żydzi posiadali swoich przedstawicieli w parlamencie (JĒKABSONS 2013). Jednak już na początku lat 30. na Łotwie nasiliły się nastroje nacjonalistyczne. Po przewrocie państwowym w maju 1934 roku, kiedy na skutek akcji paramilitarnej organizacji „Aizsarga” oraz wojska, zawieszono działalność sejmu i wdrożono ustrój rządów autorytarnych oraz rozpoczęto wprowadzanie ograniczenia możliwości kultywowania tradycji mniejszości (EBERHARDT 1998a; KURCZEWSKI 2009; JĒKABSONS 2013).

W listopadzie 1939 roku władze łotewskie uznały, że państwo polskie przestało istnieć i nie nawiązały stosunków dyplomatycznych z polskimi władzami na uchodźctwie. W konsekwencji zamknięto polską ambasadę w Rydze oraz konsulaty w Lipawie i Dyneburgu (EBERHARDT 1998a). W 1939 roku na Łotwie zaczęła działać nielegalna polska organizacja „Wyzwolenie Polski”, która skupiała się na udzielaniu pomocy polskim żołnierzom internowanym na Łotwie (JĒKABSONS

2011). Po wybuchu II wojny światowej, mimo zamknięcia polskiej ambasady w Rydze, wiele polskich organizacji dostosowało charakter swojej działalności do zmieniającej się sytuacji. Zaczęto organizować pomoc uchodźcom wojennym, pomagano polskim żołnierzom (nie zawsze legalnie) w ucieczkach do Szwecji (JĖKABSONS 2013).

W czerwcu 1940 roku rozpoczęła się okupacja Łotwy przez Armię Czerwoną, a 5 sierpnia 1940 roku Łotwa została wcielona do ZSRR. Spowodowało to deportacje polskich żołnierzy, a represje dotknęły również ludność łotewską (RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003; JĖKABSONS 2013; ŁOSSOWSKI 1990b). W przeciągu kilku miesięcy zamknięto wszystkie organizacje mniejszości, zaś szkoły zostały poddane rusyfikacji (JĖKABSONS 2013).

W dniu 22 czerwca 1941 roku rozpoczął się atak hitlerowców na Łotwę. Niemcy witani byli jako wyzwolicieli, a miejscowa ludność była przekonana, że pomogą im w odzyskaniu niepodległości. Entuzjazm osłabł w momencie, gdy mieszkańcy zostali postawieni przed wyborem pomocy okupantowi lub – w przypadku sprzeciwu – wysłaniu do obozów koncentracyjnych. Szybko rozpoczęto również rekrutację do Legionu Łotewskiego SS (RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003). W 1942 roku wydano rozkaz eliminacji wpływów polskich na Łotwie, zaś Polaków zaczęto traktować jak wrogów Niemców. Wydano zarządzenie, które nakazywało zwalnianie polskich urzędników (JĖKABSONS 2011).

W 1941 roku w Dyneburgu zaczęły kształtować się początki polskiego ruchu oporu. W 1942 roku zorganizowano V oddział sieci dywersyjnej „Wachlarz”, którego celem był sabotaż na tyłach wojsk niemieckich (JĖKABSONS 2011).

W 1943 roku na Łotwie przeprowadzono spis powszechny, który wykazał ponad 38 tys. osób narodowości polskiej. Liczna Polaków była znacząco niższa, w porównaniu do 1930 roku, kiedy to spis wykazał blisko 49 tys. osób narodowości polskiej. Jak zauważa Ė. JĖKABSONS (2011), w okresie międzyspisowym nie odnotowano większych migracji ludności polskiej, a tak znaczący spadek liczebności mógł być spowodowany uznaniem przez wielu Polaków za korzystniejsze zadeklarowania narodowości łotewskiej, białoruskiej lub litewskiej.

Aneksja państw bałtyckich do ZSRR w 1940 roku zakończyła okres niepodległej Łotwy. Podczas przynależności Łotwy do ZSRR przeprowadzono cztery spisy ludności (1959, 1970, 1979, 1989). W odróżnieniu od Litwy, Łotwa była dużo bardziej zróżnicowana i odznaczała się niższym udziałem rdzennej ludności łotewskiej (tab. 9). Jak zauważa P. EBERHARDT (1996), było to spowodowane przede wszystkim dużo większym napływem ludności rosyjskiej (wzrost udziału Rosjan z 10% przed wojną do ponad 26% w 1959 roku). Liczba ludności polskiej utrzymywała się na stałym poziomie ok. 60 tys. osób.

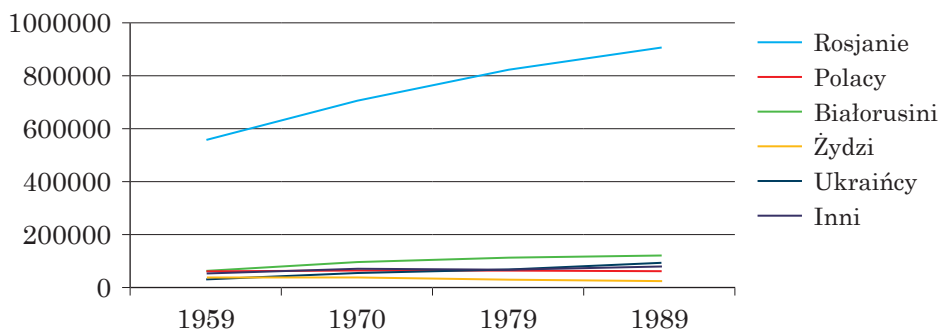
Tabela 9. Zmiany narodowościowe w Łotewskiej SRR w latach 1959–89

Narodo- wość	Ludność							
	w tys.				w %			
	1959	1970	1979	1989	1959	1970	1979	1989
Łotysze	1 297,9	1 341,8	1 344,1	1 387,8	62,0	56,7	53,7	52,0
Rosjanie	556,4	704,6	821,5	905,5	26,6	29,8	32,8	34,0
Białorusini	61,6	94,9	111,5	119,7	2,9	4,0	4,5	4,5
Polacy	59,8	63,0	62,7	60,4	2,9	2,7	2,5	2,3
Żydzi	36,6	36,7	28,3	22,9	1,7	1,6	1,1	0,9
Litwini	32,4	40,6	37,8	34,6	1,5	1,7	1,5	1,3
Ukraińcy	29,4	53,5	66,7	92,1	1,4	2,3	2,7	3,5
Estończycy	4,6	4,3	3,7	3,3	0,2	0,2	0,1	0,1
Tatarzy	1,8	2,7	3,8	4,8	0,1	0,1	0,2	0,2
Inne naro- dowości	13,0	22,0	22,7	35,5	0,7	0,9	0,9	1,2
Ogółem	2 093,5	2 364,1	2 502,8	2 666,6	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie EBERHARDT 1996.

Na terenie Łotwy zniknęła praktycznie ludność niemiecka i znacznie spadła liczba Żydów. Polacy stali się pod względem liczebności trzecią, po Rosjanach i Białorusinach, mniejszością (ryc. 17). Co ciekawe, mimo strat wojennych oraz wielu czynników uniemożliwiających utrzymywanie tożsamości narodowej, liczba Polaków wzrosła. Największymi skupiskami Polaków była tradycyjnie Łatgalia z Dyneburgiem oraz stołeczna Ryga. Z kolei ostatni spis z czasów przynależności Łotwy do ZSRR z 1989 roku wykazał, że likwidacja polskich szkół doprowadziła do asymilacji językowej, zwłaszcza wśród młodego pokolenia. Spośród ponad 60 tys. grupy Polaków tylko ok. 16,5 tys. zadeklarowało język polski jako ojczysty (EBERHARDT 1998a, NÉMETH 2013).

Jak zauważa R. RUNIEWICZ-JASIŃSKA (2003), po roku 1945 Polacy na Łotwie stracili praktycznie swój cały dorobek oświatowo-kulturalny. Utracili również status mniejszości narodowej. Przez ponad 50 lat władzy radzieckiej język polski można było usłyszeć praktycznie tylko w kościołach. Doprowadziło to do asymilacji językowej na wielką skalę (BIESIADOWSKA 2004).

Ryc. 17. Zmiany liczby mniejszości narodowych Łotewskiej SRR w latach 1959–1989

Źródło: opracowanie własne na podstawie EBERHARDT 1996.

Tuż po wojnie, w latach 1947–1949, zlikwidowano całe polskie szkolnictwo. Zamknięto również wszystkie organizacje wspierające i promujące polskość na Łotwie. Polacy byli postrzegani przez nowe władze jako katolicy z antysowieckim nastawieniem. Rosjanie rozpoczęli także akcję prześladowań Kościoła katolickiego, przy jednoczesnej promocji laickiego światopoglądu (BIERNAT 2003; EBERHARDT 2012). Polskich księży powoływano do wojska na okres 5 lat. Podjęto również próby likwidacji jedyne seminarium duchownego w Rydze (KOLBUSZEWSKI 1994; FUSZARA 2009). Miejska Szkoła Ośmioletnia w Rydze – ostatnia polska placówka oświatowa – została zamknięta w 1949 roku. W tej sytuacji starsze pokolenie Polaków rozpoczęło tajne nauczanie języka polskiego. Nie zapobiegło to jednak wynarodowieniu, zwłaszcza młodego pokolenia Polaków. Dodatkowym czynnikiem wspomagającym ten proces był całkowity brak kontaktu z macierzą. Ludność polska na Łotwie była w wyjątkowo trudnej sytuacji, gdyż z powodu braku obywatelstwa polskiego nie została objęta umową repatriacyjną zawartą między Polską i ZSRR (GRĘDZIK 1999).

Pierwsze symptomy odradzenia narodowego Polaków na Łotwie pojawiły się w latach 70. XX wieku, kiedy w Rydze powstał Klub Miłośników Kultury Polskiej, skupiający ponad 300 osób. W ramach klubu utworzono organizację kulturalno-oświatową „Polonez”. Podczas zebrzań rozmawiano po polsku, zapraszano polskie teatry z Wilna i Lwowa, organizowano koncerty polskiej muzyki, a także organizowano akademie w święta narodowe (GRĘDZIK 1999).

Polacy dobrze odnaleźli się w zmianach zachodzących pod koniec lat 80. XX wieku i zaangażowali się w odbudowę tożsamości narodowej. W 1989 roku w Rydze nastąpiła reaktywacja Związku Polaków

na Łotwie, a jego prezesem została Ita Kozakiewicz – działaczka na rzecz zbliżenia obydwu narodów. W roku 1990 istniało już dziewięć oddziałów, z najprężniej działającym dyneburskim oddziałem „Promień” (JĘDRZEJEWSKI 1999).

Według M. MASŁOWSKIEGO (2003) można wyróżnić następujące fale osiedlania się Polaków na terenach dzisiejszej Łotwy:

1) rodziny szlacheckie z innych ziem Rzeczypospolitej, obdarowane dobrami ziemskimi oraz drobna szlachta, która przybyła z polskich obszarów etnicznych,

2) uczestnicy powstań narodowych szukający schronienia przed carskimi prześladowaniami,

3) chłopci, którzy w latach 30. XX wieku przyjeżdżali do prac sezonowych,

4) obywatele polscy, którzy zamieszkiwali Kresy II Rzeczypospolitej, a po napaści Związku Radzieckiego uciekli na Łotwę,

5) Polacy, głównie z Białorusi, którzy przybyli na Łotwę po II wojnie światowej do pracy w miejscowym przemyśle.

Jak zauważa T. BERNAT (2003), sytuacja mniejszości polskiej w okresie przynależności do ZSRR była nieporównywalnie gorsza niż w okresie międzywojennym. Pozbawienie Polaków instytucji oświatowych i kulturalnych doprowadziło do zepchnięcia polskości tylko do sfery życia rodzinnego.

3. Geografia skupisk Polaków na Litwie i Łotwie w XXI wieku

Zdaniem P. EBERHARDTA (2012) zmiany w zakresie stosunków etnicznych zachodzą stopniowo i posiadają charakter ewolucyjny, w odróżnieniu od przemian politycznych. Z kolei zmiany warunków politycznych mają znaczący wpływ na pozycję poszczególnych grup etnicznych w danym państwie. Dzieje polityczne zarówno Litwy, jak i Łotwy w ubiegłym stuleciu były złożone. Do I wojny światowej oba kraje funkcjonowały w ramach Cesarstwa Rosyjskiego, zaś po pełnej destabilizacji spowodowanej zakończeniem I wojny światowej oraz rewolucją bolszewicką pojawiła się możliwość uformowania niepodległych państw. Okres niepodległości nie trwał długo (1918–1940), jednakże stanowił czas niezwykle ważny dla integracji narodowej, zarówno Litwinów jak i Łotyszy (ŁOSSOWSKI 1990a; 1990b; 2001; EBERHARDT 2009).

W wyniku podpisania paktu Ribbentrop–Mołotow w 1939 roku Litwa i Łotwa znalazły się w sowieckiej strefie wpływów, a latem 1940 roku na ich terytoria wkroczyła armia radziecka. Z kolei po ataku III Rzeszy na ZSRR nastąpiła, trwająca trzy lata, okupacja hitlerowska. Po zakończeniu II wojny światowej przywrócono stan sprzed czerwca 1941 roku, a Litwa i Łotwa, jako republiki związkowe, stały się integralną częścią ZSRR. Dla ludności zamieszkującej obie republiki oznaczało to nie tylko utratę niepodległości, ale również wprowadzenie systemu komunistycznego, czego konsekwencją stała się przymusowa rusyfikacja, niszczenie tradycji narodowej, walka z religią i deportacje. Dodatkowo nastąpił masowy napływ ludności rosyjskojęzycznej. Jak zauważa P. EBERHARDT (2009), ze względu na silną pozycję katolicyzmu, dużą odmienność językową oraz rolniczy charakter Republika Litewska nie była aż tak atrakcyjna dla ludności rosyjskiej. Po wojnie na Litwie dodatkowo nastąpiła emigracja polskiej inteligencji (KASATKINA, BERESNEVIČIŪTĖ 2003; DAUGIRDAS, PALTANAVIČIŪTĖ 2008). Z kolei bardziej uprzemysłowiona Republika Łotewska dysponowała licznymi miejscami pracy dla Rosjan. Konsekwencją napływu rosyjskich imigrantów było również upowszechnienie języka rosyjskiego (EBERHARDT 2009).

W 1989 roku na terenie ZSRR odbył się ostatni radziecki spis powszechny. Liczba ludności Litwy wynosiła ponad 3,6 mln, z czego Litwini stanowili 79,6%. Najliczniejszymi mniejszościami narodowymi byli Rosjanie (344,5 tys.) oraz Polacy (258 tys.). Na Łotwie spis wykazał ponad 2,6 mln mieszkańców, w tym blisko 52% Łotyszy. Najliczniejsze

mniejszości narodowe stanowili Rosjanie (905,5 tys.) oraz Białorusini (119,7 tys.). Z kolei Polacy stanowili 2,3% ogółu ludności (60,4 tys.)¹ (SREBRAKOWSKI 2001; EBERHARDT 2009).

Odzyskanie niepodległości przez oba kraje na początku lat 90. XX wieku dało początek nie tylko zmianom politycznym i ustrojowym, ale doprowadziło do przeobrażeń narodowościowych. Diametralnie zmienił się status ludności rosyjskiej, która stała się niewygodną mniejszością narodową. Zmiany polityczne nasiliły również ruchy migracyjne (EBERHARDT 2009). W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat znaczący wpływ na zmniejszenie liczebności mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie miały różnorodne czynniki, w tym m.in. procesy asymilacji oraz akulturacji, a także dobrowolne migracje – zarówno te wewnętrzne (ze wsi do miast), jak i zewnętrzne.

Badania naukowe dotyczące struktury etnicznej Litwy i Łotwy uległy znacznemu ożywieniu od początku lat 90. XX wieku. Wspomnianą problematykę w swoich pracach poruszali m.in.: G. BŁASZCZYK (1992), J. ALBIN (1993), P. EBERHARDT (1996; 1997a; 1997b; 1998a; 1998b; 1999; 2002; 2009; 2012), M. KOWALSKI (1997; 1999; 2008; 2010b), P. ZVIDRINS (1998), A. SREBRAKOWSKI (2001), J. JANKEVICS (2002), N. KASATKINA i V. BERESNEVIČIŪTĖ (2003), O. KOSTJUKA (2003), A. PABRIKS (2003), J. WOŁKONOWSKI (2003), C. ŻOŁĘDOWSKI (2003), P. MASŁOWSKI (2004; 2005), J. MOSKWINA (2004), A. BOBRYK (2005), Z. KURCZ (2005), J. KURCZEWSKI (2007; 2009), V. DAUGIRDAS i G. PALTANAVIČIŪTĖ (2008), K. LEŚNIEWSKA (2009; 2013), I. SALENIECE (2009), S. STANAITIS i D. ČESNAVIČIUS (2010), K. LEŚNIEWSKA i M. BARWIŃSKI (2011), M. WOŁŁEJKO (2011b).

3.1. Rozmieszczenie i liczebność Polaków na Litwie na podstawie wyników spisów powszechnych z 2001 i 2011 roku

Pierwszy spis powszechny w niepodległej Litwie odbył się w 2001 roku (uwzględniał stan na 6 kwietnia 2001 roku), a zasady jego organizacji określiła *Ustawa o narodowym spisie powszechnym z dn. 10 czerwca 1999 roku*. Już kilka lat przed spisem wiadomym było, że statystyki prowadzone przez Litewski Urząd Statystyczny (lit. *Lietuvos Statistikos Departamentas* – LSD) nie odzwierciedlają rzeczywistej sytuacji dotyczącej liczby, składu etnicznego ludności Litwy oraz jej rozmieszczenia w poszczególnych jednostkach administracyj-

¹ Struktura etniczna ludności obu republik w okresie ich przynależności do ZSRR została szerzej omówiona w rozdziale dotyczącym genezy i dziejów Polaków na Litwie i Łotwie.

nych kraju. Termin spisu został pierwotnie zaplanowany na grudzień 1999 roku, jednakże data została przesunięta, po próbnym spisie, który miał miejsce w listopadzie 1997 roku. Wśród głównych powodów takiej decyzji wymieniano przede wszystkim: obciążenie gmin przygotowaniem do wyborów samorządowych zaplanowanych na marzec 2000 roku, spowodowane aurą zimową ewentualne utrudnienia pracy rachmistrzów, zwłaszcza na terenach wiejskich, a także zalecenia Eurostatu wskazujące na przeprowadzanie spisów w okresie od stycznia do maja 2001 roku. Dodatkowo wskazywano również potrzebę opracowania szczegółowych wytycznych do przeprowadzenia spisu, gdyż litewska ustawa miała charakter bardzo lakoniczny, zawierając jedynie 10 krótkich artykułów. Ostatecznie Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań na Litwie odbył się w kwietniu 2001 roku².

Ostateczna wersja kwestionariusza została opracowana w oparciu o wyniki oraz doświadczenia spisu pilotażowego z listopada 1997 roku, a także badania społeczno-demograficznego z kwietnia 2000 roku. Osoby czasowo przebywające poza granicami Litwy (mniej niż jeden rok np. na studiach) zostały spisane na podstawie odpowiedzi krewnych. Bezpośrednio przed spisem w litewskich środkach masowego przekazu rozpoczęto kampanię społeczną. Rozesłano również do większości mieszkań w kraju ulotki informacyjne. Zarówno materiał promujący spis powszechny, jak i jego kwestionariusz został opracowany w trzech językach: litewskim, rosyjskim i polskim³.

W formularzu spisowym informacje na temat narodowości oraz języka ojczystego znalazły się w części zatytułowanej „dane personalne”⁴. W kwestionariuszu „narodowość”⁵ należało wybrać spośród propozycji: litewska, rosyjska, polska, białoruska oraz inna (należało wskazać jaką). Z kolei język ojczysty⁶ można było wybrać spośród opcji: litewski, rosyjski, polski, białoruski oraz inny (należało określić jaki)⁷.

Liderzy organizacji polskich na Litwie zgodnie zauważają, że wyniki spisu nie oddały rzeczywistej liczby Polaków na Litwie, zdecydowanie ją zaniżając. Główną przyczyną były nieprawidłowości w przeprowadzeniu spisu wynikające przede wszystkim z manipulacji danymi przez rachmistrzów. Działacze organizacji polskich wymieniali również

² 2000 Round of of population and housing censuses in Estonia, Latvia and Lithuania, 2003.

³ The 2001 Population and Housing Census in Lithuania: main aspects of preparation, enumeration and results dissemination, 2011.

⁴ Lit. Duomenys apie asmenį.

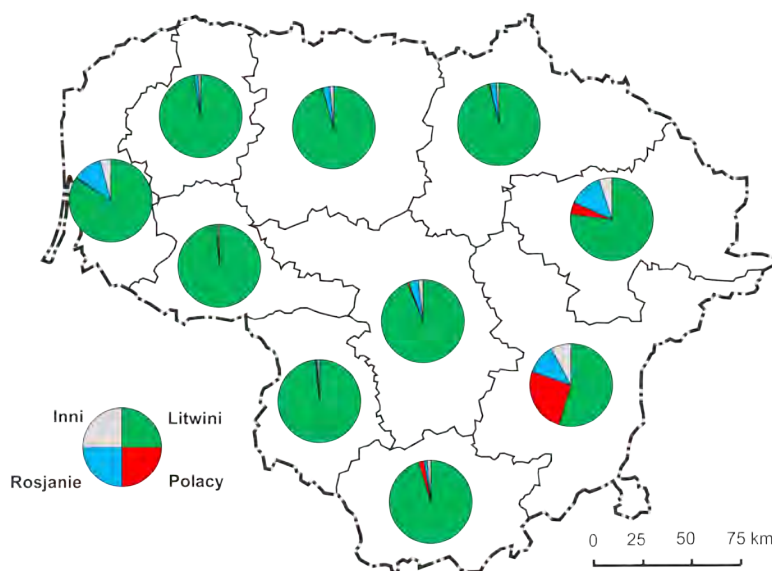
⁵ Lit. Jūsų tautybė.

⁶ Lit. Jūsų gimtoji kalba.

⁷ The 2001 Population and Housing Census in Lithuania: main aspects of preparation, enumeration and results dissemination, 2011.

wśród przyczyn zaniżenia liczby Polaków obawę deklarowania niepolskiej narodowości wśród osób z małżeństw mieszanych, a także postępującą asymilację wśród młodzieży nieuczęszczającej do szkół mniejszości narodowych⁸. Zdaniem P. EBERHARDTA (2009), wyniki litewskiego spisu powszechnego z 2001 roku są wiarygodne i mogą być podstawą do dalszych analiz.

Jak zauważają N. KASATKINA i T. BERESNEVIČIŪTĖ (2003), spis z 2001 roku wykazał najwyższy udział Litwinów w ogólnej liczbie ludności kraju w historii, co zostało określone wśród litewskich naukowców „małym krokiem w kierunku homogenizacji etnicznej”. Warto jednak zauważyć, że zróżnicowanie etniczne na Litwie ma wymiar regionalny. Pomimo że w 7 na 10 okręgów Litwini stanowili ponad 90% ogółu ludności, były regiony, gdzie ich udział sięgał zaledwie ok. 55% – okręg wileński.

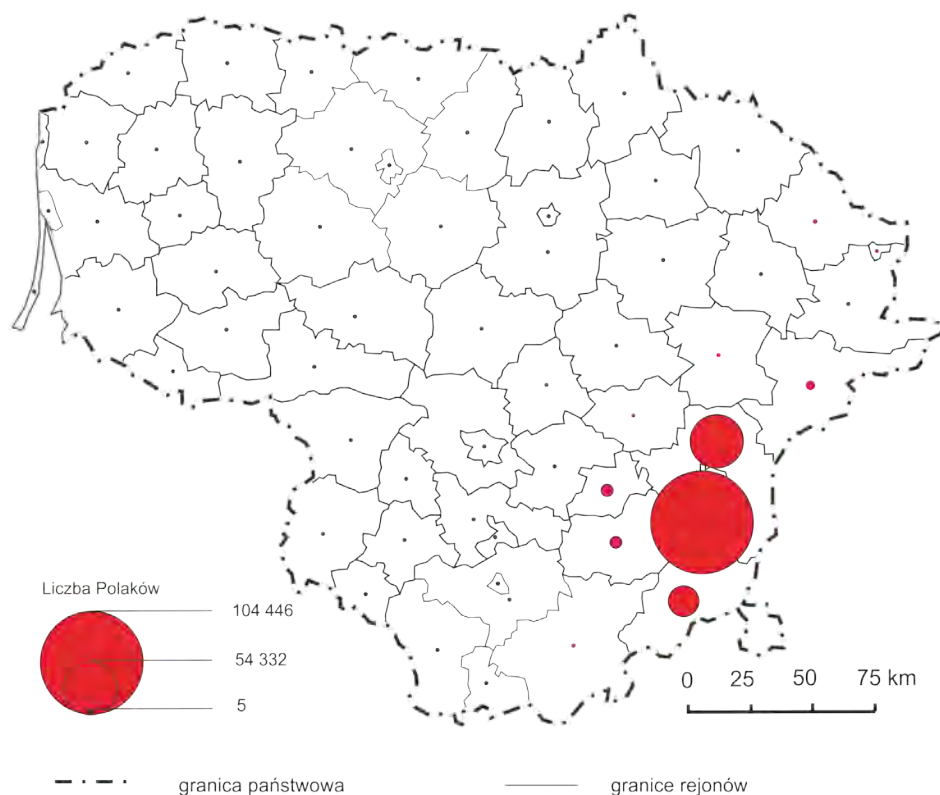
Ryc. 18. Struktura etniczna ludności na Litwie według okręgów na podstawie wyników spisu powszechnego z 2001 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych LSD. <http://www.osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize1> – dostęp dn. 20.01.2014 r.

Według spisu z 2001 roku, Polacy na Litwie stanowili najliczniejszą mniejszość narodową (blisko 235 tys. deklaracji – 6,74% ogółu ludności) i wbrew ogólnym przewidywaniom wyprzedzili pod wzglę-

⁸ Na podstawie wywiadów autorki z liderami organizacji polskich na Litwie.

dem liczebności mniejszość rosyjską (219 789 deklaracji, co stanowiło 6,3% ogółu ludności)⁹. Spośród 234 989 osób deklarujących w trakcie spisu narodowość polską, blisko 92% (216 012 deklaracji) mieszkało w okręgu wileńskim (ryc. 18), gdzie stanowili 25,41% ogółu ludności. Poza okręgiem wileńskim narodowość polską zadeklarowało zaledwie 18 977 osób, z czego 8428 w okręgu uciańskim, gdzie Polacy stanowili ok. 4,5% ogółu ludności; 3936 w olickim (2,1%) oraz 3816 w kowieńskim (0,54%).

Ryc. 19. Liczba i rozmieszczenie osób deklarujących narodowość polską na Litwie na podstawie wyników spisu powszechnego z 2001 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych LSD. <http://www.osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize1> – dostęp dn. 20.01.2014 r.

⁹ W porównaniu z wynikami ostatniego radzieckiego spisu ludności z 1989 roku liczba Polaków zmniejszyła się o blisko 46 tys. Mniejszość polska wyprzedziła pod względem liczebności Rosjan, których liczba spadła z ok. 344,5 tys. w 1989 roku, do blisko 220 tys. w 2001 roku (EBERHARDT 1999; 2002; 2009).

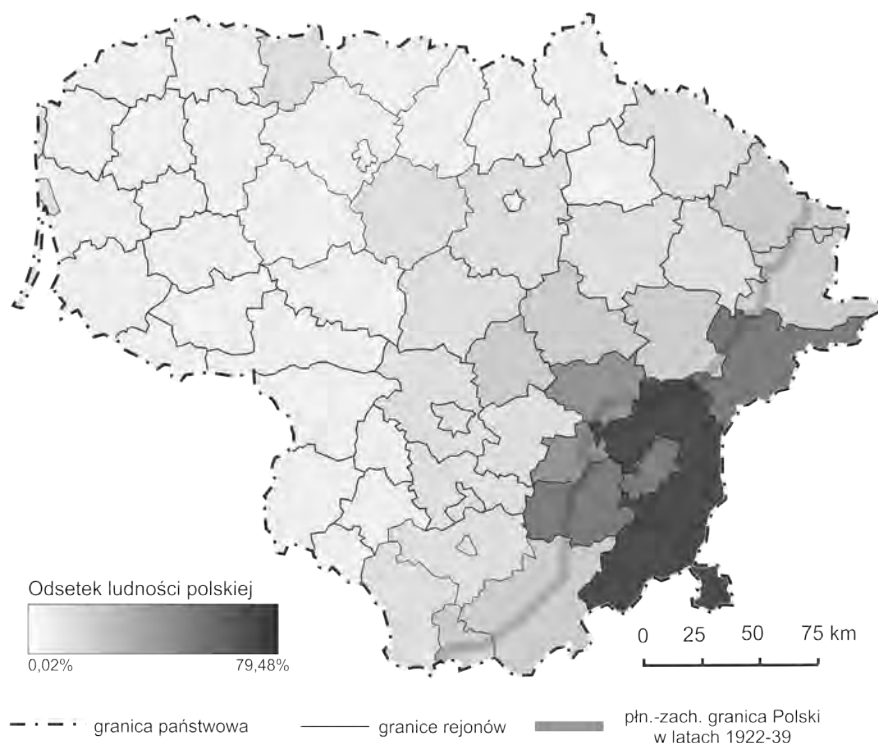
Spośród ośmiu rejonów wchodzących w skład okręgu wileńskiego, aż siedem znalazło się w pierwszej dziesiątce rejonów z największą liczbą deklaracji narodowości polskiej na Litwie (ryc. 19). Najwięcej deklaracji (tab. 10) zanotowano w stolicy Litwy – Wilnie (104 446) oraz w rejonach wileńskim (54 322) i solecznickim (31 223). Warto zauważyć, że stołeczne Wilno było najbardziej zróżnicowanym pod względem etnicznym miastem na Litwie, w którym Litwini stanowili niecałe 58% ogółu ludności.

Tabela 10. Rejony z największą liczbą oraz największym udziałem Polaków w ogólnej liczbie mieszkańców (na podstawie wyników spisu powszechnego z 2001 roku)

Jednostka administracyjna			Liczba Polaków
Rejon		okręg	
Nazwa polska	nazwa litewska		
m. Wilno	Vilniaus m.	wileński	104 446
Wileński	Vilniaus	wileński	54 322
Solecznicki	Šalčininkų	wileński	31 223
Trocki	Trakų	wileński	12 403
Święciański	Švenčionių	wileński	9 089
Wisagiński	Visagino	uciański	2 541
Elektreński	Elektrėnų	wileński	2 175
Orański	Varėnos	olicki	2 067
Malacki	Molėtų	uciański	2 053
Szyrwincki	Širvintų	wileński	2 019
Jednostka administracyjna			Udział Polaków [%]
Rejon		okręg	
Nazwa polska	nazwa litewska		
Solecznicki	Šalčininkų	wileński	79,48
Wileński	Vilniaus	wileński	61,32
Trocki	Trakų	wileński	33,18
Święciański	Švenčionių	wileński	27,43
m. Wilno	Vilniaus m	wileński	18,86
Szyrwincki	Širvintų	wileński	9,99
Wisagiński	Visagino	uciański	8,60
Ignaliński	Ignalinos	uciański	8,29
Malacki	Molėtų	uciański	8,09
Elektreński	Elektrėnų	wileński	7,52

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych LSD. <http://www.osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize1> – dostęp dn. 20.01.2014 r.

Rejony solecznicki oraz wileński były jedynymi rejonami na Litwie, w których ludność deklarująca polską narodowość stanowiła większość mieszkańców (ryc. 20) – odpowiednio 79,48% i 61,32%. Wysokim odsetkiem Polaków (tab. 10) cechowały się również rejony trocki (33,18%), święciański (27,43%) oraz miasto stołeczne – Wilno (18,86%).

Ryc. 20. Udział osób deklarujących narodowość polską na Litwie według rejonów na podstawie wyników spisu powszechnego z 2001 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych LSD. <http://www.osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize1> – dostęp dn. 20.01.2014 r.

Wyniki spisu powszechnego na Litwie z 2001 roku potwierdziły również duże znaczenie języka ojczystego w podtrzymywaniu odrębności narodowej. Język polski jako ojczysty (tab. 11) wskazało łącznie ponad 195 tys. osób, w tym blisko 187 tys. osób jednocześnie deklarujących narodowość polską. Najwięcej osób język polski jako ojczysty zadeklarowało w rejonach okręgu wileńskiego, tj. w mieście Wilnie, (82 237), wileńskim (52 364), solecznickim (28 385) oraz trockim (10 831). Liczba deklaracji jęz. polskiego jako ojczystego była o ok. 40 tys. niższa od

liczby deklaracji narodowości polskiej. Świadczy to przede wszystkim o dużo silniejszej tożsamości narodowej niż językowej wśród litewskich Polaków i potwierdza, iż język jest dużo bardziej podatny na asymilację niż poczucie odrębności narodowej.

Reasumując, terytorium zwarcie zamieszkiwane przez Polaków na Litwie położone jest na obszarze przedwojennego województwa wileńskiego i obejmuje współczesne pogranicze litewsko-białoruskie. Mimo wcielenia Wileńszczyzny do Litwy po II wojnie światowej, a następnie wyjazdu znacznej liczby ludności polskiej, odsetek Polaków na tym terenie wciąż pozostawał wysoki, zaś w rejonach sołecznickim i wileńskim Polacy stanowili większość.

Tabela 11. Liczba osób deklarujących język polski jako ojczysty na Litwie według narodowości na podstawie wyników spisu powszechnego z 2001 roku

Narodowość	Liczba deklaracji
Polska	187 918
Białoruska	2 494
Litewska	2 478
Rosyjska	389
Tatarska	144
Ukraińska	91
Żydowska	13
Niemiecka	12
Ormiańska	9
Łotewska	8
Gruzińska	6
Romska	2
Azerska	2
Moldawska	2
Karaimska	2
Inna	13
Niezidentyfikowana	1433
Razem	195 016

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych LSD.
<http://www.osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize1> – dostęp dn. 20.01.2014 r.

Język polski jako ojczysty zadeklarowały również osoby wskazujące inną narodowość niż polska, w tym blisko po 2,5 tys. Białorusinów oraz Litwinów (tab. 11). Najwięcej wskazań języka polskiego jako ojczystego i jednocześnie niepolskiej narodowości zanotowano w Wilnie (blisko 3,5 tys.) oraz w rejonie wileńskim (blisko 1,4 tys.). Można przypuszczać, że były to osoby pochodzące z małżeństw mieszanych, którym trudno jest jednoznacznie określić tożsamość narodową.

Wiosną 2011 roku na Litwie przeprowadzono kolejny powszechny spis ludności (opisujący stan na 1 marca 2011 roku), który był pierwszym spisem po jej akcesji do Unii Europejskiej. Dzięki spisowi uzyskano dane dotyczące m.in. struktury narodowościowej kraju, języka ojczystego, struktury wyznaniowej oraz rozmieszczenia ludności w jednostkach administracyjno-terytorialnych RL. Organizacją spisu ponownie zajął się Litewski Urząd Statystyczny (LSD), a zasady jego przeprowadzenia określiła *Uchwała nr 80 Rządu RL z dnia 20 stycznia 2010 roku o Spisie Powszechnym Ludności i Mieszkań w Republice Litwy 2011* (Dz. U. 2010, nr 11–535). Termin realizacji spisu został wyznaczony między marcem a majem 2011 roku.

Pytania zawarte w kwestionariuszu spisowym były konsultowane z ekspertami z socjologii, demografii oraz przedstawicielami ministerstw. Treść pytań dotyczących pochodzenia etnicznego skonsultowano z przedstawicielami rządu, specjalistami z Ministerstwa Sprawiedliwości oraz Departamentu ds. Mniejszości Narodowych i Litwinów Mieszkających za Granicą. Pytania dotyczące języka ojczystego konsultowano ze specjalistami z Ministerstwa Sprawiedliwości, Państwowej Komisji ds. Języka Litewskiego oraz Departamentu ds. Mniejszości Narodowych i Litwinów Mieszkających za Granicą. Z kolei pytania odnoszące się do religii omówiono z przedstawicielami Kancelarii Prezesa Rady Ministrów, specjalistami z Ministerstwa Sprawiedliwości i Konferencji Biskupów Litewskich¹⁰. W żadnym z przypadków nie dokonano natomiast konsultacji z przedstawicielami mniejszości narodowych zamieszkujących na terytorium Litwy.

Na początku 2011 roku na Litwie ruszyła kampania promująca spis powszechny. W lutym 2011 roku Poczta Litewska wydała znaczek oraz specjalną kopertę upamiętniającą zbliżający się spis. Informacje pojawiały się również na billboardach i plakatach, w prasie i radiu litewskim, a także dostępne były na portalach internetowych. Ulotki na temat spisu powszechnego zostały wydane w trzech językach – 163 tys. po litewsku oraz po 20 tys. w języku polskim (ryc. 21) i rosyjskim¹¹.

¹⁰ *Report on the 2011 Population and Housing Census of the Republic of Lithuania*, 2013.

¹¹ *Ibidem*.

Informacji o spisie udziela

Departament Statystyki Litwy
 Pod bezpłatnym numerem tel.
 8 800 01 418
 E-mail: surasymas@stat.gov.lt

W Dziale Organizowania Spisów
 Ludności i Badań
 Tel.: (8 5) 236 4915, (8 5) 236 4921,
 (8 5) 236 4637

Więcej informacji na
www.stat.gov.lt

Można zwrócić się do terytorialnych
 zarządów statystycznych:

Kaunas
 tel. (8 37) 310 522

Klaipėda
 tel. (8 46) 340 788

Panevėžys
 tel. (8 45) 460 245

Šiauliai
 tel. (8 41) 521 668

Vilnius
 tel. (8 5) 236 1428

Elektroniczny spis ludności i mieszkań

esurasymas 2011

Skorzystajmy ze spisu
 elektronicznego,
 ponieważ
 jest to nowoczesne
 jest to bezpieczne
 jest to wygodne
 w ten sposób
 oszczędzamy czas –
 za jednym razem
 możemy spisać wszystkich
 mieszkańców mieszkania

w dn. 17 marca
 Po raz pierwszy spis mieszkańców
 i mieszkań odbywa się elektronicznie.

www.esurasymas.lt

Uczestnictwo każdego z nas jest ważne.

Badanie mieszkańców

**W terminie 5 kwietnia –
 maja 9**

rachmistrzy spisowe
 mieszkańców w mieszkaniach.

Rachmistrza spisowego rozpoznają Państwo
 na podstawie legitymacji i teczki spisowej.

Możą Państwa umówić się z rachmistrem
 spisowym w sprawie dogodnej dla
 Państwa godziny badania.

W wypadku, gdy w okresie badania
 nie odwiedzi Państwa rachmistrza
 spisowy, należy się zwrócić do
 Departamentu Statystyki Litwy
 lub terytorialnego zarządu
 statystycznego.

surasymas 2011

POWSZECHNY Spis ludności i mieszkań

W REPUBLICE LITEWSKIEJ W 2011 R.

Pomyślność spisu ludności w 2011 roku
 zależy od starań nas wszystkich.
 Bez Państwa zdjecie wyników
 kraju nie będzie precyzyjne.

STATISTIKOS
 DEPARTAMENTAS

surasymas 2011

Spis ludności i mieszkań jest niczym
 zdjęcie kraju w pewnej chwili,
 na którym utrwalono wszystkich
 mieszkańców kraju – ich liczbę,
 podział terytorialny, cechy
 demograficzne, społeczne
 i gospodarcze, a także informacje
 o ich mieszkaniach.

W 2011 r. spisy odbywają się we
 wszystkich państwach Unii
 Europejskiej.

Na podstawie danych ze spisu, przygotowujemy
 są krótkotrwałe i długotrwałe programy
 i prognozy demograficzne, gospodarcze
 i społeczne dla kraju.

Liczba mieszkańców Litwy
 Dane spisu ludności

Rok	1973	1979	1989	2001
Tys.	2 096,0	2 097,1	2 048,9	2 971,9

Co należy wiedzieć o spisie

Mieszkańców spisuje się tam,
 gdzie mieszkają oni na stałe, bez
 względu na to, gdzie faktycznie są
 zameldowani.

Stały mieszkaniec – to obywatel
 Republiki Litewskiej, mieszkający
 na Litwie na stałe albo znajdujący
 się za granicą mniej niż przez
 rok; obcokrajowiec, posiadający
 uprawnienia do stałego lub
 czasowego (przez jeden rok albo
 dłuższy) pobytu na Litwie.

Stałe miejsce zamieszkania – miejsce,
 w którym osoba zamieszkuje miasta,
 bez względu na czasowe wyjazdy
 rekreacyjne, wypoczynkowe, w celu
 odwiedzenia przyjaciół i krewnych,
 w sprawach biznesowych, na leczenie.

Informacji o osobach czasowo
 nieobecnych mogą udzielić inni
 mieszkańcy mieszkania.

Dane dzieci w wieku do lat 5 podają
 rodzice lub opiekunowie.

Na Formularzu spisu należy podać następujące dane

o osobie:

- Imię, nazwisko
- Kod osobowy
- Miejsce urodzenia
- Stan cywilny
- Obywatelstwo
- Narodowość*
- Wyznanie*
- Wykształcenie
- Źródło utrzymania
- Miejsce pracy i jego podstawowa
 działalność gospodarcza
- Stanowisko, zawód lub
 wykonywana praca

o mieszkaniu:

- Rodzaj (dom jednorodzinny, mieszkanie w bloku wielomieszaniowym i in.)
- Własność
- Powierzchnia użytkowa
- Wygody (gorąca woda, wanna, prysznic i in.)
- Doprowadzanie wody i odprowadzanie ścieków (kanalizacja)
- Podstawowy sposób ogrzewania

Zachowanie tajemnicy statystycznej
 Państwa danych gwarantuje ustawa
 Republiki Litewskiej o statystyce.

* Podanie tych danych nie jest obowiązkowe

1 Moment wykonania spisu – 2011 r. godz. 00

1-14 marca
 Spis elektroniczny

5 kwietnia – 9 maja
 Badanie mieszkańców

Marzec							Kwiecień							Maj								
7	14	21	28	4	11	18	25	2	9	16	23	30	6	13	20	27	3	10	17	24	31	
1	8	15	22	29	5	12	19	26	3	10	17	24	31								Poniedziałek	
2	9	16	23	30	6	13	20	27	4	11	18	25									Wtorek	
3	10	17	24	31	7	14	21	28	5	12	19	26									Środa	
4	11	18	25	1	8	15	22	29	6	13	20	27									Czwartek	
5	12	19	26	2	9	16	23	30	7	14	21	28									Piątek	
6	13	20	27	3	10	17	24	1	8	15	22	29									Sobota	
																					Niedziela	

1 marca – moment spisu
 5 marca – Dzień Przywilegia Niepodległości Litwy

24-25 kwietnia – Wielkanoc
 1 maja – Dzień Maju, Międzynarodowy Dzień Pracy

Ryc. 21. Polskojęzyczne informacje na temat spisu powszechnego na Litwie w 2011 roku

Źródło: Raport on the 2011 Population and Housing Census of the Republic of Lithuania.

Kwestionariusz spisowy został również przetłumaczony na język polski, rosyjski, a także angielski. Podczas przeprowadzania spisu na Litwie, po raz pierwszy zastosowano możliwość indywidualnego samospisu poprzez Internet, który trwał od 1 do 16 marca 2011 roku. Z możliwości samodzielnego wypełnienia formularza spisowego na Litwie skorzystało 34% populacji (ok. 1 mln 35 tys. osób), w tym najwięcej w dużych miastach, tj. Wilnie (43%), Kownie (38%) i Szawlach (36%). W celu ułatwienia wypełnienia formularza spisowego uruchomiono specjalną infolinię. Osoby, które nie skorzystały z możliwości spisu elektronicznego, zostały spisane przez rachmistrzów między 5 kwietnia a 9 maja 2011 roku (z przerwą w dniach 24–25 kwietnia, spowodowaną świętami Wielkiej Nocy). Spis dokonywany przez rachmistrzów mógł się odbywać na dwa sposoby, tj. w formie wywiadu w domu podczas odwiedzin rachmistrza lub telefonicznie¹².

W przeciwieństwie do spisu z 2001 roku dane dotyczące wskaźników etnokulturowych zebrano poprzez zadanie pytań i umieszczono w odrębnej części formularza. Pytanie dotyczące narodowości sformułowano identycznie jak w polskim spisie z 2011 roku, czyli „Jaka jest Pana/Pani narodowość¹³?”. Respondent miał do wyboru następujące propozycje: Litwin (-ka), Polak (-ka), Rosjanin (-ka) oraz inna (należało określić jaka). Pytanie o język zostało sformułowane „Jaki (-e) jest (są) Pana/Pani język (-ki) ojczysty (-e)¹⁴?”. Istniała możliwość wyboru pomiędzy litewskim, polskim, rosyjskim i innym (-e) – tu należało określić jaki/jakie¹⁵. Spis z 2011 roku był pierwszym na Litwie, w którym można było wskazać więcej niż jeden język ojczysty.

Przed rozpoczęciem spisu oraz w trakcie jego trwania niezwykle aktywni byli liderzy polskich organizacji funkcjonujących na Litwie. W akcję obywatelską pod hasłem „Kto Ty jesteś?” zaangażowały się m.in. polskojęzyczne media na Litwie, a także przedstawiciele polskich organizacji i szkół. Organizatorzy zachęcali Polaków mieszkających na Litwie do deklarowania polskiej narodowości oraz polskiego jako jedyne języka ojczystego.

Do deklaracji polskiej narodowości zachęcał również Zarząd Wileńskiego Rejonowego Oddziału:

¹² *Report on the 2011 Population and Housing Census of the Republic of Lithuania*, 2013.

¹³ Lit. „Kokia Jūsų tautybė?”.

¹⁴ Lit. „Kokia Jūsų gimtoji (-osios) kalba (-os)?”.

¹⁵ *Report on the 2011 Population and Housing Census of the Republic of Lithuania*, 2013.

[...] wyrażamy nadzieję, że nasza akcja obywatelska pomoże uniknąć ewentualnych nieprawidłowości podczas Narodowego Spisu Powszechnego, którego wyniki w obiektywny sposób wskażą nie tylko rzeczywistą liczebność polskiego społeczeństwa na Litwie, ale też jego pozycję społeczną, gospodarczą i świadomość narodową. Te informacje będą niezmiernie ważnym i ważkim argumentem w dalszej walce polskiej mniejszości o swoje prawa, polskie szkolnictwo oraz o należyte miejsce Polaków w życiu społecznym, gospodarczym, kulturalnym i politycznym naszej wspólnej z Litwinami Ojczyzny¹⁶.

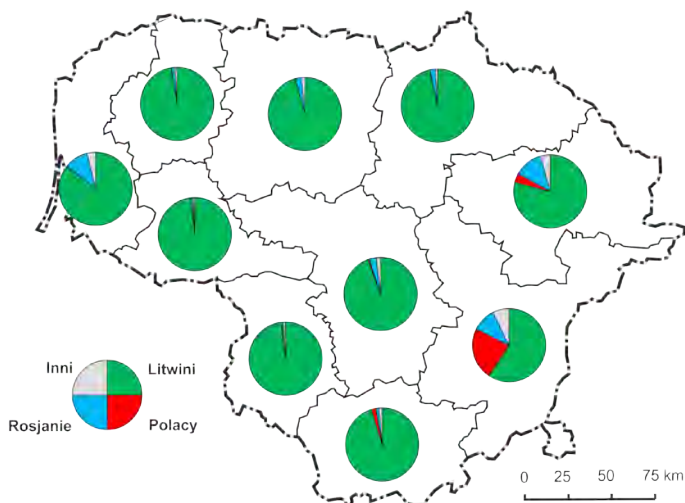
Zdaniem liderów polskich organizacji działających na Litwie, podczas przeprowadzania spisu dochodziło do wielu nieprawidłowości, a uzyskane dane w sposób znaczący zaniżają liczbę Polaków na Litwie, szacowaną przez polskie organizacje na ok. 350 tys. osób. Według liderów, podczas przeprowadzania spisu pola dotyczące narodowości i języka rachmistrzowie często wypełniali ołówkiem w celu późniejszych zmian. Podkreślano również, że dość powszechne było sugerowanie odpowiedzi przy pytaniach dotyczących narodowości i języka¹⁷ oraz automatyczne wpisywanie narodowości litewskiej z pominięciem pytania.

Spis z 2011 roku wykazał blisko 450 tys. deklaracji narodowości innej niż litewska (14,76%), zaś struktura narodowościowa Litwy okazała się niezwykle zróżnicowana – zidentyfikowano aż 154 różne mniejszości, w tym zaledwie 10 liczących ponad 1200 osób. Nie ustalono przynależności narodowej ok. 33 tys. osób – można przypuszczać, że były to przede wszystkim osoby należące do mniejszości.

Według spisu z 2011 roku, Polacy na Litwie nadal stanowili najliczniejszą mniejszość narodową (ponad 200 tys. deklaracji – 6,58% ogółu ludności). Spośród 200 317 osób deklarujących w trakcie spisu narodowość polską, blisko 93% (186 192 deklaracji) mieszkało w okręgu wileńskim (ryc. 22), gdzie stanowili ok. 23% ogółu ludności. Poza okręgiem wileńskim narodowość polską zadeklarowało zaledwie 14 125 osób, z czego 6126 w okręgu uciańskim, gdzie stanowiły ponad 4% ogółu ludności; 3029 w olickim (1,9%) oraz 2812 w kowieńskim (0,46%).

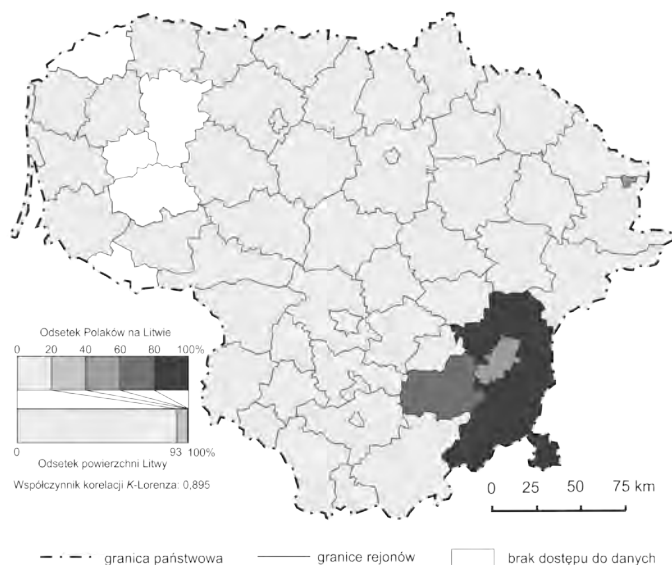
¹⁶ http://www.awpl.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=156%3AAkcja-obywatelska-ktoty-jesteq&catid=42%3AAktualia&Itemid=59&lang=pl – dostęp dn. 22.01.2014 r.

¹⁷ Zdaniem liderów polskich organizacji, rachmistrzowie notorycznie stwierdzali: „rozmawiamy po litewsku, czyli język ojczysty to litewski” lub „po litewsku mówimy, czyli Pan/Pani jest Litwinem/Litwinką?”.

Ryc. 22. Struktura etniczna ludności na Litwie według okręgów na podstawie wyników spisu powszechnego z 2011 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych LSD. <http://www.osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize1> – dostęp dn. 20.01.2014 r.

Ryc. 23. Koncentracja osób deklarujących narodowość polską na Litwie na podstawie wyników spisu powszechnego z 2011 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych LSD. <http://www.osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize1> – dostęp dn. 20.01.2014 r.

Spośród ośmiu rejonów wchodzących w skład okręgu wileńskiego, aż siedem znalazło się w pierwszej dziesiątce rejonów z największą liczbą deklaracji narodowości polskiej na Litwie (ryc. 23). Najwięcej deklaracji (tab. 12) zanotowano w stolicy Litwy – Wilnie (88 408) oraz w rejonach wileńskim (49 648) i solecznickim (26 858).

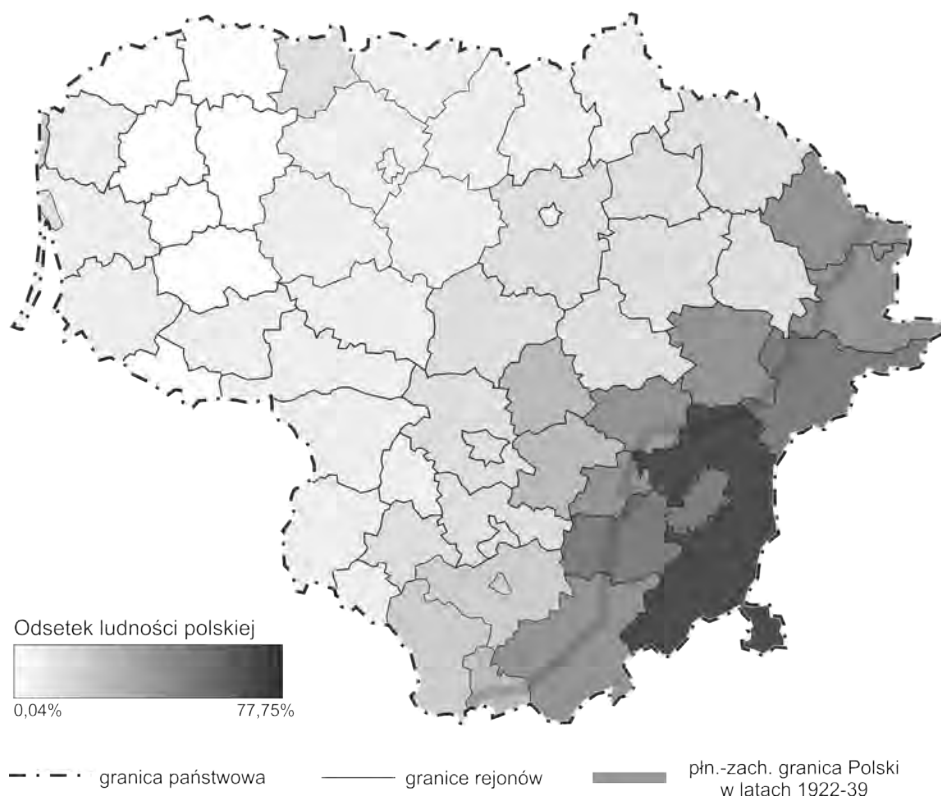
Tabela 12. Rejony z największą liczbą oraz największym udziałem Polaków w ogólnej liczbie mieszkańców (na podstawie wyników spisu powszechnego z 2011 roku)

Jednostka administracyjna			Liczba Polaków
Rejon		okręg	
Nazwa polska	nazwa litewska		
m. Wilno	Vilniaus m.	wileński	88 408
Wileński	Vilniaus	wileński	49 648
Solecznicki	Šalčininkų	wileński	26 858
Trocki	Trakų	wileński	10 362
Święciański	Švenčionių	wileński	7 239
Wisagiński	Visagino	uciański	2 108
Elekreński	Elektrėnų	wileński	1 769
Szyrwincki	Širvintų	wileński	1 628
Orański	Varėnos	olicki	1 612
Malacki	Molėtų	uciański	1 313
Jednostka administracyjna			Udział Polaków (%)
Rejon		okręg	
Nazwa polska	nazwa litewska		
Solecznicki	Šalčininkų	wileński	77,75
Wileński	Vilniaus	wileński	52,07
Trocki	Trakų	wileński	30,11
Święciański	Švenčionių	wileński	25,98
m. Wilno	Vilniaus m.	wileński	16,51
Wisagiński	Visagino	uciański	9,33
Szyrwincki	Širvintų	wileński	9,27
Elekreński	Elektrėnų	wileński	7,08
Ignaliński	Ignalinos	uciański	7,05
Orański	Varėnos	olicki	6,35

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych LSD. <http://www.osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize1> – dostęp dn. 20.01.2014 r.

Rejony solecznicki oraz wileński były jedynymi rejonami na Litwie, w których ludność deklarująca polską narodowość stanowiła większość mieszkańców (ryc. 24) – odpowiednio 77,75% i 52,07%. Wysokim odsetkiem Polaków (tab. 12) cechowały się również rejon trocki (33,11%), święciański (25,98%) oraz miasto stołeczne – Wilno (16,51%).

Polacy na Litwie stanowią ludność autochtoniczną zwarcie zamieszkującą tereny Wileńszczyzny, należącej w okresie międzywojennym do Polski (ryc. 24). Centrum polskości na tych terenach stanowi Wilno, będące jednocześnie nie tylko największym skupiskiem ludności polskiej, ale również centrum kulturalnym i organizacyjnym. W miarę oddalania się od Wilna liczba ludności polskiej stopniowo maleje.

Ryc. 24. Udział osób deklarujących narodowość polską na Litwie według rejonów na podstawie wyników spisu powszechnego z 2011 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych LSD. <http://www.osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize1> – dostęp dn. 20.01.2014 r.

Wyniki spisu powszechnego na Litwie z 2011 roku po raz kolejny potwierdziły jak duże znaczenie na język ojczysty w podtrzymywaniu odrębności narodowej. Język polski jako ojczysty (tab. 13) wskazało łącznie ok. 160,5 tys. osób, w tym ponad 154 tys. osób jednocześnie deklarujących narodowość polską. Najwięcej osób język polski jako ojczysty zadeklarowało w rejonach okręgu wileńskiego, tj. w mieście Wilno (64 506), wileńskim (44 771), solecznickim (23 071), trockim (8350) oraz święciańskim (5190).

Język polski jako ojczysty zadeklarowały również osoby wskazujące inną narodowość niż polska, w tym ponad 3,3 tys. Białorusinów oraz 1,8 tys. Litwinów. Najwięcej wskazań języka polskiego jako ojczystego i jednocześnie niepolskiej narodowości zanotowano w mieście Wilno (ponad 2,8 tys.) oraz w rejonie wileńskim (blisko 1,6 tys.). Podczas spisu z 2011 roku po raz pierwszy w historii można było zadeklarować dwa języki ojczyste. Z możliwości tej skorzystało ponad 17 tys. osób, w tym blisko 5 tys. Polaków¹⁸.

Tabela 13. Liczba osób deklarujących język polski jako ojczysty na Litwie według narodowości na podstawie wyników spisu powszechnego z 2011 roku

Narodowość	Liczba deklaracji
Polska	154 382
Białoruska	3 369
Litewska	1 870
Rosyjska	336
Tatarska	102
Ukraińska	121
Żydowska	11
Inna	24
Niezidentyfikowana	261
Razem	160 506

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych LSD.
<http://www.osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize1> – dostęp dn. 20.01.2014 r.

Podsumowując, koncentrację ludności polskiej na Wileńszczyźnie należy postrzegać z perspektywy historycznej. Pozwala to na lepsze zrozumienie postaw zarówno strony litewskiej, jak i polskiej. Jak zauważa

¹⁸ LSD nie udostępniło danych dotyczących drugiego języka ojczystego.

C. ŻOLEŃDOWSKI (2003), Polacy na Litwie wciąż żyją w przeświadczeniu krzywdy, jaką im wyrządzono zmianami granic, czego konsekwencją była zmiana ich statusu z większości na mniejszość narodową.

3.2. Rozmieszczenie i liczebność Polaków na Łotwie na podstawie wyników spisów powszechnych z 2000 i 2011 roku

Pierwszy spis powszechny w niepodległej Łotwie odbył się w 2000 roku (stan na 31 marca 2000 roku), a zasady jego organizacji określiła ustawa o spisie powszechnym z dn. 16 grudnia 1999 roku. Organizacją spisu zajęło się Centralne Biuro Statystyczne Łotwy (łot. LR Centrālā statistikas pārvalde – CSB). Metoda przeprowadzenia spisu, a także zakres pytań zostały opracowane zgodnie z zaleceniami Europejskiej Komisji Gospodarczej, ONZ oraz Eurostatu (VEGIS, USACKIS 2007). Spisy pilotażowe zostały przeprowadzone w 1997 roku – w dwóch gminach wiejskich oraz w 1999 roku w Rydze¹⁹. Podczas realizacji spisu w 2000 roku zebrano dane dotyczące m.in. liczby, składu etnicznego, źródeł utrzymania itp.

Bezpośrednio przed spisem ruszyła kampania informacyjna skierowana do wszystkich grup ludności na Łotwie, ze szczególnym uwzględnieniem osób młodych oraz zamieszkujących obszary wiejskie. W kampanię zaangażowała się łotewska prasa, radio i telewizja. CSB uruchomiła również infolinię oraz specjalną zakładkę na swojej stronie internetowej. Dane spisowe zbierane były w dniach 31 marca – 29 kwietnia 2000 przez przeszkolonych rachmistrzów w miejscu zamieszkania ludności. Istniała również możliwość spisania się w biurach CSB (VEGIS, USACKIS 2007).

W formularzu spisowym informacje na temat narodowości oraz języka ojczystego znalazły się w kwestionariuszu osobowym i nie były zbierane przy użyciu pytań. W formularzu „narodowość”²⁰ należało wybrać spośród propozycji: łotewska, rosyjska, białoruska oraz inna (należało wskazać jaką). Z kolei język ojczysty²¹ można było wybrać spośród opcji: łotewski, rosyjski, białoruski oraz inny (również należało określić jaki). Zdaniem P. EBERHARDTA (2009), wyniki łotewskiego spisu powszechnego z 2000 roku są wiarygodne i mogą stanowić podstawę do analiz merytorycznych.

Zaskakującym faktem w bezpośrednim okresie przedspisowym była bardzo niska aktywność liderów polskich organizacji na Łotwie,

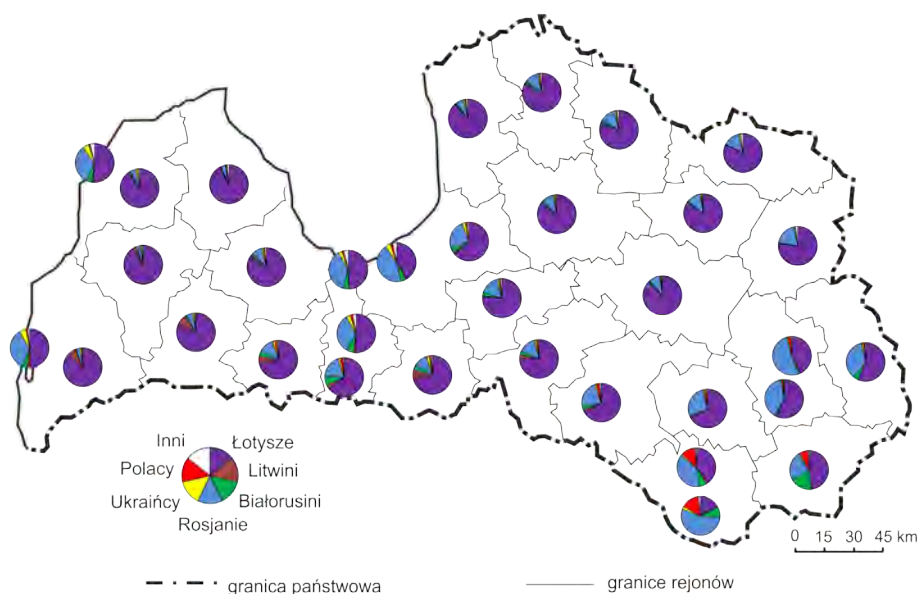
¹⁹ 2000 Round of of population and housing censuses in Estonia, Latvia and Lithuania, 2003.

²⁰ Łot. „Jūsu tautība”.

²¹ Łot. „Jūsu dzimtā valoda”.

wzywających do deklarowania w spisie polskiej narodowości. Informacje o spisie były jedynie dyskutowane na spotkaniach niektórych oddziałów Związku Polaków na Łotwie, jednakże w gazecie wydawanej przez ZPŁ nie pojawiły się żadne informacje na ten temat²².

Łotewski spis z 2000 roku wykazał, że struktura narodowościowa kraju była niezwykle zróżnicowana – zidentyfikowano ponad 150 różnych narodowości²³. Według spisu z 2000 roku, Polacy na Łotwie pod względem liczebności stanowili czwartą, po Rosjanach (703 243 deklaracje – 29,6%), Białorusinach (97 150 – 4,09%) i Ukraińcach (63 644 – 2,68%) mniejszość narodową. Odnotowano ponad 59,5 tys. deklaracji narodowości polskiej, co stanowiło ok. 2,5% ogółu ludności. W ośmiu okręgach ludność nielotewska stanowiła większość ludności (ryc. 25), zaś najwięcej deklaracji narodowości innej niż łotewska odnotowano w Dyneburgu – ponad 84% ogółu ludności, okręgu dynaburskim (60,53%) oraz Rydze (59%).

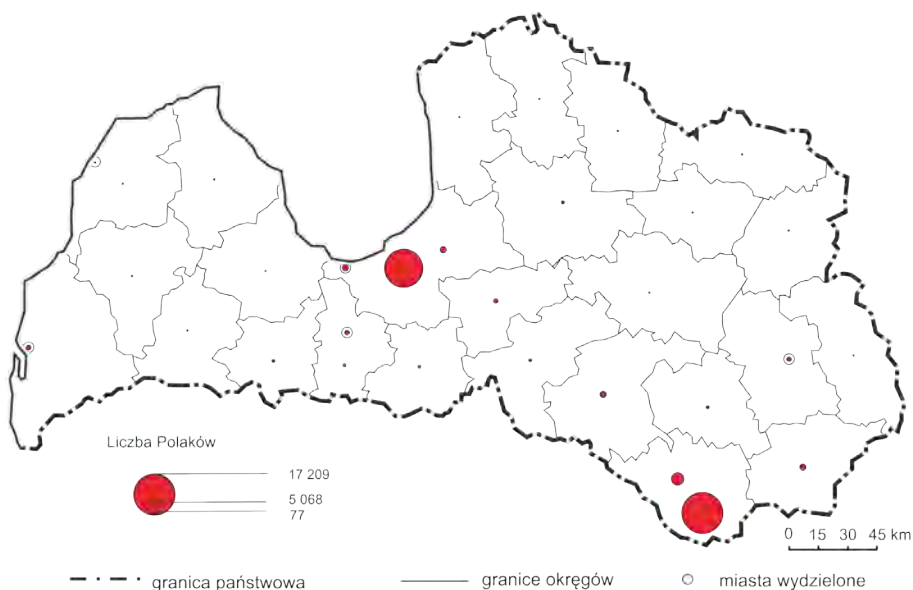
Ryc. 25. Struktura etniczna ludności na Łotwie według okręgów na podstawie wyników spisu powszechnego z 2000 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych CSB. http://data.csb.gov.lv/Menu.aspx?px_type=PX&px_db=tautassk&px_language=en&rxid=747cf090-c-723-4ee2-a2f4-f7929c48915f – dostęp dn. 20.01.2014 r.

²² Na podstawie wywiadów autorki z liderami ZPŁ.

²³ 2000 Round of of population and housing censuses in Estonia, Latvia and Lithuania.

Spośród 59 505 osób deklarujących w trakcie spisu narodowość polską, blisko 29% mieszkało w Dyneburgu, nieznacznie mniej, 26,8%, w mieście stołecznym, a ok. 8,5% w okręgu dyneburskim (ryc. 26).

Ryc. 26. Liczba i rozmieszczenie osób deklarujących narodowość polską na Łotwie według okręgów na podstawie wyników spisu powszechnego z 2000 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych CSB. http://data.csb.gov.lv/Menu.aspx?px_type=PX&px_db=tautassk&px_language=en&rxid=747cf090-c-723-4ee2-a2f4-f7929c48915f – dostęp dn. 20.01.2014 r.

Największy był udział Polaków (tab. 14) w populacji Dyneburga (14,93% ogółu ludności miasta), okręgu dyneburskim (11,85%) oraz okręgu krasławskim (6,63%). Są to tereny historycznych Inflant Polskich charakteryzujące się wieloetnicznością. Polacy na tych terenach stanowią ludność autochtoniczną, zamieszkującą trwale od wielu pokoleń.

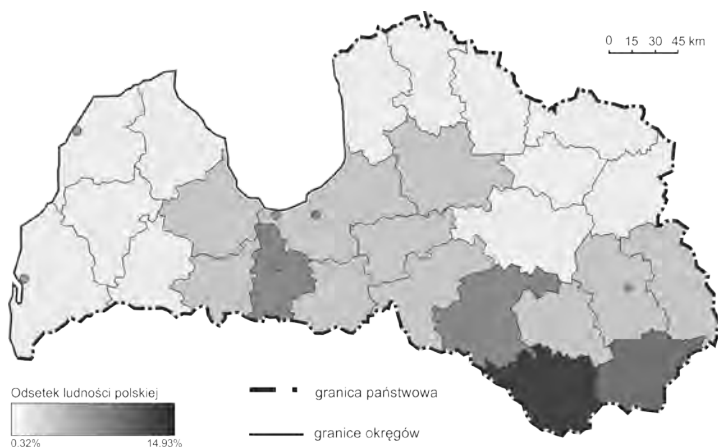
W 2000 roku na Łotwie można było wyróżnić dwa dominujące skupiska ludności polskiej. Pierwsze w Łatgalii – w okolicach Dyneburga – oraz drugie w Rydze. Warto jednak zauważyć, że ludność polska w Łatgalii, a zwłaszcza w Dyneburgu stanowi ok. 15% mieszkańców miasta, zaś w Rydze – największym mieście Łotwy – zaledwie niewiele ponad 2% (ryc. 27).

Tabela 14. Rejony z największą liczbą oraz największym udziałem Polaków w ogólnej liczbie mieszkańców (na podstawie wyników spisu powszechnego z 2000 roku)

Rejon		Liczba Polaków
Nazwa polska	nazwa łotewska	
m. Dyneburg	Daugavpils	17 209
m. Ryga	Rīga	15 980
Dyneburski	Daugavpils r.	5 068
Ryski	Rīgas r.	2 682
Krasławski	Krāslavas r.	2 441
Jakubowski	Jēkabpils r.	1 368
m. Jelgawa	Jelgava	1 312
m. Lipawa	Liepāja	1 120
m. Rzeżyca	Rēzekne	1 056
m. Jurmała	Jurmala	932
Rejon		Udział Polaków [%]
Nazwa polska	nazwa łotewska	
m. Dyneburg	Daugavpils	14,93
Dyneburski	Daugavpils r.	11,85
Krasławski	Krāslavas r.	6,63
m. Rzeżyca	Rēzekne	2,69
Jakubowski	Jēkabpils r.	2,43
Jelgawski	Jelgavas r.	2,29
m. Ryga	Rīga	2,09
m. Jelgawa	Jelgava	2,06
Prelski	Preiļu r.	1,90
Ryski	Rīgas r.	1,86

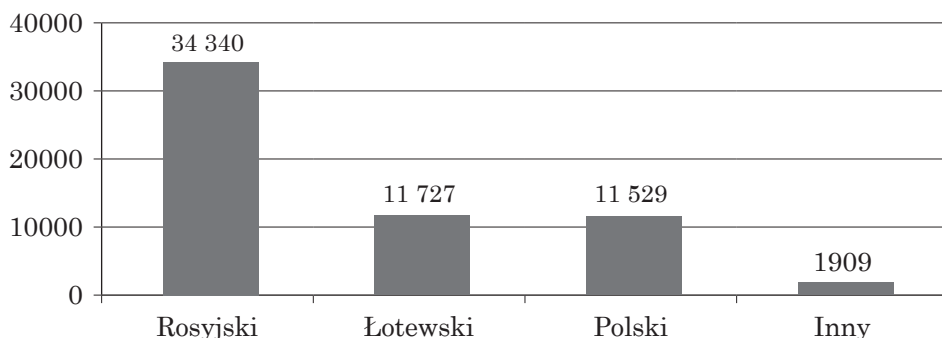
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych CSB. http://data.csb.gov.lv/Menu.aspx?px_type=PX&px_db=tautassk&px_language=en&rxid=747cf090-c-723-4ee2-a2f4-f7929c48915f – dostęp dn. 20.01.2014 r.

Wyniki spisu powszechnego na Łotwie z 2000 roku pokazały, że wśród Polaków język ojczysty nie odgrywa kluczowej roli w podtrzymywaniu odrębności narodowej. Język polski jako ojczysty (ryc. 28) wskazało łącznie zaledwie ok. 11,5 tys. – 19,4% osób deklarujących jednocześnie narodowość polską. Najwięcej osób narodowości polskiej jako ojczysty zadeklarowało język rosyjski – ponad 34 tys. (57,7%), zaś łotewski wskazało ponad 11,5 tys. osób (19,7%).

Ryc. 27. Udział osób deklarujących narodowość polską na Łotwie według okręgów na podstawie wyników spisu powszechnego z 2000 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych CSB. http://data.csb.gov.lv/Menu.aspx?px_type=PX&px_db=tautassk&px_language=en&rxid=747cf090-c-723-4ee2-a2f4-f7929c48915f – dostęp dn. 20.01.2014 r.

Ryc. 28. Język ojczysty osób deklarujących narodowość polską na Łotwie na podstawie wyników spisu powszechnego z 2000 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych CSB. http://data.csb.gov.lv/Menu.aspx?px_type=PX&px_db=tautassk&px_language=en&rxid=747cf090-c-723-4ee2-a2f4-f7929c48915f – dostęp dn. 20.01.2014 r.

Wiosną 2011 roku na Łotwie przeprowadzono kolejny powszechny spis ludności (uwzględniający stan na 1 marca 2011 roku), który był pierwszym spisem po jej wejściu do Unii Europejskiej. Organizacją spisu ponownie zajęło się Centralne Biuro Statystyczne (CSB), a zasady jego przeprowadzenia określiło Rozporządzenie Rady Ministrów nr 695

o Długości i Dacie Aktualnego Spisu Powszechnego z dn. 16 października 2007 roku. Termin przeprowadzenia spisu został wyznaczony na okres od 1 marca do 31 maja 2011 roku²⁴.

Podczas realizacji spisu na Łotwie, po raz pierwszy, zastosowano możliwość indywidualnego samospisu poprzez Internet, co można było uczynić w pierwszym etapie spisu w dniach 1–12 marca 2011 roku. W ramach tego etapu zostały zebrane dane od ok. 30% populacji. Drugi etap spisu odbywał się od 17 marca do 31 maja 2011 roku, a ankietarzy odwiedzali mieszkańców w domach. Ze względu na duże zainteresowanie ludności i jej gotowość do wypełnienia formularzy spisowych za pośrednictwem Internetu, CSB w dniach 1–10 czerwca 2011 roku zorganizował trzeci etap spisu, w którym mieszkańcy, którzy z różnych powodów nie wzięli udziału w dwóch pierwszych etapach, mieli ponownie okazję wypełnienia kwestionariuszy spisowych w Internecie²⁵.

Na początku 2011 roku na Łotwie ruszyła kampania informacyjna na temat spisu, z wykorzystaniem telewizji, radia, prasy, Internetu. Informacje pojawiły się również na bilbordach oraz plakatach, jednakże główny nacisk położono na reklamy w telewizji i radiu. Tuż przed spisem CSB uruchomiło również specjalną infolinię oraz skrzynkę mailową. Na stronie internetowej spisu zamieszczono również wideoinstrukcje dla osób chcących skorzystać z samospisu internetowego.

Podobnie jak w przypadku spisu z 2000 roku, tak i tym razem liderzy polskich organizacji działających na Łotwie nie wykazali się wzmożoną aktywnością w okresie przedspisowym. W gazecie wydawanej przez ZPŁ pt. „Polak na Łotwie” nie ukazał się żaden artykuł na temat spisu ani reklama nawołująca do deklarowania polskiej narodowości.

W formularzach spisowych, w przeciwieństwie do spisu z 2000 roku, dane dotyczące wskaźników etnokulturowych zostały zebrane poprzez zadanie pytań. Otwarte pytanie dotyczące narodowości sformułowano: „Jaka jest Twoja narodowość²⁶?”. Pytanie o język brzmiało „Jaki język najczęściej używasz w domu²⁷?”, a wśród odpowiedzi istniała możliwość wyboru pomiędzy łotewskim, rosyjskim, białoruskim, ukraińskim, polskim, litewskim oraz innym (należało określić jakim). W formularzu spisowym po raz pierwszy w historii zamieszczono także pytanie o język łątgalski, które brzmiało: „Czy używasz na co dzień odmianę języka łotewskiego – język łątgalski?”²⁸.

²⁴ *Development and progress of the population and housing census 2011 – Latvia* (2011).

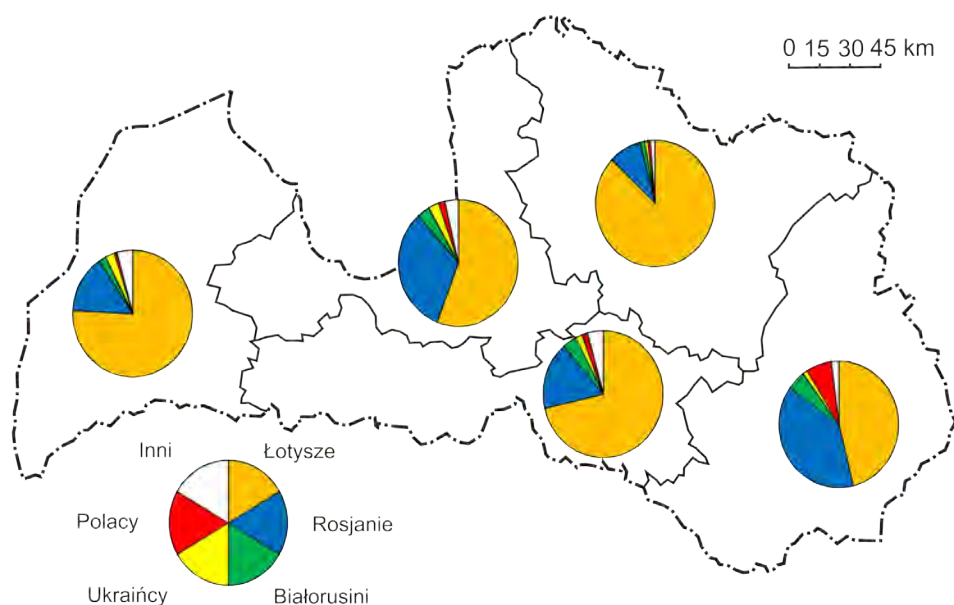
²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Łot. „*Kāda ir Jūsu tautība?*“.

²⁷ Łot. „*Kādu valodu Jūs pārsvarā lietojat mājās?*“.

²⁸ Łot. „*Vai Jūs ikdienā lietojat latviešu valodas paveidu – łątgāliešu valodu?*“.

Zdaniem liderów organizacji polskich działających na Łotwie, w wynikach spisu liczba Polaków jest znacznie zaniżona. Za główny powód takiego stanu rzeczy uważane jest usunięcie z paszportów rubryki „narodowość”. Brak wymogu wskazania narodowości wpływa znacząco na poczucie tożsamości narodowej i skutkuje nasileniem procesów asymilacyjnych wśród łotewskich Polaków²⁹.

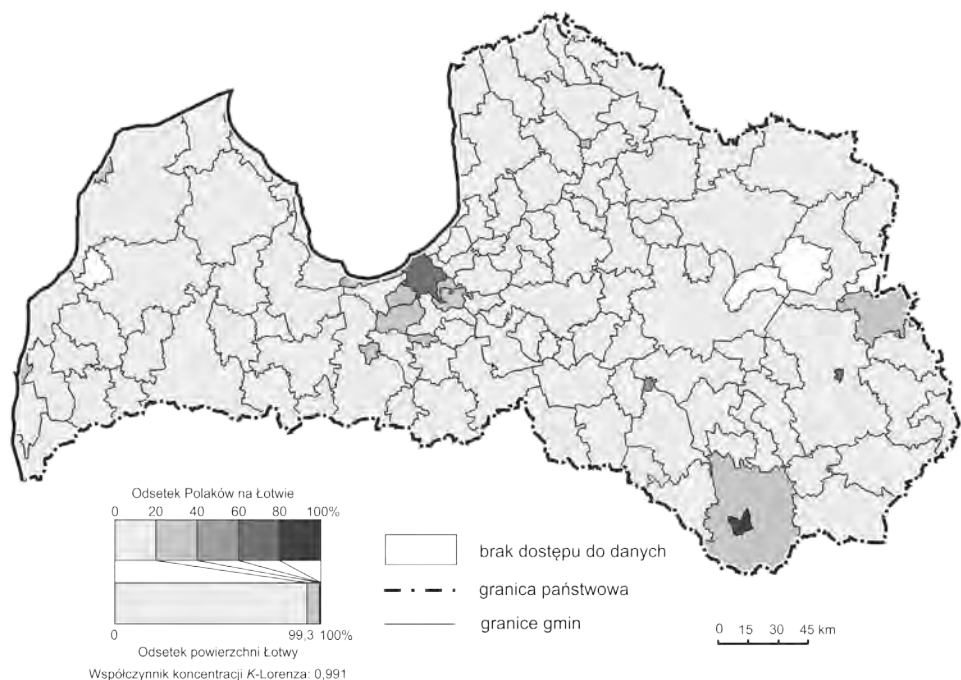
Ryc. 29. Struktura etniczna ludności na Łotwie według regionów na podstawie wyników spisu powszechnego z 2011 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych CSB. http://data.csb.gov.lv/Menu.aspx?px_type=PX&px_db=tautassk_11&px_language=en&rxid=747cf090-c-723-4ee2-a2f4-f7929c48915f – dostęp dn. 20.01.2014 r.

W 2009 roku dotychczasowy podział Łotwy na 26 okręgów (łot. *rajons*) oraz 7 miast wydzielonych (łot. *republikas pilsēta*) został zastąpiony 9 miastami wydzielonymi i 109 gminami (łot. *novads*).

Według spisu z 2011 roku, Polacy na Łotwie pod względem liczebności stanowili czwartą, po Rosjanach (557 119 deklaracji – 26,9%), Białorusinach (68 202 – 3,3%) i Ukraińcach (45 772 – 2,2%) mniejszość narodową. Odnotowano ponad 44,7 tys. deklaracji narodowości polskiej, co stanowiło ok. 2,2% ogółu ludności.

²⁹ Na podstawie wywiadów autorki z liderami ZPL.

Ryc. 30. Koncentracja osób deklaruujących narodowość polską na Łotwie według gmin na podstawie wyników spisu powszechnego z 2011 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych CSB. http://data.csb.gov.lv/Menu.aspx?px_type=PX&px_db=tautassk_11&px_language=en&rxid=747cf090-c-723-4ee2-a2f4-f7929c48915f – dostęp dn. 20.01.2014 r.

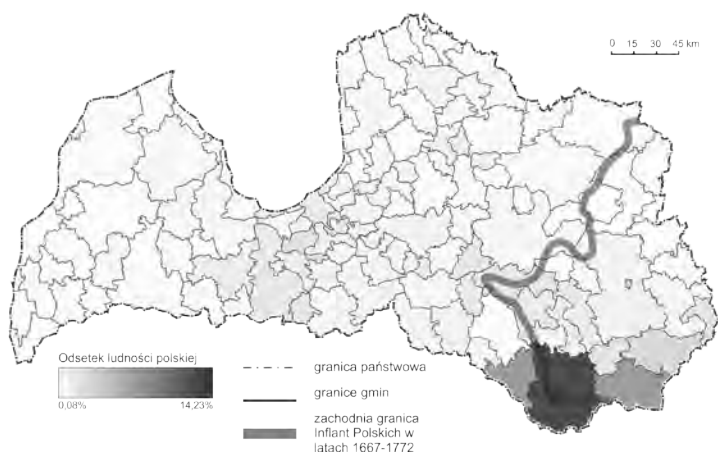
Największy był udział Polaków w Łatgalii – 6,8%, w regionie Rygi – 1,86% oraz Semigalii – 1,6% (ryc. 29). Spośród 44 772 osób deklarujących w trakcie spisu narodowość polską, ponad 46% zamieszkiwało Łatgalię, zaś ponad 37% region Rygi. Gminami o największej liczbie Polaków (tab. 15, ryc. 30) były: miasto Dyneburg (blisko 13,3 tys. deklaracji narodowości polskiej), miasto Ryga (12,2 tys.) oraz gminy Dyneburg (3,2 tys.), Krasław (blisko 1,4 tys.) oraz Jełgawa (ok. 1,1 tys.).

Gminami charakteryzującymi się największym udziałem Polaków (tab. 15) były: miasto Dyneburg – 14,2%, gmina Dynaburg – 12,8%, gmina Krasław – 7,8% oraz gmina Iłuksza – 7,8%. Wszystkie te gminy położone są na obszarze historycznych Inflant Polskich (ryc. 31).

Tabela 15. Gminy z największą liczbą oraz największym udziałem Polaków w ogólnej liczbie mieszkańców (na podstawie wyników spisu powszechnego z 2011 roku)

Gmina		Liczba Polaków
Nazwa polska	nazwa łotewska	
m. Dyneburg	Daugavpils	13 278
m. Ryga	Rīga	12 208
Dyneburg	Daugavpils n.	3 226
Krasław	Krāslavas n.	1 374
Jelgawa	Jelgava	1 083
m. Rzeżyca	Rēzekne	795
m. Jurmala	Jurmala	785
m. Lipawa	Liepāja	776
Jakubowo	Jēkabpils n.	694
Iluksza	Ilūkstes n.	626
Gmina		Udział Polaków [%]
Nazwa polska	nazwa łotewska	
m. Dyneburg	Daugavpils	14,23
Dyneburg	Daugavpils n.	12,84
Krasław	Krāslavas n.	7,85
Iluksza	Ilūkstes n.	7,83
Dagda	Dagdas n.	3,21
Jakubowo	Jēkabpils n.	2,82
Olaine	Olaines n.	2,54
m. Rzeżyca	Rēzekne	2,46
Zilupe	Zilupe n.	2,45
Rundale	Rundāles n.	2,24

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych CSB. http://data.csb.gov.lv/Menu.aspx?px_type=PX&px_db=tautassk_11&px_language=en&rxid=747cf090-c-723-4ee2-a2f4-f7929c48915f – dostęp dn. 20.01.2014 r.

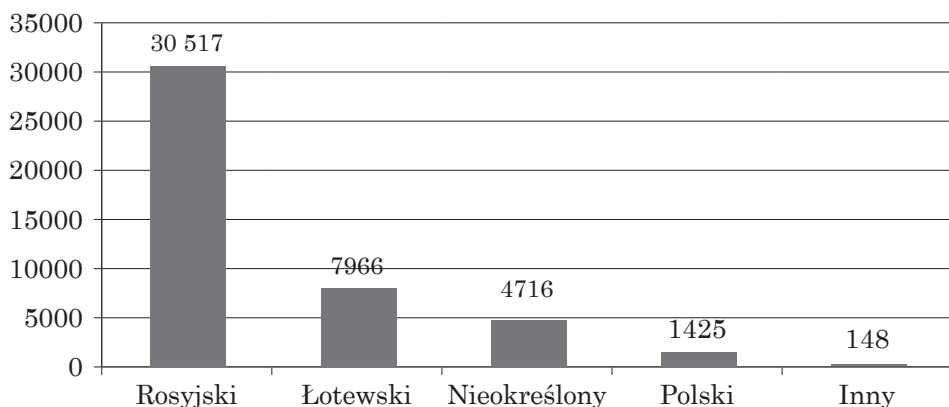
Ryc. 31. Udział osób deklarujących narodowość polską na Łotwie według gmin na podstawie wyników spisu powszechnego z 2011 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych CSB. http://data.csb.gov.lv/Menu.aspx?px_type=PX&px_db=tautassk_11&px_language=en&rxid=747cf090-c-723-4ee2-a2f4-f7929c48915f – dostęp dn. 20.01.2014 r.

Wyniki spisu powszechnego na Łotwie z 2011 roku po raz kolejny pokazały, że wśród Polaków język ojczysty nie odgrywa kluczowej roli w podtrzymywaniu odrębności narodowej. Język polski jako najczęściej używany w domu zadeklarowało zaledwie 1,8 tys. osób, w tym ponad 1,4 tys. równocześnie wskazujących na narodowość polską. Najwięcej osób narodowości polskiej jako język najczęściej używany w kontaktach domowych zadeklarowało rosyjski – ponad 30 tys., zaś łotewski wskazało blisko 8 tys. osób (ryc. 32).

Najwięcej osób język polski jako najczęściej używany w kontaktach domowych wskazało w Dyneburgu – 788, w tym 714 jednocześnie deklarujących narodowość polską, oraz w Rydze – 496, w tym 357 wskazujących na polską narodowość. Co ciekawe, ponad 4,7 tys. osób deklarujących polską narodowość nie potrafiło wskazać języka najczęściej używanego w kontaktach domowych. Zaledwie 285 Polaków zadeklarowało używanie języka łatgalskiego. Język polski jako najczęściej używany w domu został również wskazany przez osoby deklarujące narodowość inną niż polska, w tym m.in. 200 Łotyszy, 54 Rosjan oraz 47 Białorusinów.

Podsumowując, obecność Polaków na Łotwie sięga czasów historycznych Inflant Polskich. Polacy na Łotwie niezmiennie koncentrują się wokół dwóch największych ośrodków miejskich – Dyneburga i Rygi,

Ryc. 32. Język najczęściej używany w domu wśród osób deklaruujących polską narodowość na Łotwie na podstawie wyników spisu powszechnego z 2011 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych CSB. http://data.csb.gov.lv/Menu.aspx?px_type=PX&px_db=tautassk_11&px_language=en&rxid=747cf090-c-723-4ee2-a2f4-f7929c48915f – dostęp dn. 20.01.2014 r.

jednocześnie stanowiąc ludność autochtoniczną. Rozproszenie Polaków na Łotwie, a także funkcjonowanie w społecznościach wielokulturowych powoduje znacznie większą ich podatność na asymilację.

3.3. Analiza porównawcza zmian rozmieszczenia i liczebności mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie

Wyniki dotyczące liczebności polskiej mniejszości narodowej na Litwie i Łotwie uzyskane podczas spisów w 2011 roku różnią się w sposób znaczący od danych sprzed dekady. Wyniki litewskiego spisu z 2011 roku nie przyniosły wyraźnego potwierdzenia przewidywań P. Eberhardta (2009), który wskazywał, że „trendy zmian zmierzają w sposób jednoznaczny do umocnienia pozycji ludności litewskiej”. Na Litwie liczba ludności zdecydowanie spadła, o ponad 13% (440,5 tys.), jednakże struktura etniczna ludności praktycznie się nie zmieniła. Udział poszczególnych mniejszości narodowych uległ niewielkiemu spadkowi na rzecz nieznacznego wzrostu udziału Litwinów w ogóle populacji. W stosunku do roku 2001 zmalała liczba deklaracji narodowości Nielitewskiej, z czego największy spadek zanotowano wśród Ukraińców, których liczba spadła o blisko 27% deklaracji. Liczba deklaracji narodowości polskiej uległa zmniejszeniu o ponad 34,5 tys., co stanowi spadek o ok. 14,8% (tab. 16).

Tabela 16. Zmiany w strukturze etnicznej ludności Litwy
w latach 2001–2011

Narodowość	2001		2011		Zmiana względna	Zmiana bez- względna
	liczba	odsetek	liczba	odsetek		
Litwini	2 907 293	83,45	2 561 314	84,16	–11,9	–345 979
Polacy	234 989	6,74	200 317	6,58	–14,75	–34 672
Rosjanie	219 789	6,31	176 913	5,81	–19,51	–42 876
Białorusini	42 866	1,23	36 227	1,19	–15,49	–6 639
Ukraińcy	22 488	0,65	16 423	0,54	–26,97	–6 065
Inna	23 626	0,68	19 257	0,63	–18,49	–4 369
Nieokreślona	32 921	0,94	32 978	1,08	0,17	57
Razem	3 483 972	100,00	3 043 429	100,00	–13,00	–440 543

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych LSD. <http://www.osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize1> – dostęp dn. 20.01.2014 r.

Z kolei na Łotwie (tab. 17) liczba ludności spadła, w porównaniu z rokiem 2000, o blisko 13% (ponad 307 tys.). W porównaniu z sytuacją na Litwie, struktura etniczna ludności uległa nieco większym zmianom. Mimo spadku liczby Łotyszy o ponad 85,5 tys., odnotowano wzrost ich udziału w ogóle ludności o niemal 4,5%. Zmniejszeniu uległy natomiast zarówno udział, jak i liczba poszczególnych mniejszości narodowych. W 2011 roku liczba osób deklarujących narodowość polską spadła w porównaniu z rokiem 2000 o blisko 15% (ponad 14,7 tys. deklaracji).

Spadek liczby ludności na Litwie i Łotwie, w tym także spadek liczby deklaracji narodowości polskiej, spowodowany był przede wszystkim ruchami migracyjnymi, o czym świadczą dane dotyczące odpływu ludności. W latach 2001–2010 na wyjazd z Litwy zdecydowało się ok. 376,6 tys. osób³⁰. Z kolei w latach 2000–2010 z Łotwy wyjechało ponad 254 tys. osób³¹. Dodatkowo spadkowi liczby ludności sprzyja ujemny przyrost naturalny, coraz powszechniejsze odkładanie w czasie decyzji o posiadaniu potomstwa oraz model rodziny 2+1. Trendy te odnoszą się nie tylko do Litwinów i Łotyszy, ale również do wszystkich mniejszości narodowych w obu krajach.

³⁰ <http://www.osp.stat.gov.lt/en/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize1> – dostęp dn. 20.01.2014 r.

³¹ http://data.csb.gov.lv/Table.aspx?layout=tableViewLayout1&px_tableid=-Sociala%5cIlgad%C4%93jie+statistikas+dati%5cIedz%C4%ABvot%C4%81ji%5cIedz%C4%ABvot%C4%81ji+E+Migr%C4%81cija%5cIB0021.px&px_language=en&px_type=PX&px_db=Sociala&rxid=992a0682-2c7d-4148-b242-7b48ff9fe0c2 – dostęp dn. 20.01.2014 r.

Tabela 17. Zmiany w strukturze etnicznej ludności Łotwy w latach 2000–2011

Narodowość	2000		2011		Zmian względna	Zmian bez- względna
	liczba	odsetek	liczba	odsetek		
Łotysze	1 370 703	57,66	1 285 136	62,07	–6,24	–85 567
Rosjanie	703 243	29,58	557 119	26,91	–20,78	–146 124
Białorusini	97 150	4,09	68 202	3,29	–29,8	–28 948
Ukraińcy	63 644	2,68	45 798	2,21	–28,04	–17 846
Polacy	59 505	2,50	44 772	2,16	–24,76	–14 733
Litwini	33 430	1,41	24 479	1,18	–26,78	–8 951
Inna	49 708	2,09	44 865	2,17	–9,74	–4 843
Razem	2 377 383	100,00	2 070 371	100,00	–12,91	–307 012

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych CSB. http://data.csb.gov.lv/Menu.aspx?px_type=PX&px_db=tautassk_11&px_language=en&rxid=747cf090-c723-4ee2-a2f4-f7929c48915f – dostęp dn. 20.01.2014 r.

W latach 2001–2011 na Litwie największy spadek liczby deklaracji narodowości polskiej odnotowano w najliczniejszych skupiskach Polaków (tab. 18), tj. w mieście Wilnie (spadek o ponad 16 tys.) oraz rejonach wileńskim (ponad 4,6 tys.) i solecznickim (ponad 4,3 tys.). W czterech rejonach: kłajpedzkim, szkudzkiem, szyleskim i neryndzkim zanotowano natomiast minimalny wzrost liczby deklaracji narodowości polskiej.

Tabela 18. Rejony o największych zmianach liczebności ludności polskiej na Litwie w latach 2001–2011

Rejon	2001	2011	Zmiana bezwzględna	Zmiana względna [%]
Rejony o największym ubytku Polaków				
m. Wilno	104 446	88 408	–16 038	–15,36
Wileński	54 322	49 648	–4 674	–8,60
Solecznicki	31 223	26 858	–4 365	–13,98
Trocki	12 403	10 362	–2 041	–16,46
Święciański	9 089	7 239	–1 850	–20,35
Rejony z przyrostem liczebności Polaków				
Kłajpedzki	53	67	14	26,42
Szkudzki	14	17	3	21,43
Szyleski	5	7	2	40,00
Neryndzki	6	8	2	33,33

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych LSD. <http://www.osp.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize1> – dostęp dn. 20.01.2014 r.

Porównanie zmian struktury etnicznej w jednostkach administracyjnych Łotwy w latach 2000–2011 jest znacznie utrudnione ze względu na reformę administracyjną i wiążącą się z nią zupełnie inną agregację danych podczas spisów³². Istnieje natomiast możliwość porównania danych w miastach wydzielonych, z których dwa stanowią największe skupiska ludności polskiej (tab. 19). Zarówno w Dyneburgu, jak i Rydze zanotowano duży spadek liczby deklaracji narodowości polskiej – odpowiednio o ponad 3,9 tys. i blisko 3,8 tys.

Tabela 19. Zmiany liczebności ludności polskiej w wybranych miastach wydzielonych na Łotwie w latach 2000–2011

Miasto wydzielone	2000	2011	Zmiana bezwzględna	Zmiana względna [%]
Dyneburg	17 209	13 278	–3 931	–22,84
Ryga	15 980	12 208	–3 772	–23,60
Lipawa	1 120	776	–344	–30,71
Rzeżyca	1 056	795	–261	–24,72
Jelgawa	1 312	1 083	–229	–17,45
Jurmala	932	785	–147	–15,77
Windawa	525	396	–129	–24,57

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych CSB. http://data.csb.gov.lv/Menu.aspx?px_type=PX&px_db=tautassk_11&px_language=en&rxid=747cf090-c-723-4ee2-a2f4-f7929c48915f – dostęp dn. 20.01.2014 r.

Zdaniem C. ŻOŁĘDOWSKIEGO (2003) koncentrację ludności polskiej na terenach przygranicznych na Litwie, w przeszłości należących do Polski, należy rozpatrywać z perspektywy historycznej, gdyż pozwala ona na zrozumienie postaw i zachowań Polaków wobec Litwinów. Analizując liczebność i rozmieszczenie mniejszości polskiej na Litwie, można stwierdzić, że jest to stosunkowo liczna zbiorowość oparta na tzw. „małej ojczyźnie” – Wileńszczyźnie, gdzie lokalnie tworzy większość etniczną – w rejonach sołecznickim i wileńskim (ŻOŁĘDOWSKI 2003). Jak zauważa P. EBERHARDT (2009), trendy przemian narodowościowych na Litwie jednoznacznie pokazują stopniowe umacnianie pozycji ludności litewskiej w państwie, co oznacza, że w przyszłości Litwa stawać się

³² W 2009 roku dotychczasowy podział Łotwy na 26 okręgów (łot. *rajons*) oraz 7 miast wydzielonych (łot. *republikas pilsēta*) został zastąpiony 9 miastami wydzielonymi i 109 gminami (łot. *novados*).

będzie coraz bardziej monoetnicznym krajem. Z kolei znaczenie mniejszości narodowych będzie stopniowo ulegało marginalizacji. Wyjątek mogą stanowić jedynie obszary wiejskie na Wileńszczyźnie z wyraźną dominacją ludności polskiej.

Zdecydowanie mniej korzystna, ze względu na dużo mniejszą liczebność oraz silniejsze rozproszenie, jest sytuacja Polaków na Łotwie, którzy skupiają się wokół dwóch ośrodków – Dyneburga i Rygi. Rozproszenie przedstawicieli mniejszości polskiej na Łotwie sprzyja procesom asymilacyjnym i utrudnia zachowanie polskiej tożsamości. Dodatkowo główne skupiska Polaków na Łotwie charakteryzują się wysokim odsetkiem mniejszości narodowych – Ryga ponad 55,5%, Dyneburg – ponad 80%, w tym głównie Rosjan. Można przypuszczać, że tak duże zróżnicowanie etniczne sprzyja zawieraniu małżeństw mieszanych i tym samym mieszanu się różnych kultur. Za potwierdzeniem tego faktu może przemawiać wysoki odsetek Polaków wskazujących na język rosyjski jako najczęściej używany w kontaktach domowych (30,5 tys. deklaracji).

Ze względu na swą dużą liczebność, a także koncentrację wokół Wilna, Polska mniejszość na Litwie odgrywa ważną rolę w stosunkach międzypaństwowych. Sytuacja Polaków na Litwie w znaczący sposób wpływa na politykę państwa polskiego wobec Litwy. Z kolei Polacy na Łotwie nie odgrywają aż tak dużej roli w stosunkach polsko-łotewskich, czego przyczyną jest ich mała liczebność oraz duże rozproszenie. Warto podkreślić, że stosunki polsko-łotewskie są coraz lepsze, przy równoległym pogarszaniu się relacji polsko-litewskich.

4. Uwarunkowania polityczne zmian sytuacji mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie po 1990 roku

Pod koniec lat 80. XX wieku, na skutek polityki pierestrojki (przebudowy) oraz głośności (jawności), w radzieckich republikach bałtyckich zaczęły powstawać liczne i bardzo różnorodne ruchy społeczne, których nadrzędnym celem było doprowadzenie do odrodzenia narodowego, a w rezultacie do wyjścia ze struktur ZSRR i uzyskania niepodległości (BIERNAT 2003). Początek lat 90. ubiegłego stulecia był czasem wielu istotnych zmian politycznych oraz geopolitycznych w Europie Środkowo-wschodniej. Na skutek upadku ZSRR pojawiły się nowe państwa, w tym kraje bałtyckie. Po wielu latach komunistycznych rządów Litwini i Łotysze mogli cieszyć się upragnioną niepodległością. Wydarzenia tego okresu w sposób diametralny zmieniły sytuację mniejszości narodowych w obu państwach. Konsekwencją tych wydarzeń było zapoczątkowanie procesu integracji europejskiej w regionie Europy Środkowej i Wschodniej, która doprowadziła do włączenia Litwy i Łotwy w 2004 roku w struktury NATO oraz Unii Europejskiej. Zmianom uległy również relacje polityczne i gospodarcze na linii Polska – Litwa oraz Polska – Łotwa.

Pojawienie się niepodległej Litwy i Łotwy na mapie politycznej Europy znacząco poprawiło sytuację mniejszości narodowych w tych państwach. Nie oznaczało to rozwiązania problemów mniejszości, natomiast dało możliwość przedstawicielom poszczególnych narodowości otwartego mówienia o aspiracjach i oczekiwaniach.

W ostatnich latach coraz więcej mówi się o problemach Polaków na Litwie związanych z łamaniem praw mniejszości polskiej przez stronę litewską. Sytuacja Polaków na Litwie wpływa z kolei w znaczący sposób na polsko-litewskie relacje międzypaństwowe. Natomiast mniejszość polska na Łotwie postrzegana jest jako czynnik pozytywnie wpływający na relacje polsko-łotewskie, ale praktycznie w ogóle się o niej nie mówi w mediach.

4.1. Mniejszość polska wobec niepodległości Litwy i Łotwy

Litwa

Mimo wielu lat funkcjonowania Litwy w ramach struktur ZSRR, pamięć o niepodległym państwie była nadal żywa wśród ludności litewskiej. Z kolei ludność polska posiadająca własne aspiracje podejmowała szereg

działań mających na celu polepszenie sytuacji Polaków w Litewskiej SRR (WISNER 1999; STANKIEWICZ 2011). Pod koniec lat 80. XX wieku zrodziła się idea autonomii terytorialno-kulturalnej dla mniejszości polskiej zamieszkującej Litewską SRR, odwołującej się do prawa obowiązującego w ZSRR (KABZIŃSKA 2009). Jak zauważa Z. KURCZ (2005b), zabiegi o litewską niepodległość oraz polską autonomię w tym okresie powinny być analizowane razem, bo tylko wtedy można dostrzec ich wzajemne uwarunkowania.

Pod koniec lat 80. władze litewskie zaczęły dążyć do utworzenia niepodległego państwa jednonarodowościowego. W dniu 3 czerwca 1988 roku odbyło się pierwsze posiedzenie Litewskiego Ruchu na rzecz Przebudowy (lit. *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis*) – formacji, która miała doprowadzić do odzyskania niepodległości kraju. Po wielu demonstracjach na Litwie doszło do przywrócenia litewskiej flagi państwowej (żółto-zielono-czerwonej) oraz uznania Pogoni i Słupów Giedymina za symbole narodowe (KRAJEWSKI 2012). Lata 80. ubiegłego wieku przyniosły na Litwie nasilenie nieprzychylnego nastawienia wobec ludności polskiej, a w mediach zaczęto propagować hasło, że na Litwie nie ma Polaków, a jedynie spolonizowani Litwini. Zaczęły się również ukazywać antypolskie artykuły. Doprowadziło to do podjęcia przez Polaków na Litwie dążeń autonomicznych. W 1988 roku powstało w Wilnie Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne Polaków, które rok później przekształciło się w Związek Polaków na Litwie (ZPL), mający na celu obronę polskości na Wileńszczyźnie (KURCZ 2005b; STANKIEWICZ 2011). ZPL stał się swego rodzaju orędownikiem sprawy polskiej na Wileńszczyźnie, jednocześnie popierając nowe swobody, gdyż sam mógł dzięki nim funkcjonować. ZPL reprezentował poglądy związane z tradycyjną polskością, zaś Sąjūdis wyrażał autentyczną litewskość. Hasła głoszone przez obie organizacje w ZSRR były zakazane i kojarzone w tym okresie z nacjonalizmem. Z czasem oczywiste stało się, że Polacy i Litwini wyznaczyli sobie ten sam cel – uzyskanie maksymalnie dużych przywilejów. Różniła się natomiast skala ich żądań – Litwini stawiali na niepodległość, zaś Polacy na autonomię (KURCZ 2005b).

W dniu 6 października 1988 roku Prezydium Rady Najwyższej Litewskiej SRR podjęło decyzję o przyznaniu językowi litewskiemu statusu języka państwowego. Polacy początkowo poparli tę ideę, oczekując w zamian równouprawnienia języka polskiego na terenach, gdzie stanowili zwarte skupiska. Jednakże postulaty mniejszości polskiej nie zostały uwzględnione, a Rada Najwyższa 18 listopada 1988 roku wprowadziła zmiany do Konstytucji, określając język litewski jako jedyny urzędowy. Dodatkowo obywatelom innych narodowości niż litewska wyznaczono okres dwóch lat na nauczanie się języka litewskiego (BOBRYK 2005; STANKIEWICZ 2011).

Pod koniec lat 80. XX wieku, samorządy na Litwie otrzymały możliwość sprawowania realnej władzy. Było to powodem, dla którego inicjatywa polskiej autonomii wyszła właśnie od władz samorządowych. 12 maja 1989 roku w Mickunach (lit. *Mickūnai*) odbył się Zjazd Deputowanych Ludowych Wileńszczyzny, na którym powołano Radę Koordynacyjną ds. utworzenia polskiego obwodu autonomicznego w składzie Litewskiej SRR. W odpowiedzi, w lipcu 1989 roku Rada Najwyższa uchwaliła odezwę do mniejszości polskiej, kategorycznie sprzeciwiającą się autonomii terytorialnej (STANKIEWICZ 2011).

W dniu 6 września 1989 roku Solecznicka oraz Wileńska Rada Rejonowa podjęły uchwałę o równouprawnieniu języka polskiego, rosyjskiego i litewskiego w obu rejonach. Dodatkowo uchwalono powołanie Polskiego Rejonu Narodowo-Terytorialnego. W odpowiedzi Rada Najwyższa podjęła decyzję o unieważnieniu uchwał rejonowych (STANKIEWICZ 2011).

W dniu 20 grudnia 1989 roku na Zjeździe Komunistycznej Partii Litwy podjęto uchwałę o wystąpieniu z KPZR, zaś 8 lutego 1990 roku uznano za bezprawne przyłączenie Litwy do ZSRR. Doprowadzono również do demokratycznych wyborów do Rady Najwyższej w lutym 1990 roku (WISNER 1999; RACHUBA, KIAUPIENĖ, KIAUPA 2008; KRAJEWSKI 2012). Tuż przed wyborami Sajūdis zawarł sojusz z ZPL i wycofał swoich kandydatów w niektórych okręgach wyborczych, a także zaapelował o poparcie przedstawicieli mniejszości polskiej. Na Litwie funkcjonowała również grupa Polaków, która popierała pozostanie kraju lub regionów zwarcie zamieszkanych przez ludność polską w strukturach ZSRR. Spośród ośmiu Polaków, którzy weszli do parlamentu, aż sześciu wywodziło się z partii komunistycznej, a tylko dwóch reprezentowało ZPL. Wyniki wyborów Z. KURCZ (2005b) tłumaczy przede wszystkim faktem, iż ZPL popierał dążenia niepodległościowe Litwinów, zaś większość Polaków widziała w Sajūdisie największe zagrożenie dla polskości.

W wyniku wyborów do Rad Rejonowych, przedstawicielom polskiej mniejszości narodowej udało się zdobyć więcej mandatów niż w rzeczywistości wynosił ich udział procentowy. Na Polaków głosowali również przedstawiciele innych mniejszości narodowych, oczekując od nich w zamian ochrony i wsparcia. Nowo wyłonione samorządy stanęły przed ponownym rozstrzygnięciem kwestii polskiej autonomii. Samorząd Rejonu Solecznickiego podtrzymał decyzję o utworzeniu Polskiego Rejonu Narodowo-Terytorialnego i utrzymaniu konstytucji radzieckiej. Dodatkowo stwierdzono, że wystąpienie Litwy z ZSRR nie poprawi sytuacji ludności polskiej. Rada Rejonu Wileńskiego również podtrzymała swoją decyzję i dodatkowo wypowiedziała się w sprawie władz litewskich, obwiniając je o łamanie praw człowieka w rejonie (STANKIEWICZ 2011).

Warto wspomnieć, że uchwała Samorządu Solecznickiego była zupełnie niezgodna z poglądami przedstawicieli ZPL, którzy swobod dla ludności polskiej doszukiwali się w postanowieniach władz litewskich. Litewski Parlament podjął uchwałę, która mówiła o przedstawieniu projektu polskiej jednostki terytorialnej, na bazie rejonu wileńskiego i solecznickiego. Projekt miał powstać do 31 maja 1990 roku (KURCZ 2005b). Jednak władze litewskie były bardzo negatywnie nastawione do dążeń mniejszości polskiej na Wileńszczyźnie i nie przedstawiły projektu polskiej jednostki terytorialnej. Mimo to Polacy konsekwentnie realizowali swój plan, zwołując zjazdy delegatów. W czerwcu 1990 roku odbył się II Zjazd Deputowanych Rad Samorządów Wileńszczyzny, na którym uchwalono „Apel do Rady Najwyższej Litwy”. Głównym jego postulatem było utworzenie samodzielnej jednostki narodowo-terytorialnej na obszarach, gdzie przeważa ludność polska. Koordynacyjną Radę ds. Utworzenia Polskiego Obwodu Autonomicznego w składzie Litewskiej SRR przekształcono w Radę Koordynacyjną ds. Utworzenia Polskiego Narodowościowo-Terytorialnego Samorządu Okręgu Wileńszczyzny. W Deklaracji II Zjazdu zawarto zapis mówiący, że stworzenie autonomicznej jednostki polskiej doprowadzi do zakończenia dyskryminacji Polaków na Wileńszczyźnie, a także stworzy odpowiednie warunki do rozwoju wielokulturowego regionu. Dodatkowo wydano odezwy do Prezydenta ZSRR oraz do Przewodniczącego Rady Ministrów ZSRR, w których przedstawiono problemu Polaków w Litewskiej SRR i zasugerowano ich rozwiązanie w postaci autonomii (STANKIEWICZ 2011).

W dniu 6 października 1990 roku w Ejszyszkach (lit. *Eišišķės*) odbył się drugi etap Zjazdu, na którym uchwalono utworzenie Polskiego Kraju Narodowo-Terytorialnego w składzie Litwy (ryc. 33), a także zwrócono się z prośbą do Rady Najwyższej LSRR o unieważnienie traktatu z 1939 roku, w którym przekazano Wileńszczyznę Litwie (STANKIEWICZ 2011). W skład Polskiego Kraju weszły: rejon wileński i solecznicki, miasto Podbrodzie oraz apilinki (okręgi): podbrodzka, magurska, połukniańska, trocka, starotrocka, karacista i jawiuńska. Według twórców polskiej autonomii na Wileńszczyźnie, nie oznaczała ona wystąpienia z państwa litewskiego, ani przyłączenia tych terenów do ZSRR lub Polski. Nie była również proklamacją Kraju Polskiego o niewyjaśnionym statusie. Według polskich działaczy autonomia miała oznaczać przyznanie praw mniejszościom ją zamieszkującym, ale przy podporządkowaniu się władzom Litwy (KURCZ 2005b).

Ryc. 33. Postulowany zasięg polskiego terytorium autonomicznego
w 1990 roku w ramach RL

Źródło: opracowanie własne na podstawie KOWALSKI 2010.

Władze ZSRR nie pozostały obojętne wobec wydarzeń na Litwie. 13 stycznia 1991 roku w Wilnie doszło do starć między Litwinami i wojskami sowieckimi pod wieżą telewizyjną, a śmierć poniosło 14 osób. Zajścia te spowodowały przyjazd tysięcy Litwinów do Wilna, którzy chcieli bronić Rady Najwyższej (WISNER 1999; RACHUBA, KIAUPIENĖ,

KIAUPA 2008; KRAJEWSKI 2012). Wydarzenia te zostały potępione przez Radę Koordynacyjną oraz Frakcję Polską w RN. Z kolei Litwini poszukujący sojuszników wnieśli poprawki do ustawy o mniejszościach, które były korzystne dla Polaków i zakładały m.in. utworzenie powiatu wileńskiego, dopuszczenie do używania tablic dwujęzycznych oraz języka polskiego w urzędach, także zakładanie placówek oświatowych mniejszości narodowych (KURCZ 2005b; STANKIEWICZ 2011).

Fot. 5. Krzyże pod wieżą telewizyjną w Wilnie upamiętniające wydarzenia ze stycznia 1991 roku

Źródło: K. Leśniewska.

Przed zbliżającym się referendum ws. ogłoszenia niepodległości, Rada Koordynacyjna, ZPL oraz Frakcja Polska w RN wezwały do głosowania za niepodległością Litwy. 9 lutego 1991 roku przeprowadzono referendum, w którym ponad 75% głosujących opowiedziało się za przyjęciem uchwały konstytucyjnej, która głosiła niepodległość państwa litewskiego (WISNER 1999; RACHUBA, KIAUPIENĖ, KIAUPA 2008; KOMODA 2012; KRAJEWSKI 2012). Jednakże frekwencja wyborcza w rejonach wileńskim i solecznickim była bardzo niska. W rejonie solecznickim wyniosła ona zaledwie ok. 30%, a za niepodległością opowiedziało

się 64% głosujących. Tak ograniczone poparcie dla litewskiej niepodległości wśród Polaków, według Z. KURCZA (2005b), było spowodowane zbyt późnymi gestami dobrej woli ze strony litewskich władz. Dodatkowo Polacy ufali bardziej lokalnym autorytetom wywodzącym się z partii komunistycznej niż liderom ZPL. Warto również wspomnieć, że Departament ds. Mniejszości Narodowych ignorował postulaty zgłaszane przez Polaków lub je kwestionował. Z kolei Państwowa Komisja ds. Litwy Wschodniej skupiła się głównie na inwigilacji polskiego środowiska, zamiast realizować potrzeby mniejszości polskiej. Zdaniem autorki pracy, Polacy niechętnie popierali dążenia niepodległościowe Litwinów, również z obawy przed nowymi władzami ewentualnie niepodległego państwa litewskiego. Strach wzbudzał litewski nacjonalizm, któremu w czasach radzieckich opozycyjnie przeciwstawiany był polski pierwiastek narodowy.

Na 17 marca 1991 roku zostało zaplanowane ogólnoradzieckie referendum o przyszłości ZSRR. Mimo że władze litewskie wzywały do jego zbojkotowania, rady rejonów wileńskiego i solecznickiego podjęły przygotowania do plebiscytu. Podczas gdy niemal na całej Litwie głosowanie zostało zbojkotowane, w rejonach wileńskim i solecznickim do urn poszło aż 76% mieszkańców (KURCZ 2005b).

W maju 1991 roku polscy deputowani uchwalili statut Wileńsko-Polskiego Kraju Narodowo-Terytorialnego i powołali radę koordynacyjną, z siedzibą w Nowej Wilejce. Wydarzenia te znacznie pogorszyły relacje Litwinów z mniejszością polską. Dla złagodzenia nastrojów na początku września 1991 roku Polacy w Litewskiej RN podjęli decyzję o zwołaniu nadzwyczajnego posiedzenia Rady Rejonu Solecznickiego. Podczas posiedzenia dokonano anulowania wszystkich uchwał, które były sprzeczne z prawem litewskim, podjętych przez Radę w latach 1990–1991. Decyzje te miały doprowadzić do przełomu w relacjach polsko-litewskich, jednak tak się nie stało. Dzień po posiedzeniu Rada Najwyższa Litwy podjęła uchwałę zawieszającą rejonowe rady Solecznik i Wilna, a konflikt polsko-litewski wkroczył w nową fazę. Podczas głosowania salę opuścili przedstawiciele frakcji polskiej (KURCZ 2005b; KOWALSKI 2010).

Po tych wydarzeniach Litwini oskarżyli Polaków o poparcie radzieckiego referendum, składanie skarg na władze litewskie w Moskwie i Warszawie. Z kolei Polacy odebrali decyzję jako przejaw stosowania odpowiedzialności zbiorowej. Dodatkowo rozwiązaniu Rad towarzyszył szereg represji wobec Polaków. Zaczęto przeprowadzać rewizje w domach polskich deputowanych, wytaczano polskim działaczom liczne sprawy sądowe, a także wywierano presję na polskie placówki oświatowe (KURCZ 2005b).

Jak zauważa M. BARWIŃSKI (2013a), wydarzenia na Litwie z przełomu lat 80. i 90. XX wieku były popierane przez Polskę i spotkały się z ogromną sympatią Polaków, ale tylko tych żyjących w Polsce. Odmienne podejście do tych wydarzeń reprezentowała mniejszość polska zamieszkująca terytorium Litwy. 11 marca 1990 roku podczas głosowania nad przyjęciem deklaracji niepodległościowej dwóch polskich posłów do Rady Najwyższej wstrzymało się od głosu. Byli to jedyni posłowie, którzy nie opowiedzieli się za niepodległością państwa litewskiego. Z kolei działacze polscy na Litwie, wywodzący się ze środowisk komunistycznych, popierali przynależność Litwy do ZSRR. Ze zrozumiałych względów idea autonomii nie mogła zyskać aprobaty Litwinów i budziła niechęć oraz obawy. Stosunek ludności litewskiej do polskiej zmienił się na nieco bardziej pozytywny, kiedy po wydarzeniach ze stycznia 1991 roku, Polacy opowiedzieli się po stronie Litwinów w konflikcie z wojskami radzieckimi (KABZIŃSKA 2009).

Postawy Polaków w tym okresie rzutowały i nadal rzutują zarówno na stosunki międzypaństwowe Polski i Litwy, jak i na ówczesną sytuację mniejszości polskiej na Litwie. Postawa Polaków na Wileńszczyźnie na przełomie lat 80. i 90. XX wieku wpisywała się w politykę Polaków na Litwie prowadzoną przez cały XX wiek. Jednocześnie po raz kolejny Polacy uderzyli w litewską niepodległość (wcześniej poprzez bunt Żeligowskiego), pokazując, że zdecydowanie najbliżej im światopoglądowo do ZSRR. Postawy te były zupełnie niezrozumiałe dla Polaków żyjących w Polsce oraz nowych władz RP. Zdaniem autorki, postawy mniejszości polskiej na Litwie przełomu lat 80. i 90. XX wieku, stanowiły efekt błędnej polityki liderów Polaków na Litwie, wynikający z mylnej oceny sytuacji geopolitycznej Wileńszczyzny. Konsekwencją fatalnych decyzji była i nadal jest nieufność strony litewskiej wobec środowiska polskiego na Litwie.

Łotwa

Pod koniec lat 80. XX wieku również na Łotwie zaczęły tworzyć się organizacje dążące do oderwania się od ZSRR oraz nastąpiło odnowienie życia społecznego mniejszości narodowych. Jedną z pierwszych, która zaczęła aktywnie uczestniczyć w walce o odzyskanie niepodległości Łotwy, była ludność polska (JĒKABSONS 1999). Do najważniejszych formacji społeczno-politycznych tego okresu można zaliczyć: Łotewski Front Ludowy, Dla Ojczyzny i Wolności/Łotewski Narodowy Ruch na Rzecz Niepodległości, Forum Demokratyczne, Partię Zielonych oraz Łotewski Związek Chłopski (BIERNAT 2003).

Przełom lat 80. i 90. przyniósł wiele demonstracji na rzecz wolnej Łotwy, a większość z nich miała miejsce w Rydze. Atmosfera polityczna wyraźnie się zaostrzyła w momencie, gdy dla obrony interesów ludności rosyjskojęzycznej został założony Międzynarodowy Front Pracujących Łotewskiej SRR (w skrócie Interfronte). Zaczęto wówczas organizować kontrmanifestacje zwolenników przynależności Łotwy do ZSRR. Dodatkowo napięcie na linii Łotwa–Rosja wzrosło w 1988 roku, kiedy w pobliżu Rygi zorganizowano manewry wojsk radzieckich. Mimo tej trudnej sytuacji w lipcu 1989 roku Rada Najwyższa Łotewskiej SRR podjęła uchwałę o samodzielności gospodarczej oraz ogłosiła deklarację łotewskiej suwerenności państwowej. Już w grudniu tego samego roku odbyły się wybory do władz lokalnych, zaś w marcu 1990 roku do parlamentu. Zdecydowane zwycięstwo w wyborach odnieśli przedstawiciele Frontu Ludowego, zdobywając większość mandatów. W dniu 5 maja 1990 roku nowo wybrany parlament ogłosił restytuowanie niepodległości Republiki Łotewskiej (BIERNAT 2003).

Przywrócenie niepodległości spotkało się z ostrym sprzeciwem ludności rosyjskiej, na skutek czego zdecydowano się przeprowadzić powszechne referendum. W marcu 1991 roku w referendum wzięło udział ok. 87% mieszkańców, a za niepodległością Łotwy opowiedziało się blisko 73% głosujących. Podczas kilku następnych miesięcy Łotwa została uznana na arenie międzynarodowej za suwerenne państwo (BIERNAT 2003).

W przemianach dokonujących się na Łotwie mieli swój udział również przedstawiciele mniejszości polskiej. Wielu Polaków brało aktywny udział w pracach Frontu Ludowego, a szczególne zasługi na tym polu położyła czołowa polska działaczka na Łotwie Ita Kozakiewicz. Polacy popierali ruch niepodległościowy widząc w nim szansę na odrodzenie polskości na Łotwie. We wrześniu 1988 roku w Dyneburgu (łot. *Daugavpils*) powstało polskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne „Promień”, a w listopadzie Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne Polaków na Łotwie (SSKPL), którego przewodniczącą została Ita Kozakiewicz (JĘDRZEJEWSKI 1999; BIERNAT 2003).

Przemiany końca lat 80. XX wieku na Łotwie pozwoliły również Polakom na zorganizowanie nauczania języka polskiego. Wraz z powstaniem „Promienia” w Dyneburgu utworzono szkoły niedzielne, a nauczaniem języka polskiego objęto zarówno dzieci oraz młodzież, jak i osoby starsze, które chciały sobie przypomnieć język ojczysty. W 1989 Ita Kozakiewicz zaangażowała się w zawarcie umowy na szczeblu ministerstw Polski i Łotwy, która umożliwiłaby przyjazd na Łotwę polskiej kadry nauczycielskiej. W roku szkolnym 1989/90 przy Instytucie Pedagogicznym w Dyneburgu zorganizowano pierwszą polską klasę eksperymentalną (JĘDRZEJEWSKI 1999).

Przemiany zachodzące na Łotwie były bardzo korzystne dla Polaków, nie tylko ze względu na budzenie się polskości na Łotwie, ale również dlatego, że media łotewskie ukazywały mniejszość polską jako sojusznika Łotyszy w dążeniu do demokracji i odzyskania niepodległości (JĒKABSONS 2013). W okresie tym kilku łotewskich polityków przyznało się do polskich korzeni, co jeszcze bardziej rozbudziło w Polakach poczucie dumy narodowej. W styczniu 1990 roku odbył się I Zjazd Polaków z Łotwy, na którym doszło do przekształcenia SSKPŁ w Związek Polaków na Łotwie (ZPŁ). ZPŁ zadeklarował wówczas swój aktywny udział w ruchach niepodległościowych na Łotwie (BIERNAT 2003).

Podsumowując, działania mniejszości polskiej na Łotwie tego okresu spotykały się z poparciem Łotyszy i były postrzegane jako manifest odrodzenia narodowego. Jak zauważają liderzy polskich organizacji, był to czas kiedy różnego rodzaju inicjatywy na rzecz polskości na Łotwie były bardzo pozytywnie oceniane i odbierane jako sprzeciw wobec władz ZSRR. Między Polakami i Łotyszami nie było żadnej rywalizacji, a jedynie współpraca na rzecz wspólnego celu jakim było doprowadzenie do uzyskania niepodległości przez Republikę Łotewską. Dzięki temu, gdy cel został osiągnięty, Łotysze nie sprzeciwiali się tworzeniu polskich placówek oświatowych oraz innych organizacji polskich¹.

4.2. Relacje polityczne Litwy i Łotwy z Polską a sytuacja mniejszości polskiej

Litwa

Zdaniem M. BARWIŃSKIEGO (2012; 2013a; 2013b), relacje polsko-litewskie w ostatnich kilkudziesięciu latach przechodziły diametralnie różne fazy – od wrogości i nieufności początku lat 90. XX wieku, poprzez współpracę oraz partnerstwo strategiczne w ramach NATO i UE na początku XXI wieku, aż do wyraźnego ochłodzenia w ostatnich latach. Ich przyszły charakter zaś w dużej mierze uzależniony będzie od sytuacji polskiej i litewskiej mniejszości w obu krajach.

W dniu 11 marca 1990 roku Rada Najwyższa Litewskiej SRR ogłosiła deklarację niepodległościową, jednak na arenie międzynarodowej Litwa została uznana przez większość krajów dopiero w sierpniu 1991 roku. Już 27 marca 1990 roku doszło do pierwszej oficjalnej wizyty

¹ Na podstawie wywiadów autorki z liderami polskich organizacji działającymi na Łotwie.

przewodniczącego delegacji Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego – Bronisława Geremka w Wilnie. Wydano wówczas oświadczenie mówiące o nienaruszalności wspólnej granicy, a także szeroko omówiono kwestie uregulowania pozycji mniejszości narodowych w obu krajach, zwracając szczególną uwagę na zachowanie tożsamości kulturowej i językowej. Na początku lat 90. polscy politycy byli częstymi gośćmi w Wilnie, jednoznacznie opowiadając się za poparciem niepodległości Republiki Litewskiej (m.in. w styczniu 1991 roku podczas interwencji wojsk rosyjskich w Wilnie, strona polska udzieliła Litwie pomocy żywnościowej i medycznej). Jednocześnie polska mniejszość na Litwie opowiedziała się dość wyraźnie za przynależnością Litwy do ZSRR (BOBRYK 2005; LEŚNIEWSKA 2009; KAWĘCKI 2013).

Latem 1991 roku ówczesny Minister Spraw Zagranicznych Krzysztof Skubiszewski skierował do władz litewskich list intencyjny (WOŁŁEJKO 2011b). Z kolei 26 sierpnia 1991 roku premier RP Jan Krzysztof Bielecki zwrócił się do premiera RL Gedyminas Vagnoriusa z pismem informującym o gotowości Polski do nawiązania stosunków dyplomatycznych. W piśmie Bielecki przypomniał również, że władze polskie na uchodźctwie nie uznały aneksji Litwy z 1940 roku oraz zaznaczył, że wierzy, iż zmiany państwowe będą dla Polaków na Litwie zmianami polepszającymi ich sytuację (BOBRYK 2005). Na skutek wymiany listów między Litwą i Polską 5 września 1991 roku doszło do formalnego nawiązania stosunków dyplomatycznych między państwami (WOŁŁEJKO 2011b; KRAJEWSKI 2012; MODZELEWSKI 2005). Nastąpiło to pomimo odwołania dzień wcześniej rad rejonów wileńskiego i solecznickiego² (BOBRYK 2005; BUCHOWSKI 2009; KRAJEWSKI 2012). Natomiast 13 stycznia 1992 roku przyjęto *Deklarację o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską*, a wiosną 1992 roku doszło do wymiany ambasadorów w obu krajach (WOŁŁEJKO 2011b; KRAJEWSKI 2012). 3 października 1991 roku otwarto w Warszawie ambasadę litewską, a 27 listopada uruchomiono polską placówkę w Wilnie³ (MODZELEWSKI 2005). Jak zauważył Z. KRAJEWSKI (2012), nawiązanie stosunków dyplomatycznych przez Polskę i Litwę otwierało możliwość podjęcia przez oba kraje kroków zmierzających do uregulowania wzajemnych relacji.

² Odwołanie rad rejonowych szerzej zostało omówione w rozdziale dotyczącym zachowań mniejszości polskiej wobec niepodległości Litwy i Łotwy.

³ Obecnie, oprócz ambasady, Polska posiada inne placówki dyplomatyczne na Litwie, w tym: Wydział Konsularny w Wilnie, Konsulat Honorowy RP w Kłajpedzie, Wydział Promocji Handlu i Inwestycji w Wilnie oraz Instytut Polski w Wilnie.

Fot. 6. Pałac Paców w Wilnie – jeden z budynków należących do Ambasady RP

Źródło: K. Leśniewska.

Warto wspomnieć, że Litwini postrzegali Polaków na Wileńszczyźnie jako społeczność skomunizowaną, nieutożsamiającą się z litewską racją stanu. Bardzo nieprzychylnie postrzegane były również wszelkie inicjatywy pomocy Polakom na Wileńszczyźnie, włączając w to zabiegi władz polskich o polepszenie sytuacji mniejszości polskiej na Litwie. Z ogromnym niezadowoleniem mniejszości polskiej na Wileńszczyźnie spotkały się również słowa Czesława Miłosza, który w maju 1992 roku, podczas odbierania nagrody doktoratu honoris causa Uniwersytetu Kowieńskiego, powiedział: „[...] zawsze popierałem litewskie pretensje do Wilna. Chciałem aby moje ukochane miasto było czymś więcej, niż polskim prowincjonalnym miastem. Z wielką przyjemnością konstatuję, że dziś jest jedną z europejskich stolic” (KRAJEWSKI 2012).

Po konfliktach przełomu lat 80. i 90. XX wieku w polsko-litewskich relacjach międzypaństwowych problem mniejszości narodowych, zwłaszcza Polaków na Litwie, nadal odgrywał ogromną rolę (BARWIŃSKI 2013a). Istotną sprawą dla mniejszości polskiej na Litwie stało się doprowadzenie do podpisania polsko-litewskiego traktatu. Z inicjatywą porozumienia wyszedł rząd Hanny Suchockiej i 13 stycznia 1992 roku polskie MSZ przekazało stronie litewskiej projekt traktatu o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy. W odpowiedzi, pół roku później Polska otrzymała wersję traktatu zaproponowaną przez

stronę litewską. Wśród zmian zaproponowanych przez Litwinów znalazł się zapis uniemożliwiający podpisanie traktatu przez stronę polską, mówiący o potępieniu akcji gen. Lucjana Żeligowskiego z 1920 roku⁴. Różnica w ocenie wydarzeń historycznych oraz problemy mniejszości polskiej na Litwie spowodowały znaczne przeciągnięcie negocjacji dotyczących treści traktatu (KRAJEWSKI 2012).

W okresie odrodzenia litewskiej niepodległości weterani wojenni z AK zamieszkujący Litwę zaczęli dążyć do utworzenia i zalegalizowania własnej organizacji. Inicjatywa została wsparta przez związki kombatanckie w Polsce, jednak dla wielu Litwinów była ona obrażą. W oczach Litwinów AK na Wileńszczyźnie postrzegana była jako przestępcza organizacja działająca w okupowanej Litwie. W 1993 roku powołano nawet specjalną komisję historyczną mającą za zadanie ocenę zbrodniczej działalności polskiego podziemia. Na podważanie dobrego imienia AK na Litwie ostro zareagowała strona polska. Jak zauważa K. BUCHOWSKI (2009), dyskusje wokół oceny wojennej przeszłości trwały jeszcze w pierwszych latach XXI wieku, ale z czasem zaczęły pasjonować jedynie historyków i coraz mniej licznych kombatanów.

Ostatecznie *Traktat pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy* został podpisany 26 kwietnia 1994 roku przez prezydentów Lecha Wałęsę oraz Algirdasa Brazauskasa. Traktat potwierdzał wzajemną suwerenność i integralność państwową, a strony ostatecznie wyrzekły się ewentualnych wzajemnych roszczeń terytorialnych. Strony zadeklarowały, iż wzajemne stosunki będą kształtować się bez ingerencji w sprawy wewnętrzne, a także z poszanowaniem praw człowieka. Traktat zawierał również wiele zapisów bezpośrednio odnoszących się do przedstawicieli polskiej mniejszości na Litwie i litewskiej mniejszości w Polsce⁵ (BUCHOWSKI 2009; WOŁŁEJKO 2011b). Jak zauważa Z. KRAJEWSKI (2012), zawarcie traktatu było historycznym przełomem w stosunkach polsko-litewskich, gdyż był on swoistą ich regulacją, a Polska i Litwa formalnie rezygnowały ze wzajemnych roszczeń terytorialnych. Współpraca polityczna miała być rozwijana poprzez coroczne spotkania szefów państw i rządów, a także przez regularne konsultacje ministrów spraw zagranicznych. Warto wspomnieć, że wśród ludności polskiej na Litwie zawarcie polsko-litewskiego traktatu nie wzbudziło entuzjazmu, a największym zarzutem wobec władz polskich było niewynegocjowanie

⁴ Działania gen. L. Żeligowskiego na Wileńszczyźnie zostały omówione w rozdziale dotyczącym genezy i dziejów Polaków na Litwie.

⁵ Szerzej postanowienia traktatu odnoszące się do mniejszości narodowych zostały omówione w rozdziale dotyczącym zmian statusu prawnego mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie.

zapisu o możliwości posiadania podwójnego obywatelstwa przez Polaków (KRAJEWSKI 2012). Jak podkreśla A. BOBRYK (2005), zawarcie traktatu było niezwykle ważnym osiągnięciem w polityce obu krajów, a zarówno Polacy, jak i Litwini zgodnie deklarowali, że stosunki polityczne obu państw są najlepsze w historii.

Podpisanie traktatu spowodowało duże ożywienie we wzajemnych relacjach oraz liczne deklaracje o potrzebie zacieśniania stosunków (MOSKWINA 2004; SIDORKIEWICZ 2011). W latach 90. XX wieku otwarto dwa drogowe polsko-litewskie przejścia graniczne: Ogrodniki – Łódzdieje (lit. *Lazdijai*) i Budzisko – Kalwaria (lit. *Kalvarija*)⁶ oraz przejście kolejowe Trakiszki – Szostaków (lit. *Šeštokai*), uruchomiono również komunikację lotniczą. Wszystkie te zabiegi zaowocowały ożywieniem polsko-litewskich kontaktów gospodarczych, kulturalnych i naukowych (BUCHOWSKI 2009). Utworzono także wiele polsko-litewskich komisji, zespołów oraz grup mających na celu jeszcze większe zintensyfikowanie wzajemnej współpracy. W marcu 1996 roku otwarto w Wilnie Instytut Polski, którego głównym celem jest promowanie polskiej kultury na Litwie (BOBRYK 2005). Dynamicznie rozwijała się również polsko-litewska współpraca transgraniczna, skutkująca m.in. utworzeniem euroregionu „Niemen” w 1997 roku oraz współpracą polskich i litewskich przygranicznych gmin (RYKAŁA 2008; BARWIŃSKI 2012). Jak zauważa A. RYKAŁA (2008), polsko-litewska współpraca na szczeblu najwyższych władz państwowych doprowadziła do powstania szeregu instytucji, w tym m.in. Komitetu Konsultacyjnego przy Prezydentach RP i RL, Zgromadzenia Poselskiego Sejmu RP i Seimasu RL (w 1997 roku), Rady do Spraw Współpracy między Rządami RP i RL (1997), Polsko-Litewskiej Komisji Międzyrządowej do Spraw Współpracy Transgranicznej (1996), Polsko-Litewskiego Forum Samorządu Terytorialnego (1998). Zaczęły również powstawać inicjatywy na szczeblu regionalnym.

W dniu 16 października 1998 roku został podpisany przez oba państwa *Program współpracy między Ministerstwem Edukacji Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej a Ministerstwem Oświaty i Nauki Republiki Litewskiej na lata 1998–2001*, w którym Polska i Litwa zobowiązały się m.in. do:

- wymiany informacji dotyczących systemów edukacji w obu krajach,
- współpracy w opracowywaniu programów nauczania i podręczników,
- wymiany młodzieży i współpracy w doskonaleniu nauczycieli,

⁶ Drogowe przejścia Ogrodniki – Łódzdieje i Budzisko – Kalwaria były pierwszymi polsko-litewskimi przejściami granicznymi uruchomionymi między Polską i Litwą od czasów II wojny światowej.

– corocznego przyjmowania nauczycieli różnych przedmiotów na kursy metodyczno-przedmiotowe (LEŚNIEWSKA 2009).

W grudniu 1998 roku w Wilnie zawarto *Umowę między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Litewskiej o współpracy w dziedzinach kultury, oświaty i nauki*, w której obie strony zobowiązały się m.in. do popierania zacieśniania współpracy naukowej, stwarzania warunków do poznawania kultury drugiego kraju, w tym nauki języka, literatury, historii i geografii w szkołach kształcenia ogólnego i placówkach kulturalno-oświatowych, stwarzania możliwości działania ośrodkom kultury polskiej na Litwie i ośrodkom kultury litewskiej w Polsce.

Dla strony litewskiej porozumienia i współpraca z Polską były niezmiernie ważne, ze względu na starania o przyjęcie do NATO oraz rozpoczęcie negocjacji o członkostwo z UE. W dniu 17 lutego 1995 roku na forum polskiego Sejmu prezydent Litwy Algirdas Brazauskas zaprezentował nową wizję stosunków polsko-litewskich, mówiącą o otwarciu Litwy na partnerstwo strategiczne z Polską. Strona litewska zaczęła wówczas otwarcie deklarować, że jej droga do UE wiedzie przez współpracę z Polską. Z kolei strona polska z zadowoleniem odebrała zmianę nastawienia Litwy. W drugiej połowie lat 90. doszło do powołania szeregu forów dwustronnych, w tym m.in. Zgromadzenia Parlamentarnego, Komitetu Konstytucyjnego Prezydentów oraz Rady Współpracy. Między marcem 1998 a styczniem 1999 roku miało miejsce ponad 80 oficjalnych wizyt i spotkań na różnych szczeblach władzy. Powstał nawet polsko-litewski batalion sił pokojowych LITPOLBAT. Po przyjęciu Polski do NATO w 1999 roku politycy polscy zaczęli wspierać aspiracje Litwy. W 2000 roku podczas wizyty w Warszawie prezydent Litwy Valdas Adamkus zadeklarował, że stosunki polsko-litewskie są najlepsze w historii (BUCHOWSKI 2009; KRAJEWSKI 2012).

W dniach 5–8 maja 2003 roku miało miejsce posiedzenie Polsko-Litewskiej Dwustronnej Komisji Ekspertów do badania problemów nauczania historii, podczas którego zajmowano się dopracowaniem zagadnień historycznych w podręcznikach litewskich. Teksty zawierały sporo błędów i częściowo zakłamywały fakty historyczne w sposób krzywdzący dla strony polskiej. W podręcznikach nie zwracano również uwagi na współpracę obu krajów⁷ (LEŚNIEWSKA 2009). Spotkania Komisji odbywają się raz w roku, a od 2006 roku zajęła się ona również problematyką nauczania geografii⁸.

⁷ http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=360%3Akomisja-polsko-litewska-2003&catid=99%3Akomisja-polsko-litewska&Itemid=137 – dostęp dn. 11.11.2013 r.

⁸ http://www.men.gov.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=99&Itemid=137&limitstart=5 – dostęp dn. 11.11.2013 r.

W 2004 roku zaszła ogromna zmiana w położeniu geopolitycznym Polski i Litwy. W marcu 2004 roku Litwa stała się członkiem NATO, a w maju oba kraje weszły do UE. Spowodowało to jeszcze intensywniejsze kontakty, a z czasem doprowadziło do uproszczenia procedur przekraczania granicy⁹ (BUCHOWSKI 2009). W 2005 roku Polska i Litwa, w związku z obawą o bezpieczeństwo energetyczne, odbyły konsultacje w sprawie wspólnej obrony strategicznych interesów obu państw. Rezultatem rozmów było wsparcie obu rządów idei kupna rafinerii w Możejkach (lit. *Mažeikiai*) przez PKN Orlen (KRAJEWSKI 2012; TEICHMANN 2008).

W 2006 roku Polska i Litwa zorganizowały uroczyste obchody 15-lecia wznowienia stosunków dyplomatycznych, którym towarzyszyły konferencje i sesje naukowe w Wilnie i Warszawie. Od lipca do grudnia 2006 roku w wielu miastach w Polsce obchodzono Dni Litwy, na których miała miejsce prezentacja litewskich osiągnięć artystycznych, naukowych, kulturalnych i gospodarczych. W 2007 roku bardzo pozytywnie została odebrana decyzja litewskiego Seimasu, który uznał za święto narodowe Litwy rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 Maja¹⁰ (BUCHOWSKI 2009; KRAJEWSKI 2012).

W dniu 1 czerwca 2007 roku podpisano *Umowę między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Litewskiej o Polsko-Litewskim Funduszu Wymiany Młodzieży*, w której strony zobowiązały się m.in. do wymiany i wspierania integracji młodzieży litewskiej i polskiej, a także inicjowania projektów współpracy kulturalnej. Umowa została zawarta na czas nieokreślony, a działania finansowane są z budżetów obu krajów (LEŚNIEWSKA 2009).

Do wielu nieporozumień w stosunkach polsko-litewskich doszło po uchwaleniu w Polsce *Ustawy o Karcie Polaka* 7 września 2007 roku. Dokument ten (ryc. 34) jest jedynie potwierdzeniem przynależności do narodu polskiego i nie przyznaje polskiego obywatelstwa. Karta Polaka nie jest również dokumentem uprawniającym do przekraczania granicy państwowej. Posiadaczowi dokumentu przysługują prawa m.in. do:

- zwolnienia z obowiązku posiadania zezwolenia na pracę,
- podejmowania studiów i innych form kształcenia oraz uczestniczenia w badaniach naukowych,
- korzystania ze świadczeń opieki zdrowotnej w stanach nagłych,
- ulgi 37% przy korzystaniu ze środków publicznego transportu zbiorowego kolei,
- bezpłatnego wstępu do muzeów państwowych¹¹.

⁹ Do strefy Schengen Polska i Litwa przystąpiły 21 grudnia 2007 roku.

¹⁰ Rocznicą uchwalenia Konstytucji 3 Maja nie jest na Litwie dniem wolnym od pracy.

¹¹ Dz.U. z 2007 r., nr 180, poz. 1280, *Ustawa z dnia 7 września 2007 r. o Karcie Polaka*.

Ryc. 34. Wzór Karty Polaka

Źródło: http://wspolnotapolska.home.pl/swp3/wp-content/uploads/2012/02/karta_polaka_wzor1.jpg - dostęp dn. 11.11.2013 r.

Aby otrzymać Kartę Polaka, należy spełnić trzy warunki:

- wykazać swój związek z polskością poprzez podstawową znajomość języka polskiego oraz kultywowanie polskich tradycji,
- w obecności polskiego konsula złożyć deklarację przynależności do narodu polskiego,
- wykazać posiadanie polskich przodków lub wykazać się aktywną działalnością w polskich organizacjach w ciągu ostatnich 3 lat¹².

Zdaniem K. KAWĘCKIEGO (2013), dzięki Karcie Polaka Polacy na Litwie odzyskali prawo do przynależności do narodu polskiego w wymiarze symbolicznym. Głównymi celami Karty jest wzmocnienie więzi Polaków z dawnego ZSRR z Macierzą oraz wsparcie starań o zachowanie języka polskiego i kultywowania tradycji narodowej. W 2008 roku do litewskiego Seimasu weszło dwóch posłów z ramienia Akcji Wyborczej Polaków na Litwie, którzy wcześniej z rąk prezydenta Lecha Kaczyńskiego przyjęli Kartę Polaka. Polskim posłom zarzucono nielojalność wobec państwa litewskiego, a posiadanie Karty Polaka określono mianem zobowiązania wobec innego państwa, co jednocześnie uniemożliwia sprawowanie funkcji poselskiej na Litwie (LEŚNIEWSKA 2009). Ostatecznie,

¹² *Ibidem*.

po reakcji Marszałka Sejmu RP Bronisława Komorowskiego, litewskie MSZ oświadczyło: „po przeanalizowaniu odpowiednich ustaw przyjętych przez polski parlament doszliśmy do wniosku, że Karta Polaka nie zawiera zobowiązań wobec państwa polskiego. [...] Wydawanie Karty Polaka interpretujemy jako dążenie Polski do pielęgnowania tożsamości narodowej u osób polskiego pochodzenia”¹³.

Mimo wielu spotkań polskich i litewskich polityków, kwestią wciąż nierozwiązaną pozostawała sytuacja polskiej mniejszości narodowej na Litwie. Polacy czuli się pokrzywdzeni w procesie przeprowadzania reprivatyzacji ziemi, domagali się m.in. umożliwienia zapisu imion i nazwisk w dokumentach w języku ojczystym, utworzenia polskiego uniwersytetu w Wilnie oraz umożliwienia używania języka polskiego w samorządach (BUCHOWSKI 2009). Jak zauważa M. BARWIŃSKI (2012), po pierwszych latach współpracy, akcesji Litwy do NATO i UE, stosunki polsko-litewskie uległy pogorszeniu. Litwini przypomnieli sobie dawne urazy, a do głosu doszły obawy wobec większego i ludniejszego sąsiada, który przez wieki dominował nad Litwą, a obecnie posiada największą mniejszość narodową w tym kraju. Jednocześnie niewielka społeczność Litwinów w Polsce stała się narzędziem w negocjacjach z Polską. Kiedy polskie władze zaczęły domagać się respektowania praw Polaków na Litwie, władze litewskie podnosiły kwestie dyskryminacji Litwinów w Polsce. Jednakże po przyjęciu w Polsce w 2005 roku ustawy o mniejszościach narodowych, etnicznych i języku regionalnym, sytuacja Litwinów w Polsce znacząco się poprawiła i stała się dużo lepsza niż sytuacja Polaków na Litwie.

Systematycznie pogarszająca się sytuacja mniejszości polskiej na Litwie doprowadziła do bardziej stanowczej reakcji polskich dyplomatów w 2010 roku, m.in. głos w tej sprawie zabrali Janusz Skolimowski – ambasador RP w Wilnie oraz Jan Borkowski – wiceszef MSZ. Zaczęto zdecydowanie domagać się przestrzegania standardów europejskich w zakresie ochrony mniejszości. Jak zauważa M. WOŁŁĘJKO (2011b), wymownym gestem sprzeciwu strony polskiej wobec działań władz litewskich było zwlekanie z podaniem składu delegacji polskiej na obchody 20. rocznicy wydarzeń ze stycznia 1991 roku. Ostatecznie delegacja została wysłana, jednak nie uczestniczył w niej nikt z przedstawicieli rządu RP. W 2010 roku Polacy podnieśli również problem mniejszości polskiej na Litwie na forum Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy. Powstał wówczas projekt rezolucji w sprawie równego dostępu do oświaty w szkołach mniejszości narodowych na Litwie. W dokumencie wyrażono zaniepokojenie planami zamian ustawy o oświacie na Litwie w zakresie oświaty mniejszości.

¹³ <http://www.tygodnik.lt/200848/aktualia1.html> – dostęp dn. 11.11.2013 r.

Jak zauważa Z. KRAJEWSKI (2012), w ciągu ostatnich kilku lat władze polskie otwarcie przyznały, że Litwini łamią nie tylko traktat polsko-litewski, ale również Konwencję Ramową o Ochronie Mniejszości Narodowych Rady Europy. Przez lata głoszone polsko-litewskie partnerstwo strategiczne, a władze litewskie konsekwentnie realizowały swoje interesy nie oglądając się na Polskę i problemy Polaków na Litwie. Znamienne było również odrzucenie projektu ustawy o pisowni nazwisk 8 kwietnia 2010 roku, w dniu, w którym swoją 16 wizytę na Litwie składał prezydent Lech Kaczyński. W dniu 4 listopada 2010 litewski Sejm uchwalił ustawę o obywatelstwie, która dopuszczała podwójne obywatelstwo tylko dla rodowitych Litwinów. Dokument został odebrany przez Polaków na Litwie jako dyskryminujący, a swe niezadowolone wyraził również ambasador RP w Wilnie Janusz Skolimowski, stwierdzając, że Litwa nie realizuje zobowiązań zawartych w traktacie podpisanym z Polską. Strona litewska zarzuciła ambasadorowi kłamstwo, a w jego obronę zaangażował się nawet Radosław Sikorski. Na zamieszanie wokół wypowiedzi ambasadora zareagował również premier Litwy Andrius Kubilius zaznaczając, że Polacy na Litwie posiadają jedne z najlepszych warunków w zakresie oświaty i kultury w porównaniu z innymi krajami, w których funkcjonują społeczności polskie.

Zdaniem Z. KRAJEWSKIEGO (2012), polskie władze w imię poprawności politycznej przez wiele lat starały się nie zwracać uwagi na rażąco sprzeczną z deklaracjami politykę Litwy wobec mniejszości polskiej. Ignorowanie potrzeb społeczności polskiej na Litwie wynikało z obawy oskarżenia o wtrącanie się w politykę suwerennego państwa.

Mimo wielu drażliwych kwestii w relacjach na linii mniejszość polska – państwo litewskie, polskie organizacje na Litwie posiadają dużą swobodę funkcjonowania oraz realne możliwości oddziaływania na społeczność polską. Samorządy w rejonach solecznickim i wileńskim zdominowane są przez przedstawicieli AWPL¹⁴. Na Litwie funkcjonuje również polskie szkolnictwo na wszystkich poziomach edukacji, w tym również filia Uniwersytetu w Białymstoku oraz działa kilkadziesiąt organizacji społeczno-kulturalnych (KOWALSKI 2008; BARWIŃSKI 2012).

Podsumowując, warto wspomnieć, że mniejszość litewska w Polsce, głównie ze względu na swą niewielką liczebność oraz peryferyjne rozmieszczenie głównych skupisk, nie stanowi czynnika mogącego wpływać na relacje polsko-litewskie w taki sposób jak mniejszość polska na Litwie. Jak zaznacza A. AJNENKIEL (1999), Polacy na Litwie są „ofiarami historii”, gdyż przeszłość nadal bardzo silnie oddziałuje na ich

¹⁴ Udział Polaków w życiu politycznym Litwy został szerzej omówiony w rozdziale dotyczącym działalności organizacyjnej Polaków na Litwie i Łotwie po 1990 roku.

współczesną sytuację. Z kolei K. SIDORKIEWICZ (2011) zauważa, że mimo szeroko rozwiniętych relacji polsko-litewskich nadal nie udaje się rozwiązać wielu problemów mniejszości polskiej na Litwie.

Łotwa

W dniu 13 czerwca 1991 roku Ministrowie Spraw Zagranicznych Polski i Łotwy Krzysztof Skubiszewski oraz Jānis Jurkāns podpisali *Deklarację o polsko-łotewskiej przyjaźni i współpracy*, w której obie strony zadeklarowały m.in., że będą dążyć do rozwoju współpracy gospodarczej, naukowej i technicznej, uspołecznienia wzajemnych relacji poprzez stwarzanie warunków dla rozszerzenia kontaktów między organizacjami. Dodatkowo Polska i Łotwa zobowiązały się do zawarcia umowy dotyczącej współpracy i wymiany kulturalnej i naukowej¹⁵. W dniu 25 września 1991 roku polskim ambasadorem na Łotwie został Jarosław Lindberg.

Ogłoszenie Deklaracji zaowocowało podpisaniem w Rydze 1 lipca 1992 roku *Traktatu między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Łotewską o przyjaźni i współpracy*¹⁶. Również 1 lipca 1992 roku zawarto polsko-łotewską *Umowę o współpracy kulturalnej, naukowej i oświatowej*, w której strony zobowiązały się przede wszystkim do:

- rozwoju współpracy i wymiany doświadczeń w dziedzinie szkolnictwa wyższego i nauki oraz oświaty;
- uznawania dyplomów ukończenia szkół wyższych, dyplomów potwierdzających uzyskanie stopni naukowych oraz świadectw ukończenia szkół podstawowych i ponadpodstawowych;
- popierania nawiązywania współpracy i kontaktów osobistych między przedstawicielami instytucji, organizacji i stowarzyszeń kulturalnych¹⁷.

Polsko-łotewska współpraca na szczeblu najwyższych władz państwowych doprowadziła do powstania kilku instytucji, w tym m.in.:

- Polsko-Łotewskiej Grupy Parlamentarnej,
- Polsko-Łotewskiej Komisji Mieszanej do spraw Współpracy Kulturalnej i Edukacyjnej,
- Polsko-Łotewskiej Komisji Międzyrządowej do spraw Współpracy Międzyregionalnej,
- Polsko-Łotewskiej Komisji Mieszanej do spraw Międzynarodowych Przewozów Drogowych.

¹⁵ *Deklaracja o polsko-łotewskiej przyjaźni i współpracy z 13 czerwca 1991 roku.*

¹⁶ Postanowienia *Traktatu między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Łotewską o przyjaźni i współpracy* zostały omówione w rozdziale poświęconym zmianom statusu prawnego mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie.

¹⁷ Dz.U. 1993 r., nr 114, poz. 504, *Umowa między Rządem RP a Rządem RŁ o współpracy kulturalnej, naukowej i oświatowej z 1 lipca 1992 roku.*

Fot. 7. Budynek Ambasady RP w Rydze

Źródło: K. Leśniewska.

W latach 90. XX wieku Polska i Łotwa zawarły liczne porozumienia i umowy w sferze kultury, nauki i oświaty, które dały wiele możliwości polskiej mniejszości narodowej na Łotwie, a także pozwoliły na zachowanie znaczącej ochrony jej praw. W dniu 4 lutego 1993 roku w Warszawie zawarto *Porozumienie o współpracy w dziedzinie edukacji do 1995 roku*, którego istotnym postanowieniem było zobowiązanie do uznawalności świadectw, dyplomów i tytułów. W czerwcu 1994 roku zawarto aneks do *Porozumienia*, w którym strona polska zobowiązała się do opieki metodycznej i dydaktycznej nad szkołami z polskim językiem nauczania. Kolejnym dokumentem dotyczącym edukacji mniejszości było zawarte w czerwcu 1996 roku w Rydze *Porozumienie o współpracy w dziedzinie oświaty i szkolnictwa wyższego między Ministerstwem Edukacji Narodowej RP i Ministerstwem Edukacji i Nauki Republiki Łotewskiej na lata 1996–1998*. Strona polska zobowiązała się m.in. do pomocy w zaopatrzeniu szkół z nauczaniem języka polskiego, skierowania metodyka języka polskiego oraz organizowania na Łotwie kursów doskonalenia nauczycieli uczących w języku polskim (URLIŃSKA 2007).

Pod koniec lat 90. Łotwa rozpoczęła starania o wejście do Unii Europejskiej oraz NATO. Spotkały się one z dużym poparciem mniejszości polskiej na Łotwie, która w 2001 roku wystosowała oficjalny list do Kongresu Polonii Amerykańskiej, wyrażający poparcie społeczności polskiej dla priorytetów polityki zagranicznej Łotwy i jej integracji w ramach struktur międzynarodowych. List został bardzo przychylnie odebrany przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych RŁ¹⁸.

Rok 2004 był przełomowym w historii Łotwy, w dniu 29 marca stała się ona członkiem NATO, zaś 1 maja 2004 roku weszła w skład Unii Europejskiej. Przynależąc do tych samych struktur międzynarodowych, Polska i Łotwa zajmowały zbliżone stanowiska m.in. podczas debat unijnych. Zacieśniła się również polsko-łotewska współpraca gospodarcza, zwłaszcza w dziedzinie handlu.

W dniu 29 marca 2006 roku w Rydze podpisano *Umowę między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Łotewskiej o współpracy kulturalno-edukacyjnej*. Z dniem wejścia w życie umowy moc straciła umowa z 1 lipca 1992 roku. Najważniejszym postanowieniem nowej umowy było wsparcie rozwoju współpracy i wymiany doświadczeń w dziedzinie szkolnictwa wyższego i nauki oraz oświaty¹⁹.

W 1997 roku z inicjatywy Polaków zamieszkujących Dyneburg oraz przy wsparciu Urzędu Miasta otwarto Centrum Kultury Polskiej (CKP). Głównym celem instytucji stała się popularyzacja polskości na Łotwie. CKP rozpoczął również współpracę z innymi polskimi instytucjami na Łotwie. Jednak dopiero we wrześniu 2006 roku w Dyneburgu dokonano otwarcia Domu Polskiego. Środki na remont budynku w całości pochodziły od strony polskiej²⁰.

W listopadzie 2006 roku w Rydze odbył się szczyt NATO. W związku z rosnącym zagrożeniem atakami terrorystycznymi zdecydowano o wsparciu wojskowym Republiki Łotewskiej przez wysłanie na Łotwę Polskiego Kontyngentu Wojskowego w celu zapewnienia bezpieczeństwa uczestnikom szczytu²¹.

¹⁸ <http://www.mfa.gov.lv/en/news/press-releases/2001/sep/2305/> – dostęp dn. 15.11.2013 r.

¹⁹ Dz.U. 2008, nr 161 poz. 1000, *Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Łotewskiej o współpracy kulturalno-edukacyjnej*.

²⁰ <http://www.polak.lv/77/skrot.shtml> – dostęp dn. 17.10.2013 r.

²¹ M.P. 2006, nr 68 poz. 697, *Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 4 października 2006 r. o użyciu Polskiego Kontyngentu Wojskowego w składzie Sił Sojuszniczych Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego w operacji wsparcia wojskowego Republiki Łotewskiej*.

Fot. 8. Budynek Centrum Kultury Polskiej w Dyneburgu

Źródło: K. Leśniewska.

W przeciwieństwie do Litwy, na Łotwie ustawa o Karcie Polaka z dnia 7 września 2007 roku nie wywołała negatywnych reakcji ze strony władz. Jednakże zainteresowanie Kartą Polaka w RŁ było nikłe. Głównym powodem był fakt, że kraj ten jest w UE i wiele beneficjów wynikających z jej posiadania gwarantowanych jest w ramach prawa unijnego. Jak zauważa M. WOŁŁEJKO (2011a), do momentu nowelizacji ustawy w grudniu 2008 roku, na Łotwie istniał problem Polaków-bezpaństwowców, czyli osiedlonych na Łotwie w okresie ZSRR, którzy po jego rozpadzie nie otrzymali obywatelstwa łotewskiego. Przepisy ustawy przed nowelizacją wykluczały takie osoby z możliwości ubiegania się o Kartę Polaka.

W ostatnich kilku latach relacje polsko-łotewskie są bardzo pozytywne, a wzajemne wizyty przedstawicieli obu stron dość częste. Oba kraje są strategicznymi partnerami, a ich współpraca skupia się przede wszystkim na bezpieczeństwie energetycznym i budowie mostu energetycznego. O pomyślnie układających się relacjach polsko-łotewskich może również świadczyć fakt, iż w lutym 2008 roku prezydent RŁ Valdis Zatlers na swoją drugą (po Litwie) oficjalną wizytę zagraniczną przyjechał do Polski.

W lutym 2012 roku w Polsce wizytę złożył prezydent RŁ Andris Bērziņš, który spotkał się m.in. z prezydentem RP Bronisławem Komorowskim. Rozmowy dotyczyły przede wszystkim polsko-łotewskiej współpracy w dziedzinie energetyki. Bardzo pozytywnie w relacjach

polsko-łotewskich został odebrany gest strony polskiej w postaci przekazania łotewskich dóbr kultury utraconych podczas II wojny światowej²².

W dniu 11 września 2010 roku z okazji 90. rocznicy wspólnej polsko-łotewskiej kampanii łatgalskiej, w Dyneburgu gościł Prezydent RP Bronisław Komorowski. Podczas wizyty w Domu Polskim Prezydent podkreślił, że „stosunki polsko-łotewskie rozwijają się bardzo dobrze i że problemy Polaków w tym państwie są rozwiązywane wzorowo” (LEBEDEK 2010).

W dniu 23 listopada 2012 roku został podpisany przez Prezydenta RP Bronisława Komorowskiego oraz Prezydenta RŁ Andrisa Bērziņa *Polsko-łotewski program współpracy kulturalnej i edukacyjnej na lata 2013-2016*. Do jego najważniejszych uzgodnień należały:

- poparcie współpracy między różnego rodzaju instytucjami w dziedzinie edukacji, kultury i sztuki, sportu oraz organizacjami i centrami młodzieży,
- wsparcie zespołów ludowych, teatralnych i muzycznych mniejszości,
- wsparcie instytucji zajmujących się ochroną dziedzictwa kulturowego obu krajów,
- wsparcie publikacji wyników badań nad kulturą i językami obu krajów,
- wsparcie nauki i kultury w placówkach edukacyjnych wszystkich szczebli w celu promocji kultury polskiej na Łotwie i łotewskiej w Polsce,
- wsparcie nauczania języka polskiego i literatury polskiej, historii, geografii i innych przedmiotów wykładanych w języku polskim w placówkach oświatowych na Łotwie,
- realizacja programów rozbudzania zainteresowania językiem polskim w placówkach oświatowych na Łotwie,
- możliwość otwierania, reorganizowania i rozwiązywania placówek szkolnych realizujących programy nauczania dla polskiej mniejszości narodowej na Łotwie przez jednostki samorządu lokalnego RŁ,
- wsparcie funkcjonowania szkół sobotnich dla mniejszości polskiej na Łotwie,
- zobowiązanie do skierowania nauczycieli języka polskiego i literatury, historii, geografii oraz innych przedmiotów nauczanych w języku polskim do pracy w placówkach nauczania w RŁ, które realizują programy dla mniejszości polskiej,
- wznowienie pracy polsko-łotewskiej komisji do spraw opracowywania programów nauczania²³.

²² <http://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/art,2111,przekazanie-dobr-kultury-utracych-przez-lotwe.html> – dostęp dn. 2.11.2013 r.

²³ *Polsko-łotewski program współpracy kulturalnej i edukacyjnej na lata 2013–2016*.

Podczas wizyty Prezydenta RP na Łotwie odbyło się również Polsko-łotewskie forum biznesowe.

W dniach 30–31 maja 2012 roku na Łotwie przebywała Marszałek Sejmu RP Ewa Kopacz. Podczas wystąpień marszałek podkreślała, że o pozytywnych relacjach polsko-łotewskich oraz pogłębianiu współpracy świadczą liczne umowy partnerskie między polskimi i łotewskimi miastami oraz dynamicznie rozwijająca się wymiana handlowa²⁴.

W czerwcu 2013 roku jednodniową wizytę na Łotwie odbył Prezydent RP Bronisław Komorowski, który m.in. spotkał się z Polakami w Dyneburgu. Podczas uroczystości w Twierdzy Dyneburskiej została odsłonięta tablica upamiętniająca powstanie styczniowe w Inflantach (KUNICKA 2013).

Podsumowując, obecnie jednym z najistotniejszych kierunków współpracy z Polakami na Łotwie jest podtrzymywanie polskiego szkolnictwa. Polskie MSZ zobowiązuje się do bieżącej pomocy dla szkół polskich, uczestnictwa w różnego rodzaju przedsięwzięciach szkolnych. Co ciekawe, w *Planie współpracy z Polonią i Polakami za granicą w 2013 roku*, przygotowanym przez MSZ, Łotwa znalazła się w grupie, uwzględniającej aspekty geograficzny i historyczny, razem z Czechami, Rumunią i Estonią. Jak zauważają liderzy polskich organizacji na Łotwie, jest to ogromnym nieporozumieniem. Ich zdaniem Polacy na Łotwie, ze względu na uwarunkowania geograficzne i historyczne, powinni być w jednej grupie z Litwą. Taki układ mógłby spowodować nie tylko zwiększenie wsparcia dla mniejszości polskiej w RŁ, ale również przyczynić się do zacieśnienia relacji na linii Polska–Łotwa, które mogłyby być postrzegane przez pozytywny wizerunek Polaków na Łotwie²⁵. W *Priorytetach polskiej polityki zagranicznej na lata 2013–2016* (2012), sformułowanych przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP, zaznaczono, że z Łotwą „łączy Polskę wiele wspólnych poglądów i interesów, szczególnie na sprawy wschodnie, bezpieczeństwo euroatlantyckie, czy rozwój UE”.

Jak zauważa P.A. Maciążek (2012), stosunki polsko-łotewskie są coraz lepsze, a współpraca zintensyfikowana przy równoległym pogarszaniu się relacji na linii Warszawa–Wilno. Jednocześnie strona łotewska nawołuje Polskę i Litwę do rozwiązania swoich problemów, uzasadniając swą postawę strategicznym partnerstwem z oboma krajami²⁶. Należy również pamiętać, że w ostatnich 20 latach niemal cała uwaga polskiej polityki zagranicznej, zarówno w aspekcie politycznym, jak i gospodarczym,

²⁴ „Kronika Sejmowa” 31.05.2012 r., nr 16 (741).

²⁵ Na podstawie wywiadów z liderami polskich organizacji działającymi na Łotwie.

²⁶ <http://politykawschodnia.pl/index.php/tag/stosunki-polsko-lotewskie/> – dostęp dn. 1.11.2013 r.

skierowana jest zdecydowanie ku Zachodowi. Polska mniejszość na Łotwie postrzega taki stan rzeczy jako odwrócenie się państwa polskiego od rodaków, którzy znaleźli się poza jego granicami na skutek zmian granic. Zdaniem autorki, w najbliższych latach kurtuazyjne wizyty polskich polityków w krajach bałtyckich oraz liczne zapewnienia nie zmieniają sytuacji Polaków na Wschodzie w znaczący sposób.

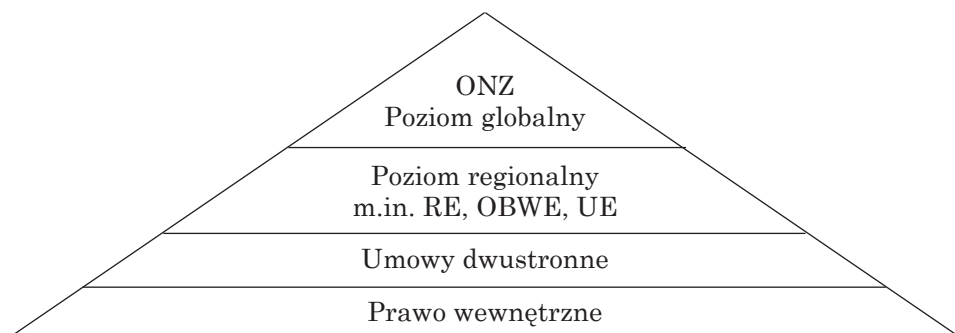
4.3. Zmiany statusu prawnego mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie

Idea ochrony mniejszości narodowych nie jest niczym nowym. Jak zauważa J. JACKSON PREECE (2007), taka praktyka w Europie istniała już w XVII wieku, zapiski ustaleń odnoszących się do mniejszości narodowych znajdowały się w niemal wszystkich traktatach dotyczących zmian granic. Początkowo zapisy odnoszące się do mniejszości narodowych nie posiadały charakteru „praw” lecz „gwarancji”, do których zobowiązywały się państwa (JACKSON PREECE 2007; JANUSZ 2011). Po I wojnie światowej kwestie mniejszości narodowych przestały być problemami wewnątrzpaństwowymi. Był to czas tworzenia podwalin systemu ochrony praw mniejszości w Europie (BUDYTA-BUDZYŃSKA 2010). Po II wojnie światowej zabezpieczenia dla przedstawicieli mniejszości narodowych nabrały charakteru „praw”, a walkę o nie rozpoczęły również organizacje międzynarodowe (JACKSON PREECE 2007; BUDYTA-BUDZYŃSKA 2010). Od połowy XX wieku ogólne regulacje dotyczące ochrony praw człowieka zaczęły być zastępowane bardziej szczegółowymi postanowieniami bezpośrednio odnoszącymi się do mniejszości narodowych (GODLEWSKA, LESIŃSKA-STASZCZUK 2013).

Obecnie w Europie ochrona praw mniejszości narodowych gwarantowana jest na kilku poziomach (ryc. 35). Cechą postanowień o największym zasięgu (ONZ) jest bardzo duża ogólnikowość oraz słaba instytucjonalizacja. Najważniejszym dokumentem ONZ w zakresie ochrony osób należących do mniejszości jest *Deklaracja praw osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych* przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 18 grudnia 1992 roku. Jak zauważa S. ŁODZIŃSKI (2002), *Deklaracja* posiada bardziej charakter polityczny niż prawnomiędzynarodowy i nie nakłada na państwa żadnych formalnych obowiązków prawnych. Do najważniejszych zasad ochrony mniejszości zawartych w *Deklaracji* zaliczyć można:

- ochronę tożsamości narodowej lub etnicznej, religijnej i językowej mniejszości,
- prawo do kultywowania własnej kultury, praktykowania własnej religii, posługiwania się własnym językiem bez dyskryminacji,

- prawo do uczestnictwa w życiu społeczno-politycznym i gospodarczym kraju zamieszkania,
- prawo do posługiwania się własnym językiem,
- prawo do zakładania stowarzyszeń,
- prawo do kontaktów z przedstawicielami mniejszości oraz obywatelami innych państw, z którymi łączą je więzy narodowe, etniczne, religijne lub językowe (ŁODZIŃSKI 2002).

Ryc. 35. Podział zobowiązań dotyczących ochrony mniejszości narodowych w Europie

Źródło: GODLEWSKA, LESIŃSKA-STASZCZUK 2013.

Dodatkowo strony zobowiązują się do podjęcia takich działań, które zapewnią przedstawicielom mniejszości korzystanie w pełni ze wszystkich praw człowieka bez jakiegokolwiek dyskryminacji (ŁODZIŃSKI 2002; BIAŁEK 2008). Jednak jak zauważa T. BIAŁEK (2008), największą słabością dokumentu jest jego forma – deklaracja, z której nie wynika wiążący charakter.

Z kolei ochrona mniejszości na poziomie unijnym skupia się jedynie na walce z dyskryminacją o podłożu etnicznym (BIAŁEK 2008; GODLEWSKA, LESIŃSKA-STASZCZUK 2013). Jak zauważa T. BIAŁEK (2008), UE nie posiada kompetencji do stanowienia prawa w dziedzinie ochrony praw mniejszości narodowych i jak dotąd nie doczekała się regulacji prawnych odnoszących się wyłącznie do mniejszości. Nie oznacza to, że prawo unijne nie posiada zapisów odnoszących się bezpośrednio do mniejszości. Ochrona mniejszości w UE odbywa się poprzez objęcie ich zakresem zobowiązań międzynarodowych przyjętych przez członków UE, wypracowanych w ramach ONZ i Rady Europy.

W powszechnie panującej opinii, sytuacja prawna mniejszości narodowych ściśle powiązana jest z prawodawstwem Unii Europejskiej. Często padającym argumentem jest stwierdzenie, że Litwa pomimo funkcjonowania w strukturach UE nie stosuje zasad prawnych odnoszących się ściśle do

mniejszości narodowych. Jest to opinia silnie ugruntowana w świadomości liderów polskich organizacji na Litwie. Jednakże jak zauważają M. BUDYTA-BUDZYŃSKA (2010) i M. BARWIŃSKI (2013a), prawodawstwo unijne nie zawiera regulacji bezpośrednio odnoszących się do mniejszości narodowych, a jedynym wymogiem stawianym jej członkom jest respektowanie norm prawa międzynarodowego dotyczących mniejszości. Ustawodawstwo unijne chroni jedynie „języki mniej używane”, które w niektórych przypadkach mogą oznaczać języki mniejszości narodowych i etnicznych. Brak jest zapisów przewidujących wprowadzenie wspólnej polityki narodowościowej, co w rezultacie oznacza, że każde państwo samo reguluje kwestie prawne mniejszości narodowych. W prawodawstwie unijnym zwarto natomiast przepisy mówiące o zakazie dyskryminacji z powodu płci, rasy, pochodzenia etnicznego i społecznego, religii oraz koloru skóry. W żadnym z dokumentów nie wspomina się wprost o mniejszościach narodowych.

Ogromny dorobek w dziedzinie ochrony praw mniejszości posiada Rada Europy, a podstawowy jej dokument stanowi Konwencja Ramowa o Ochronie Mniejszości Narodowych (KROMN) oraz Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych. KROMN weszła w życie 1 lutego 1998 roku i określa m.in. następujące zasady:

- swobodny wybór przynależności narodowej,
- prawo do zachowania i rozwoju własnej kultury (języka, religii, tradycji i dziedzictwa kulturowego),
- prawo do stowarzyszania się (w tym do wyrażania swoich poglądów),
- prawo do uzewnętrzniania własnej religii,
- prawo do posługiwania się własnym językiem (zarówno w życiu prywatnym jak i publicznym),
- prawo do nauki języka mniejszości oraz nauczania w tym języku,
- prawo do swobodnego kontaktu przez granice oraz uczestnictwa w działaniach organizacji pozarządowych na różnych szczeblach (BIAŁEK 2008; JANUSZ 2011; KUZBORSKA 2012).

Jak zauważa T. BIAŁEK (2008), niektóre regulacje zawarte w KROMN mogą być stosowane zupełnie dowolnie przez strony (zwłaszcza postanowienia zawierające zastrzeżenia, że państwa powinny je wprowadzać w miarę możliwości lub tam, gdzie to stosowne). Z kolei E. KUZBORSKA (2012) zauważa, że konwencja nie zapewnia wystarczającej ochrony prawnej z trzech powodów:

- prawa w niej zawarte są zbyt ogólne i niejasne,
- koncepcja konwencji ramowej zakłada jedynie zobowiązanie się strony do wprowadzenia niejasnych praw, a nie ich rzeczywiste wprowadzenie,
- system kontroli jest zbyt słaby.

Europejska Karta Języków Regionalnych lub mniejszościowych (zwana dalej Kartą) weszła w życie 1 marca 1998 roku, a strony zobowiązują się do podjęcia działań, które mają na celu ochronę oraz promocję języków, które zostały uznane za regionalne lub mniejszościowe (KUZBORSKA 2012). Dodatkowo sygnatariusze zobowiązują się m.in. do:

- uznania języków regionalnych lub mniejszościowych za bogactwo kulturowe,
- poszanowania obszaru geograficznego języków regionalnych lub mniejszościowych,
- zapewnienia środków dla nauczania języków regionalnych i mniejszościowych,
- promocji języków regionalnych i mniejszościowych (GODLEWSKA, LESIŃSKA-STASZCZUK 2013).

Zapisy zawarte w Karcie podkreślają również konieczność podjęcia działań w celu ochrony języków w takich dziedzinach, jak: szkolnictwo, sądownictwo, postępowanie administracyjne, polityka medialna, kulturalna, gospodarcza i społeczna (SZUL 2009; GODLEWSKA, LESIŃSKA-STASZCZUK 2013).

Podsumowując, Karta jest pierwszym dokumentem międzynarodowym, którego w całości przedmiotem regulacji są języki mniejszościowe i regionalne. Jednakże, ze względu na obawy wielu państw związane z wprowadzaniem zbyt szerokich i kosztownych rozwiązań, Karta nie oddziałuje w państwach, które mają największe problemy z językami mniejszościowym lub regionalnymi, gdyż nie została przez nie nawet podpisana (BIAŁEK 2008).

Okres przynależności Litwy i Łotwy do ZSRR wywarł głębokie piętno na strukturze narodowościowej obu państw. Po odzyskaniu niepodległości kraje te stanęły przed trudnym zadaniem rozwiązania problemu mniejszości narodowych oraz ludności napływowej, które oczekiwały przyznania pełni praw obywatelskich. Nakreślenie przejrzystej wizji reform społecznych oraz ich realizacja rzutowały w sposób znaczący na relacje mniejszości z większością, a także na relacje międzypaństwowe. Zaś próby zmian powodowały zwykle szereg dyskusji wewnętrznych oraz ujawnianie aspiracji mniejszości.

Zmiany prawne wprowadzane na Litwie i Łotwie po roku 1990 były konsekwencją przekształceń ustrojowych zachodzących w obu krajach, a także koniecznością dostosowania standardów prawnych do potrzeb integracji z państwami Europy Zachodniej (BUDYTA-BUDZYŃSKA 2010; JANUSZ 2011).

Litwa

W momencie włączenia w struktury ZSRR, Litwa i Łotwa utraciły swą podmiotowość prawnomiędzynarodową (SOZAŃSKI 1998). Z kolei odzyskanie niepodległości przez oba kraje zapoczątkowało odbudowę państw narodowych, będących kontynuacją ustrojową republik sprzed 1940 roku (RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003).

Najważniejszym aktem regulującym prawa mniejszości narodowych na Litwie była do 2010 roku ustawa Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej o mniejszościach narodowych, uchwalona 23 listopada 1989 roku, do której – z inicjatywy mniejszości polskiej – 29 stycznia 1991 roku wprowadzono poprawki (SOZAŃSKI 1998). Zapewniała ona podstawowe prawa członkom mniejszości narodowych i już w preambule podkreślała, że państwo gwarantuje równe prawa i swobody polityczne, ekonomiczne oraz społeczne wszystkim obywatelom niezależnie od ich narodowości. Ponadto uznawała tożsamość narodową, ciągłość kultury, a także zachęcała do przejawiania świadomości narodowej (BIAŁEK 2008). Dodatkowo w preambule podkreślono, iż mieszkańcy Republiki Litewskiej bez względu na swoją narodowość powinni przestrzegać Konstytucji oraz strzec państwowej suwerenności i integralności terytorialnej Litwy (ŁODZIŃSKI 1998). Jednym z największych uchybień litewskiej ustawy o mniejszościach był fakt, iż nie definiowała ona pojęcia mniejszości narodowej, tym samym nie dawała wytycznych jak i kogo zaliczać do mniejszości. Artykuł 1 o charakterze wprowadzającym mówił, że Litwa kierując się zasadami równości narodów, gwarantuje przedstawicielom mniejszości narodowych zamieszkujących jej terytorium swobodny rozwój, wyrażając szacunek wszystkim narodowościom i językom. Ponadto zakazana była jakakolwiek dyskryminacja na tle rasowym lub narodowym (ŁODZIŃSKI 1998; BIAŁEK 2008).

Artykuł 2 litewskiej ustawy o mniejszościach narodowych z 1989 roku gwarantował przedstawicielom mniejszości m.in. prawa do:

- kultury i oświaty w języku ojczystym, w tym nauczania i druku informacji,
- swobody wyznania religijnego,
- zrzeszania się w narodowych organizacjach kulturalnych,
- pełnienia funkcji w organach władzy państwowej (BIAŁEK 2008).

Ustawa dopuszczała także dwujęzyczność w urzędach oraz używanie tablic informacyjnych w językach mniejszości, na terenach przez nich zamieszkiwanych (art. 4 i 5). Dodatkowo art. 8 stanowił, iż każdy obywatel Litwy mógł swobodnie określać swoją tożsamość etniczną, bazując na narodowości swoich rodziców lub jednego z nich (ŁODZIŃSKI 1998).

Pierwszym aktem prawnym przyjętym w niepodległej Litwie, regulującym prawa mniejszości narodowych, była Konstytucja Republiki Litewskiej uchwalona 25 października 1992 roku. W art. 37 mowa jest, że obywatele należący do wspólnot narodowych mają prawo do pielęgnacji swojego języka, tradycji i kultury. Ponadto przedstawiciele wspólnot narodowych samodzielnie dbają o sprawy kultury narodowej, działalności dobroczynnej, oświaty oraz wzajemnej pomocy (art. 45). Dodatkowo wspólnoty narodowościowe są wspierane przez państwo. W art. 29 Konstytucja zabrania ograniczania praw człowieka, a także traktowania w sposób uprzywilejowany ze względu na płeć, rasę, narodowość, język, pochodzenie i status społeczny. Ponadto art. 25 za czyny przestępcze określa nienawiść narodową, rasową i religijną, tym samym ograniczając wolność wyrażania przekonań i rozpowszechniania informacji w tym zakresie (ŁODZIŃSKI 1998; SOZAŃSKI 1998; ZAKRZEWSKI 2000; BIAŁEK 2008). Jak zauważa T. BIAŁEK (2008), postanowienia litewskiej Konstytucji są dość lakoniczne, w szczególności takie stwierdzenia jak „państwo wspiera wspólnoty narodowe”. Z kolei E. KUZBORSKA (2012) podkreśla, iż Konstytucja nie gwarantuje mniejszościom narodowym na Litwie żadnych przywilejów z racji ich istnienia i ogranicza się jedynie do zasady niedyskryminacji, nie przyznając im żadnego specjalnego statusu.

Spośród litewskich organów zajmujących się problematyką ochrony mniejszości narodowych, na uwagę zasługuje przede wszystkim powołany w 1989 roku Departament Mniejszości Narodowych i Litwinów Żyjących za Granicą, działający przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, a także, działająca pod auspicjami wspomnianego departamentu, Rada ds. Mniejszości Narodowych, powołana w 1995 roku. Głównymi celami działalności departamentu są:

- wdrażanie polityki rządu w sferze stosunków pomiędzy mniejszościami narodowymi a Litwą na podstawie funkcjonujących aktów prawnych,
- opracowywanie projektów zmian przepisów,
- opracowywanie i wdrażanie rządowych programów na rzecz poprawy sytuacji mniejszości narodowych na Litwie.

Z kolei Rada ds. Mniejszości Narodowych ma za zadanie przede wszystkim uczestniczyć w procesach tworzenia oraz wprowadzania w życie prawa odnoszącego się do mniejszości narodowych, a także koordynowanie działań podejmowanych przez mniejszości narodowe. Dodatkowo Rada postawiła sobie za cele m.in. wspieranie uczestnictwa mniejszości narodowych w życiu publicznym i kulturalnym kraju, a także obserwację implementacji i egzekwowania prawa odnoszącego się do mniejszości narodowych. Rada posiada kompetencje, by występować do

władz litewskich w sprawach istotnych z punktu widzenia mniejszości narodowych (BIAŁEK 2008).

Deklaracja niepodległościowa Litwy została ogłoszona 11 marca 1990 roku, jednak dopiero w sierpniu 1990 roku większość krajów Europy Zachodniej uznało jej niepodległość. Stosunki dyplomatyczne między Polską i Litwą zostały wznowione 5 września 1991 roku, co było efektem wcześniejszej wymiany listów intencyjnych. Na skutek zacieśniania współpracy obu państw 13 stycznia 1992 roku podpisano *Deklarację o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską*. Umowa oprócz kwestii poszanowania suwerenności państwowej i rezygnacji z roszczeń terytorialnych odnosiła się również do spraw mniejszości narodowych. Uznano m.in., że oba kraje będą się kierować standardami europejskimi w ochronie praw mniejszości. Choć obie strony zadeklarowały chęć zapewnienia mniejszościom dogodnych warunków do zaspokajania potrzeb językowych, oświatowych, kulturalnych i religijnych, to zobowiązania nigdy nie weszły w życie na Litwie (BOBRYK 2005; WOŁŁEJKO 2011b; KUZBORSKA 2012; MOLE 2012).

Kolejnym aktem regulujący sprawy mniejszości polskiej na Litwie było podpisane 21 lutego 1992 roku *Porozumienie między Ministerstwem Edukacji Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej a Ministerstwem Kultury i Oświaty Republiki Litewskiej w dziedzinie oświaty i szkolnictwa wyższego*. Umowa dotyczyła głównie rozwoju współpracy obu państw w zakresie szkolnictwa na wszystkich poziomach. Zachęcała do szerokiej współpracy bezpośredniej pomiędzy szkołami na Litwie i w Polsce. Strony zobowiązały się do utworzenia dwustronnej grupy ekspertów współpracującej w zakresie przygotowywania podręczników szkolnych. Jednocześnie wyrażono chęć współpracy w zakresie kształcenia i doskonalenia nauczycieli. Ponadto strony zobowiązały się do zatroszczenia się o studia lituanistyczne i bałtyistyczne w Polsce oraz polonistyczne na Litwie. Podkreślono również potrzebę przygotowania odpowiedniego porozumienia w zakresie uznawania świadectw, dyplomów i tytułów naukowych (LEŚNIEWSKA 2009).

Zwieńczeniem procesu umacniania dobrosąsiedzkich relacji stał się *Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litwy o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy* podpisany 26 kwietnia 1994 roku, w którym znalazły się zapisy dotyczące ochrony praw mniejszości narodowych. Artykuły od 13 do 17 poświęcone są problemom ochrony praw mniejszości polskiej na Litwie i litewskiej w Polsce. Wszystkie zapisy zostały tak sformułowane, by były zgodne z obowiązującymi normami międzynarodowymi (ŁODZIŃSKI 1998; BRODOWSKI 2000; BARWIŃSKI 2013a). Akt został podpisany na okres 15 lat, ale zawierał klauzulę

o możliwości automatycznego przedłużenia o kolejne okresy 5-letnie (KUZBORSKA 2012).

W traktacie obie strony zobowiązały się do przestrzegania międzynarodowych zasad ochrony praw mniejszości narodowych zawartych w konwencjach, porozumieniach i deklaracjach ONZ, KBWE i RE. Artykuł 13 traktatu dokładnie zdefiniował podmiot ochrony, określając go jako

osoby posiadające obywatelstwo litewskie, które są polskiego pochodzenia albo przyznają się do narodowości, kultury lub tradycji polskiej oraz uznają język polski za swój język ojczysty, a także osoby należące do mniejszości litewskiej w Rzeczypospolitej Polskiej, czyli osoby posiadające obywatelstwo polskie, które są litewskiego pochodzenia albo przyznają się do narodowości, kultury lub tradycji litewskiej oraz uznają język litewski za swój język ojczysty.

Artykuł 14 doprecyzowuje prawa, jakie przysługują przedstawicielom mniejszości, w tym m.in. prawo do:

- swobodnego posługiwania się językiem mniejszości narodowej i dostępu do informacji w tym języku,
- uczenia się języka mniejszości narodowej i pobierania nauki w tym języku,
- zgodnego z prawem krajowym zakładania i utrzymywania własnych instytucji, organizacji lub stowarzyszeń, w szczególności kulturalnych, religijnych i oświatowych, w tym szkół wszystkich szczebli,
- wyznawania i praktykowania swojej religii,
- uczestniczenia w życiu publicznym bezpośrednio lub za pośrednictwem swobodnie wybranych przedstawicieli na szczeblu władz państwowych i lokalnych (ŁODZIŃSKI 1998; WOŁŁEJKO 2011b).

Dodatkowo obie strony zobowiązały się do przygotowania odrębnej umowy ze szczegółowymi regulacjami dotyczącymi pisowni imion i nazwisk przedstawicieli należących do mniejszości. Zaś art. 15 mówi m.in. o rozważeniu dopuszczenia używania języków mniejszości narodowych w szczególności w jednostkach administracyjnych, w których dużą część ludności stanowi mniejszość narodowa. Ponadto obie strony zobowiązały się do zaprzestania działań zmierzających do asymilacji mniejszości narodowych wbrew ich woli. Jednocześnie miejsca i dobra kultury związane z wydarzeniami historycznymi i osiągnięciami mniejszości miały zostać otoczone szczególną opieką (ŁODZIŃSKI 1998; WOŁŁEJKO 2011b; KUZBORSKA 2012). Zapisy zawarte w polsko-litewskim traktacie nigdy nie weszły w życie.

Podpisanie traktatu nie oznaczało zapewnienia autonomii politycznej dla mniejszości polskiej, o co zabiegały niektóre z polskich

organizacji działających na Litwie. Co więcej, o ile w Polsce ochrona stała się standardem, to na Litwie wciąż jest powodem wielu konfliktów pomiędzy przedstawicielami mniejszości polskiej a władzami Litwy (ŁODZIŃSKI 1998; BARWIŃSKI 2013a).

Jak zauważa M. BARWIŃSKI (2013a), najważniejszym problemem w relacjach polsko-litewskich jest traktowanie Polaków na Litwie, gdzie władze litewskie nie tylko nie realizują w pełni podjętych zobowiązań prawnomiędzynarodowych, ale także wprowadzają liczne przepisy znacząco ograniczające prawa mniejszości narodowych (w tym zwłaszcza ograniczenia w używaniu języka niepaństwowego w życiu publicznym oraz organizacji polskiej oświaty). Wciąż nierozwiązanym problemem pozostaje pisownia polskich nazwisk w dokumentach oraz używanie tablic z nazwami ulic i miejscowości w języku polskim na terenach zwarcie zamieszkałych przez Polaków (LEŚNIEWSKA 2013).

W dniu 17 lutego 2000 roku Litwa ratyfikowała *Konwencję Ramową o Ochronie Mniejszości Narodowych* Rady Europy, tym samym zobowiązując się do ujednolicenia przepisów prawnych wobec mniejszości narodowych. Ratyfikacja dała nadzieję Polakom na polepszenie ich sytuacji oraz przestrzeganie przysługujących im praw. Jednak już w 2001 roku wydano rozporządzenie dotyczące nowych założeń oświatowych na Litwie, w myśl którego podręczniki dla klas 11 i 12 szkół mniejszości miały być wydawane tylko w języku litewskim. Polacy uznali te działania za przymusowy akt asymilacji (LEŚNIEWSKA 2009). Ze względu na ciążyący na państwie obowiązek nie tylko uznawania mniejszości, ale również wspierania świadomości narodowej mniejszości, 8 czerwca 2004 roku Rada Ministrów przyjęła *Program wsparcia mniejszości narodowych w procesie pełnej integracji w litewskim społeczeństwie w latach 2005–2010*²⁷.

W dniu 1 stycznia 2010 roku przestała obowiązywać na Litwie ustawa o mniejszościach narodowych, a jej wygaśnięcie doprowadziło do sytuacji, w której Litwa nie posiada jednego aktu prawnego, który regulowałby wszystkie kwestie związane z mniejszościami narodowymi. Warto wspomnieć, że posłowie Akcji Wyborczej Polaków na Litwie już od wielu lat bezskutecznie czynią starania o uchwalenie nowej ustawy o mniejszościach narodowych.

Ponadto w 2011 roku weszła w życie nowa ustawa oświatowa, która zdaniem wielu liderów polskich organizacji działających na Litwie jest dyskryminująca dla polskiej mniejszości. Do najbardziej krzywdzą-

²⁷ ACFC/SR/III(2011)005, *Third Report Submitted by Lithuania Pursuant to Article 25, Paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*, 2011, Strasbourg.

cych zapisów zaliczyć można przede wszystkim ujednolicenie egzaminu maturalnego z języka litewskiego w szkołach mniejszości narodowych poczynając od 2013 roku. Ze względu na wprowadzenie zaledwie dwuletniego okresu przejściowego, pozwalającego na dostosowanie programów nauczania do wymogów nowej ustawy, Polacy zarzucali stronie litewskiej działanie na szkodę mniejszości narodowych. Początkowo strona polska domagała się łagodniejszej oceny egzaminów w szkołach mniejszości oraz wydłużenia okresu przejściowego i wprowadzenia egzaminu na nowych zasadach dla uczniów, którzy dopiero rozpoczynają naukę w klasach pierwszych. Strona litewska nie uwzględniła postulatów zgłaszanych przez Polaków. Samo przyjęcie kontrowersyjnej ustawy spowodowało liczne masowe demonstracje w Wilnie, jednak działania te nie przyniosły żadnych zmian.

Zgodnie z postanowieniami nowej ustawy oświatowej, obok ujednolicenia egzaminu maturalnego, przewidziano w szkołach wszystkich mniejszości wprowadzenie obowiązku nauczania w języku litewskim takich przedmiotów, jak historia Litwy, geografia, wiedza o świecie i wychowanie patriotyczne²⁸.

W 2013 roku po raz pierwszy uczniowie szkół na Litwie zdawali ujednolicony egzamin z języka litewskiego. Program nauczania w szkołach został zmieniony dopiero w 2011 roku, co spowodowało, że uczniowie szkół mniejszości mieli ok. 700 godzin mniej lekcji języka litewskiego niż uczniowie szkół litewskich. Do roku 2011 uczniowie szkół litewskich zdawali egzamin z języka litewskiego jako języka ojczystego, zaś uczniowie ze szkół mniejszości jako języka państwowego.

Warto wspomnieć, że dzięki zabiegom AWPL litewski minister edukacji zezwolił na wprowadzenie w egzaminie minimalnego uproszczenia dla uczniów szkół mniejszości, tj. zmniejszono limit słów w wypracowaniu do co najmniej 400, a nie 500. Jednakże Najwyższy Sąd Administracyjny RL orzekł, że ulgi wprowadzone przez ministerstwo dla uczniów szkół mniejszości narodowych na egzaminie maturalnym z języka litewskiego są sprzeczne z konstytucyjną zasadą równości – art. 29 Konstytucji RL (LISIEWICZ 2013).

Jednym z problemów wciąż podnoszonych przez Polaków na Litwie jest brak możliwości zapisu imion i nazwisk zgodnie z pisownią języka polskiego. Obecnie istnieje możliwość ich zapisu tylko w wersji

²⁸ W Polsce w 2012 roku litewska młodzież mogła uczyć się języka ojczystego w 13 szkołach w gminach Puńsk i Sejny, a także w oddziałach międzyszkolnych w Suwałkach. W większości szkół język litewski stanowił język wykładowy, a tym samym wszystkie przedmioty nauczane były po litewsku. Wyjątek stanowiły lekcje z języka polskiego oraz historii i geografii Polski. W szkołach z litewskim językiem wykładowym dodatkowo nauczane są historia i geografia Litwy (BARWIŃSKI 2013a).

zlituanizowanej, tj. bez polskich znaków diakrytycznych. Dodatkowo do nazwisk dodaje się również litewskie końcówki, np. dla rodzaju męskiego „-us” lub „-ius”, a dla żeńskiego „-aite” lub „-ienie” (WOŁŁEJKO 2011b). Jak zauważa J. WIDACKI (2011),

[...] od chwili ratyfikacji traktatu obywatel litewski Kovalskis – jeśli chce – może nazywać się „Kovalski”, tyle tylko, że będzie się pisał przez „v”, a nie przez „w”, bo tej litery nie ma w litewskim alfabecie. I na odwrót, Litwin, obywatel polski, dotąd nazywający się Makowski, może – zgodnie z brzmieniem swego języka ojczystego – nazywać się „Makauskas”.

Już w 1999 roku Sąd Konstytucyjny Litwy orzekł, że imiona i nazwiska powinny być zapisywane w dokumentach zgodnie z zasadami języka państwowego. W 2009 roku Sąd Konstytucyjny ponownie zażądał stanowisko w tej sprawie, tym razem orzekając, że zapis nazwiska nielitewskiego w formie litewskiej jest jedyną oficjalną formą potwierdzającą tożsamość obywatela państwa litewskiego (WOŁŁEJKO 2011b). Warto wspomnieć, że w polsko-litewskim *Traktacie o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy* z 1994 roku znalazł się zapis mówiący, że „szczegółowe regulacje dotyczące pisowni imion i nazwisk zostaną określone w odrębnej umowie”, która nie została zawarta do chwili obecnej²⁹.

Kwestią nadal nieuregulowaną pozostaje również możliwość używania języka polskiego jako języka pomocniczego w urzędach i instytucjach państwowych w regionach, gdzie mniejszość polska zwarcie je zamieszkuje. Strona litewska powołując się na przepisy ustawy o języku państwowym z 1995 roku orzekła, że językiem państwowym jest język litewski, w związku z czym nazwy ulic i miejscowości muszą być zapisywane po litewsku, a używanie języka mniejszości w urzędach jest sprzeczne z litewskim prawem (WOŁŁEJKO 2011b).

W sprawie pisowni nazwisk, liderzy polskich organizacji na Litwie są wyraźnie podzieleni. Politycy polscy na Litwie uważają, że możliwość pisowni nazwisk w języku ojczystym powinna być podstawowym prawem każdego przedstawiciela mniejszości. Brak zgody na zapis nazwisk w języku polskim określają mianem dyskryminacji Polaków na Litwie. Z kolei liderzy pozostałych organizacji polskich zauważali, że ci Polacy, którzy chcieli aby ich nazwiska były zapisywane w języku polskim, wystąpili o wydanie Karty Polaka, która im to umożliwiała. Dodatkowo wielu liderów podkreślało, że nawet jeśli wprowadzono by możliwość zapisywania imion i nazwisk w dokumentach zgodnie z pisownią

²⁹ Dz.U. 1995.15.71, *Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy*.

języka polskiego, niewiele osób by z niej skorzystało, gdyż ich wymiana wiąże się z dodatkowymi kosztami, na które w dobie kryzysu nie każdy może sobie pozwolić³⁰.

Łotwa

Powstające w latach 80. XX wieku ruchy odrodzenia narodowego w państwach bałtyckich dążyły przede wszystkim do przywrócenia roli językom państwowym. W latach powojennych języki narodów dominujących utraciły swoje znaczenie i ustąpiły miejsca w życiu publicznym językowi rosyjskiemu. Tak stało się również na Łotwie, dlatego już 4 maja 1989 roku uchwalono ustawę o językach Łotewskiej SRR, do której następnie wprowadzono poprawki w 1992 roku. Choć ustawa zachowywała status języka rosyjskiego jako oficjalnego w wielu dziedzinach, ustanawiała język łotewski językiem państwowym oraz przewidywała trzyletni program restauracji tegoż języka w życiu publicznym. Powołano również Centrum Języka Państwowego, które miało za zadanie m.in. ochronę języka i ujednolicenie jego zasad, koordynację nauczania Łotyszy i nie-Łotyszy języka łotewskiego (SOZAŃSKI 1998).

W pierwszych latach po uzyskaniu niepodległości przez Łotwę niezbędne okazało się wytyczenie kierunku przeobrażeń społecznych mających ogromne znaczenie dla dalszego rozwoju państwa oraz jego integracji w Europie. Jak podkreśla J. WIĘCŁAWSKI (2003), największym wyzwaniem byli mieszkający na Łotwie Rosjanie, natomiast Polacy oraz inne mniejszości nie stanowiły większego problemu ze względu na swą małą liczebność, a zwłaszcza przychylność wobec państwowości łotewskiej.

Do aktów regulujących sytuację mniejszości polskiej po roku 1990 na Łotwie zaliczyć można:

1) postanowienia Konstytucji Republiki Łotewskiej z 12 lutego 1922 roku;

2) przepisy traktatów zawartych między Polską i Łotwą, w tym m.in. *Deklaracja o polsko-łotewskiej przyjaźni i współpracy z 13 czerwca 1991 roku; Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Łotewską o przyjaźni i współpracy z dnia 1 lipca 1992 roku; Umowa między Rządem RP a Rządem RŁ o współpracy kulturalnej, naukowej i oświatowej z 1 lipca 1992 roku; Porozumienie o współpracy w dziedzinie oświaty i szkolnictwa wyższego między Ministerstwem Edukacji Narodowej RP a Ministerstwem Oświaty i Nauki Republiki Łotwy z 20 czerwca 1996 roku; Protokół uzgodnień między Rządem Rzeczypospolitej*

³⁰ Na podstawie wywiadów z liderami polskich organizacji działającymi na Litwie.

Polskiej a Rządem Republiki Łotewskiej o tymczasowym uregulowaniu zagadnienia wzajemnego uznawania równoważności dokumentów ukończenia szkół średnich, zawodowych oraz szkół wyższych, a także dokumentów o nadawaniu stopni i tytułów naukowych z 1 lipca 1992 roku; Protokół z posiedzenia Komisji Polsko-Łotewskiej ds. Programów Nauczania w Szkołach Łotewskich z Polskim Językiem Nauczania w Warszawie w dniach 26–28 lutego 2002 roku;

3) przepisy prawodawstwa łotewskiego, w tym m.in. ustawa o statusie państwowym Republiki Łotewskiej z 21 sierpnia 1991 roku, ustawa o obywatelstwie z 22 lipca 1994 roku, ustawa o wolnym rozwoju w Łotwie mniejszości narodowych i etnicznych oraz ich prawie do autonomii kulturalnej z 19 marca 1991 roku, ustawa o języku państwowym z 9 grudnia 1999 roku, ustawa o oświacie z 29 października 1998 roku, ustawa o organizacjach religijnych z 7 września 1995 roku, deklaracja o przystąpieniu Republiki Łotewskiej do międzynarodowych aktów prawnych dotyczących praw człowieka z 4 maja 1990 roku i inne (SKŁADOWSKI 2009).

Obecnie obowiązująca Konstytucja Republiki Łotewskiej jest przywróconym aktem przedwojennym z 1922 roku i nie zawiera przepisów bezpośrednio mówiących o mniejszościach narodowych. Jedynym zapisem odnoszącym się do przedstawicieli mniejszości jest art. 91, który dotyczy równouprawnienia oraz podkreśla, że „prawa człowieka realizowane są bez jakiejkolwiek dyskryminacji” (RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003; SKŁADOWSKI 2009).

Kolejnym krokiem w regulacji formalnoprawnego statusu mniejszości na Łotwie była ustawa z 19 marca 1991 roku o wolnym rozwoju na Łotwie mniejszości narodowych i etnicznych oraz ich prawie do autonomii kulturalnej. Ustawa zapewnia przede wszystkim równouprawnienie wszystkim mieszkańcom Republiki Łotewskiej niezależnie od ich narodowości (art. 1) (ŁODZIŃSKI 1998; FRANZAK 2000; GÓRECKI 2009).

Ustawa gwarantuje przedstawicielom mniejszości narodowych i etnicznych na Łotwie prawo m.in. do:

- wyboru i deklarowania przynależności narodowej,
- powoływania organizacji, związków i stowarzyszeń,
- używania symboli narodowych i obchodzenia własnych świąt narodowych,
- utrzymywania kontaktów z rodakami w ojczyźnie,
- korzystania z państwowych środków masowego przekazu oraz tworzenia własnych,
- prowadzenia działalności gospodarczej zgodnej z łotewskim prawem (ŁODZIŃSKI 1998).

Łotewska ustawa dodatkowo zobowiązuje państwo do wspomagania finansowego działalności kulturalnej i edukacyjnej przedstawicieli mniejszości narodowych (art. 10). Warto zauważyć, że łotewska ustawa oświatowa podkreśla, że kształcenie odbywa się w języku łotewskim, zaś nauka w innym języku może odbywać się w prywatnych lub państwowych placówkach, w których realizowany jest program oświaty mniejszości narodowych. Podmiotem odpowiadającym za określenie przedmiotów wykładanych w języku państwowym jest Ministerstwo Oświaty i Nauki (FRANCZAK 2000; SKŁADOWSKI 2009). Warto wspomnieć, że łotewska ustawa nie definiuje pojęcia „mniejszość narodowa” i „mniejszość etniczna”.

W dniu 1 lipca 1992 roku w Rydze podpisano *Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Łotewską o przyjaźni i współpracy*. Jak zauważa G. JANUSZ (2011), postanowienia zawarte w traktacie odnoszą się do mniejszości polskiej na Łotwie oraz łotewskiej w Polsce, choć takowa nie występuje, a jej ochrona wynika z zastosowania zasady równości stron³¹. Umowa dwustronna w art. 15 gwarantuje Polakom zamieszkującym Łotwę prawo m.in. do nauczania języka polskiego i swobodnego posługiwania się nim, zakładania własnych instytucji i stowarzyszeń, wyznawania i praktykowania własnej religii, posiadania własnej prasy i wydawnictw. Dodatkowo w traktacie znalazł się zapis o prawie do używania imion i nazwisk zarówno w brzmieniu, jak i pisowni według zasad języka ojczystego. Ponadto członkowie mniejszości, o których mowa w traktacie, mają prawo do wyrażania, zachowania i rozwijania swojej tożsamości etnicznej bez dyskryminacji. Sprawa przynależności do mniejszości jest zaś osobistym wyborem każdego z obywateli (GÓRECKI 2009; JANUSZ 2011).

Również 1 lipca 1992 roku zawarta została *Umowa między Rządem RP a Rządem RŁ o współpracy kulturalnej, naukowej i oświatowej*, która podejmuje problematykę mniejszości narodowych. W art. 4 umowa gwarantuje mniejszości polskiej na Łotwie prawo do „podtrzymywania poczucia tożsamości narodowej poprzez upowszechnianie znajomości języka ojczystego i podnoszenie poziomu jego nauczania oraz historii i kultury narodowej na wszystkich szczeblach edukacji” (GÓRECKI 2009).

Istotne znaczenie dla sytuacji mniejszości polskiej na Łotwie ma również ustawa o obywatelstwie z 22 lipca 1994 roku, która mówi, że obywatelem Łotwy są tylko te osoby i ich potomkowie, które były posiadaczami obywatelstwa łotewskiego przed 1940 rokiem. Osoby

³¹ Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym z 6 stycznia 2005 roku za mniejszości narodowe w Polsce uznaje: Białorusinów, Czechów, Litwinów, Niemców, Ormian, Rosjan, Słowaków, Ukraińców i Żydów.

nienależące do tej grupy mogą ubiegać się o nadanie obywatelstwa łotewskiego spełniając szereg wymogów, w tym m.in. zdając egzamin państwowy z języka łotewskiego. Przepis ten najbardziej dotknął mniejszość rosyjską, której znaczna część posiada status tzw. „bezpaństwowca”. Brak łotewskiego obywatelstwa jest również problemem przedstawicieli mniejszości polskiej i według szacunków może dotyczyć nawet ok. 20 tys. osób (SKŁADOWSKI 2009; WIĘCŁAWSKI 2003). Osoby ze statusem bezpaństwowców pozbawione są m.in. czynnego i biernego prawa wyborczego, możliwości nabywania ziemi i zajmowania stanowisk w administracji państwowej (ŁODZIŃSKI 1998).

W 1998 roku na skutek licznych postulatów mniejszości narodowych doszło do nowelizacji ustawy o obywatelstwie. Najważniejsze zmiany dotyczyły ułatwień procedury naturalizacji dla osób po 65 roku życia. Dodatkowo projekt zakładał nadanie obywatelstwa łotewskiego wszystkim dzieciom niełotewskim urodzonym po 21 sierpnia 1991 roku na wniosek rodziców. Jednak silna opozycja wobec nowelizacji doprowadziła do wstrzymania jej wejścia w życie i oddanie decyzji o jej wprowadzeniu obywatelom Łotwy. 3 października 1998 roku doszło do referendum, w którym 53% głosujących opowiedziało się za wprowadzeniem ustawy (FRANCZAK 2000; WIĘCŁAWSKI 2003).

Status języka w Republice Łotewskiej reguluje ustawa o języku przyjęta 9 grudnia 1999 roku. Jak zauważa M. FRANCZAK (2000), najważniejszymi celami ustawy były zachowanie, ochrona oraz rozwój języka łotewskiego jako narzędzia integracji społeczeństwa łotewskiego. Początkowa wersja ustawy przewidywała, że wszystkie języki, poza językiem Liwów, zostaną uznane za obce (art. 5). Dodatkowo chciano wprowadzić nakaz używania języka państwowego w wystąpieniach publicznych lub ich tłumaczenie na język łotewski w sytuacjach użycia języka obcego (art. 11). Projekt przewidywał także obowiązek sporządzania oraz przyjmowania dokumentacji w języku państwowym przez instytucje prywatne, organizacje, przedsiębiorstwa, instytucje samorządowe oraz osoby pełniące funkcje publiczne (art. 8 i 10). Nazwy własne, takie jak nazwy miejscowości oraz imiona i nazwiska, miały być zapisywane zgodnie z normami języka literackiego oraz w zgodzie z łotewską tradycją językową (art. 18 i 19). Dodatkowo teksty eksponowane w miejscach publicznych miały być sporządzane w języku łotewskim (art. 21). Ustawa umożliwiła zapis imion i nazwisk w ich brzmieniu autentycznym w alfabecie łacińskim, pod warunkiem że osoby zainteresowane wyrażą taką wolę oraz dostarczą stosowne dokumenty potwierdzające pisownię (art. 19). Projekt wzbudził wiele kontrowersji w środowiskach mniejszości narodowych i wywołał falę protestów. Ostatecznie ówczesna prezydent

Łotwy ustawy nie podpisała i zaapelowała o wprowadzenie poprawek zgodnych ze standardami prawa międzynarodowego. W grudniu 1999 roku odbyło się kolejne głosowanie, a deputowani opowiedzieli się za bardziej liberalną wersją, przewidującą m.in.:

- dopuszczenie w publicznych spotkaniach służbowych użycia języka mniejszości narodowych,
- dopuszczenie na imprezach kulturalnych użycia języka niepaństwowego,
- wprowadzenia dwujęzycznych ulotek i afiszy.

Ustawa o języku weszła w życie 1 sierpnia 2000 roku (FRANCZAK 2000).

Podsumowując, warto podkreślić, że wszelkie zobowiązania przyjęte przez Litwę i Łotwę w stosunku do mniejszości polskiej (tab. 20) zawarte w umowach obustronnych oraz postanowienia aktów wewnętrznych obu krajów są jedynie pewnymi wyznacznikami ram prawnych do ich realizacji. Sprawa przestrzegania praw oraz realizacji zobowiązań uzależniona jest w dużej mierze od aktualnej polityki państwa oraz stosunków między krajem zamieszkania i pochodzenia mniejszości, w tym przypadku polsko-litewskich oraz polsko-łotewskich.

Generalizując, w obu krajach system prawny uwzględnia szereg praw mniejszości narodowych, jednakże Litwa ma problemy z realizacją niektórych zobowiązań prawnych wobec mniejszości. Z kolei oba kraje mają główny problem z umożliwieniem mniejszościom obecności w tzw. „przestrzeni publicznej” (dwujęzyczne tablice, używanie języka mniejszości w urzędach, przepisy ordynacji wyborczej, a w przypadku Litwy zapisy imion i nazwisk w dokumentach).

Dodatkowo ważną rolę odgrywają stosunki panujące między większością i mniejszością oraz nastawienie urzędników do przedstawicieli danej mniejszości. Jak podkreślają liderzy organizacji polskich działających na Litwie, stosunki z pracownikami administracji publicznej na Litwie są bardzo dobre tylko wtedy, kiedy omawiane sprawy nie dotyczą bezpośrednio Polaków. Przedstawiciele mniejszości polskiej zarzucają litewskim urzędnikom, że zgłaszane przez nich postulaty są bardzo długo i skrupulatnie rozpatrywane, a dokumentacja, którą muszą dostarczyć, o wiele bardziej rozbudowana. Liderzy polskich organizacji jako przykład podają kwestie zwrotu ziemi Polakom. Większość przypadków dotyczących Polaków jest przeciągana latami ze względu na brak dokumentów, błędy w wyliczeniach wartości ziemi itp., a sukcesem kończy się ok. 20% rozpatrywanych spraw³².

³² Na podstawie wywiadów z liderami polskich organizacji działającymi na Litwie.

Tabela 20. Realizacja praw wobec mniejszości narodowych
na Litwie i Łotwie w 2013 roku

Lp.	Rodzaj zobowiązania	Litwa	Łotwa
1	prawo do zachowania własnej tożsamości narodowej, językowej, wyznaniowej i kulturowej	+	+
2	zakaz dyskryminacji z powodu przynależności narodowej i religijnej	+	+
3	swobodne posługiwanie się językiem mniejszości narodowej w życiu prywatnym i publicznym	+/-	+/-
4	dostęp do informacji w języku mniejszości, ich rozpowszechnianie i wymiana	+	+
5	nauka języka mniejszości i pobieranie nauki w tym języku	+	+
6	zakładanie i utrzymywanie własnych instytucji, organizacji, stowarzyszeń (w tym kulturalnych, religijnych i oświatowych)	+	+
7	wyznawanie i praktykowanie swojej religii (w tym prowadzenie oświatowej działalności religijnej)	+	+
8	używanie imion i nazwisk w brzmieniu i pisowni języka mniejszości narodowej	-	+
9	uczestnictwo w życiu publicznym (na szczeblu państwowym i lokalnym)	+	+
10	dostęp do środków masowego przekazu	+	+
11	utrzymywanie kontaktów z Polakami w kraju zamieszkania i w Polsce	+	+
12	używanie dwujęzycznych tablic z nazwami miejscowości i ulic	-	-
13	dopuszczenie używania języków mniejszości narodowych w urzędach oraz w szczególności w jednostkach administracyjno-terytorialnych, w których dużą część ludności stanowi mniejszość narodowa	-	-
14	uwzględnianie historii i kultury mniejszości w nauczaniu historii i kultury w placówkach oświatowych	+/-	+
15	zwolnienie komitetów wyborczych mniejszości narodowych z wymogu przekroczenia 5% progu wyborczego	-	-

+ realizacja, +/- realizacja niepełna, – brak realizacji

Źródło: opracowanie własne.

Podobny problem nie występuje w przypadku mniejszości polskiej na Łotwie. Liderzy polskich organizacji podkreślali, że relacje z urzędnikami i ich nastawienie do mniejszości polskiej jest bardzo pozytywne. Zastrzeżenia zgłaszali natomiast w stosunku do władz polskich, które „już dawno o Polakach na Łotwie zapomniały”³³.

³³ Na podstawie wywiadów z liderami polskich organizacji działającymi na Łotwie.

5. Działalność organizacyjna Polaków na Litwie i Łotwie po 1990 roku

W okresie powojennym na Litwie i Łotwie władze radzieckie kontrolowały funkcjonowanie organizacji mniejszości narodowych. O ile na Litwie od lat 50. XX wieku istniało przyzwolenie na rozwój polskiego życia kulturalnego w opozycji do litewskiego, o tyle na Łotwie funkcjonowanie polskich organizacji było skutecznie utrudniane przez władze radzieckie. Od początku lat 80. XX wieku w krajach Europy Środkowo-Wschodniej dało się zaobserwować wzrost znaczenia narodowości i religii, zarówno wśród narodów dominujących, jak i wśród przedstawicieli mniejszości narodowych. Z kolei wprowadzenie pierestrojki i gласnostii w ZSRR przez M. Gorbaczowa pod koniec lat 80. XX wieku doprowadziło do znacznego ożywienia instytucjonalizacji życia polskiego na Litwie i Łotwie. Rok 1991 był rokiem odzyskania niepodległości przez Litwę i Łotwę, oznaczającym rozpoczęcie nowego okresu w dziejach obu krajów. W państwach tych konieczne stało się przeprowadzenie reform, które musiały objąć wszystkie dziedziny życia. Zmiany zachodzące w latach 80. XX wieku w ZSRR miały pozytywny wpływ na aspiracje i dążenia ludności polskiej na Litwie i Łotwie do tworzenia własnych struktur organizacyjnych. Zaczęto również otwarcie mówić o potrzebach społeczno-kulturowych oraz bronić swoich racji.

5.1. Organizacje społeczne

Litwa

W ostatnich latach funkcjonowania ZSRR, na skutek swoistej „odwilży”, zaczęły powstawać na Litwie kolejne organizacje mniejszości narodowych. Również Polacy rozpoczęli aktywną działalność mającą na celu tworzenie instytucji o zróżnicowanym charakterze. Różnego rodzaju koła, towarzystwa, stowarzyszenia itp. zaczęły powstawać przede wszystkim na obszarach zamieszkałych zwarcie przez ludność polską.

W dniu 5 maja 1988 roku zainicjowano funkcjonowanie Stowarzyszenia Społeczno-Kulturalnego Polaków na Litwie, które rok później, podczas zjazdu przedstawicieli środowisk polskich w Wilnie, przekształciło się w Związek Polaków na Litwie (ZPL). Wystosowano

wówczas „Odezwe do Polaków na Litwie”, w której wyraźnie podkreślono, że ojczyzną wileńskich Polaków jest Litwa, zaś Polska jest „Macierzą”. Oficjalnym hymnem ZPL ustanowiono *Rotę*, a za najważniejsze cele organizacji przyjęto: działania na rzecz oświaty i kultury, ratowanie polskich zabytków oraz wsparcie ugruntowania polskiej świadomości narodowej. Z czasem ZPL stał się najważniejszą organizacją, będącą orędownikiem sprawy polskiej na Litwie (BOBRYK 2005; MASŁOWSKI 2005; KAWĘCKI 2013).

Na początku lat 90. XX wieku ZPL zmagał się z wieloma problemami, m.in. z częstymi próbami delegalizacji. W grudniu 1991 roku litewska prokuratura zarzuciła organizacji, że jej program działalności ma charakter antykonstytucyjny, jednakże ostatecznie organizacja została zarejestrowana. Program ZPL zakładał m.in. zwalczanie prób narzucania poglądów przez Litwinów, podjęcie działań na rzecz wyrównania różnic w rozwoju gospodarczym Wileńszczyzny, wsparcie działalności kulturalno-oświatowej Polaków na Litwie. W marcu 1992 roku przyjęto oświadczenie przeciwko działaniom zmierzającym do rozwiązania organizacji pod zarzutem jej skomunizowania. Z kolei w sierpniu 1992 roku litewska Prokuratura Generalna zarzuciła działaczom ZPL tworzenie antykonstytucyjnych struktur zmierzających do podziału Litwy. Zarzuty pod adresem ZPL zaczęli też kierować sami Polacy, którzy uważali, że organizacja nie ma monopolu na reprezentowanie środowiska polskiego oraz powinna być bardziej kreatywna w swych działaniach skupiających się dotychczas głównie na konsumpcji pomocy z Polski (KAWĘCKI 2013).

W 1994 roku ZPL stanął przed problemem zmiany ordynacji wyborczej na Litwie, dopuszczającej do startu w wyborach tylko kandydatów partii politycznych. ZPL, chcąc nadal uczestniczyć w wyborach, mógł przekształcić się w partię lub doprowadzić do powołania ugrupowania politycznego. Podczas V Nadzwyczajnego Zjazdu ZPL w sierpniu 1994 roku powołano polską partię polityczną Akcję Wyborczą Polaków na Litwie (AWPL)¹ (GODEK 2005; TRUSEWICZ 2005; KAWĘCKI 2013).

Do najważniejszych celów działalności Związku Polaków na Litwie należą: zachowanie tożsamości narodowej polskiej mniejszości na Litwie, zapewnienie swobodnego rozwoju kultury oraz zagwarantowanie godziwych warunków bytowych ludności zamieszkującej Wileńszczyznę (MASŁOWSKI 2005; LEŚNIEWSKA 2009). ZPL od 1989 roku wydaje tygodnik pt. „Nasza Gazeta”, a także prowadzi swoją stronę internetową. Jak podkreślają liderzy organizacji, jej główne cele od ponad 20 lat pozostają

¹ Działalność AWPL została szerzej omówiona w rozdziale dotyczącym działalności politycznej Polaków na Litwie i Łotwie.

niezmienne ze względu na konieczność ciągłej walki o polskość w zmieniającej się sytuacji w kraju, zwłaszcza w ostatnich latach, kiedy wrogość wobec Polaków na Litwie wyraźnie się nasiliła. ZPL stara się również odpowiadać na potrzeby różnorodnych grup Polaków, gdyż różnią się one wyraźnie między sobą. Na Wileńszczyźnie, gdzie liczba Polaków jest duża, funkcjonuje polskie szkolnictwo, a władzę lokalną sprawują przedstawiciele AWPL, potrzeby te są zupełnie inne niż na terenach znacznie oddalonych od Wilna, gdzie Polaków jest niewielu. W najbliższych latach ZPL zamierza przede wszystkim wspierać rozwój ruchu młodzieżowego i sportowego. Planowana jest także rozbudowa strony internetowej organizacji oraz poszerzenie działalności związkowej telewizji.

Fot. 9. Siedziba Kowieńskiego Oddziału ZPL

Źródło: K. Leśniewska.

W 2013 roku w ramach struktur Związku Polaków na Litwie funkcjonowało 15 oddziałów oraz 256 kół, a do ZPL należało ok. 10 tys. członków. Organizacja utrzymuje się głównie dzięki dofinansowaniu ze Stowarzyszenia Wspólnota Polska oraz, w mniejszym stopniu, ze składek członkowskich, które od niedawna zostały obniżone do 5 litów, by spełniać przede wszystkim funkcję weryfikacji liczby członków.

Za największe sukcesy organizacji liderzy uznają doprowadzenie do utworzenia sieci organizacji polskich na Litwie oraz stworzenie warunków do integracji środowiska polskiego. W ostatnich latach z inicjatywy ZPL, przy współpracy ze Stowarzyszeniem Wspólnota Polska, podjęto starania o odbudowę dworu marszałka Józefa Piłsudskiego

[illegible]

Źródło: http://www.dworekmarszalka.pl/upload/Zulowkoncepcja_50x70-4c.pdf –
dostęp dn. 24.12.2013 r.

² Na podstawie wywiadów z liderami ZPL.

170

Po roku 1989 powstało również wiele organizacji zrzeszających osoby tych samych zawodów, w tym m.in.: Polskie Stowarzyszenie Medyczne na Litwie (utworzone w 1989 rok), Zrzeszenie Plastyków Polskich „Elipsa” (1993), Związek Polaków Prawników na Litwie (1996), Stowarzyszenie Techników i Inżynierów Polskich na Litwie (1996) czy Stowarzyszenie Polonistów na Litwie⁴ (2011). Wyróżniającą organizacją wspierającą Polaków na Wileńszczyźnie jest Związek Polaków Prawników na Litwie (ZPPL), którego najważniejszym celem działalności jest bezpłatna pomoc Polakom w odzyskiwaniu ziemi. Obok pomocy w kształtowaniu świadomości prawnej Polaków, organizacja dba o doskonalenie kwalifikacji zawodowych młodych prawników. W 2013 roku ZPPL zrzeszała 41 polskich prawników z Wileńszczyzny⁵.

Zmiany zachodzące na Litwie a także, w późniejszych latach, w relacjach polsko-litewskich, dały początek polskim organizacjom kombatanckim (DOBROŃSKI 2004). W 1989 roku powstała Polska Sekcja Wileńskiej Wspólnoty Więźniów Politycznych i Zesłańców, a rok później Klub Wrzesień 39. W 1995 roku utworzono Dobroczyenne Stowarzyszenie Polskich Kombatantów na Litwie, w 2001 Koło Wdów po Kombatantach, zaś w 2004 roku Klub Weteranów AK na Wileńszczyźnie. Wszystkie organizacje kombatanckie na Litwie mają swą siedzibę w Domu Kultury Polskiej w Wilnie. Jak zauważa A. DOBROŃSKI (2004), najważniejszym, a jednocześnie najtrudniejszym zadaniem poszczególnych organizacji kombatanckich jest dotarcie do wszystkich osób spełniających kryteria statutowe oraz udzielenie im odpowiedniej pomocy. Organizacje zajmują się również inwentaryzacją miejsc pochówku wojskowych i cywilnych ofiar wojny. Dużą wagę organizacje te przywiązują również do organizacji obchodów rocznic patriotycznych.

Jak podkreśla A. BOBRYK (2005), jednym z symboli odrodzenia narodowego Polaków na Litwie było rozpoczęcie tworzenia struktur Związku Harcerstwa Polskiego na Litwie (ZHPnL) w 1989 roku. Początkowo największym problemem harcerzy był brak instruktorów, przez co wiele drużyn funkcjonowało tylko formalnie. Sytuacja zmieniła się po roku 1994, kiedy rozpoczęła działalność sekcja szkoleniowa. W 2013 roku w ramach ZHPnL działało 16 drużyn harcerzy oraz 13 drużyn harcerek (w Wilnie, Szumsku, Landwarowie, Niemenczynie, Awżieniach, Miednikach oraz Mejszagole)⁶.

⁴ Organizacja zrzesza głównie Polaków, ale mogą do niej przystąpić poloniści różnych narodowości.

⁵ Na podstawie wywiadu z liderem ZPPL, *Statut Związku Prawników Polaków na Litwie* (1996).

⁶ Na podstawie wywiadów z liderami ZHP.

Fot. 10 Dom Kultury Polskiej w Wilnie

Źródło: K. Leśniewska.

Po roku 1989 powstało również wiele organizacji kulturalnych, w tym m.in. Fundacja Kultury Polskiej na Litwie im. J. Montwiłła (utworzona w 1989 roku), Centrum Kultury Polskiej na Litwie im. S. MONIUSZKI (1993), Polska Galeria Artystyczna „Znad Wili” (1995). Najważniejszą obecnie polską organizacją kulturalną działającą na Litwie jest utworzony w 2001 roku z inicjatywy ZPL oraz Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”, Dom Kultury Polskiej (DKP). Instytucja zajmuje się przede wszystkim organizacją koncertów, spektakli teatralnych, konkursów, wernisaży sztuki współczesnej, pokazów polskich filmów etc. DKP współpracuje z wieloma polskimi organizacjami, udostępniając im swoje pomieszczenia na siedziby (obecnie jest ich ponad 30). Wpływy ze sprzedaży biletów na wydarzenia kulturalne odbywające się w DKP nie pozwalają na jej utrzymanie, stąd organizacja zarabia przede wszystkim na prowadzeniu restauracji oraz hotelu „Pan Tadeusz”⁷.

Spośród instytucji kulturalnych ogromne znaczenie odgrywa również Instytut Polski, działający od 1996 roku przy Ambasadzie RP w Wilnie. Głównymi celami działalności organizacji są: popularyzacja i upowszechnianie wiedzy o polskiej kulturze, nauce i sztuce oraz wsparcie współpracy polsko-litewskiej. Inną ważną instytucją, zarówno dla Polaków mieszkających na Litwie, jak i turystów przyjeżdżają-

⁷ Na podstawie wywiadów z liderami DKP.

cych z Polski jest utworzone w 1911 roku Muzeum Adama Mickiewicza, działające obecnie jako oddział Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego. Muzeum organizuje spotkania literackie oraz wieczorki poetyckie.

Fot. 11. Tablice pamiątkowe w Domu Kultury Polskiej na Litwie

Źródło: K. Leśniewska.

Fot. 12. Spotkanie z Rimantasem Šalnym – dyrektorem Muzeum Adama Mickiewicza w Wilnie

Źródło: K. Leśniewska.

Typologia organizacji polskich działających na Litwie została dokonana przez A. BOBRYKA (2005) w pracy *Odrodzenie narodowe Polaków na Litwie w latach 1987–1997*, który zaproponował następujące typy: ZPL, oświatowe, zawodowe, twórcze/kulturalne, kombatanckie, młodzieżowe, religijne, gospodarcze, dobroczynne/samopomocowe i partie polityczne. A. Bobryk zastosował rozłączną typologię, co oznacza, że dana organizacja mogła zostać przyporządkowana tylko do jednego typu. Na podstawie analizy wywiadów z liderami organizacji polskich oraz statutów poszczególnych organizacji autorka doszła do wniosku, że bardziej odpowiednim będzie wskazanie podstawowego charakteru działalności organizacji, nieposiadającego rozłącznego charakteru, gdyż działalność wielu z nich w ciągu ostatnich lat rozwinęła się i tym samym niemożliwe stało się przypisanie ich tylko do jednej grupy.

W 2013 roku według danych posiadanych przez Ambasadę RP w Wilnie, uzupełnionych przez autorkę w trakcie badań, na Litwie funkcjonowało 48 polskich organizacji społecznych (tab. 21), a najważniejszą z nich był Związek Polaków na Litwie, posiadający 15 oddziałów.

Tabela 21. Polskie organizacje zarejestrowane na Litwie (stan na 2013 rok)*

Lp.	Nazwa organizacji	Rok powstania	Wiodący charakter działalności	Siedziba
1	2	3	4	5
1	Muzeum Adama Mickiewicza	1911	kulturalna, oświatowa	ul. Bernardinų 11, Wilno
2	Polskie Studio Teatralne	1960	kulturalna	DKP, Wilno
3	Teatr Polski w Wilnie	1965	kulturalna	DKP, Wilno
4	Fundacja Kultury Polskiej na Litwie im. J. Montwiłła	1989	kulturalna	ul. Goštauto 1/5, Wilno
5	Fundacja Samostanowienie	1989	oświatowa	DKP, Wilno
6	Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy	1989	oświatowa, naukowa	DKP, Wilno
7	Polskie Stowarzyszenie Medyczne na Litwie	1989	branżowa	DKP, Wilno
8	Związek Harcerstwa Polskiego na Litwie	1989	młodzieżowa	DKP, Wilno
9	Katolickie Stowarzyszenie Polaków na Litwie	1989	religijna, oświatowa, dobroczynna	ul. Sėlių 17, Wilno
10	Polska Sekcja Wileńskiej Wspólnoty Więźniów Politycznych i Zesłańców	1989	kombatancka	DKP, Wilno

1	2	3	4	5
11	Republikańskie Stowarzyszenie Literatów Polskich na Litwie	1989	branżowa, kulturalna	DKP, Wilno
12	Klub Wrzesień 39	1990	kombatancka	DKP, Wilno
13	Związek Polaków na Litwie	1990	kulturalna, oświatowa, młodzieżowa	DKP, Wilno (16 oddziałów)
14	Stowarzyszenie Nauczycieli Szkół Polskich na Litwie „Macierz Szkolna”	1990	oświatowa, branżowa	DKP, Wilno
15	Spółeczny Komitet Opieki nad Starą Rossą	1990	dobroczynna	ul. Zygio 5–90, Wilno
16	Klub Włóczęgów Wileńskich	1990	młodzieżowa	ul. Pylimo 45/2, Wilno
17	Klub Sportowy Polonia Wilno	1990	sportowa	DKP, Wilno
18	Centrum Kultury Polskiej na Litwie im. St. Moniuszki	1993	kulturalna	DKP, Wilno
19	Zrzeszenie Plastyków Polskich Elipsa	1993	kulturalna, branżowa	DKP, Wilno
20	Wileńskie Towarzystwo Dobroczynności	1993	dobroczynna	ul. Linkmenu 8, Wilno
21	Akcja Wyborcza Polaków na Litwie	1994	polityczna	DKP, Wilno (6 oddziałów)
22	Klub Przewodników Wileńskich	1994	branżowa	DKP, Wilno
23	Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Solecznikach	1994	sportowa	ul. Vilniaus 84, Ejszyszki
24	Polska Galeria Artystyczna „Znad Wilii”	1995	kulturalna	ul. Išganytojo 2/4, Wilno
25	Dobroczynne Stowarzyszenie Polskich Kombatantów na Litwie	1995	kombatancka, dobroczynna	DKP, Wilno
26	Związek Polaków Prawników na Litwie	1996	branżowa, samopomocowa, dobroczynna	DKP, Wilno
27	Stowarzyszenie Techników i Inżynierów Polskich na Litwie	1996	branżowa	DKP, Wilno
28	Instytut Polski	1996	kulturalna, oświatowa	ul. Didžioji 23, Wilno
29	Parafialny Klub Sportowo-Rekreacyjny PAX	1998	religijna, sportowa	ul. Lentvaris, Pietų 28, Troki
30	Koło Wdów po Kombatantach	2001	kombatancka, dobroczynna	DKP, Wilno
31	Dom Kultury Polskiej w Wilnie	2001	kulturalna	ul. Naugarduko 76, Wilno

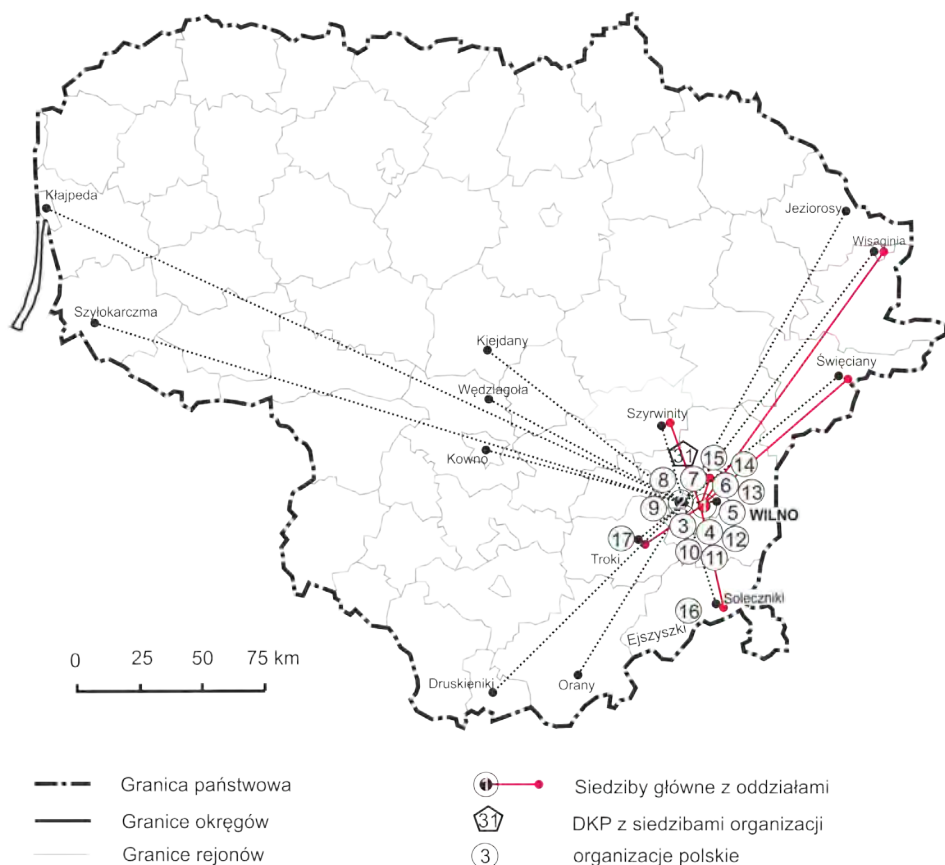
Tab. 21 cd.

1	2	3	4	5
32	Stowarzyszenie Inicjatyw Społecznych	2001	kulturalna, oświatowa	DKP, Wilno
33	Klub Absolwentów Uczelni Wyższych	2002	branżowa	DKP, Wilno
34	Studio Rysunku R. Bluja	2003	kulturalna	DKP, Wilno
35	Klub Weteranów AK na Wileńszczyźnie	2004	kombatancka	DKP, Wilno
36	Klub Studentów Polskich	2005	młodzieżowa	DKP, Wilno
37	Szkolny Punkt Przedmiotów Ojczystych Fundacja Małego Księcia	2007	oświatowa	ul. Pylimo 50, Wilno
38	Filantropia Plus	2008	dobroczynna	ul. Tuskulenu 28-25, Wilno
39	Klub Seniorów Nauczycieli	2009	branżowa, kulturalna	DKP, Wilno
40	Hospicjum bł. ks. M. Sopoćki	2009	religijna, dobroczynna	ul. Rasų 8, Wilno
41	Polskie Stowarzyszenie Niepełnosprawnych Litpolinva	2010	dobroczynna	DKP, Wilno
42	Europejska Fundacja Praw Człowieka	2010	samopomocowa	ul. Liepkalnio 103, Wilno
43	Forum Rodziców Szkół Polskich na Litwie	2010	oświatowa	DKP, Wilno
44	Nowa Awangarda Wileńska	2011	kulturalna	DKP, Wilno
45	Stowarzyszenie Polonistów na Litwie	2011	branżowa, oświatowa	ul. Visorių 36F, Wilno
46	Forum Przedsiębiorczości Polskiej „Korona”	2011	branżowa	DKP, Wilno
47	Centrum Sportowe ZPL	2011	sportowa	DKP, Wilno
48	Zrzeszenia „Media Polskie na Litwie”	2013	branżowa	DKP, Wilno

* Ze względu na nieformalny charakter działalności, w zestawieniu nie uwzględniono zespołów artystycznych, ujęto natomiast funkcjonujące w ramach Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego Muzeum Adama Mickiewicza oraz Instytut Polski działający przy Ambasadzie RP w Wilnie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań terenowych oraz danych Ambasady RP w Wilnie.

Struktura przestrzenna organizacji polskich (ryc. 37) związana jest ściśle ze współczesnym rozmieszczeniem Polaków na Litwie. Największa koncentracja siedzib organizacji lub ich oddziałów występuje w Wilnie – największym skupisku Polaków na Litwie.

Legenda: 1. AWPL, 2. ZPL, 3. Muzeum Adama Mickiewicza, 4. Fundacja Kultury Polskiej na Litwie im. J. Montwiłła, 5. Katolickie Stowarzyszenie Polaków na Litwie, 6. Społeczny Komitet Opieki nad Starą Rosą, 7. Klub Włóczęgów Wileńskich, 8. Wileńskie Towarzystwo Dobroczynności, 9. Polska Galeria Artystyczna „Znad Wilii”, 10. Instytut Polski, 11. Szkolny Punkt Przedmiotów Ojczyźnych Fundacja Małego Księcia, 12. Filantropia Plus, 13. Hospicjum bł. ks. M. Sopočki, 14. Europejska Fundacja Praw Człowieka, 15. Stowarzyszenie Polonistów na Litwie, 16. Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Solecznikach, 17. Parafialny Klub Sportowo-Rekreacyjny PAX; DKP (z siedzibami organizacji: Polskie Studio Teatralne, Teatr Polski w Wilnie, Fundacja Samostanowienie, Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy, Polskie Stowarzyszenie Medyczne na Litwie, Związek Harcerstwa Polskiego na Litwie, Polska Sekcja Wileńskiej Wspólnoty Więźniów Politycznych i Zesłańców, Republikańskie Stowarzyszenie Literatów Polskich na Litwie, Klub Wrzesień 39, Stowarzyszenie Nauczycieli Szkół Polskich na Litwie „Macierz Szkolna”, Klub Sportowy Polonia Wilno, Centrum Kultury Polskiej na Litwie im. St. Moniuszki, Zrzeszenie Plastyków Polskich Elipsa, Klub Przewodników Wileńskich, Dobroczynne Stowarzyszenie Polskich Kombatantów na Litwie, Związek Polaków Prawników na Litwie, Stowarzyszenie Techników i Inżynierów Polskich na Litwie, Stowarzyszenie Inicjatyw Społecznych, Klub Absolwentów Uczelni Wyższych, Studio Rysunku R. Bluja, Klub Weteranów AK na Wileńszczyźnie, Klub Studentów Polskich, Klub Seniorów Nauczycieli, Polskie Stowarzyszenie Niepełnosprawnych Litpolinva, Forum Rodziców Szkół Polskich na Litwie, Nowa Awangarda Wileńska, Forum Przedsiębiorczości Polskiej „Korona”, Centrum Sportowe ZPL, Zrzeszenia „Media Polskie na Litwie”).

Ryc. 37. Struktura przestrzenna organizacji polskich na Litwie w 2013 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań terenowych oraz danych Ambasady RP w Wilnie.

Na Litwie od wielu lat funkcjonują również polskie media, które wraz z nastaniem pierestrojki uzyskiwały coraz większą swobodę działania. Był to również impuls do powstawania nowych środków masowego przekazu (tab. 22).

Już w 1953 roku na Litwie ukazał się pierwszy numer dziennika „Czerwony Sztandar” wydawanego w całości w języku polskim. Gazeta, będąca organem Komitetu Centralnego KPL, miała za zadanie tzw. „obróbkę ideologiczną Polaków na Wileńszczyźnie”. Władze radzieckie zakładały, że Polacy staną się bardziej podatni na komunistyczną propagandę, jeśli będzie ona przekazywana im w języku ojczystym. Dodatkowo gazeta w języku polskim miała być swoistą przeciwwagą wobec nacjonalizmu litewskiego. Z czasem dziennikarze piszący dla „Czerwonego Sztandaru” zaczęli przemycać teksty podtrzymujące polską tożsamość narodową. Pod koniec lat 80. XX wieku gazeta zaangażowała się we wsparcie odrodzenia narodowego Polaków na Litwie. Warto wspomnieć, że dziennik, będący wówczas jedyną gazetą wydawaną w języku polskim na wschód od Bugu, stał się źródłem informacji również dla Polaków z innych republik radzieckich, w tym przede wszystkim z Ukrainy, Białorusi oraz Łotwy. W związku ze zmianami zachodzącymi na Litwie od końca lat 80. XX wieku, pojawiły się propozycje zmiany nazwy gazety na „Kurier Wileński”. Początkowo Komitet Centralny KPL nie wyraził zgody na nowy tytuł, jednakże na skutek intensywnych starań redakcji dziennik ukazał się pod nowym tytułem 9 lutego 1990 roku, tj. jeszcze przed ogłoszeniem aktu niepodległościowego Litwy (BOBRYK 2005).

W latach 90. XX wieku w „Kurierze” zaszły duże zmiany, w tym gazeta zmniejszyła ilość artykułów pisanych na zamówienie na rzecz przedruków z polskiej prasy. Zabiegi te doprowadziły do znacznego zmniejszenia jej atrakcyjności, gdyż wiele przedruków docierała na Litwę z opóźnieniem. W kolejnych latach gazeta zmieniła charakter na społeczno-polityczny, zaś częstotliwość ukazywania oraz zasięg spowodowały, że „Kurier Wileński” stał się jednym z najważniejszych polskojęzycznych środków masowego przekazu na Litwie (ZOŁĘDOWSKI 2003; BOBRYK 2005). Obecnie dziennik publikuje artykuły o bardzo zróżnicowanej tematyce, wiele uwagi poświęcając sytuacji Polaków na Wileńszczyźnie.

Pierwszą prywatną gazetą polską wydawaną na Litwie był, najpierw dwutygodnik, a obecnie kwartalnik, „Znad Wili” ukazujący się od grudnia 1989 roku. Pismo początkowo postawiło sobie głównie cele polityczne i miało być głosem Polaków popierających dążenia niepodległościowe Litwy. Po ogłoszeniu niepodległości kraju gazeta zmieniła profil przekształcając się w pismo kulturalno-historyczne (GRONIEWSKI 2002; BOBRYK 2005).

Tabela 22. Polskojęzyczne środki masowego przekazu na Litwie w 2013 roku

Nazwa	Rok powstania	Częstotliwość ukazowania	Charakter treści
„Nasza Gazeta” (Tygodnik ZPL)	1989	tygodnik	historyczne, kulturalne, społeczne, katolickie, gospodarcze
„Znad Wilii”	1989	kwartalnik	kulturalne, historyczne
„Kurier Wileński”	1990	gazeta codzienna	polityczne, gospodarcze, społeczne, kulturalne, historyczne sportowe, informacje z kraju i ze świata, sytuacja Polaków na Wschodzie
„Magazyn Wileński”	1990	miesięcznik	kulturalne, społeczne
Radio Znad Wilii (z portalem zw.lt)	1992	codziennie	polityczne, gospodarcze, społeczne, kulturalne, historyczne, sportowe, muzyczne, informacje z kraju i ze świata, sytuacja Polaków na Wschodzie
„Spotkania”	1992	dwutygodnik	katolickie, kulturalne, społeczne
„Tygodnik Wileńszczyzny”	2002	tygodnik	kulturalne, historyczne, sytuacja Polaków na Litwie
„Soleczniki”	2009	miesięcznik	społeczne, kulturalne, historyczne, muzyczne, sportowe, gospodarcze
Portal internetowy wilnoteka.pl	2010	codziennie	polityczne, gospodarcze, społeczne, kulturalne, historyczne, sportowe, artystyczne, sytuacja Polaków na Wileńszczyźnie
Portal internetowy Wilnopedia – <i>Encyklopedia Wilna i Wileńszczyzny</i>	2012	codziennie	kulturalne, społeczne, historyczne
Portal internetowy pl.delfi.lt	2012	codziennie	polityczne, gospodarcze, społeczne, kulturalne, historyczne
Portal internetowy L24	2013	codziennie	polityczne, gospodarcze, społeczne, kulturalne, historyczne, religijne, sportowe, muzyczne, informacje z kraju i ze świata, sytuacja Polaków na Wschodzie

Źródło: opracowanie własne na podstawie SZOSTAKOWSKI 2001; BOBRYK 2005; KURCZ 2005; KRAJEWSKI 2012; KAWĘCKI 2013, <http://l24.lt/>, <http://wilno.msz.gov.pl/>, <http://wspolnota-polska.org.pl/>, <http://www.tygodnik.lt/>, <http://znadwiliwilno.lt/>, <http://zw.lt/>

Fot. 13. Polskojęzyczna prasa ukazująca się na Litwie

Źródło: K. Leśniewska.

Od stycznia 1990 roku na Litwie ukazuje się „Magazyn Wileński”, wychodzący początkowo jako dwutygodnik, zaś od 1996 roku miesięcznik. Obecnie jest to bogato ilustrowane pismo z artykułami o charakterze historycznym, kulturalnym, edukacyjnym, a także politycznym.

W dniu 1 lipca 1992 roku założono Radio Znad Wilii – pierwszą rozgłośnię na Litwie nadającą przez 24 godziny audycje w języku polskim. Początkowo rozgłośnia posiadała profil typowo muzyczno-informacyjny nastawiony przede wszystkim na młodych słuchaczy (LEŚNIEWSKA 2013). Dzięki pomocy m.in. Fundacji Pomocy Polakom na Wschodzie, Stowarzyszenia Wspólnota Polska, Fundacji im. Stefana Batorego oraz rozgłośni polskich, redakcja radia została wyposażona w sprzęt techniczny, a jej pracownicy przeszli liczne szkolenia i staże. Z czasem w ofercie radia znalazły się audycje kulturalne, oświatowe, rozrywkowe i polityczne. Rozgłośnia włączyła się również w organizację licznych imprez o charakterze kulturalnym. Od lutego 1996 roku radio rozpoczęło współpracę z Polskim Radiem, dzięki czemu słuchacze otrzymywali na bieżąco informacje o Polsce. Na antenie radia pojawiały się również audycje w języku litewskim i rosyjskim (BOBRYK 2005).

W ostatnich latach Radio Znad Wilii zaczęło prowadzić również portal internetowy zw.lt, który skierowany jest zarówno do Polaków na Litwie, jak i osób zainteresowanych sytuacją mniejszości polskiej w RL. Treści na portalu dotyczą głównie bieżących wydarzeń na Litwie i świecie oraz poświęcone są polityce, kulturze, działalności polskich organizacji czy wydarzeniom sportowym. Dzięki portalowi możliwy stał się także odbiór Radia Znad Wilii poprzez Internet.

Fot. 14. Siedziba rozgłośni radiowej „Znad Wilii” w Wilnie

Źródło: K. Leśniewska.

W 1994 roku z inicjatywy Wileńskiego Rejonowego Oddziału Związku Polaków na Litwie zaczęła się ukazywać trójjęzyczna gazeta rejonowa „Przyjaźń”. Dzięki współpracy z „Naszym Dziennikiem” gazeta znacznie rozrosła się, a od 1998 roku do pisma dołączono patriotyczno-historyczny dodatek „Rota”. Od września 2002 roku gazeta została przekształcona w „Tygodnik Wileńszczyzny”. Z kolei Solecznicki Oddział Rejonowy Związku Polaków na Litwie od 2009 roku wydaje bezpłatny miesięcznik „Soleczniki”. Treści gazety skupiają się głównie na komentarzach bieżących wydarzeń z udziałem społeczności polskiej na Wileńszczyźnie⁸.

W ostatnich latach coraz większą popularnością, cieszą się na Litwie portale internetowe w języku polskim. Od 2010 roku działa serwis Wilnoteka, który dzięki współpracy z telewizją polską i litewską,

⁸ Na podstawie wywiadów z liderami ZPL; <http://soleczniki.pl/soleczniki-miesiacznik-zpl> – dostęp dn. 6.01.2014 r.

publikuje treści dotyczące życia kulturalnego, gospodarczego, politycznego i społecznego Polaków na Litwie. Od 2012 roku działają Wilnope-dia – społeczna encyklopedia Wilna i Wileńszczyzny oraz polska wersja serwisu informacyjnego DELFI. W kwietniu 2013 roku został utworzony społeczno-informacyjny portal L24. Mówiąc o polskich mediach na Litwie należy również wspomnieć o cotygodniowej półgodzinnej polskojęzycznej audycji nadawanej w publicznym litewskim Radiu Klasika. W litewskiej publicznej telewizji LRT ukazuje się również 15-minutowy polskojęzyczny program „Album Wileńskie”⁹.

Jak podkreślają liderzy polskich organizacji, polskojęzyczne środki masowego przekazu dostępne na Litwie nie należą do najpopularniejszych wśród Polaków na Wileńszczyźnie. Powodem takiego stanu rzeczy jest przede wszystkim ich mała atrakcyjność. Wiele informacji ukazujących się w polskich gazetach jest przedawniona. Dodatkowo, liczne artykuły skupiają się na wydarzeniach kulturalnych – nie zawsze znaczących. Również zła jakość druku skłania Polaków do coraz częstszego sięgania po gazety litewskie oraz rosyjskie. Dostęp do polskojęzycznej prasy na Litwie jest znacznie utrudniony, gdyż nie wszystkie punkty dystrybucji oferują sprzedaż polskich gazet. Słuchalność Radia Znad Wilii w Wilnie w 2013 roku wyniosła ok. 1,7% udziału w ogólnym czasie słuchania rozgłośni radiowych, co daje 14 miejsce w mieście i stoi w dysproporcji do udziału ludności polskojęzycznej w populacji miasta¹⁰. Pomimo swoich wad, polskojęzyczne środki masowego przekazu mają duży wpływ na kształtowanie świadomości Polaków, którzy z nich korzystają, bowiem zmuszają ich do myślenia w języku ojczystym¹¹.

W okresie przynależności Litwy do ZSRR prowadzona była przez władze radzieckie polityka ateizacji, której konsekwencją był spadek liczby katolików (KRAJEWSKI 2012). Mimo to w kraju funkcjonowała rozbudowana sieć parafii katolickich z administracją kościelną, zaś w Kownie działało Seminarium Duchowne¹². Kościół był wówczas jedną z niewielu sfer życia, dzięki której Polacy mogli podtrzymywać swą świadomość narodową. Pod koniec lat 80. XX wieku, wraz z nadejściem pierestrojki, Polacy coraz częściej zaczęli wysuwać różnego rodzaju postulaty religijne, w tym m.in. na łamach „Czerwonego Sztandaru”. W 1987 roku w Wilnie w dziewięciu kościołach, na 11 czynnych, msze odbywały się w języku polskim (BOBRYK 2005). W 1989 roku utworzono

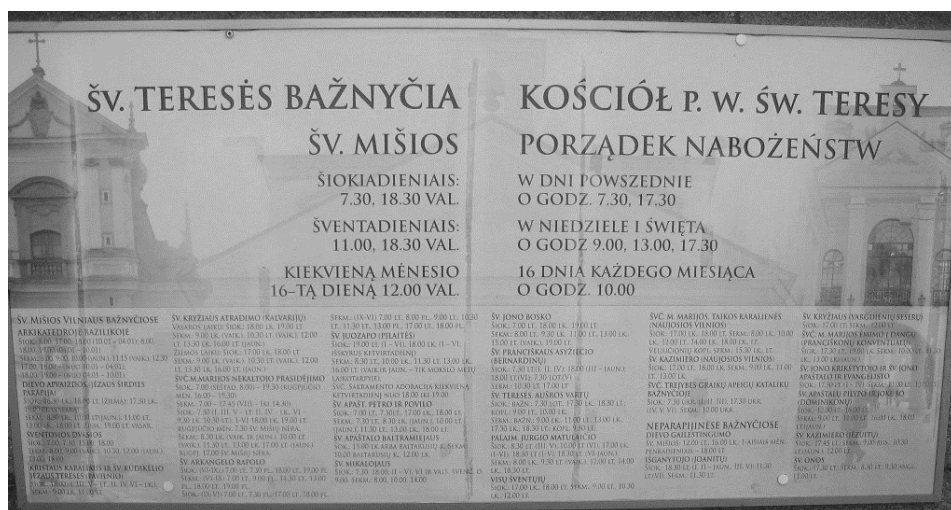
⁹ Nazwa została zaczerpnięta z dzieła J. K. Wilczyńskiego z 1850 roku.

¹⁰ <http://www.tns.lt/lt/news/radijo-auditorijos-tyrimas-2013-m-pavasaris/> – dostęp dn.24.12.2013r.

¹¹ Na podstawie wywiadów z liderami: ZPL, DKP, SNPL.

¹² Seminarium Duchowne w Kownie oraz w Rydze były jedynymi działającymi na terytorium ZSRR.

Katolickie Stowarzyszenie Polaków na Litwie, którego głównymi celami stały się: nauczanie religii w języku polskim w szkołach, tworzenie kół różańcowych, dostawa oraz rozpowszechnianie polskojęzycznej prasy i książek o tematyce religijnej, a także działalność charytatywna¹³. Wraz ze zwrotem obiektów sakralnych, ludność polska liczyła na wzrost liczby kościołów, w których mszę odprawiane są w jęz. polskim, zaś najbardziej zależało Polakom na mszy w języku polskim w katedrze św. Stanisława i św. Władysława – najważniejszym kościele w Wilnie (BOBRYK 2005). Jednakże mimo upływu lat, postulat ten pozostaje wciąż niezrealizowany. Ponadto z wnętrza świątyni usunięto inskrypcje w języku polskim – tłumacząc to faktem, iż katedra uważana jest za narodową świątynię Litwinów (KABZIŃSKA 2009; KAWĘCKI 2013).

Fot. 15. Tablica informacyjna w języku polskim i litewskim w kościele św. Teresy

Źródło: K. Leśniewska.

Od czasów radzieckich, w Wilnie świątynią jednoznacznie kojarzącą się z polskością jest kościół św. Ducha, który na mocy decyzji władz radzieckich został przeznaczony dla Polaków. Ówczesny proboszcz kościoła bezskutecznie podejmował starania o ustanowienie również mszy w języku litewskim, jednakże władze sprzeciwiały się temu, by utrzymywać podziały narodowościowe, również wewnątrz Kościoła katolickiego na Litwie (KABZIŃSKA 2009).

¹³ Na podstawie wywiadów z liderami organizacji polskich na Litwie.

Fot. 16. Kościół św. Ducha w Wilnie

Źródło: K. Leśniewska.

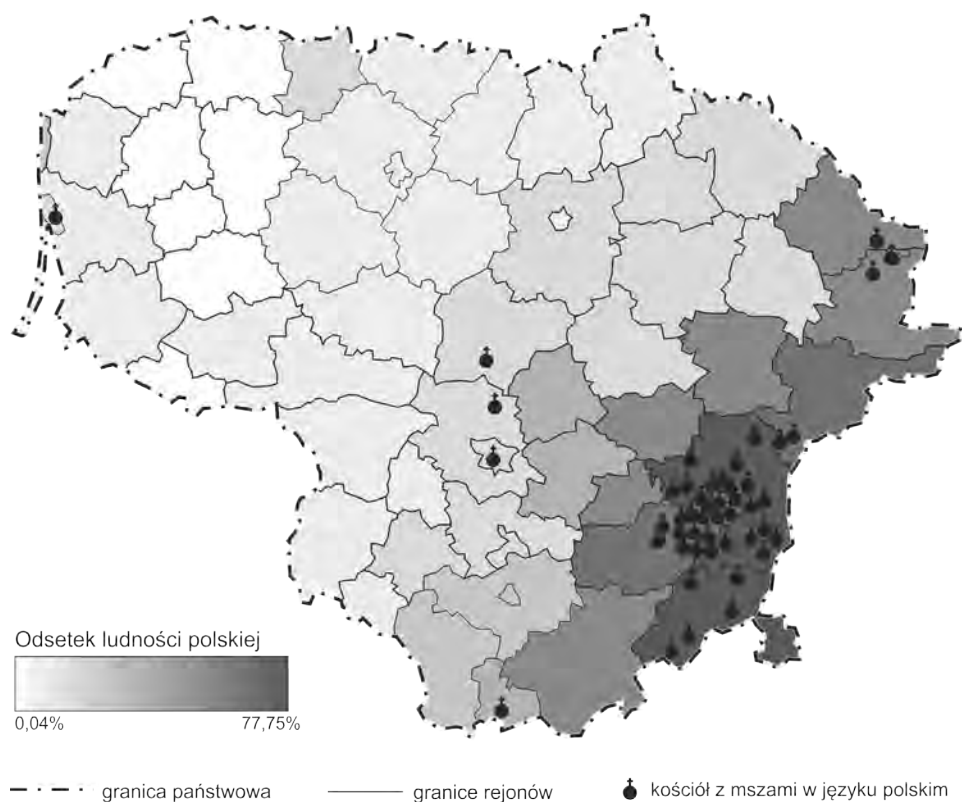
Na początku lat 90. ubiegłego wieku na Litwie brakowało księży posługujących się językiem polskim. Sytuacja nieco poprawiła się w 1991 roku, kiedy w Seminarium Duchownym w Kownie wprowadzono obowiązkowy lektorat z języka polskiego dla kleryków kierowanych do parafii na Wileńszczyźnie. Od 1990 roku Polacy kształcili się również w Seminarium w Grodnie na Białorusi (BOBRYK 2005). Obok braku mszy w języku polskim, ogromnym problemem dla Polaków na Litwie był brak dostępu do sakramentu spowiedzi w języku polskim (KAWĘCKI 2013). Z powodu deficytu księży władających językiem polskim, wierni zaczęli zwracać się do Macierzy o skierowanie na Litwę duchownych z Polski. Przyjazdy polskich księży spotkały się z wieloma negatywnymi reakcjami Litwinów, którzy zaczęli oskarżać ich o wspieranie procesów polonizacyjnych wśród ludności litewskojęzycznej (BOBRYK 2005).

Od początku lat 90. XX wieku parafie na Litwie charakteryzujące się dominacją polskich wiernych zaczęły wprowadzać różnorodne formy aktywności duszpasterskiej. Tworzono przykościelne chóry i teatry, przeprowadzano akcje wspólnego kołędowania, zbierano datki na cele charytatywne. Do corocznego kalendarza weszły m.in. Festiwal Pieśni i Poezji Religijnej oraz Olimpiada Wiedzy Religijnej. Z czasem rozpoczęto organizację pielgrzymek, zarówno krajowych, jak i zagranicznych. Największym wydarzeniem dla polskiego kościoła na Litwie była pielgrzymka Jana Pawła II we wrześniu 1993 roku, podczas której w kościele św. Ducha odbyło się osobne spotkanie tylko z polskimi wiernymi (LEŚNIEWSKA 2009). Po odzyskaniu niepodległości przez Litwę, w zupełnie nowych warunkach rozpoczęto wydawanie prasy katolickiej. Od grudnia 1992 roku ukazuje się, obecnie dwutygodnik, „Spotkania”. Gazeta początkowo była miesięcznikiem parafii św. Ducha w Wilnie, lecz za zgodą arcybiskupa rozszerzono jej zasięg na całą diecezję (BOBRYK 2005).

W ciągu ostatnich 20 lat głównym powodem konfliktów polsko-litewskich w Kościele rzymskokatolickim na Litwie jest przede wszystkim zacieranie polskości w świątyniach. Litwini systematycznie usuwają polskie napisy, brak jest również informacji w języku polskim na wielu kościołach. Jednakże pomimo konfliktów w większości skupisk Polaków msze odbywają się również w języku polskim (ryc. 38).

Podsumowując, działalność organizacyjna Polaków na Litwie ma bardzo długie i bogate tradycje. Wysoka liczba organizacji o dużym zasięgu przestrzennym świadczy o dużej aktywności środowiska polskiego na Litwie. Warto jednak wspomnieć, że część organizacji niemal nie wykazuje aktywności, pozostając jedynie na etapie wpisu do rejestru. Zdaniem liderów organizacji polskich działających na Litwie, ich liczba jest zdecydowanie zbyt wysoka, przez co profil działalności wielu z nich często się pokrywa, powodując konflikt interesów.

Wśród organizacji polskich brakuje również instytucji pełniącej funkcję koordynatora działań. Wydaje się, że taką rolę mógłby odgrywać ZPL lub ewentualnie AWPL – organizacje najbardziej aktywne, o rozbudowanych strukturach i wysokich budżetach. Tymczasem Związek Polaków na Litwie wyraźnie dominuje nad pozostałymi organizacjami, jedynie zachęcając do współpracy. Wśród polskich organizacji na Litwie widać wyraźny brak kultury instytucjonalnej. Wiele organizacji odznacza się niską mobilizacją członków, a działania opierają się jedynie na liderze oraz kilku aktywniejszych osobach.

Ryc. 38. Rozmieszczenie kościołów, w których odprawiane są msze w języku polskim, na tle udziału osób deklaruujących narodowość polską na Litwie na podstawie wyników spisu ludności z 2011 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.ausrosvartai.lt/>, <http://www.pogon.lt/>, <http://www.wilnoteka.lt/>

Innym problemem polskich organizacji działających na Litwie jest brak współpracy pomiędzy organizacjami wspierającymi kulturę. Wiele z nich podejmuje dużą liczbę inicjatyw kulturalnych i artystycznych skierowanych do tego samego odbiorcy, często w podobnym terminie. Powoduje to niepotrzebne napięcia pomiędzy liderami i członkami organizacji, a także mniejsze zainteresowanie publiczności. Sytuacja poprawiła się w momencie utworzenia Domu Kultury Polskiej w Wilnie, jednakże brak wielopoziomowej współpracy pomiędzy liderami organizacji kulturalnej wciąż rodzi niepotrzebne konflikty.

Wiele organizacji, zwłaszcza małych, ma również problemy finansowe, co wynika często z braku efektywnego starania się o środki na działalność. Większym organizacjom zdecydowanie łatwiej jest podjąć

współpracę np. z pracodawcami, pozyskując w ten sposób sponsorów. Przyczyną problemów organizacji, zwłaszcza kulturalnych, jest również niska aktywność społeczna. O ile mieszkańcy Wilna interesują się bieżącymi wydarzeniami kulturalnymi i chętnie w nich uczestniczą, o tyle mieszkańcy biednych terenów wiejskich niechętnie biorą w nich udział.

Warto podkreślić, że wiele organizacji polskich na Litwie powstało ponad 15 lat temu i przez ten czas nie dokonała się zmiana w zarządzaniu, czego konsekwencją jest potrzeba wymiany pokoleniowej. Proces odmłodzenia organizacji może doprowadzić do zwiększenia aktywności środowiska polskiego, pojawienia się wielu nowych inicjatyw, a także efektywniejszej realizacji postawionych celów.

Łotwa

W czasach radzieckich jedyną polską organizacją funkcjonującą na Łotwie od końca lat 70. XX wieku był Klub Kultury Polskiej „Polonez” przy Domu Kultury Budowniczych w Rydze. W połowie lat 80. XX wieku na skutek zmian wprowadzanych w ZSRR przez M. Gorbaczowa, zmieniła się polityka wewnętrzna państwa, a tym samym sytuacja mniejszości polskiej na Łotwie (GRĘDZIK 1999). W nowej sytuacji Polacy dobrze się odnaleźli, mocno angażując się w odbudowę tożsamości narodowej (JĘDRZEJEWSKI 1999). Pod koniec 1988 roku powołano Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne Polaków na Łotwie (SSKPŁ) – organizację o zasięgu ogólnołotewskim. Na pierwszym Zjeździe Polaków z Łotwy, który odbył się w styczniu 1990 roku, SSKPŁ został przekształcony w Związek Polaków na Łotwie (ZPŁ)¹⁴, którego pierwszym prezesem została działaczka na rzecz społeczności polskiej – Ita Kozakiewicz. Odwołując się do polskiego ruchu narodowego znalazł odzwierciedlenie w szybko powstających oddziałach ZPŁ, na początku lat 90. XX wieku. Władze Związku Polaków na Łotwie zwracały szczególną uwagę na brak elit intelektualnych w środowisku polskim, spowodowany brakiem możliwości zdobycia odpowiedniego wykształcenia. Pierwszym działaniem, którego podjął się ZPŁ było stworzenie odpowiednich warunków do kształcenia Polaków. W pierwszej kolejności postarano się o stworzenie sieci placówek oświatowych z polskim językiem nauczania, a także wysyłało młodzież na studia do Polski (JĘDRZEJEWSKI 1999).

Głównymi celami działalności ZPŁ stały się: integracja Polaków na Łotwie, odrodzenie szkolnictwa polskiego, odnowa życia religijnego

¹⁴ W latach 1922–1934 oraz 1938–1939 na Łotwie działał Związek Polaków w Łotwie, za którego „spadkobiercę” w wielu opracowaniach uznaje się Związek Polaków na Łotwie.

oraz ochrona polskiego dziedzictwa na Łotwie¹⁵. W pierwszym roku działania ZPŁ powołał osiem oddziałów, które mieściły się w Rydze, Dyneburgu, Krasławiu, Jelgawie, Windawie, Dobelach, Lipawie i Rzeżycy. W 2000 roku na Łotwie działało już 15 oddziałów ZPŁ, a nowe filie powstały w Jakubowie, Kiesiu i Ilukszcie (BIERNAT 2003). Za cele na najbliższe lata działalności organizacja przyjęła wzmocnienie autorytetu Polaków na Łotwie, wspieranie dalszego rozwoju polskiego szkolnictwa, wsparcie polskiego biznesu oraz stworzenie portalu internetowego organizacji. Liderzy organizacji deklarują również podjęcie starań, by język polski został uznany za język regionalny w Łatgalii¹⁶.

W 1988 roku w Dyneburgu powstało Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe „Promień”, którego głównym celem działalności był rozwój polskiej kultury i oświaty na Łotwie. W pierwszej kolejności rozpoczęto starania o utworzenie szkoły niedzielnej pozwalającej na nauczanie języka polskiego zarówno dzieci jak i osób starszych (JĘDRZEJEWSKI 1999). Po powstaniu ZPŁ Stowarzyszenie przekształciło się w jego oddział.

Wraz ze stopniowym odradzaniem się polskiej świadomości narodowej rozpoczęto również starania o odnowienie funkcjonowania polskiego harcerstwa na Łotwie. W 1989 roku w Rydze utworzono dwie drużyny harcerskie (męską i żeńską), które rok później złożyły oficjalne przyrzeczenie. W 1993 roku powołano drużynę żeńską w Dyneburgu oraz drużynę zuchów w Rydze. Przedstawiciele harcerstwa polskiego wielokrotnie brali udział w różnorodnych wydarzeniach w Polsce, w tym m.in. w pielgrzymkach na Jasną Górę i zlotach harcerzy (JĘDRZEJEWSKI 1999).

W 1997 roku w Dyneburgu powołano Centrum Kultury Polskiej (CKP), którego utworzenie zostało wsparte przez Urząd Miasta Dyneburga (JĘDRZEJEWSKI 1999). Powstanie CKP było swego rodzaju wyrazem otwartości władz łotewskich na dążenia mniejszości polskiej do zachowania i pielęgnowania własnej tożsamości narodowej (MAKOWSKI 2009). Personalnie organizacja jest ściśle powiązana z dyneburskim oddziałem ZPŁ. Do najważniejszych celów działalności CKP zaliczyć można popularyzację wiedzy o polskiej kulturze oraz tradycjach ludowych. Centrum organizuje liczne imprezy o charakterze artystycznym, rozwija młode talenty, a także organizuje wiele konkursów, koncertów i festiwali. Dodatkowo CKP realizuje projekty wspólnie z polskimi szkołami na Łotwie oraz oddziałami ZPŁ. Przy Centrum Kultury Polskiej działają: kółko teatralne, zespół tańca ludowego „Kukułeczka”, zespół wokalny „Barwy Daugawy”, dziecięcy klub „Szkolna Chatka”, chór „Promień”, Klub Seniorów, Klub Polskich Kobiet oraz biblioteka¹⁷.

¹⁵ Na podstawie *Statutu Związku Polaków na Łotwie* (2005).

¹⁶ Na podstawie wywiadów z liderami ZPŁ.

¹⁷ Na podstawie wywiadów z liderami CKP i ZPŁ.

Fot. 17. Obelisk upamiętniający polskich żołnierzy znajdujący się przed Centrum Kultury Polskiej w Dyneburgu

Źródło: K. Leśniewska.

W 1998 roku ze Związku Polaków na Łotwie wyodrębniła się osobna organizacja, zrzeszająca polską młodzież pod nazwą Związek Młodych Polaków na Łotwie (ZMPŁ). Głównym celem działalności jest unifikacja młodzieży polskiej i umożliwienie im porozumiewania się w języku ojczystym. ZMPŁ przygotowuje kursy oraz letnie szkoły języka polskiego, organizuje spotkania z polskimi politykami i ludźmi kultury podczas ich wizyt na Łotwie.

Od 2005 roku w Dyneburgu przy CKP działa Klub Stypendystów „Semper Polonia”. Członkowie klubu skupiają się przede wszystkim na popularyzacji kultury polskiej wśród młodzieży, aktywnie uczestniczą w licznych przedsięwzięciach organizowanych przez CKP, opiekują się również grobami polskimi. Klub skupia przede wszystkim młodych Polaków studiujących w Dyneburgu.

W 2011 roku w Dyneburgu powołano Stowarzyszenie „Odrodzenie Infant” (łot. *Infantu Renesanse*), prowadzące działalność o charakterze historyczno-kulturalnym. Inicjatorami działalności organizacji byli absolwenci filologii polskiej Uniwersytetu Dyneburskiego. Stowarzyszenie planuje badania naukowe w zakresie historii.

W 2013 roku według danych posiadanych przez Ambasadę RP w Rydze, na Łotwie funkcjonowało 11 polskich organizacji społeczno-kulturalnych (tab. 23), a najważniejszą z nich był Związek Polaków na Łotwie, posiadający 15 oddziałów.

Tabela 23. Polskie organizacje zarejestrowane na Łotwie (stan na 2013 rok)

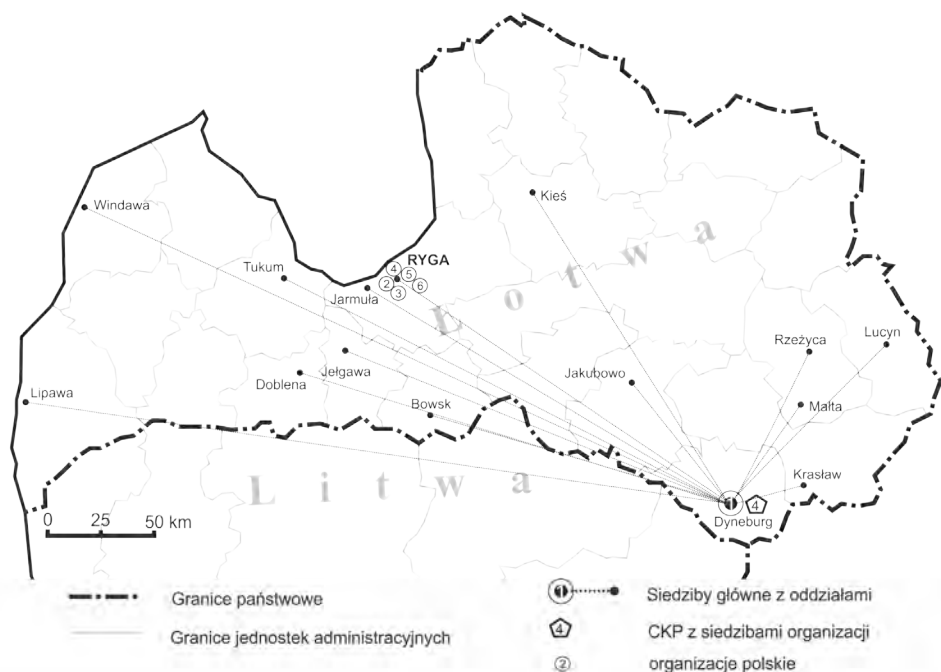
Lp.	Nazwa organizacji, siedziba	Rok założenia	Wiodący charakter działalności	Siedziba
1	Klub Kultury Polskiej „POLONEZ”	1978	kulturalna	Slokaš ielā 37, Ryga
2	Związek Polaków na Łotwie	1990	kulturalna	Varšavas ielā 30, Dyneburg
3	Towarzystwo Dobroczynności na Łotwie	1991	dobroczynna	Krasotaju 22 m 12/1, Ryga
4	Liga Polskich Kobiet	1995	dobroczynna, kulturalna	Reņģes ielā 5–3, Ryga
5	Centrum Kultury Polskiej – Klub Polskich Kobiet – Klub Seniorów	1997	kulturalna, oświatowa, młodzieżowa	Varšavas ielā 30, Dyneburg
6	Związek Młodych Polaków na Łotwie	1998	młodzieżowa, kulturalna	Ryga
7	Klub Stypendystów „Semper Polonia”	2005	młodzieżowa	Varšavas ielā 30, Dyneburg
8	Stowarzyszenie „Odrodzenie Infant”	2011	kulturalna, naukowa	Varšavas ielā 30, Dyneburg
9	Asocjacja Dyrektorów Szkół Polskich na Łotwie	x	branżowa, oświatowa	Nīcgaļes ielā 15, Ryga

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań terenowych i danych Ambasady RP w Rydze.

Struktura przestrzenna organizacji polskich (ryc. 39) związana jest ściśle ze współczesnym rozmieszczeniem Polaków na Łotwie. Największa koncentracja siedzib organizacji lub ich oddziałów występuje w Dyneburgu oraz Rydze – dwóch największych skupiskach ludności polskiej na Łotwie.

Jak podkreślają liderzy polskich organizacji działających na Łotwie, mimo że wielkość dwóch największych skupisk Polaków na Łotwie jest podobna, to organizacje dyneburskie są dużo bardziej aktywne niż stowarzyszenia działające w Rydze. Wynika to przede wszystkim z wielkości i charakteru ośrodków, w których funkcjonują. Ryga jest dużo większym miastem, a Polacy w niej mieszkający bardziej rozproszeni. Z kolei Dyneburg, mimo że jest drugim co do wielkości miastem Łotwy, to znacznie ustępuje stolicy pod względem liczby mieszkańców. Dodatkowo stanowi od wieków centrum kulturalne mniejszości naro-

dowych, w tym również ludności polskiej. Polacy w mieście stanowią ok. 15% mieszkańców i są dodatkowo wspierani przez ludność polską zamieszkującą region Łatgalii. Z tych uwarunkowań wynika tak znaczna różnica w aktywności obu skupisk ludności polskiej.

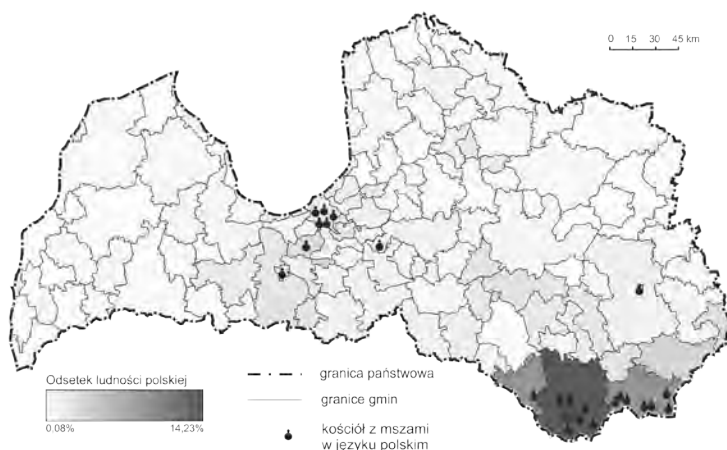

Legenda: 1 – ZPŁ; 2 – Klub Kultury Polskiej „POLONEZ”; 3 – Towarzystwo Dobroczynności na Łotwie; 4 – Liga Polskich Kobiet; 5 – Asocjacja Dyrektorów Szkół Polskich na Łotwie; 6 – Związek Młodych Polaków na Łotwie; CKP (z siedzibami organizacji: Klub Polskich Kobiet, Klub Seniorów, Klub Stypendystów „Semper Polonia”, Stowarzyszenie „Odrodzenie Infant”).

Ryc. 39. Struktura przestrzenna organizacji polskich na Łotwie w 2013 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań terenowych i danych Ambasady RP w Rydze.

Wśród Polaków na Łotwie bardzo ważną rolę odgrywa Kościół katolicki, który po wielu latach zniewolenia oraz represji zaczął się odradzać wraz z odzyskaniem przez Łotwę niepodległości (JĘDRZEJEWSKI 1999). Jak zauważa A. GAWKOWSKA (2009), Polacy na Łotwie cechują się silną religijnością, stąd zapotrzebowanie na msze odprawiane w języku polskim. Dodatkowo osoby starsze często traktują uczestnictwo w mszy w języku polskim jako okazję do spotkań towarzyskich.

Ryc. 40. Rozmieszczenie kościołów, w których odprawiane są msze w języku polskim, w 2013, roku na tle udziału osób deklaruujących narodowość polską na Łotwie na podstawie wyników spisu ludności z 2011 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Instytutu Duszpasterstwa Emigracyjnego im. kard. Augusta Hlonda w Poznaniu <http://ide.chrystusowcy.pl/>

W 2013 roku na Łotwie funkcjonowało ponad 20 kościołów, w których odprawiane są msze w języku polskim (ryc. 40), w tym najwięcej w Łatgalii – najliczniejszym skupisku ludności polskiej na Łotwie. Posługa duszpasterska w języku polskim sprawowana jest w nich głównie przez kapłanów przybywających z Polski oraz Łotyszy.

Warto wspomnieć, że obok oficjalnie zarejestrowanych organizacji, na Łotwie działa również szereg polskich zespołów artystycznych, w tym taneczne, muzyczne i teatralne, a także grupy sportowe. Na Łotwie, w porównaniu z Litwą zdecydowanie na mniejszą skalę, funkcjonują również polskie media. W 1989 roku zaczęło ukazywać się pierwsze polskie pismo „Polak na Łotwie” – kwartalnik ZPŁ. Pismo komentuje bieżące wydarzenia z życia Polaków na Łotwie, opisuje spotkania polskich i łotewskich polityków, a także wiele uwagi poświęca przypomnieniu ważnych wydarzeń historycznych z udziałem Polaków, mających miejsce na Łotwie. W kraju nadawane są również trzy polskie audycje radiowe: „Nasz Głos” w 4. Programie Radia Łotewskiego oraz „Polskofalówka” i „Głos Młodych Polaków” w lokalnym Radiu Alise w Dyneburgu. Łatgalska telewizja łotewska emituje również dwa polskie programy „Akcenty Polskie” oraz „Na Falach Daugawy”.

Polskie audycje radiowe i programy telewizyjne na Łotwie po 1 stycznia 2012 roku, kiedy w Polsce środki na wsparcie Polaków za

granicą przekazano z Senatu do MSZ, zaczęły przeżywać poważny kryzys. Ze względu na brak wsparcia finansowego pismo „Polak na Łotwie” oraz audycje radiowe przestały się ukazywać, a programy telewizyjne emitowane były jedynie dzięki uprzejmości telewizji łotewskiej, z każdym miesiącem powiększając wysokość zobowiązań.

W 2012 roku, dzięki wparciu Ambasady RP w Rydze, rozpoczęto realizację projektu „polonika.lv”, którego celem jest gromadzenie i upowszechnianie zdjęć i dokumentów z życia Polaków na Łotwie. W ramach projektu prowadzony jest również blog poświęcony rodom szlacheckim na Łotwie, dziedzictwu kulturowemu oraz działalności Polaków na Łotwie.

Podsumowując, można zauważyć, że aktywność Polaków na Łotwie w ostatnich latach wyraźnie spadła. Jak podkreślają liderzy polskich organizacji na Łotwie, powodem takiego stanu jest brak środków i odpowiedniego wsparcia ze strony władz polskich na realizację celów statutowych poszczególnych organizacji. Dodatkowo jako powody wymieniano również konflikty wewnętrzne w organizacjach, brak przepływu informacji na temat podejmowanych przedsięwzięć, a także brak zainteresowania organizacjami ze strony młodego pokolenia Polaków¹⁸.

5.2. Szkolnictwo

Wraz z odzyskaniem niepodległości przez Litwę i Łotwę stopniowo zaczęto przeprowadzać liczne reformy obejmujące wiele aspektów życia, w tym również edukację. Reforma szkolnictwa na Litwie i Łotwie rozpoczęła się wraz z uchwaleniem przez nie aktów niepodległościowych. Wynikały z nich przede wszystkim podstawowe zasady edukacji, łączące m.in. wartości humanistyczne, demokratyczne, indywidualne oraz narodowe. Ogólna koncepcja edukacji na Litwie i Łotwie nawiązuje do myśli europejskiej i opiera się przede wszystkim na wartości indywidualnej jednostki, miłości sąsiedzkiej, wolności sumienia, tolerancji oraz uznaniu demokratycznych relacji społecznych (RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2005).

Edukacja bilingwistyczna (dwujęzyczna) powstała przede wszystkim ze względu na troskę o rozwój przedstawicieli mniejszości narodowych. Jak podkreśla R. RUNIEWICZ-JASIŃSKA (2003), dwujęzyczna edukacja jest rozwiązaniem mającym na celu przygotowanie dzieci należących do mniejszości do poruszania się w wielokulturowej rzeczywistości.

¹⁸ Na podstawie wywiadów z liderami polskich organizacji na Łotwie.

Litwa

Polska oświata na Litwie w ciągu ostatnich dwóch stuleci podlegała różnorodnym procesom o charakterze politycznym, społecznym oraz kulturowym. Działalność Uniwersytetu Wileńskiego odegrała bardzo istotną rolę w rozwoju polskiego szkolnictwa na Wileńszczyźnie. W wyniku rozbiorów, a następnie działań wojennych, represji oraz migracji polskiej inteligencji stan polskiej oświaty uległ znacznemu uszczupleniu (JAWORSKA 2012). W okresie przynależności do ZSRR na Litwie władze radzieckie skupiły się przede wszystkim na wprowadzeniu i ugruntowaniu reżimu komunistycznego, dzięki czemu zostawiono pewien margines swobód narodowych. Poza litewskim i rosyjskim szkolnictwem istniało również polskie, białoruskie i żydowskie. Od połowy lat 50. XX wieku zaczęto utrzymywać model szkolnictwa z nasilającą się russyfikacją, który przetrwał aż do rozpadu ZSRR (MIKŁASZEWICZ 2005). Szkolnictwo posiadało znacznie ograniczoną autonomię, z przesadnie rozbudowaną biurokracją (BŁACHNIO 2005). Przełom lat 80. i 90. XX wieku był okresem wzmocnienia procesu samostanowienia oraz formowania się poczucia tożsamości narodowej zarówno Polaków, jak i Litwinów. Jednocześnie był to nowy etap odrodzenia i rozwoju polskiego szkolnictwa na Litwie. Coraz więcej polskich rodzin kierowało dzieci do polskich placówek oświatowych. Często dochodziło również do masowego przenoszenia młodych Polaków ze szkół rosyjskich do polskich. W okresie tym miał miejsce podział szkół wielojęzycznych na samodzielne placówki jednojęzyczne (KWIATKOWSKI 2009). W początku lat 90. XX wieku polskim placówkom oświatowym na Litwie zaczęto nadawać polski charakter i wygląd poprzez odwołania do symboliki narodowej (KAWĘCKI 2013).

Na przełomie lat 80. i 90. XX wieku zaczęto tworzyć polskie placówki przedszkolne. Ich brak miał bowiem bardzo niekorzystne konsekwencje dla polskiej oświaty na Litwie. Polscy rodzice, którzy wysyłali dzieci do przedszkoli litewskich, często uznawali, że kontynuacja nauki w tym samym języku jest konieczna. Zdaniem A. BOBRYKA (2005) powodowało to utratę kontaktu z mową ojczystą, a w konsekwencji prowadziło do osłabienia więzi z narodowością polską. Pierwsze polskie grupy przedszkolne powstały w 1988 roku w rejonach solecznickim i wileńskim, zaś w 1990 roku ich sieć została rozszerzona na rejon święciański, a do 1994 roku na rejon trocki.

W 1990 roku na Litwie przyjęto ustawę o mniejszościach narodowych, która była pierwszym tego typu dokumentem w krajach Europy Środkowej. Z kolei Ministerstwo Oświaty i Nauki RL w 1992 roku opracowało *Założenia integracji szkół mniejszości narodowych do systemu*

oświaty Republiki Litewskiej, które określiły kierunek polityki oświatowej. W dokumentach tych zawarto przepisy zezwalające na naukę języka mniejszości, przy obowiązkowym nauczaniu języka państwowego we wszystkich szkołach mniejszości narodowych. Dodatkowo w latach 90. XX wieku stosowano zasadę tzw. „pozytywnej dyskryminacji”, dającą możliwość zdawania egzaminów wstępnych na studia w języku ojczystym (RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003).

Jak zauważa A. SZERŁĄG (2005), od początku lat 90. XX wieku na Litwie zaczęto wprowadzać nowy system oświaty, który uwzględniał wielonarodowy charakter społeczeństwa litewskiego. W 1991 roku uchwalono ustawę oświatową RL, którą następnie nowelizowano w latach 1993, 1994 i 1995. Dokument określił m.in. szczegółowe zadania dla litewskiego systemu oświatowego, w tym m.in. stworzenie warunków do samorozwoju, kształtowanie postaw patriotycznych i potrzeb aktywnego uczestnictwa w życiu kulturalnym, społecznym, ekonomicznym i politycznym kraju.

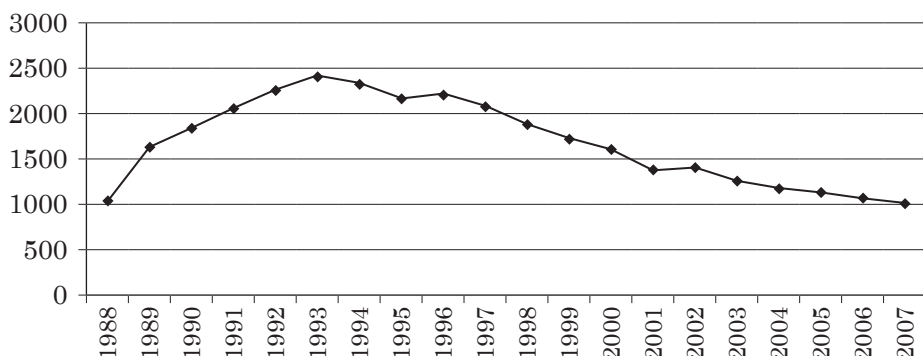
Lata 1989–1991 były najbardziej przełomowymi latami dla rozwoju polskiego szkolnictwa na Litwie. Był to czas tworzenia nowych placówek oświatowych z polskim językiem wykładowym, a rodzice coraz chętniej przepisywali uczniów z klas rosyjskich do klas polskich. W roku szkolnym 1992–1994 wzrosła zarówno liczba szkół z polskim językiem nauczania, jak i liczba uczniów. Poważnym problemem w szkołach polskich natomiast był brak literatury metodycznej i materiałów dydaktycznych. Zwiększona została liczba lekcji języka litewskiego we wszystkich szkołach mniejszości narodowych. Zmieniono także strukturę roku szkolnego z systemu 6-dniowego na 5-dniowy. Dodatkowo wydłużono długość roku szkolnego i zrezygnowano z ferii jesiennych. Zniesiono również obowiązek noszenia mundurków w szkołach. Od 1993 roku Stowarzyszenie Wspólnota Polska organizuje tzw. kolonie polonijne dla dzieci z polskich szkół na Litwie. Dzięki nim uczniowie polskich placówek oświatowych mają możliwość zgłębienia języka polskiego, historii oraz kultury polskiej (RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003).

Na początku lat 90. XX wieku w Wilnie utworzono Uniwersytet Polski (*Universitas Studiorum Polona Vilensis*). Była to to jedyna niepubliczna uczelnia mniejszości narodowych na Litwie. Co ciekawe, Uniwersytet zaczął swą działalność mimo braku osobowości prawnej i w pierwszym roku swojego funkcjonowania przyjął ok. 150 słuchaczy. W ramach uczelni prowadzono kierunki: humanistyczny, ekonomiczno-prawny, przyrodniczy i medyczny (ŻOŁĘDOWSKI 2003). W kolejnych latach uczelnia zmagiała się ze skomplikowanym procesem uzyskania osobowości prawnej, kontynuując kształcenie studentów. Ostatecznie

w 1998 roku uzyskała status instytucji wyższej użyteczności publicznej. Kształcenie odbywało się na poziomie studiów licencjackich, a po uzyskaniu dyplomu studenci najczęściej kontynuowali naukę na studiach magisterskich w Polsce. Problemem uczelni był jednak fakt nieuznawania dyplomów przez nią wydawanych na Litwie (RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003; BOBRYK 2005).

W połowie lat 90. XX wieku na Litwie można było zaobserwować proces podziału szkół kilkujęzycznych na narodowe. Jak ocenia A. BOBRYK (2005), był to korzystny trend dla polskich uczniów, gdyż umożliwiał im lepsze poznanie języka ojczystego. W szkołach mieszanych uczniowie najczęściej rozmawiali po rosyjsku, gdyż był to język znany wszystkim. Dzięki podziałowi wielu szkół mieszanych ich władze mogły zadbać o lepszą kadrę. Od połowy lat 90. XX wieku można zaobserwować stopniowy spadek liczby uczniów w klasach pierwszych w polskich szkołach na Litwie (ryc. 41). Jak zauważa J. KWIATKOWSKI (2009), spowodowane jest to przede wszystkim tendencją do częstszego zapisywania dzieci do szkół litewskich, wynikającą z polityki prowadzonej przez władze centralne republiki, a także niżem demograficznym oraz emigracją. Zaczęto masowo zakładać szkoły z litewskim językiem nauczania w miejscowościach zamieszkiwanych głównie przez Polaków, zwłaszcza w rejonach wileńskim i solecznickim. Ponadto wprowadzono obowiązkowy egzamin na kategorię znajomości języka litewskiego dla wszystkich uczniów, którzy nie ukończyli szkół z litewskim językiem nauczania. Dodatkowo Ministerstwo Oświaty i Nauki Litwy nosiło się z zamiarem zaprzestania tłumaczenia podręczników przedmiotowych dla szkół mniejszości.

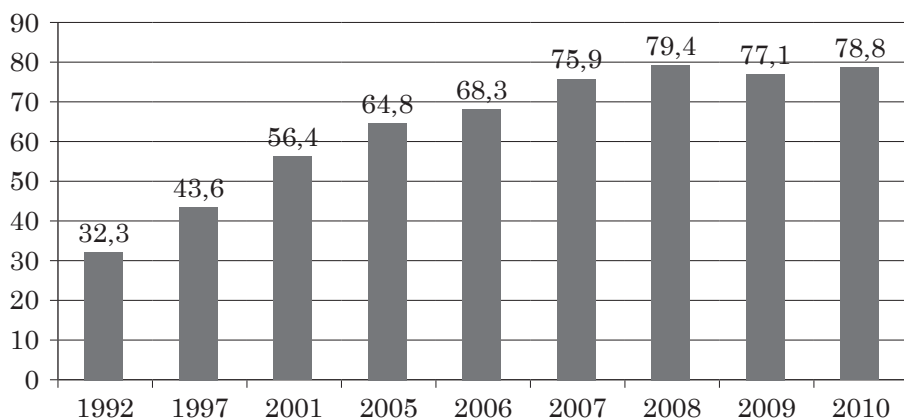
W celu podniesienia kwalifikacji nauczycieli w polskich placówkach, Stowarzyszenie Nauczycieli „Macierz Szkolna” przy wsparciu Ministerstwa Edukacji Narodowej zaczęło wysyłać nauczycieli na kursy doskonalenia do Polski. Przy współpracy z łódzkim i łomżyńskim oddziałem Wspólnoty Polskiej nawiązano również kontakty z polskimi ośrodkami metodycznymi. Zaczęto także organizować konferencje metodyczne połączone z warsztatami dla nauczycieli (KWIATKOWSKI 2009). Macierz Szkolna organizuje regularnie od 1997 roku dla abiturientów szkół polskich na Litwie bezpłatne kursy przygotowawcze do egzaminów na studia. Dzięki kursom zdecydowanie podniósł się odsetek uczniów szkół polskich kontynuujących naukę na poziomie akademickim. Jak zauważa R. RUNIEWICZ-JASIŃSKA (2003), dzięki takim działaniom rodzice nie muszą się martwić, że ich dzieci będą miały problemy z adaptowaniem się w środowisku litewskim oraz że będą miały trudności w dostaniu się na wyższe uczelnie.

Ryc. 41. Liczba uczniów w klasach pierwszych w polskich szkołach na Litwie w latach 1988–2007

Źródło: opracowanie własne na podstawie KWIATKOWSKI 2009.

Od połowy lat 90. ubiegłego wieku zaobserwować można stopniowy wzrost udziału uczniów z polskich szkół podejmujących studia wyższe (ryc. 42). Absolwenci szkół z polskim językiem wykładowym kontynuują naukę zarówno na litewskich, jak i na polskich uczelniach.

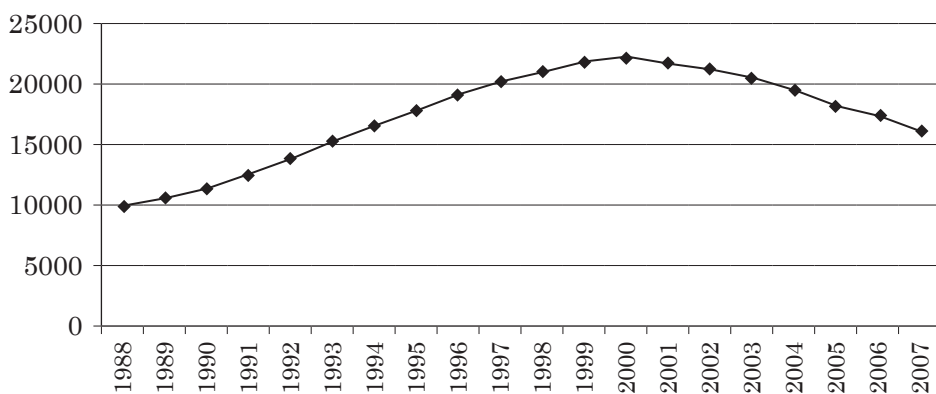
Ryc. 42. Odsetek maturzystów szkół polskich na Litwie podejmujących studia wyższe w latach 1992–2010

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Macierzy Szkolnej.

W 1998 roku język polski został skreślony z listy egzaminów obowiązkowych na maturze w szkołach polskich, a w wielu szkołach mieszanych polskie klasy 11 i 12 zostały połączone z klasami litewskimi

lub rosyjskimi. Ministerstwo decyzje te tłumaczyło małą liczbą uczniów w polskich klasach. Na skutek protestów przedstawicieli mniejszości polskiej, z rozporządzenia się wycofano. W 2000 roku litewskie Ministerstwo Oświaty poinformowało, że w szkołach mniejszości nie będą obowiązywać wytyczne dotyczące minimalnej liczby uczniów. Oznaczało to, że dla zachowania klas polskich wystarczyło już ok. 6 osób (RUTKIEWICZ-JASIŃSKA 2005).

Do 2000 roku obserwować można było stały wzrost liczby uczniów w klasach z polskim językiem wykładowym (ryc. 43). Natomiast od 2001 roku obserwowany jest stały spadek liczby uczniów w klasach polskich. Jak podkreślają liderzy polskich organizacji oraz placówek oświatowych na Litwie powodem tego zjawiska, obok niżu demograficznego, jest niekorzystne światło, w jakim Litwinie przedstawiają polskie szkoły. W mediach często podaje się zmanipulowane dane wskazujące na niską jakość nauczania w szkołach mniejszości. Dodatkowo straszy się rodziców, że dzieci kończące szkołę polską będą miały trudności w dostaniu się na studia, a w konsekwencji pozbawi je to szansy na dobrą pracę.

Ryc. 43. Ogólna liczba uczniów w klasach z polskim językiem wykładowym w latach 1988–2007

Źródło: opracowanie własne na podstawie KWIATKOWSKI 2009.

W ciągu ostatnich lat Stowarzyszenie „Macierz Szkolna” poświęcało wiele uwagi wypracowaniu korzystnych dla szkół polskich zapisów w dokumentach oświatowych, m.in. obliczenie tzw. koszyka

ucznia¹⁹ dla szkół mniejszości narodowych. Rząd po wielokrotnym rozpatrywaniu tej kwestii postanowił zwiększyć dodatek na ten cel o 10% (KWIATKOWSKI 2009).

Niezwyczajnie ważnym momentem dla polskiego szkolnictwa na Litwie było utworzenie w 2007 roku wileńskiej Filii Uniwersytetu w Białymstoku. Tym samym Litwa stała się jedynym krajem poza Polską, w którym można się kształcić w języku polskim od poziomu przedszkola aż po studia wyższe (KWIATKOWSKI 2009; BARWIŃSKI 2013a). Inicjatorem powstania w Wilnie polskiego uniwersytetu było Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy. Początkowo negocjacje w sprawie utworzenia filii w Wilnie podjęto z kilkoma polskimi szkołami wyższymi. Oferta współpracy z Uniwersytetem w Białymstoku okazała się jednak najkorzystniejsza, gdyż władze uczelni nie chciały otwierać kolejnej filologii polskiej²⁰ lub kształcić w języku angielskim, ale zdecydowały się na kształcenie na poziomie studiów licencjackich na dwóch popularnych kierunkach – ekonomii oraz informatyce.

Początkowo przeszkodą w utworzeniu filii było skompletowanie odpowiednich źródeł finansowania oraz zebranie właściwej dokumentacji od polskich i litewskich instytucji. W maju 2007 roku Komisja Uniwersytecka Centrum Badania Jakości Studiów nie wydała zgody na utworzenie filii ze względu na: różnice w czasie trwania studiów licencjackich (w Polsce 3, a na Litwie 4 lata), miejsce w rankingach Uniwersytetu Białostockiego (zdaniem strony litewskiej uczelnia nie należy do najbardziej prestiżowych w Polsce), nieznanie racjonalności w prowadzeniu zajęć dydaktycznych w języku polskim. Dodatkowym argumentem miał być fakt, iż brak kadry na stałe mieszkającej w Wilnie spowoduje, że jakość kształcenia może nie być wystarczająca. Powołanie Filii UwB na Litwie poparło szereg polskich organizacji, m.in. ZPL, AWPL oraz Macierz Szkolna (LEŚNIEWSKA 2009).

W dniu 19 czerwca 2007 roku, w dniu 10. rocznicy powstania Uniwersytetu w Białymstoku, strona litewska wydała zgodę na utworzenie Filii UwB, będącej Wydziałem Ekonomiczno-Informatycznym. Władze Filii UwB zapowiadają, że już wkrótce mają zostać uruchomione

¹⁹ „Koszyk ucznia” to kwota, jaką państwo przeznacza na kształcenie ucznia, obejmująca wszystkie wydatki. Fundusze obliczane są na podstawie kosztów jednostkowych i przyznawane poszczególnym gminom w postaci dotacji celowych, na realizację polityki edukacyjnej zatwierdzonej przez Ministerstwo Edukacji i Nauki (w tym m.in. wynagrodzenia kadry, zakup podręczników i pomocy dydaktycznych, realizację doskonalenia zawodowego nauczycieli). Wydatki wynikające z planu nauczania w szkołach mniejszości narodowych są o wiele wyższe niż w szkołach litewskich.

²⁰ W Wilnie istnieje możliwość studiowania filologii polskiej na Uniwersytecie Pedagogicznym oraz Uniwersytecie Wileńskim.

kolejne dwa kierunki: stosunki międzynarodowe oraz europeistyka²¹. Wraz z powitaniem Filii UwB zbędne stało się funkcjonowanie Uniwersytetu Polskiego w Wilnie, którego studenci zaczęli mieć problemy z uznawalnością dyplomów. Ze względu na nieuregulowany status prawny organizacji oraz wypełnienie jej podstawowej misji, czyli utworzenia polskojęzycznej uczelni wyższej na Litwie, postanowiono zakończyć jej działalność²².

W 2008 roku na Litwie przyjęto uchwałę, która nakazywała zwiększenie liczby uczniów w klasach, jednocześnie rekomendując likwidację klas ze zbyt małą liczbą osób. Według postanowień nowego prawa w rejonie wileńskim władze musiałyby zamknąć ponad połowę placówek oświatowych. Uchwała wywołała ogromny sprzeciw przedstawicieli mniejszości polskiej. Ostatecznie ustalono, że w klasach powinno być minimum 10 uczniów (KAWĘCKI 2013). W kolejnych latach przygotowywano projekt nowej ustawy o szkolnictwie, która weszła w życie w lipcu 2011 roku. Ustawa wzbudziła wiele kontrowersji, zwłaszcza w środowiskach mniejszościowych, gdyż wprowadzała ujednolicenie egzaminu maturalnego z języka litewskiego we wszystkich szkołach na Litwie od 2013 roku. Dodatkowo wprowadzono przepis mówiący, iż w szkołach, w których tworzone są klasy litewskie oraz klasy mniejszości, w przypadku zbyt małej liczby uczniów tworzona będzie tylko klasa litewska. W szkołach mniejszości zajęcia z historii i geografii Litwy oraz przedmioty związane z poznaniem świata i nauką o społeczeństwie muszą odbywać się w języku litewskim²³. Ustawa pozbawiła również szkoły zagraniczne (np. filię UwB) finansowania z budżetu litewskiego. Wiązało się to z pozbawieniem studentów UwB możliwości uzyskania stypendiów socjalnych.

Jak podkreślają liderzy polskich organizacji oświatowych na Litwie, ustawa zdecydowanie pogarsza sytuację polskiego szkolnictwa, a jej konsekwencją będzie likwidacja wielu placówek z polskim językiem wykładowym. Ogromne zastrzeżenia Polaków wzbudził przepis zrównujący poziom egzaminu maturalnego z języka litewskiego we wszystkich szkołach na Litwie, począwszy od 2013 roku. Szkołom dano zaledwie dwuletni okres przejściowy na przygotowanie uczniów do nowego egzaminu. Oznaczało to, że uczniowie szkół mniejszości

²¹ Na podstawie wywiadów z liderami Filii UwB.

²² Na podstawie wywiadów z liderami Filii UwB, SNPL.

²³ Dla porównania, w Polsce zgodnie z ustawą oświatową w szkołach mniejszości narodowych obowiązkowo w języku polskim prowadzone są lekcje z historii i geografii Polski, a egzamin maturalny z języka polskiego jest ujednolicony we wszystkich typach szkół (BARWIŃSKI 2013a).

zdający egzamin w 2013 roku mieli zaledwie 2 lata na nadrobienie ok. 800 godzin lekcyjnych języka litewskiego²⁴. Strona polska domagała się, aby egzamin z języka litewskiego na nowych zasadach zdawali uczniowie, którzy rozpoczęli edukację szkolną w momencie uchwalenia ustawy, tj. w 2011 roku. Strona litewska argumentowała wprowadzenie egzaminu tym, że wyniki egzaminu próbnego uczniowie ze szkół polskich zdali lepiej niż uczniowie ze szkół litewskich. Zdaniem liderów polskich organizacji oświatowych, placówki, w których przeprowadzono egzamin były wybrane tendencyjnie, tj. egzamin przeprowadzono w najlepszych szkołach polskich oraz najgorszych litewskich według rankingów²⁵.

Przyjęcie ustawy było powodem licznych protestów ludności polskiej w Wilnie w obronie polskiego szkolnictwa. We wrześniu 2011 roku na Litwę udał się premier RP Donald Tusk, by w sprawie sytuacji polskiej oświaty interweniować u premiera Litwy Andriusa Kubiliusa. Skutkiem rozmów było powołanie zespołu ds. edukacji, w którego skład weszli eksperci z obu krajów. Jak słusznie zauważa były ambasador RP na Litwie JAN WIDACKI (2011a), litewska ustawa oświatowa wpisuje się w standardy międzynarodowe (co potwierdza orzeczenie Komisji Europejskiej mówiące, iż ustawa jest wewnętrzną sprawą Litwy) i nie narusza traktatu polsko-litewskiego.

Ogromnym problemem polskiego szkolnictwa na Litwie są podręczniki polskojęzyczne. Podręczniki w szkołach mniejszości, ze względu na koszty tłumaczenia, są kilkukrotnie droższe w porównaniu z takimi samymi podręcznikami używanymi w szkołach litewskich. Dodatkowo na terenach wiejskich, ze względu na zubożenie Polaków, często zdarza się, że rodziny nie mogą sobie pozwolić na posłanie dziecka do szkoły polskiej (KURCZ 2005a).

W 2012 roku na Litwie istniało 110 placówek oświatowych z polskim językiem wykładowym (tab. 24). Funkcjonowały one w mieście Wilnie oraz rejonach: wileńskim, solecznickim, trockim, święciańskim oraz szyrwinckim. Największa ich liczba znajdowała się w rejonie wileńskim (65 placówek). Warto wspomnieć, że w Wilnie wykazano 3 szkoły wyższe z polskim językiem wykładowym, w tym Filię Uniwersytetu w Białymstoku (kierunki informatyka i ekonomia), Uniwersytet Pedagogiczny oraz Uniwersytet Wileński (w obu przypadkach filologia polska).

²⁴ Uczniowie uczęszczający do szkół mniejszości narodowych w skali całego 12-letniego toku nauczania mieli o 800 godzin lekcyjnych języka litewskiego mniej w porównaniu z uczniami uczęszczającymi do szkół litewskich.

²⁵ Na podstawie wywiadów z liderami polskich organizacji oświatowych na Litwie.

Tabela 24. Liczba placówek oświatowych z polskim językiem wykładowym na Litwie w 2012 roku

Jednostka administracyjna	Rodzaj szkoły*						Razem
	przed-szkole/żłobek	początkowa	podstawowa	gimnazjum	średnia	wyższa	
m. Wilno	3	0	6	2	7	3	21
Rejon wileński	20	7	19	3	16	0	65
Rejon solecznicki	3	0	8	2	6	0	19
Rejon trocki	0	0	1	0	4	0	5
Rejon święciański	0	0	1	1	0	0	2
Rejon szyrwincki	0	0	1	0	0	0	1
Razem	26	7	36	8	33	3	110

* Obowiązkowe bezpłatne szkolnictwo na Litwie podzielone jest na czteroletnie szkoły początkowe oraz sześćioletnie szkoły podstawowe i w sumie trwa 10 lat. Po ukończeniu szkoły podstawowej uczniowie mogą kontynuować naukę na szczeblu nieobowiązkowego szkolnictwa średniego, mając do wyboru szkoły zawodowe, gimnazja, szkoły ogólnokształcące lub kolegia (RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2005).

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.wilnoteka.lt/, <http://www.aikos.smm.lt/>, <http://www.salcininkai.lt/>, <http://www.vilniaus-r.lt/>, <http://www.portalszkolny.org/>

Fot. 18. Szkoła podstawowa z polskim językiem wykładowym w Pikieliszkach w rejonie wileńskim

Źródło: K. Leśniewska.

Spośród wszystkich placówek oświatowych z polskim językiem wykładowym, funkcjonujących w 2012 roku na Litwie, aż 71 jeden było szkołami, w których nauczano tylko w języku polskim (tab. 25). Spośród szkół mieszanych największą część stanowiły szkoły z nauczaniem polsko-litewskim (23 placówki) oraz polsko-rosyjskim (10).

Tabela 25. Wykaz placówek oświatowych z polskim językiem wykładowym na Litwie w 2012 roku

Lp.	Nazwa placówki	Oddziały nauczania początkowego	Język nauczania
1	2	3	4
Miasto Wilno			
1	Gimnazjum im. A. Mickiewicza	–	polski
2	Gimnazjum im. JP II	–	polski
3	Szkoła średnia im. Wł. Syrkomli	–	polski
4	Szkoła średnia im. Sz. Konarskiego	–	polski
5	Szkoła średnia im. J.I. Kraszewskiego	–	polski
6	Szkoła średnia im. J. Lelewela	–	polski, rosyjski
7	Szkoła średnia w Grygiszkach	–	polski
8	Szkoła średnia w Solenikach	–	polski
9	Szkoła podstawowa w Kolonii Wileńskiej	–	polski
10	Szkoła podstawowa w Ludwinowie	–	polski, litewski
11	Szkoła podstawowa im. A. Wiwulskiego (Filia Szkoły średniej im. J. Lelewela)	–	polski
12	Szkoła podstawowa im. JP II	–	polski
13	Szkoła podstawowa w Jerozolimce	–	polski
14	Szkoła średnia w Leszczyniakach	–	polski, rosyjski
15	Szkoła podstawowa na Lipówce	–	polski
16	Szkoła–przedszkole „Zielone Wzgórze”	–	polski
17	Szkoła–przedszkole „Wilia”	–	polski
18	Szkoła–przedszkole „Žrėdelko” „Šaltinėlis”	–	polski
19	Filia Uniwersytetu w Białymstoku (Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny)	–	polski
20	Uniwersytet Wileński, Filologia Polska	–	polski
21	Wileński Uniwersytet Pedagogiczny, Filologia Polska	–	polski

Tab. 25 cd.

1	2	3	4
Rejon wileński			
22	Gimnazjum im. K. Parczewskiego w Niemenczynie	–	rosyjski, polski
23	Gimnazjum im. F. Ruszyca w Rudominie	w Skojdziskach	rosyjski, polski
24	Gimnazjum w Pogirach	–	litewski, rosyjski, polski
25	Szkoła średnia w Awizieniach	–	litewski, polski
26	Szkoła średnia im. J. Słowackiego w Bezdanych	–	polski
27	Szkoła średnia w Bujwidzach	–	polski
28	Szkoła średnia w Ciechanowiskach	–	polski
29	Szkoła średnia im. U. Ledóchowskiej w Czarnym Borze	w Porudominie w Wólczunach	litewski, polski
30	Szkoła średnia im. św. J. Bosko w Jęczmieniskach	–	polski
31	Szkoła średnia im. St. Moniuszki w Kowalczukach	–	polski
32	Szkoła średnia w Ławaryszkach	–	polski
33	Szkoła średnia im. ks. J. Obremskiego w Mejszagole	w Korwiu	rosyjski, polski
34	Szkoła średnia im. św. Kazimierza w Miednikach	–	polski
35	Szkoła średnia w Mickunach	–	litewski, polski, rosyjski
36	Szkoła średnia im. św. Rafała Kalinowskiego w Niemieżu	–	litewski, rosyjski, polski
37	Szkoła średnia im. św. Stanisława Kostki w Podbrzeziu	–	rosyjski, polski
38	Szkoła średnia w Rukojniach	–	litewski, polski
39	Szkoła średnia w Sużanach	–	polski
40	Szkoła średnia w Zujunach	–	polski
41	Szkoła podstawowa w Ojranach	–	litewski, polski
42	Szkoła podstawowa w Orzełówce	–	polski
43	Szkoła podstawowa w Duksztach	–	polski
44	Szkoła podstawowa w Jęczmieniszkach	–	polski
45	Szkoła podstawowa w Korwiu	–	polski
46	Szkoła podstawowa w Kienie	–	polski

1	2	3	4
47	Szkoła podstawowa w Sorok Tatarach	–	litewski, polski
48	Szkoła podstawowa w Kiwiskach	–	polski
49	Szkoła podstawowa w Mościskach	–	polski
50	Szkoła podstawowa w Pikieliskach	–	polski
51	Szkoła podstawowa w Płociskach	–	polski
52	Szkoła podstawowa w Rakańcach	–	polski
53	Szkoła podstawowa w Rostynianach	–	polski
54	Szkoła podstawowa w Rzeszy	–	polski
55	Szkoła podstawowa im. M. Zdichowskiego w Suderwi	w Puciskach	polski
56	Szkoła podstawowa w Szumsku	w Wielkiej Kosinie	polski
57	Szkoła podstawowa w Tarakańcach	–	polski
58	Szkoła podstawowa w Wielucianach	–	litewski, polski
59	Szkoła podstawowa w Wesołowce	–	polski
60	Szkoła początkowa w Grygajciach	–	rosyjski, polski
61	Szkoła początkowa w Kabiszkach	–	litewski, polski
62	Szkoła początkowa w Mariampolu	–	polski
63	Szkoła początkowa w Małych Ligojnie	–	polski
64	Szkoła początkowa w Starym Siole	–	polski
65	Szkoła początkowa w Skaisterach	–	polski
66	Szkoła początkowa w Wierusawie	–	litewski, polski
67	Szkoła–przedszkole w Glinciskach	–	litewski, polski
68	Szkoła–przedszkole w Rudowskich	–	litewski, polski
69	Szkoła–przedszkole w Wojdach	–	polski
70	Przedszkole w Anowili	–	litewski, polski
71	Przedszkole w Awizienach	–	litewski, polski
72	Przedszkole w Bezdach	–	litewski, polski
73	Przedszkole w Bujwidziach	–	polski
74	Przedszkole w Kowalcukach	–	litewski, polski
75	Przedszkole w Mejszagole	–	litewski, polski
76	Przedszkole w Mościskach	–	polski
77	Przedszkole w Rukojnie	–	litewski, polski
78	Przedszkole w Sużanach	–	litewski, polski
79	Przedszkole w Pogirach	–	litewski, polski

Tab. 25 cd.

1	2	3	4
80	Przedszkole w Wałczunach	–	litewski, polski
81	Żłobek–przedszkole w Kabiszkach	–	litewski, polski
82	Żłobek–przedszkole w Ławaryszkach	–	polski
83	Żłobek–przedszkole w Mejszagole	–	rosyjski, polski
84	Żłobek–przedszkole w Niemenczynie	–	litewski, rosyjski, polski
85	Żłobek–przedszkole w Niemieżu	–	litewski, polski
86	Żłobek–przedszkole w Skojdziszkach	–	litewski, rosyjski, polski
Rejon solecznicki			
87	Gimnazjum im. J. Śniadeckiego w Solecznikach	w Trybańcach w Koniuchach	polski
	Gimnazjum w Ejszyszkach	w Purwianach w Montwilisz- kach w Wilkańcach w Ancewiczach w Tietiańcach	polski
86	Szkoła średnia im. E. Orzeszkowej w Białej Wace	–	polski
87	Szkoła średnia im. A. Krepsztul w Butrymańcach	w Janczunach w Stawidańcach w Gierwiszkach	polski
88	Szkoła średnia w Dziewieniskach	w Jurgielanach w Szorkajciach w Milkunach	polski
89	Szkoła średnia im. M. Balińskiego w Jaszunach	w Wilkiszkach	polski
90	Szkoła średnia im. L. Narbutta w Koleśnikach	–	polski
91	Szkoła średnia im. P.K. Brzostowskiego w Turgielach	w Podmerezcu w Kurmiel- nach	polski
92	Szkoła podstawowa w Kamionce	–	polski
93	Szkoła podstawowa w Bogumiliszkach	–	polski, rosyjski
94	Szkoła podstawowa w Czużekampiach	–	polski
95	Szkoła podstawowa w Dajnowie	–	polski

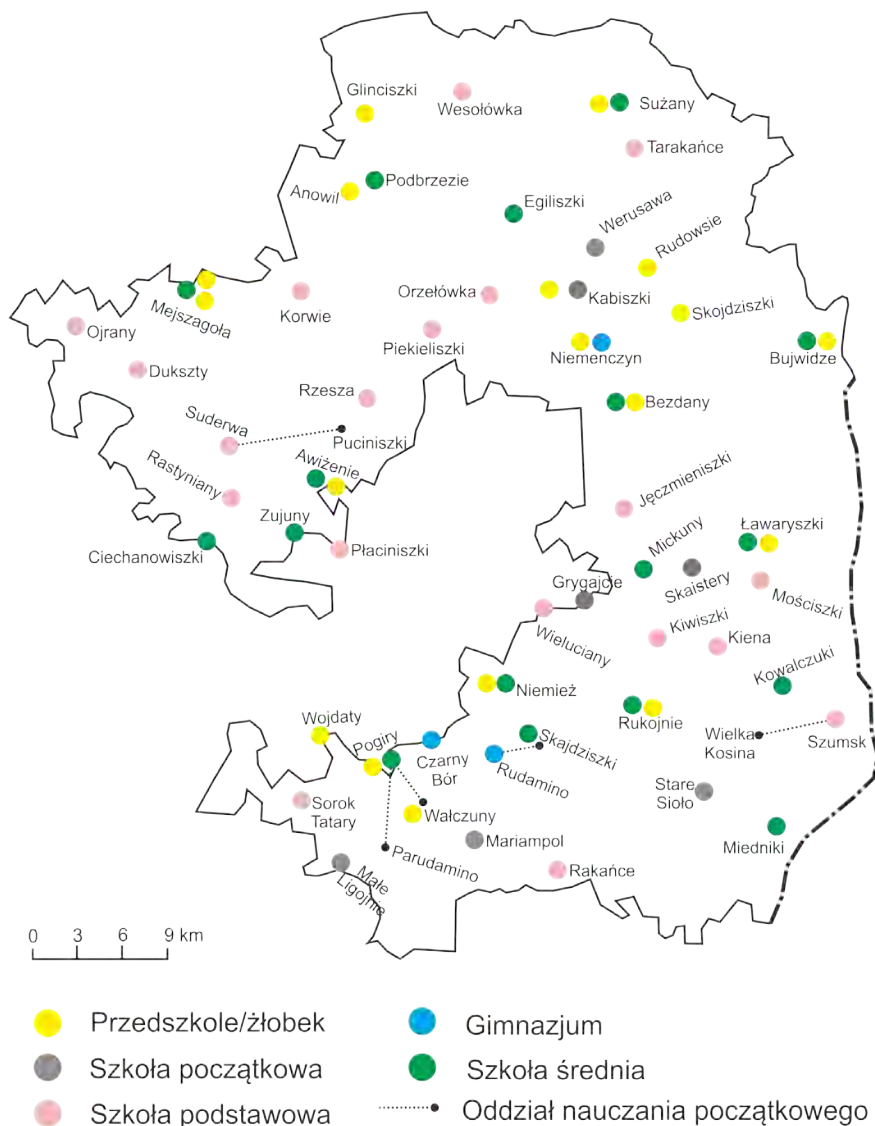
1	2	3	4
96	Szkoła podstawowa w Dojlidach	–	polski
97	Szkoła podstawowa w Podborzu	–	polski
98	Szkoła podstawowa w Małych Solecznikach	–	polski
99	Szkoła podstawowa w Wersoce	–	polski
100	Przedszkole w Solecznikach	–	polski
101	Przedszkole w Dziewiniszkach	–	polski
102	Przedszkole w Ejszyszkach	–	polski
Rejon trocki			
103	Szkoła średnia im. H. Sienkiewicza w Landwarowie	–	polski
104	Szkoła średnia w Trokach	–	polski
105	Szkoła średnia w Rudziszkach	–	polski, litewski, rosyjski
106	Szkoła średnia w Połukniu	–	polski
107	Szkoła podstawowa im. A. Stelmachowskiego w Starych Trokach	–	polski
Rejon święciański			
108	Gimnazjum „Żejmiana” w Podbrodziu	–	polski, rosyjski
109	Szkoła podstawowa w Magunach	w Prenach	polski
Rejon szyrwincki			
110	Szkoła podstawowa w Borskunach	–	polski, litewski

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.wilnoteka.lt/, <http://www.aikos.smm.lt/>, <http://www.salcininkai.lt/>, <http://www.vilniaus-r.lt/>, <http://www.portalszkolny.org>

Szkoły z polskim językiem wykładowym znajdują się również w rejonach, gdzie udział ludności polskiej nie jest aż tak znaczący, tj. w rejonach święciańskim i szyrwinckim. Są one pozostałością prób rozszerzenia zasięgu polskiego szkolnictwa na Litwie na początku lat 90. XX wieku.

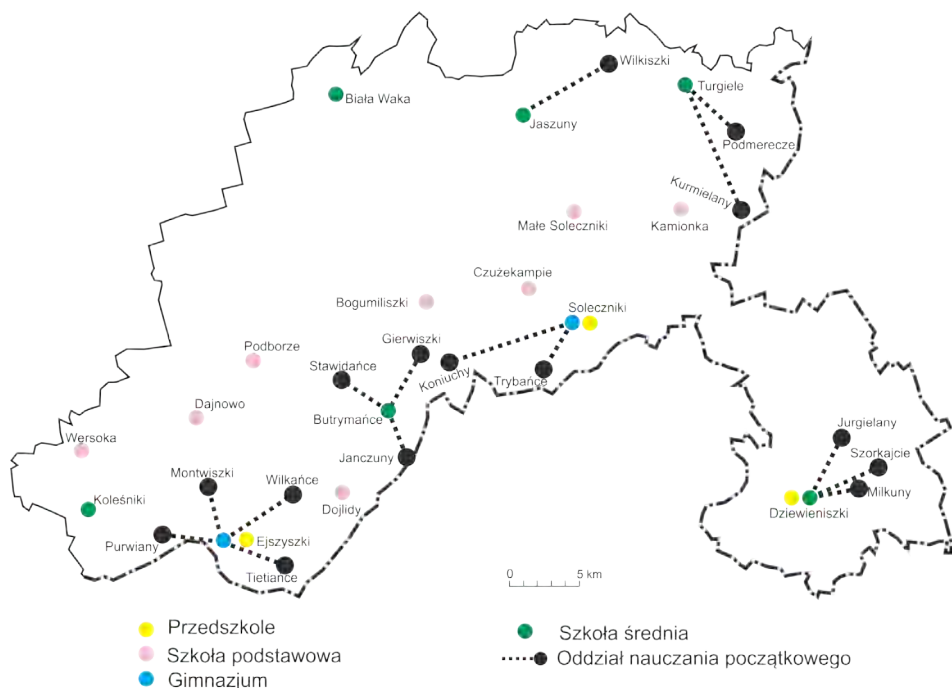
W 2012 roku najwięcej szkół z polskim językiem wykładowym znajdowało się w rejonie wileńskim – 65 placówek (ryc. 44) oraz solecznickim – 19 placówek (ryc. 45). Jak zauważa Z. KURCZ (2005a), w rejonach tych ludność polska stanowi znaczną większość mieszkańców, przez co dochodzi tu do wzmożonej polsko-litewskiej rywalizacji, szczególnie przejawiającej się na tle językowym. Z polskiego punktu widzenia funkcjonowanie szkół z polskim językiem wykładowym jest realizacją

prawa mniejszości do ochrony języka. Z kolei Litwini rozwój szkolnictwa mniejszości w tych rejonach postrzegają jako utrudnianie dostępu Litwinom do nauki języka ojczystego.

Ryc. 44. Rozmieszczenie polskich placówek oświatowych w rejonie wileńskim w 2013 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.wilnoteka.lt/>, <http://www.aikos.smm.lt/>, <http://www.vilniaus-r.lt/>

Ryc. 45. Rozmieszczenie polskich placówek oświatowych w rejonie solecznickim w 2013 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.wilnoteka.lt/>, <http://www.aikos.smm.lt/>, <http://www.salcininkai.lt/>

Od końca lat 80. XX wieku w toku ekspansji polskiego szkolnictwa na Litwie zaczęły również powstawać różnego rodzaju organizacje wspomagające polskie szkoły, zrzeszające naukowców i nauczycieli etc. W dniu 14 kwietnia 1989 roku w Wilnie założono Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy (SNPL) – organizację zrzeszającą naukowców polskich na Litwie. Działalność Stowarzyszenia skupia się przede wszystkim na prowadzeniu badań, organizacji konferencji naukowych, odczytów i dyskusji. Stowarzyszenie wydaje również „Rocznik”. W 2012 roku do organizacji należało 62 członków, w tym ośmioro doktorów habilitowanych i 54 naukowców z tytułem doktora²⁶. Członkami SNPL mogą zostać wyłącznie naukowcy będący obywatelami Republiki Litewskiej, aktywnie działający w nauce lub sztuce. Potencjalni członkowie muszą dostarczyć wykaz swych publikacji naukowych, a ich kandydatura poddawana jest tajnemu głosowaniu (MASŁOWSKI 2005; LEŚNIEWSKA 2009).

²⁶ <http://snpl.lt/onas.php> – dostęp dn. 28.11.2013 r.

Fot. 19. Szkoła podstawowa z polskim językiem wykładowym w Borskunach w rejonie szyrwinckim

Źródło: K. Leśniewska.

Wydarzeniem mającym ogromny wpływ, również na obecny kształt polskiego szkolnictwa na Litwie, było powołanie Stowarzyszenia Nauczycieli Szkół Polskich na Litwie „Macierz Szkolna” w dniu 11 listopada 1990 roku. Obecnie do organizacji należy ok. 1,5 tys. nauczycieli i wychowawców przedszkolnych na Litwie. Głównymi celami działalności Macierzy Szkolnej są:

- aktywizacja środowiska nauczycielskiego i uczniowskiego,
- skupianie uwagi społeczności polskiej na priorytetowej roli szkoły w zachowaniu polskiego języka, kultury i tożsamości narodowej,
- kształtowanie pozytywnego wizerunku szkolnictwa polskiego na Litwie,
- kompleksowe działania wspierające polską oświatę na Litwie (KWIATKOWSKI 2009; KAWĘCKI 2013).

Cele stowarzyszenia realizowane są m.in. poprzez organizację licznych imprez, wśród których na uwagę zasługuje coroczny konkurs „Najlepsza szkoła – najlepszy nauczyciel”, którego głównym celem jest akcentowanie wysokiego poziomu nauczania w szkołach polskich na Litwie (KWIATKOWSKI 2009).

Warto również wspomnieć, że obok placówek oświatowych i różnego rodzaju organizacji wspierających polskie szkolnictwo, na Litwie funkcjonują również Uniwersytety Trzeciego Wieku prowadzące

zajęcia w języku polskim. W 1994 roku założono Polski Uniwersytet Trzeciego Wieku w Wilnie, do którego uczęszcza ponad 100 słuchaczy. W 2009 roku w Kiejdanach utworzono Uniwersytet Trzeciego Wieku przy Stowarzyszeniu Polaków Kiejdan. W zajęciach prowadzonych przez uniwersytet uczestniczy ok. 40 słuchaczy. W 2010 roku również w Kłajpedzie uruchomiono Uniwersytet Trzeciego Wieku, w którego zajęciach uczestniczy ok. 40 osób. W 2011 roku powstał Polski Uniwersytet Trzeciego Wieku w Solecznikach (PUTW), posiadający dwie filie w Ejszyszkach oraz Jaszunach. W zajęciach PUTW regularnie uczestniczy ponad 100 słuchaczy. Również w 2011 roku utworzono Akademię Trzeciego Wieku w Wilnie, do której uczęszcza ok. 50 słuchaczy²⁷.

Podsumowując, warto zaznaczyć, że litewski system edukacji podlega ciągłym i dynamicznym przemianom, a proces ten nie należy do łatwych, gdyż jego istotą jest jakościowa zmiana w myśleniu o edukacji. Zdaniem A. BŁACHNIO (2005), na Litwie wciąż widoczna jest tendencja do unifikacji szkolnictwa, będąca pozostałością poprzedniego ustroju. Jak zauważa J. KWIATKOWSKI (2009), polskie szkolnictwo od wielu lat dostaje ogromne wsparcie ze strony Senatu RP i rządu polskiego. Za środki uzyskane ze Stowarzyszenia „Wspólnota Polska” odnowiono na Litwie ponad 70 placówek, a znaczną część szkół wyposażono w pomoce dydaktyczne i sprzęt komputerowy. Ponadto dofinansowywane jest tłumaczenie i wydawanie podręczników, wyjazdy uczniów na szkoły letnie do Polski, studia w Polsce czy przeprowadzanie olimpiad, festiwali itp.

Łotwa

W okresie przynależności Łotwy do ZSRR polskie szkolnictwo zostało praktycznie w całości zlikwidowane. Władze radzieckie, argumentując to brakiem chętnych do pobierania nauki w języku polskim, starały się nie dopuścić do wzmocnienia poczucia tożsamości wśród ludności polskiej na Łotwie. Możliwość nauki w języku polskim pojawiła się dopiero pod koniec lat 80. XX wieku, a odbudowa polskiego szkolnictwa spotkała się z dużym poparciem Łotyszy (BOROŃ 2011; RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003). W 1989 roku z inicjatywy Związku Polaków na Łotwie w jednej ze szkół w Rydze została utworzona pierwsza polska klasa, którą w późniejszych latach przekształcono w pierwszą polską placówkę oświatową w niepodległej Łotwie. W dniu 12 grudnia 1989 roku doszło nawet do podpisania *Porozumienia o współpracy między Ministerstwem*

²⁷ Na podstawie wywiadów z liderami polskich organizacji na Litwie.

Edukacji Narodowej PRL i Ministerstwem Edukacji Narodowej Łotewskiej SRR na lata 1989-1995. Strona łotewska zobowiązała się m.in. do udzielania pomocy w podnoszeniu poziomu nauczania języka polskiego oraz innych przedmiotów nauczanych w tym języku, przygotowania odpowiednich podręczników i pomocy metodycznych, a także pomocy w zatrudnianiu nauczycieli i wychowawców przedszkolnych (RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003). Na mocy tego porozumienia polskie MEN przekazało podręczniki do nauki języka polskiego, a także skierowało nauczycieli z Polski (URLIŃSKA 2007).

W 1991 roku na Łotwie przyjęto ustawę o nieograniczonym rozwoju oraz prawie grup narodowościowych i etnicznych do autonomii kulturowej, która gwarantowała przedstawicielom mniejszości równe prawa w życiu publicznym. Dokument zobowiązywał również łotewskie instytucje rządowe do materialnego wspierania organizacji mniejszości narodowych w dziedzinie szkolnictwa, kultury oraz języka. Również ustawa o szkolnictwie, uchwalona w 1991 roku, gwarantowała mniejszościom prawo do nauki w ich językach. W latach 90. ubiegłego wieku Polska i Łotwa zawarły szereg umów bilateralnych regulujących m.in. kwestie uznawalności świadectw, opracowywania podręczników dla polskich szkół na Łotwie, organizacji doskonalenia nauczycieli itp.²⁸ (RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003). Na mocy uchwalonych aktów oraz podpisanych umów na Łotwie zaczęły powstawać szkoły narodowe, w tym również polskie.

Jak zauważa R. RUNIEWICZ-JASIŃSKA (2003), polskie szkolnictwo na Łotwie po roku 1991 przeżywało swój renesans. Odradzanie polskich szkół zostało zainicjowane w dwóch największych skupiskach ludności polskiej, tj. w Rydze oraz Dyneburgu, gdzie pierwsze polskie klasy zostały utworzone już w 1989 roku, a od 1991 roku rozpoczęły funkcjonowanie polskie szkoły. Dzięki szerokim kontaktom Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Polaków na Łotwie z Uniwersytetem M. Kopernika w Toruniu, do Rygi przybyła do pracy grupa nauczycieli z Polski. W mniejszych ośrodkach zaczęto tworzyć szkoły niedzielne, m.in. w Jełgawie, Windawie, Iłukszcie, Krasławiu, Kiesi oraz Lipawie (GRĘDZIK 1999; RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003).

W pierwszych latach funkcjonowania polskich szkół na Łotwie największymi ich problemami były:

- brak odpowiedniej kadry dydaktycznej,
- deficyt podręczników do nauki języka polskiego,

²⁸ Postanowienia umów bilateralnych zawartych między Polską i Łotwą szerzej zostały omówione w rozdziale dotyczącym stosunków politycznych Litwy i Łotwy z Polską.

- brak programów nauczania dostosowanych do realiów łotewskiego szkolnictwa,
- problemy z odpowiednimi lokalami dla polskich szkół,
- brak jednolitej koncepcji szkolnictwa polskiego na Łotwie (GRĘDZIK 1999; RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003; URLIŃSKA 2007).

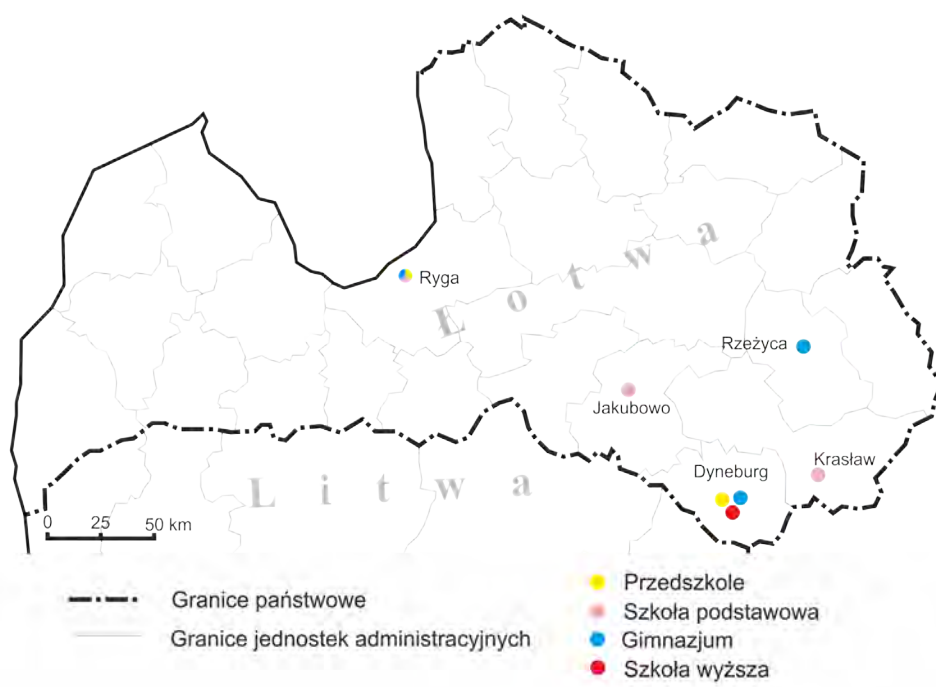
W 1992 roku łotewskie Ministerstwo Oświaty i Nauki przyjęło *Koncepcję rozwoju oświaty grup narodowościowych i etnicznych*, która dała możliwość organizacji szkół mniejszości narodowych oraz gwarantowała im finansowanie (URLIŃSKA 2007). W sierpniu 1992 roku ukazało się rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej RP *W sprawie zasad wspomagania nauczania historii, geografii i języka polskiego wśród Polonii oraz zakresu świadczeń przysługujących nauczycielom polskim skierowanym w tym celu do pracy za granicą*²⁹, które ustalało formy pomocy rządu, w tym m.in. kierowanie nauczycieli do pracy, przekazywanie podręczników, organizację doskonalenia zawodowego nauczycieli etc. (GRĘDZIK 1999).

W 1996 roku zawarto *Porozumienie o współpracy w dziedzinie oświaty i szkolnictwa wyższego między Ministerstwem Edukacji Narodowej RP a Ministerstwem Edukacji i Nauki RŁ na lata 1996–98*, na mocy którego przedłużono działalność polsko-łotewskiej komisji ds. opracowywania programów nauczania, podręczników oraz pomocy metodycznych (GRĘDZIK 1999). W 1998 roku na Łotwie przyjęto ustawę o oświacie, która znacząco ograniczała prawa mniejszości narodowych do nauki języka ojczystego. Wprowadzono m.in. obowiązek nauczania w języku państwowym w ostatnich klasach szkoły średniej. Jednakże ze względu na protesty mniejszości narodowych, rok później przyjęto ustawę o kształceniu ogólnym, która dopuściła możliwość nauczania przedmiotów w językach mniejszości w szkołach średnich, związanych z podtrzymywaniem tożsamości narodowej oraz służących integracji mniejszości ze społeczeństwem łotewskim (URLIŃSKA 2007).

W 1999 roku w Rydze miała miejsce narada dyrektorów szkół polskich z przedstawicielami Ministerstwa Oświaty, na której zaprezentowano wymóg nauczania w języku łotewskim w szkołach polskich. Władze łotewskie chciały, aby 50% zajęć prowadzona była w języku państwowym, zaś od 2004 w szkołach średnich nauczanie miało się odbywać wyłącznie w języku łotewskim. Przedstawiciele polskiej Ambasady wyrazili sprzeciw wobec projektu, określając go jako łamiący postanowienia *Traktatu między RP a RŁ o przyjaźni i współpracy* (RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003).

²⁹ Dz.U., nr 63 z 1992 r., poz. 316.

Od końca lat 90. XX wieku można było zaobserwować tendencję do stopniowego zmniejszania możliwości używania języków mniejszości narodowych w oświacie na Łotwie. Jak zauważa M. M. URLIŃSKA (2007), pojawiły się nawet propozycje, by szkoły, w których prowadzone są zajęcia w językach mniejszości, przekształcić w placówki prywatne, nieotrzymujące dotacji państwowych. Powodem takich zachowań był przede wszystkim fakt, iż w łotewskim systemie oświaty wciąż dominowały szkoły rosyjskie, a wielu nauczycieli pracujących w tych placówkach nie znało języka łotewskiego.

Ryc. 46. Rozmieszczenie placówek oświatowych z językiem polskim na Łotwie w 2012 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://ryga.msz.gov.pl/>, <http://du.lv/>

W 2012 roku na Łotwie funkcjonowało siedem placówek oświatowych z polskim językiem nauczania (ryc. 46), z czego aż trzy z nich w Dyneburgu – największym skupisku Polaków na Łotwie. Najstarsza polska szkoła na Łotwie, im. Ity Kozakiewicz w Rydze, jest zbiorczą placówką, w której skład wchodzi przedszkole, szkoła podstawowa oraz średnia.

Fot. 20. Polska Szkoła im. Ity Kozakiewicz w Rydze

Źródło: K. Leśniewska.

Szkoła im. I. Kozakiewicz w Rydze powstała po roku 1991. W pierwszym roku funkcjonowania w szkole utworzono dwie klasy pierwsze oraz po jednej drugiej i trzeciej. Początkowo szkoła zatrudniała 14 nauczycieli, w tym 11 z Polski. W kolejnych latach funkcjonowania placówki systematycznie wzrastała liczba uczniów. W 1993 roku szkoła otrzymała nową siedzibę. W połowie 1993 roku w ryskiej szkole doszło do poważnego konfliktu między rodzicami i dyrekcją placówki. Część rodziców opowiedziała się za zmianą charakteru placówki na rosyjski. W wyniku nasilenia konfliktu doszło do podziału szkoły i utworzenia Eksperymentalnej Szkoły Polskiej, nad którą patronat objął Wydział Pedagogiczny UŁ. Jednak na skutek zmian kadrowych w 2003 roku placówka zakończyła swą działalność jako szkoła mniejszości. W 1995 roku szkoła im. I. Kozakiewicz otrzymała akredytację, co stawiało ją na równi ze szkołami łotewskimi (URLIŃSKA 2007).

W dniu 1 września 1991 roku po ponad 40-letniej przerwie została powołana polska szkoła w Dyneburgu. W 1993 roku szkoła odzyskała dawny budynek, a jego remont został sfinansowany ze środków ZPŁ (RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003). W 1998 roku w wyniku uzyskania akredytacji placówka uzyskała status szkoły średniej. Od 2000 roku szkoła stała się właścicielem kolejnego budynku, dzięki czemu możliwe stało się utworzenie sali widowiskowej oraz sali gimnastycznej (GRĘDZIK 1999).

Fot. 21. Polskie Gimnazjum im. Józefa Piłsudskiego w Dyneburgu
Źródło: K. Leśniewska.

Fot. 22. Polska Szkoła Podstawowa im. hr. Platerów w Krasławiu
Źródło: K. Leśniewska.

We wrześniu 1991 roku swoją działalność rozpoczęła również Polska Szkoła Podstawowa w Krasławiu. W roku szkolnym 1996/97, choć placówka otrzymała status szkoły dziesięcioletniej, uzyskała negatywny wynik w postępowaniu akredytacyjnym. Powodem decyzji były nieprawidłowości w zarządzaniu placówką. W roku 1998 zostało ono powtórzone i zakończyło się wynikiem pozytywnym (GRĘDZIK 1999; RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003).

Fot. 23. Państwowe Polskie Gimnazjum w Rzeżycy

Źródło: K. Leśniewska.

We wrześniu 1993 roku w Rzeżycy została uruchomiona Polska Szkoła Początkowa. W połowie lat 90. XX wieku w szkole brakowało podręczników i pomocy dydaktycznych. W 1997 roku placówce udało się zdobyć nowy, dużo większy budynek oraz akredytację łotewską i w 2000 roku przekształcono ją w Polską Szkołę Podstawową (RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003).

Od 1993 roku działa również jedyne samodzielne polskie przedszkole na Łotwie, mieszczące się w Dyneburgu. Zajęcia w grupach przedszkolnych odbywają się w języku polskim i łotewskim w oparciu o program nauczania dla mniejszości narodowych. Przedszkole przygotowuje dzieci do nauki w polskim gimnazjum³⁰.

³⁰ <http://www.gwiazdka.lv/> – dostęp dn. 06.12.2013 r.

W dniu 1 września 1994 roku działalność rozpoczęła Podstawowa Szkoła Polska w Jakubowie (RUNIEWICZ-JASIŃSKA 2003). W roku szkolnym 1995/96 szkoła pozytywnie przeszła postępowanie akredytacyjne (GRĘDZIK 1999).

Fot. 24. Jakubowska Samorządowa Szkoła Podstawowa

Źródło: K. Leśniewska.

Liczba uczniów w placówkach oświatowych z polskim językiem wykładowym na Łotwie od kilku lat utrzymuje się na stałym poziomie (tab. 26). Do szkół tych uczęszcza również młodzież innych narodowości, jednak zdecydowaną większość stanowią Polacy. Placówki polskie stawiają sobie za cel nauczanie języka polskiego oraz przekazywanie wiedzy na temat kultury, geografii i historii Polski. W placówkach z polskim językiem nauczania, w języku ojczystym prowadzone są zajęcia z literatury i nauki o języku, religii, historii Polski oraz zajęcia pozalekcyjne. Jak zauważa M. STANISŁAWSKA (2003), jest to zadanie bardzo trudne do zrealizowania, ze względu na fakt, iż wiele dzieci w ogóle nie zna języka polskiego.

Tabela 26. Liczba uczniów w placówkach oświatowych z polskim językiem wykładowym na Łotwie w latach 2005–2012

Nazwa placówki	Liczba uczniów w roku szkolnym						
	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09	2009/10	2010/11	2011/12
Polska Szkoła im. Ity Kozakiewicz w Rydze	329	302	281	250	275	278	293
Polska Szkoła Podstawowa im. hr. Platerów w Krasławiu	82	81	78	75	73	68	59
Państwowe Polskie Gimnazjum w Rzeżycy	461	465	471	475	477	488	495
Jakubowska Samorządowa Szkoła Podstawowa	90	87	88	93	90	88	66
Przedszkole Polskie im. J. Plate-ra-Gajewskiego w Dyneburgu	118	122	120	129	117	123	130
Polskie Gimnazjum im. J. Piłsudskiego w Dyneburgu	356	388	283	287	271	284	292
Razem	1 436	1 445	1 321	1 309	1 303	1 329	1 335

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.polska-szkola.pl/>

Od ok. 20 lat na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu w Dyneburgu odbywa się kształcenie na kierunku filologia polska. Zajęcia prowadzone są na poziomie studiów licencjackich. Zaś na poziomie studiów magisterskich istnieje możliwość wyboru specjalizacji „nauczanie języka polskiego”.

Podsumowując, należy zaznaczyć, że polskie placówki oświatowe funkcjonują na Łotwie dzięki działalności ZPL, kładącej ogromny nacisk na uruchomienie polskiego szkolnictwa w niepodległej RŁ. Pełnią one niezwykle ważną rolę w kultywowaniu polskich tradycji oraz podtrzymywaniu poczucia tożsamości narodowej wśród młodzieży.

5.3. Działalność polityczna

Na początku lat 90. XX wieku na skutek zmian zachodzących w ZSRR możliwe stało się zakładanie niekomunistycznych partii politycznych. W dniu 3 maja 1990 roku w Wilnie założono Polską Partię Praw Człowieka (PPPC), pod kierownictwem Jana Ciechanowicza, a jej działalność objęła całe terytorium ZSRR. Za główne cele partii przyjęto ochronę praw polskiej mniejszości, tworzenie obwodów autonomicznych w poszczególnych republikach, a także ewentualne utworzenie Wschodniopolskiej SRR w ramach ZSRR na zamieszkałych przez Polaków obszarach Litwy i Białorusi. PPPC twierdziła, że tylko granice etniczne są sprawiedliwymi granicami. Apelowała ona również o umożliwienie powrotu Polakom wypędzonym z ojczystych stron po 1939 roku. Postulaty partii dotyczyły także stworzenia warunków dla rozwoju polskiej prasy, wydawnictw oraz bibliotek, tworzenia szkół, zespołów artystycznych mniejszości oraz lepszego dostępu do uczelni wyższych dla Polaków na Litwie, Łotwie, Białorusi, Ukrainie i Kazachstanie. Partia uległa samorozwiązaniu 13 września 1991 roku (BOBRYK 2005).

Na Łotwie, po odzyskaniu przez nią niepodległości, przedstawiciele polskiej mniejszości narodowej aktywnie uczestniczyli i nadal uczestniczą w kształtowaniu stosunków polsko-łotewskich³¹, nie biorąc przy tym czynnego udziału w sferze życia politycznego tego kraju (KOWALSKI, SOLON 2008).

Pierwsze wybory parlamentarne w niepodległej Republice Litewskiej po rozpadzie ZSRR zostały zaplanowane na 25 października 1992 roku. Ordynacja wyborcza przewidywała, że 71 posłów zostanie wybranych w okręgach jednomandatowych, zaś pozostałych 70 w systemie proporcjonalnym z list krajowych. Ustalono również 4% próg wyborczy, jednakże nie obowiązywał on przedstawicieli mniejszości narodowych. Aby uzyskać zgodę na start w wyborach trzeba było zebrać 1 tys. podpisów, wystawić minimum 20 kandydatów oraz wpłacić kaucję wyborczą w wysokości 1 przeciętnej płacy pomnożoną przez liczbę kandydatów (SIDORKIEWICZ 2010).

We wrześniu 1992 roku Związek Polaków na Litwie zatwierdził program wyborczy i ustalił listy kandydatów. Program ZPL odwoływał się przede wszystkim do polityki zagranicznej, kultury i oświaty, kwestii systemu polityczno-prawnego kraju oraz polityki narodowościowej.

³¹ Udział polskiej mniejszości w relacjach polsko-łotewskich został szerzej omówiony w rozdziale dotyczącym relacji politycznych Litwy i Łotwy z Polską.

Organizacja opowiedziała się również za utworzeniem Uniwersytetu Polskiego w Wilnie, pisownią nazwisk w dokumentach zgodnie z polskimi zasadami, retransmisji polskich audycji w litewskiej telewizji. W wyborach parlamentarnych ZPL ostatecznie uzyskał cztery mandaty, z czego dwa z okręgów jednomandatowych, a wynik ten uznano za porażkę. Do Sejmasu weszło jeszcze dwóch innych Polaków, startujących z list ugrupowań litewskich (SIDORKIEWICZ 2010).

Powstanie polskiej partii politycznej na Litwie wymusiły zmiany w ustawodawstwie wprowadzone w 1994 roku. Sejm RL podjął uchwałę zakazującą startu w wyborach organizacjom społecznym, tym samym ZPL stanął przed wyborem przekształcenia się w partię polityczną lub rezygnacji z bezpośredniej działalności politycznej (BOBRYK 2005; GODEK 2005; KRAJEWSKI 2012; KAWĘCKI 2013). Władze ZPL otwarcie krytykowały zmianę ordynacji wyborczej, nazywając ją dyskryminującą przedstawicieli mniejszości narodowych, których organizacje zostały pozbawione możliwości udziału w wyborach (SIDORKIEWICZ 2011). W dniu 28 sierpnia 1994 roku, podczas V Zjazdu ZPL, wyodrębniła się z jego struktur Akcja Wyborcza Polaków na Litwie. Początkowo zakładano przyjęcie nazwy Akcja Wyborcza Związku Polaków na Litwie, jednakże pod naciskiem litewskiego Ministerstwa Sprawiedliwości zdecydowano o usunięciu z nazwy ZPL (BOBRYK 2005; GODEK 2005; KAWĘCKI 2013).

W dniu 15 grudnia 1994 roku przyjęto program AWPL, w którym za główny cel przyjęto wprowadzenie wymogów europejskich w zakresie używania języków mniejszości narodowych, tj. na terenach, gdzie mniejszości stanowią więcej niż 10%, uznanie języków mniejszości za języki lokalne. Jednocześnie opowiedziano się za działaniami partii zgodnymi z etyką chrześcijańską. Program przewidywał również decentralizację władzy i poszerzenie kompetencji samorządów (BOBRYK 2005; KAWĘCKI 2013).

Zgodnie ze Statutem AWPL najniższą strukturą organizacyjną partii jest koło, które może liczyć nie mniej niż trzech członków. Koła łączą się w oddziały, zgodnie z podziałem administracyjnym Litwy. Najwyższym organem ustawodawczym AWPL jest Zjazd Delegatów, zwoływany nie rzadziej niż raz na trzy lata. Z kolei organem kierowniczym partii jest Rada Naczelna, w której skład wchodzi prezes, będący jednocześnie przewodniczącym Rady, prezesi oddziałów oraz wybrani na zjeździe członkowie Rady Naczelnej³².

Pierwsze wybory samorządowe, w których udział wzięła AWPL, od-

³² Na podstawie *Statutu Akcji Wyborczej Polaków na Litwie*, przyjętego 28 sierpnia 1994 roku, poprawionego 16 czerwca 2001 roku i uzupełnionego 17 grudnia 2004 roku.

były się 25 marca 1995 roku. Tuż przed wyborami sołecznicza i wileńska komisja wyborcza zgłosiły postulat, by karty do głosowania zostały wydrukowane w trzech językach, jednakże nie został on uwzględniony. Ze względu na wprowadzenie 4% progu w okręgach AWPL była zmuszona poszukiwać sojuszy, dających nadzieję na zwiększenie elektoratu. Ostatecznie zdecydowano się na wystawienie kandydatów w okręgach z dużym udziałem mniejszości narodowych, a na listach AWPL, obok Polaków, znaleźli się Rosjanie, Białorusini, Tatarzy i Niemcy (BOBRYK 2005). Partia wystawiła swoich kandydatów w 11 z 56 okręgów wyborczych i uzyskała piąty wynik w kraju, z poparciem rządu 6,6% głosów. Partia zdobyła łącznie 69 mandatów, w tym w: rejonie wileńskim 19, rejonie sołecznickim 14, mieście Wilnie 11, rejonie trockim sześć, mieście Wisaginia sześć, rejonie święciańskim pięć, mieście Kłajpeda cztery, mieście Druskienniki dwa oraz rejonie szyrwinckim dwa. Tylko w dwóch rejonach AWPL nie przekroczyła wymaganego 4% progu wyborczego, tj. w jezioroskim (3,9% głosów) i ignalińskim (3,84%) (BOBRYK 2005; KAWĘCKI 2013).

Wybory do litewskiego Sejmasu odbyły się w październiku 1996 roku. Wprowadzono wówczas 5% próg wyborczy i dodatkowo przeprowadzono tzw. majoryzację okręgów wyborczych, która polegała na nowym podziale kraju. Zdaniem wielu Polaków została ona przeprowadzona w taki sposób, by do obszarów zamieszkiwanych w większości przez ludność polską dołączyć obszary zamieszkiwane w większości przez Litwinów³³. AWPL, wzmocniona sukcesem wyborów samorządowych podczas kampanii wyborczej, oskarżyła rządzących o dyskryminację ludności polskiej na Wileńszczyźnie. Ostatecznie AWPL uzyskała poparcie rządu 2,96% i do Sejmasu wprowadziła jednego kandydata (SIDORKIEWICZ 2010). Do parlamentu dostało się również dwóch Polaków z list Związku Ojczyzny oraz Demokratycznej Partii Pracy Litwy. Kandydaci ci zdecydowali się na start z list innych niż AWPL, gdyż uważali, iż uczestnictwo w działalności ugrupowań litewskich może zwiększyć możliwości oddziaływania na politykę Litwy wobec mniejszości (BOBRYK 2005). Słaby wynik AWPL w wyborach parlamentarnych tłumaczyć można konkurencją w postaci Aliansu Mniejszości Narodowych Litwy, z którego list startowali również Polacy (SIDORKIEWICZ 2010).

Kolejne wybory samorządowe odbyły się 23 marca 1997 roku, a AWPL uczestniczyła w nich samodzielnie, uzyskując poparcie rządu 5,1% zdobywając 58 mandatów radnych, w tym w: rejonie wileńskim 23, sołecznickim 20, trockim sześć, mieście Wilnie pięć, święciańskim

³³ Zastosowano klasyczny gerrymandering, polegający na zmianie granic okręgów wyborczych mającej znaczny wpływ na wynik wyborów (SOBCZYŃSKI 2000).

dwa, szyrwinckim jeden i w Druskiennikach jeden. Kandydaci AWPL startowali również w Wisaginie, ale nie przekroczyli progu wyborczego, uzyskując 3% głosów (BOBRYK 2005; KAWĘCKI 2013). Zdaniem A. BOBRYKA (2005), uzyskany wynik był gorszy w porównaniu z poprzednimi wynikami wyborów samorządowych ze względu na fakt, iż w tych wyborach kandydowała większa liczba ugrupowań, a AWPL startowała bez wsparcia innych mniejszości narodowych.

W wyniku przeprowadzenia reformy administracyjnej wiosną 2000 roku na Litwie odbyły się kolejne wybory samorządowe, które zakończyły się sukcesem AWPL w rejonach, gdzie ludność polska stanowiła większość, tj. wileńskim i solecznickim (KOWALSKI 2010a). Partia odniosła w nich trzecie zwycięstwo z rzędu. AWPL zdobyła łącznie 54 mandaty (tab. 27), w tym najwięcej w rejonach wileńskim (20) oraz solecznickim (18), gdzie merami zostali przedstawiciele partii. W mieście Wilnie, gdzie AWPL zdobyła pięć mandatów, doszło do historycznego wydarzenia, gdyż partia weszła w skład koalicji rządzącej stolicą (SIDORKIEWICZ 2011).

Tabela 27. Rezultaty AWPL w wyborach samorządowych na Litwie z 19 marca 2000 roku

Jednostka administracyjna	Liczba głosów	Odsetek głosów	Liczba zdobytych mandatów
Rejon wileński	20 559	64,6	20
m. Wilno	17 555	8,6	5
Rejon solecznicki	10 545	63,3	18
Rejon trocki	3 213	23,9	7
Rejon święciański	1 510	9,7	3
Rejon szyrwincki	361	4,4	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie SIDORKIEWICZ (2011).

Podczas kampanii wyborczej doszło do konfliktu między prezesem ZPL i dyrektorem spółki wydawniczej „Nasza Gazeta” Ryszardem Maciejkińcem a grupą działaczy ZPL. W wyniku konfliktu przeprowadzono dwa niemal równoległe zjazdy ZPL organizowane przez dwie różne grupy działaczy. O pomoc w rozstrzygnięciu sporu zwrócono się do sądu, gdyż działalność dwóch organizacji o takiej samej nazwie była niemożliwa. Tym samym rozłam w najważniejszej polskiej organizacji stał się faktem, dodatkowo przekładając się na konflikt w AWPL. Sytuacja ta nie sprzyjała prowadzeniu kampanii wyborczej AWPL przed zbliżającymi się wyborami do Sejmasu (SIDORKIEWICZ 2011). Ponadto

lider AWPL Jan Sienkiewicz zrezygnował ze startu w wyborach (SIDORKIEWICZ 2010). Ostatecznie partia zajęła 10 miejsce w skali kraju, uzyskując niespełna 2% głosów i zdobywając tylko dwa mandaty. Polscy posłowie weszli w skład koalicji rządzącej, w gabinecie Rolanda Paksa wiceministrem oświaty został przedstawiciel AWPL (KAWĘCKI 2013). Polacy, wchodząc w skład koalicji rządzącej, liczyli na zmiany w ordynacji wyborczej i zniesienie progu wyborczego dla partii mniejszości. Do Sejmasu dostali się również dwaj Polacy startujący z list Koalicji Socjaldemokratycznej oraz z socjalliberalnego Nowego Związku (SIDORKIEWICZ 2010).

Jesienią 2002 roku na Litwie ruszyła kampania wyborcza przed kolejnymi wyborami samorządowymi. AWPL uzyskała w nich poparcie 4,1% (55 586 głosów) w skali kraju, a w radach samorządowych znalazło się 51 przedstawicieli AWPL. Partia po raz kolejny mogła samodzielnie rządzić w rejonach solecznickim i wileńskim, gdzie zdobyła odpowiednio 17 i 16 mandatów (tab. 28) (SIDORKIEWICZ 2011).

Tabela 28. Rezultaty AWPL w wyborach samorządowych na Litwie z 22 grudnia 2002 roku

Jednostka administracyjna	Liczba głosów	Odsetek głosów	Liczba zdobytych mandatów
m. Wilno	20 276	9,6	6
Rejon wileński	19 613	60,4	16
Rejon solecznicki	9 685	67,4	17
Rejon trocki	3 079	23,1	6
Rejon święciański	2 316	14,6	4
Rejon szyrwincki	340	4,2	1
Rejon elektreński	277	2,6	0

Źródło: opracowanie własne na podstawie SIDORKIEWICZ (2011).

W wyborach wzięła również udział Polska Partia Ludowa (PPL), założona w 2002 roku w opozycji do Akcji Wyborczej Polaków na Litwie, coraz bardziej krytykowanej przez część środowisk polskich. PPL w programie opowiadała się m.in. za: utrwaleniem demokracji na Litwie, solidarnością i sprawiedliwością społeczną, rozwojem gospodarczym, samorządnością, budową państwa prawa poprzez zagwarantowanie praw obywatelskich zgodnie ze standardami międzynarodowymi, zwalczaniem korupcji i przestrzeganiem standardów etycznych, utrwalaniem tradycji, języka oraz kultury wszystkich narodowości zamieszkujących Litwę,

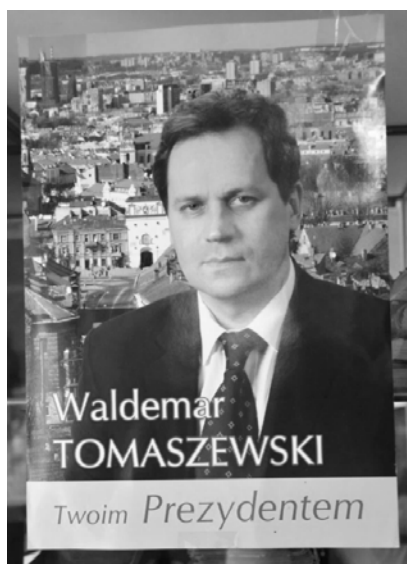
rozwojem Ziemi Wileńskiej. W wyborach samorządowych w 2002 roku PPL zdobyła jeden mandat w rejonie wileńskim (LEŚNIEWSKA 2009).

W dniu 13 czerwca 2004 roku na Litwie przeprowadzono pierwsze w historii wybory do Parlamentu Europejskiego, będące jednocześnie swoistą próbą sił przed zaplanowanymi na ten sam rok wyborami do Sejmasu. Swoich kandydatów w eurowyborach wystawiła również AWPL startująca w sojuszu z przedstawicielami mniejszości rosyjskiej i białoruskiej. Partia uzyskała siódmy wynik w kraju z poparciem 5,71% (blisko 69 tys. głosów). W sojuszu z Rosjanami i Białorusinami AWPL startowała również z wyborach parlamentarnych w październiku 2004 roku, ale mimo to nie przekroczyła progu wyborczego, zdobywając 3,8% głosów (ponad 45 tys. głosów). Jednakże partia zdobyła dwa miejsca w Sejmasie w okręgach jednomandatowych (KAWĘCKI 2013). Jak zauważa K. SIDORKIEWICZ (2010), po wyborach AWPL musiała podjąć działania mające na celu utworzenie szerszej koalicji, która pozwoliłaby w przyszłości na przekroczenie progu wyborczego.

W kolejnych wyborach samorządowych w 2007 roku AWPL uzyskała poparcie 5,4%, zdobywając: 20 mandatów w rejonie solecznickim, 19 w wileńskim, sześć w mieście Wilno, pięć w trockim i trzy w święciańskim. Wynik ten był ósmym wynikiem w skali kraju pośród 24 partii startujących w wyborach (KAWĘCKI 2013).

Czwarte wybory do litewskiego Seimasu z udziałem AWPL odbyły się 12 października 2008 roku. Partia utworzyła wspólną listę z Rosjanami i Białorusinami, popieraną przez liczne organizacje mniejszości narodowych, startując w wyborach pod hasłem „W jedności nasza siła” (LEŚNIEWSKA 2009). Partia po raz kolejny nie przekroczyła progu wyborczego, uzyskując poparcie rządu 4,8%, ale zdobyła trzy miejsca w parlamencie w okręgach jednomandatowych. Po ogłoszeniu wyników wyborów doszło do napięć między AWPL i przedstawicielami partii konserwatywnej. Litwini zarzucali dwóm polskim posłom posiadającym Kartę Polaka nielojalność wobec Republiki Litewskiej. Warto również wspomnieć, że trzeci polski poseł, który nie posiadał Karty Polaka, nie został zatwierdzony na wiceprzewodniczącego sejmowej komisji oświaty i kultury, a w uzasadnieniu decyzji podano, że wprawdzie Karty nie posiada, ale może się o nią ubiegać (SIDORKIEWICZ 2010; KAWĘCKI 2013).

W dniu 17 maja 2009 roku na Litwie odbyły się pierwsze wybory prezydenckie, w których AWPL wystawiła swojego kandydata. Lider partii Waldemar Tomaszewski w wyborach otrzymał ponad 65 tys. głosów, co dało mu czwarte miejsce z poparciem 4,75% wyborców i lepszy wynik niż pierwszej premier niepodległej Litwy (tab. 29).

Fot. 25. Plakat wyborczy Waldemara Tomaszewskiego – kandydata Akcji Wyborczej Polaków na Litwie w wyborach prezydenckich w 2009 roku

Źródło: K. Leśniewska.

Tabela 29. Wyniki wyborów prezydenckich na Litwie z 2009 roku

Kandydat	Partia	Liczba głosów	Odsetek głosów
Dalia Grybauskaitė	kandydatka niezależna	949 413	69,08
Algirdas Butkevičius	Partia Socjaldemokratów	162 573	11,83
Valentinas Mazuronis	Porządek i Sprawiedliwość	84 636	6,16
Waldemar Tomaszewski	AWPL	65 233	4,75
Kazimiera Prunskienė	kandydatka niezależna	53 688	3,91
Loreta Graužinienė	Partia Pracy	49 669	3,61
Česlovas Jezerskas	kandydat niezależny	9 176	0,67

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.vrk.lt/>

W czerwcu 2009 roku w Republice Litewskiej przeprowadzono wybory do Parlamentu Europejskiego, w których wzięła udział Akcja Wyborcza Polaków na Litwie. Partia osiągnęła poparcie blisko 8,5%

wyborców (tab. 30), co pozwoliło na uzyskanie jednego mandatu, który przypadł liderowi AWPL Waldemarowi Tomaszewskiemu, dzięki zdobyciu 26 418 głosów.

Tabela 30. Wyniki wyborów do Parlamentu Europejskiego
z dn. 7 czerwca 2009 roku

Nazwa partii	Odsetek głosów	Liczba mandatów
Związek Ojczyzny – Litewscy Chrześcijańscy Demokraci	26,86	4
Litewska Partia Socjaldemokratyczna	18,60	3
Porządek i Sprawiedliwość	12,22	2
Partia Pracy	8,79	1
Akcja Wyborcza Polaków na Litwie	8,43	1
Ruch Liberalów	7,36	1
Związek Liberalów i Centrum	3,47	0
Litewska Partia Centrum	3,09	0
Chrześcijańsko-Konserwatywny Związek Socjalny	2,93	0
Partia Frontu	2,43	0
Litewski Związek Socjaldemokratów	1,87	0
Partia Demokracji Obywatelskiej	1,35	0
Partia „Žemaičių”	1,27	0
Partia Wskrzeszenia Narodowego	1,04	0
Narodowa Partia „Droga Litwy”	0,29	0

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.vrk.lt/>

W lutym 2011 roku AWPL wystartowała w kolejnych wyborach samorządowych i wystawiła 430 kandydatów w 11 okręgach wyborczych. W pięciu okręgach partia wystartowała wspólnie z Aliansem Rosjan, tworząc „Blok Waldemara Tomaszewskiego”. W skali kraju AWPL uzyskała ponad 6% poparcia i zdobyła 65 mandatów, z czego 60 przypadło Polakom (tab. 31).

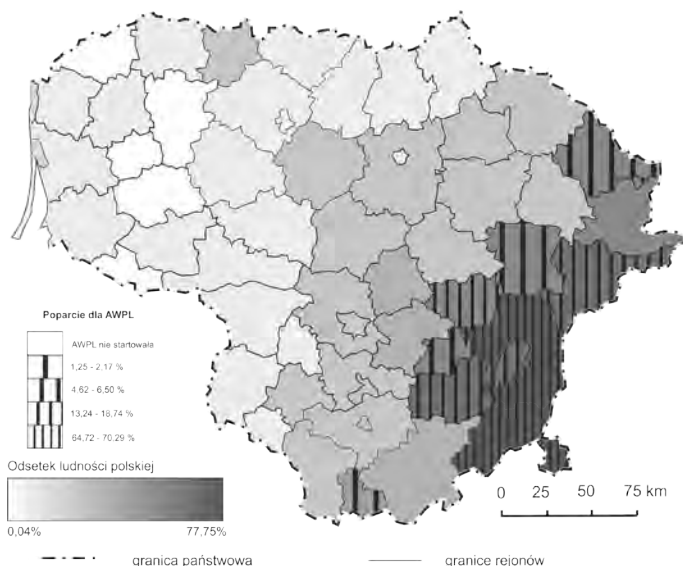
Najwyższe poparcie kandydaci AWPL uzyskali tradycyjnie w rejonach, gdzie udział Polaków jest największy, tj. sołecznickim i wileńskim (ryc. 47). Jak zauważa K. KAWĘCKI (2013), wybory samorządowe z 2011 roku potwierdziły wzrost znaczenia Akcji Wyborczej Polaków na Litwie, przy jednoczesnej ewolucji partii z regionalnej, reprezentującej interesy mieszkańców Wileńszczyzny, w ugrupowanie ogólnolitewskie. Opinii tej, zdaniem autorki, przeczą jednak wyniki ostatnich wyborów

samorządowych, które wskazują na to, że partia ma charakter regionalny, reprezentując przede wszystkim interesy mieszkańców Wileńszczyzny. W najbliższych latach lider AWPL W. Tomaszewski zapowiedział ewentualną modyfikację nazwy partii, gdyż coraz częściej z list AWPL startują przedstawiciele innych narodowości niż polska.

Tabela 31. Wynik AWPL w wyborach samorządowych na Litwie w 2011 roku

Jednostka administracyjna	Odsetek uzyskanych głosów	Liczba oddanych głosów	Liczba uzyskanych mandatów	Miejsce AWPL
Rejon solecznicki	70,29	13 183	22	1
Rejon wileński	64,72	27 115	19	1
Rejon trocki	18,74	3 163	5	2
m. Wilno	15,07	28 998	11	2
Rejon święciański	13,24	2 089	4	3
Rejon wisagiński	6,50	635	2	6
Rejon szyrwinski	4,62	410	2	7

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.vrk.lt/>

Ryc. 47. Poparcie dla AWPL w wyborach samorządowych w 2011 roku na tle udziału procentowego osób deklarujących narodowość polską (według rejonów) na Litwie na podstawie wyników spisu ludności z 2011 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.vrk.lt/>, <http://db.stat.gov.lt/>

W październiku 2012 roku na Litwie odbyły się kolejne wybory parlamentarne. Pod koniec sierpnia 2012 roku AWPL ogłosiła odnoszący się do wartości chrześcijańskich program wyborczy (tab. 32), skupiający się m.in. na reformie zarządzania, ochronie praw mniejszości narodowych, reformie oświaty oraz wsparciu inwestycji związanych z odnawialnymi źródłami energii.

Tabela 32. Założenia programowe AWPL w 2012 roku

Sfera działalności	Zakładane zmiany
1	2
Reforma zarządzania	zmniejszenie liczby posłów w parlamencie wzmocnienie jakości pracy Sejmasu wprowadzenie obowiązkowych wymogów dla kandydatów do Sejmasu (np. wybór do rady samorządowej lub dwukrotna kandydatura w wyborach samorządowych w przeszłości) zmniejszenie liczby ministerstw rozwój samorządów wprowadzenie II szczebla samorządów gminnych zwiększenie liczby radnych w radach gmin
Gospodarka*	wsparcie rozwoju turystyki przejście na biopaliwa w gospodarce ciepłej i energetyce rozwój systemu transportowego, w tym: lotnisk, portów; dokończenie realizacji połączeń tranzytowych Via Baltica i Rail Baltica zmniejszenie akcyzy na paliwo zachowanie systemu transportu publicznego w samorządach zmniejszenie VAT na transport publiczny pozyskiwanie funduszy unijnych na modernizację transportu publicznego ulgi VAT na towary pierwszej potrzeby ulgi VAT na priorytetowe gałęzie przemysłu
Oświata	zachowanie szkół średnich w systemie oświaty zachowanie tradycyjnego modelu oświaty mniejszości narodowych zmiana zasad finansowania szkół
Rolnictwo	stworzenie 30 tys. nowych miejsc pracy na wsi dzięki przejściu na biopaliwa wsparcie tworzenia spółdzielni rolniczych wsparcie powstawania grup producenckich stworzenie zrównoważonego i korzystnego dla rolników oraz przetwórców systemu rolnego zawarcie porozumienia międzypartyjnego w sprawie nierównych dopłat dla rolników sprzeciw wobec używania produktów zmodyfikowanych genetycznie (tzw. GMO) reforma repriwatyzacji gruntów

Tab. 32 cd.

1	2
Ochrona praw mniejszości narodowych	przestrzeganie międzynarodowych zobowiązań zawartych w Konwencji ramowej o ochronie praw mniejszości narodowych umożliwienie używania kilku języków w życiu publicznym
Ochrona społeczna	wsparcie rodzin o niskich dochodach, rodzin wielodzietnych oraz rodzin mających na utrzymaniu dzieci niepełnosprawne ulgi podatkowe dla najbardziej zagrożonych skutkami kryzysu grup społecznych
	wprowadzenie minimalnego wynagrodzenia na poziomie nie mniejszym niż 1200 litów oraz nie niższym niż 50% średniego wynagrodzenia w kraju obniżenie wieku emerytalnego dla kobiet o 1 rok na każde urodzone dziecko wprowadzenie podatku bankowego
Emigracja i problemy demograficzne	poprawa warunków życia na Litwie ułatwiająca powrót emigrantów rozwój systemu żłobków i przedszkoli reforma szkół zawodowych realizacja programu „Wschód i Zachód Słońca” (opieka nad osobami starszymi, rozwój usług dla osób starszych) wprowadzenie systemu bezpiecznej pracy dla kobiet po urlopie macierzyńskim
Ochrona zdrowia	wprowadzenie dodatkowych ulg na zakup lekarstw odliczenia od dochodu wydatków na zakup lekarstw dla osób niepełnosprawnych oraz osób, na których utrzymaniu są niepełnosprawni
Polityka młodzieżowa	zapewnienie dogodnych warunków dla tworzenia własnego biznesu opracowanie programu zapewniającego pomyślną integrację na rynku pracy rozwój systemu konsultacji zawodowych w szkołach i instytucjach szkolnictwa wyższego zmniejszenie obciążeń podatkowych dla przedsiębiorstw zatrudniających młodych ludzi wsparcie zatrudnienia i przedsiębiorczości młodzieży w oparciu o fundusze strukturalne UE wsparcie młodzieżowych organizacji pozarządowych
Kultura	zapewnienie dostępu do kultury wszystkim mieszkańcom wsi i miast wsparcie społecznej edukacji kulturalnej podjęcie działań przeciwko kulturowemu wykluczeniu osób, grup społecznych i grup wiekowych stworzenie spójnego systemu zwalczającego bariery utrudniające dostęp do kultury poprawa warunków pracy bibliotek oraz zwiększenie zbiorów bibliotecznych

1	2
	poprawa sytuacji społecznej i gospodarczej autorów i tłumaczy rozwój systemu dotacji dla instytucji artystycznych wsparcie młodzieży artystycznie uzdolnionej wsparcie kultury narodowej zachowanie dziedzictwa kulturowego, architektonicznego i wartości historycznych wszystkich narodowości zamieszkujących na Litwie od czasów WKL poprawienie warunków dla formowania lokalnych kółek artystycznych
Rekreacja i sport	poprawa dostępu do sportu amatorskiego zwiększenie liczby lekcji WF w szkołach stworzenie sportowego modelu organizacyjnego zintegrowanego z systemem edukacji wprowadzenie pakietu prawnego, organizacyjnego i ekonomicznego, będącego fundamentem działalności klubów sportowych zmiana biernego nastawienia ludzi do sportu i zdrowego stylu życia wsparcie organizacji imprez rekreacyjnych i sportowych opracowanie programu aktywności fizycznej dla osób starszych i niepełnosprawnych rozwój idei „sport dla wszystkich”
Ochrona środowiska	promocja i wsparcie przetwarzania odpadów i ich wykorzystania do produkcji energii zwiększenie kar za zanieczyszczanie środowiska wsparcie tworzenia podstaw „zielonej gospodarki” wsparcie bezkonfliktowego rozwoju działalności turystycznej i sportowej; promocja ekoturystyki udoskonalenie systemu recyklingu odpadów wprowadzenie ulg na produkty ekologiczne
Rozwój społeczeństwa informacyjnego	ulgi na podłączenie i korzystanie z Internetu zastąpienie biurokratycznych procedur czynnościami wykonywanymi w trybie <i>on-line</i> wsparcie rozwoju e-biznesu wsparcie wdrażania najnowszych technologii informatycznych w małych i średnich przedsiębiorstwach wprowadzenie możliwości udziału w wyborach i referendach drogą elektroniczną wprowadzenie elektronicznych konsultacji wdrożenie systemu e-learningowego wsparcie tworzenia klastrów
Polityka zagraniczna	wzmocnienie integracji w strukturach Euro-Atlantyckich, UE i NATO rozwój dobrych stosunków z sąsiadami doskonalenie kompetencji litewskich dyplomatów uspolecnienie polityki zagranicznej Litwy poprzez rozwój doradztwa wsparcie eksportu Litwy i inwestycji za granicą wzmocnienie stosunków z litewskimi emigrantami

Tab. 32 cd.

1	2
Polityka obronna	stworzenie sił rezerwowych podniesienie kompetencji, sprawności żołnierzy poprawa warunków służby dążenie do stworzenia dobrze wykwalifikowanej, nowoczesnej i dobrze wyposażonej armii promocja edukacji obywatelskiej zachęcanie do udziału w obronie kraju
Zagwarantowanie sprawiedliwości i walka z korupcją	wprowadzenie instytucji ławy przysięgłych oddzielenie biznesu od polityki zapewnienie efektywności pracy wymiaru sprawiedliwości podniesienie kompetencji sędziów, śledczych oraz policji rozwój podstaw prawnych ukierunkowanych na walkę z korupcją i eliminacją jej przyczyn
Rozwijanie duchowości	stosowanie duchowych norm organizacji świata materialnego w polityce, administracji państwa, medycynie itp.

* W programie AWPL ta sfera działalności została określona jako „system podatkowy”.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Program Akcji Wyborczej Polaków na Litwie z 28 sierpnia 2012 roku*.

AWPL po raz pierwszy w historii swojego funkcjonowania przekroczyła próg wyborczy podczas wyborów parlamentarnych, uzyskując 6,1% głosów i uzyskując osiem mandatów w Sejmasie (KAWĘCKI 2013). Podczas rozmów koalicyjnych liderzy partii wynegocjowali stanowisko ministra energetyki oraz cztery stanowiska wiceministrów w Ministerstwie Oświaty i Nauki, Ministerstwie Łączności, Ministerstwie Kultury oraz Ministerstwie Rolnictwa. Ponadto posłowie AWPL objęli stanowiska wicemarszałka Sejmasu, przewodniczącego Komitetu Praw Człowieka oraz wiceprzewodniczącego Komitetu Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony. Jednakże na skutek wielu nieporozumień, zwłaszcza w obszarach dotyczących bezpośrednio mniejszości narodowych, w sierpniu 2014 roku AWPL ogłosiła przejście do opozycji.

W maju 2014 roku na Litwie przeprowadzone zostały wybory prezydenckie. Z ramienia AWPL wystartował w nich lider Waldemar Tomaszewski, który otrzymał ponad 109 tys. głosów, co dało mu piąte miejsce z poparciem 8,22% wyborców (tab. 33).

Również w maju 2014 roku na Litwie przeprowadzone zostały wybory do Parlamentu Europejskiego, w których AWPL wystartowała wspólnie z Sojuszem Rosjan (lit. *Rusų aljansas*). Koalicja osiągnęła poparcie ponad 8% wyborców (tab. 30), co pozwoliło na uzyskanie jednego mandatu, który przypadł liderowi AWPL Waldemarowi Tomaszewskiemu.

Tabela 33. Wyniki wyborów prezydenckich na Litwie z 2014 roku

Kandydat	Partia	Liczba głosów	Odsetek głosów
Dalia Grybauskaitė	kandydatka niezależna	612 485	45,92
Zigmantas Balčytis	Litewska Partia Socjaldemokratyczna	181 659	13,62
Artūras Paulauskas	Partia Pracy	160 139	12,01
Naglis Puteikis	kandydat niezależny	124 333	9,32
Waldemar Tomaszewski	Akcja Wyborcza Polaków na Litwie	109 659	8,22
Artūras Zuokas	Związek TAK	69 677	5,22
Bronis Ropė	Litewski Związek Rolników i Zielonych	55 263	4,14

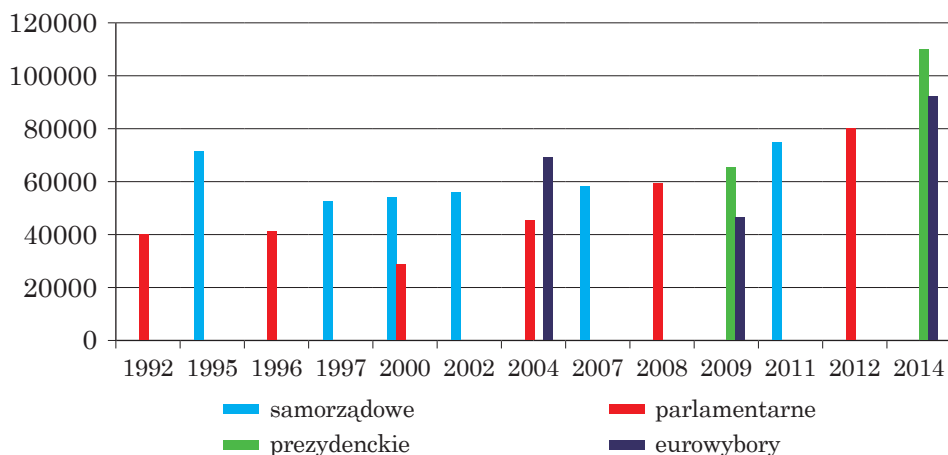
Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.vrk.lt/>

Tabela 34. Wyniki wyborów do Parlamentu Europejskiego z 25 maja 2014 roku

Nazwa partii	Odsetek głosów	Liczba mandatów
Związek Ojczyzny	17,43	2
Litewska Partia Socjaldemokratyczna	17,26	2
Ruch Liberalny Republiki Litewskiej	16,55	2
Porządek i Sprawiedliwość	13,46	2
Partia Pracy	12,10	1
Akcja Wyborcza Polaków na Litwie i Sojusz Rosjan	8,05	1
Litewski Związek Rolników i Zielonych	6,61	1
Litewska Partia Zielonych	3,56	0
Związek Narodowców	2,00	0
Związek Liberalów i Centrum	1,48	0

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.vrk.lt/>

Jak podkreślają liderzy partii, największym sukcesem AWPL jest jej sprawne funkcjonowanie, mimo wielu prób podzielenia środowiska polskiego na Litwie poprzez powoływanie alternatywnych ugrupowań mniejszości narodowych. AWPL jest praktycznie jedyną partią, która nie była zamieszana w żadne skandale korupcyjne. Za sukces liderzy AWPL uznają również coraz lepsze wyniki uzyskiwane przez partię w wyborach parlamentarnych (ryc. 48) oraz wejście w skład koalicji rządzącej po wyborach w 2012 roku.

Ryc. 48. Liczba głosów oddanych na AWPL w latach 1992–2014 według typów wyborów (w wyborach parlamentarnych na Litwie w 1992 roku wystartowali przedstawiciele ZPL, z którego w 1994 roku wyodrębniła się AWPL)

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://www.vrk.lt/>; <http://www3.lrs.lt/> – dostęp dn. 14.04.5015 r.

Podsumowując, należy zaznaczyć, że głównym impulsem do tworzenia organizacji polskich, zarówno na Litwie jak i na Łotwie, były zmiany ustrojowe będące konsekwencją rozpadu ZSRR. Organizacjami pełniącymi rolę liderów w środowisku polskim w RL jest Związek Polaków na Litwie, zaś w RŁ Związek Polaków na Łotwie. Intensywność oraz zakres działań większości organizacji polskich w obu krajach najbardziej uzależniony jest od wsparcia finansowego pochodzącego z Polski. Jak słusznie zauważa A. BOBRYK (2013), udział AWPL w wyborach stanowi czynnik mobilizacyjny środowiska polskiego. Mimo iż wielu problemów mniejszości narodowych pozostaje nadal nierozwiązanych, to przedstawicielom żadnej innej narodowości nie udało się utworzyć na tyle silnego ugrupowania politycznego, by znaleźć się w sejmie. Dodatkowo pozycja AWPL umocniła się i zwiększyła swój elektorat dzięki włączeniom do list wyborczych przedstawicieli innych mniejszości, w tym głównie Rosjan.

6. Studium porównawcze sytuacji politycznej i społecznej mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie po 1990 roku

Przemiany polityczne przełomu lat 80. i 90. XX wieku w znaczący sposób wpłynęły na sytuację mniejszości narodowych w krajach byłego ZSRR. W wyniku reform M. Gorbaczowa w Związku Radzieckim zaczęły nasilać się oddolne procesy odrodzenia narodowego poszczególnych grup etnicznych. Zaczęły również powstawać pierwsze organizacje mniejszości narodowych (BIERNAT, 2003; BOBRYK, 2005). W zgodnej opinii działaczy polskich organizacji działających na Litwie i Łotwie, lata przynależności obu krajów do ZSRR były bardzo trudne dla ludności polskiej. Dążenia niepodległościowe Litwinów i Łotyszy spotkały się z bardzo różnymi reakcjami Polaków żyjących w obu republikach. Polacy na Łotwie od samego początku włączyli się aktywnie w ruch niepodległościowy, widząc w tym szansę na odrodzenie narodowe i w konsekwencji polepszenie swojej sytuacji. Dzięki takiej postawie Polacy zyskali przychyłność strony łotewskiej i byli postrzegani jako sojusznicy w dążeniach niepodległościowych. Natomiast środowisko polskie na Litwie było bardzo podzielone. Polacy skupieni wokół ZPL, będący w zdecydowanej mniejszości, popierali dążenia niepodległościowe Litwinów. Z kolei ludność polska zamieszkująca zwarcie tereny wiejskie na Wileńszczyźnie, zdecydowanie poparła dalszą przynależność Litwy do ZSRR, a następnie podjęła działania mające na celu utworzenie jednostki autonomicznej. Próby ustanowienia Polskiego Kraju Terytorialnego spotkały się z ogromnym sprzeciwem Litwinów i były postrzegane jako kwestionowanie suwerenności Litwy. Wydarzenia tego okresu do dziś rzutują na relacje Litwinów z Polakami. Zdaniem liderów polskich organizacji, działania Polaków w tym okresie były postrzegane przez Litwinów jako dążenia wspierane przez Rosję, a sami Polacy uchodzili za ich głównych sojuszników. W okresie tym utrwalił się w litewskim społeczeństwie negatywny stereotyp Polaka, postrzeganego jako prorosyjskiego wroga.

Po odzyskaniu niepodległości przez Litwę i Łotwę nastąpiło odrodzenie narodowe Polaków w obu krajach, uwidaczniające się szczególnie w takich dziedzinach jak oświata, religia i kultura. Polska wznowiła również stosunki dyplomatyczne z obiema republikami, a w Wilnie i Rydze otwarto polskie ambasady. Zarówno na Litwie, jak i na Łotwie zaczęły licznie powstawać polskie organizacje o różnym profilu

działalności. Szczególnie na Litwie, gdzie liczba Polaków była bardzo duża, wiele organizacji wznowiło swoją działalność, a także zaczęły funkcjonować nowe, w tym m.in.: naukowe, oświatowe, kombatanckie i młodzieżowe. Działalność rozpoczęły również kolejne szkoły z polskim językiem wykładowym. Podobny proces miał miejsce na Łotwie, ale na zdecydowanie mniejszą skalę. W okresie przynależności republiki do ZSRR polskie szkolnictwo zostało praktycznie w całości zlikwidowane, stąd głównym celem społeczności polskiej stało się dążenie do otwarcia placówek oświatowych na Łotwie z polskim językiem nauczania. Początkowo zaczęły działać polskie szkoły niedzielne, a już w 1991 roku otwarto szkołę im. I. Kozakiewicz w Rydze.

Sytuacja Polaków w niepodległej Litwie i Łotwie uległa znacznej poprawie w porównaniu z okresem przynależności tych państw do ZSRR. Lata 90. XX wieku były okresem odradzania się polskości na Litwie i Łotwie, a Polacy coraz chętniej brali udział w działalności społecznej i politycznej. Z czasem dominującą rolę wśród polskich organizacji zdobyły Związek Polaków na Litwie oraz Związek Polaków na Łotwie, stając się orędownikami polskości o najbardziej rozbudowanych strukturach przestrzennych. Zdaniem liderów obu organizacji lata 90. ubiegłego stulecia były czasem osławiania się z nową sytuacją polityczną oraz stopniowym budowaniem pozycji Polaków w społeczeństwach obu krajów. Zdecydowanie lepiej szansę na poprawę sytuacji w kraju zamieszkania wykorzystała mniejszość polska na Litwie, która od początku lat 90. ubiegłego wieku aktywnie uczestniczy w życiu politycznym kraju, uzyskawszy reprezentację w litewskim Sejmie oraz na szczeblu samorządowym.

Pod koniec lat 90. XX wieku, po zakończeniu tworzenia od podstaw struktur państwowych na Litwie i Łotwie, coraz częściej zaczął pojawiać się problem praw mniejszości narodowych. Na Łotwie Polacy postrzegani byli bardzo pozytywnie, a wręcz, jak zauważają liderzy ZPŁ, uznano ich za modelowy przykład funkcjonowania mniejszości w społeczeństwie. Polityka łotewska skupiła się głównie na przedstawicielach mniejszości rosyjskiej, dużo gorzej zintegrowanej ze społeczeństwem łotewskim oraz dotkniętej statusem bezpaństwowców. Z kolei na Litwie, jak słusznie zauważa Z. KURCZ (2005a), powstał wyraźny polsko-litewski konflikt etniczny. Z jednej strony Litwini, będący „u siebie”, zaczęli dążyć do uzyskania wyraźnej dominacji w państwie, zaś Polacy jako ludność autochtoniczna zaczęli coraz częściej otwarcie zabiegać o prawa. Wśród Polaków konflikt ten zrodził poczucie dyskryminacji.

Perspektywa przystąpienia Litwy i Łotwy do struktur Unii Europejskiej była postrzegana przez Polaków, w obu krajach, jako szansa na uzyskanie większych praw dla mniejszości narodowych. Zwłaszcza

Polacy na Litwie widzieli w procesie integracyjnym szansę na poprawę swojej sytuacji prawnej. Jednakże należy zauważyć, że UE nie posiada kompetencji do stanowienia prawa w dziedzinie ochrony praw mniejszości narodowych. Jak podkreślają liderzy polskich organizacji, wejście do UE praktycznie nie zmieniło ich sytuacji prawnej. Zmieniła się natomiast sytuacja ekonomiczna w wielu rejonach Litwy, w tym również w tych zamieszkałych w większości przez Polaków. Najistotniejszą zmianą po przystąpieniu Litwy i Łotwy do struktur Unii Europejskiej, w opinii liderów polskich organizacji, były ułatwienia przepływu osób. Dzięki zniesieniu wielu ograniczeń dużo łatwiejsza stała się emigracja zarobkowa wielu, zwłaszcza młodych, Polaków.

Współcześnie charakter działalności organizacyjnej Polaków na Litwie i Łotwie znacznie się różni. Na Litwie postępuje pluralizacja organizacyjna, a duża liczba różnego rodzaju stowarzyszeń zaczyna stanowić problem dla polskiej mniejszości, zwłaszcza pod względem finansowym. Ponadto część organizacji posiada zbieżny charakter działalności, co powoduje często sytuacje konfliktowe. Z kolei na Łotwie liczba organizacji polskich jest niewielka, co wynika zarówno z dużo mniejszej liczebności grupy, ale także z mniejszego zaangażowania Polaków w życie organizacyjne. Ponadto Polacy na Łotwie, w przeciwieństwie do mniejszości polskiej na Litwie, są skupieni wokół dwóch dużych ośrodków miejskich – Dyneburga i Rygi. Dodatkowo ich znaczne oddalenie od siebie powoduje problemy w zarządzaniu działalnością organizacji – zwłaszcza ZPŁ, którego siedziba została przeniesiona w ostatnich latach do Dyneburga. Tym samym Ryga, w której działalność organizacyjna środowiska polskiego jest dużo słabsza i opiera się w dużej mierze tylko na kilkunastu liderach poszczególnych organizacji, została pozbawiona siedziby najważniejszej polskiej organizacji na Łotwie. Niewielką aktywność Polaków zamieszkujących Rygę potwierdza również fakt, iż od wielu lat nie potrafią oni wypracować wspólnego stanowiska w sprawie utworzenia Domu Polskiego.

Współczesną sytuację mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie można również rozpatrywać przez pryzmat zapisów w dokumentach Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP, które wyznaczają kierunki prowadzonej polityki zagranicznej, a także określają charakter wsparcia i współpracy z Polakami za granicą (tab. 34). Do najważniejszych dokumentów traktujących o Polakach poza granicami kraju należą: *Rządowy Program Współpracy z Polonią i Polakami za Granicą* (2011), *Priorytety Polskiej Polityki Zagranicznej 2012–2016* (2012), *Raport o sytuacji Polonii i Polaków za Granicą* (2013) oraz *Plan Współpracy z Polonią i Polakami za Granicą w 2014 r.* (2013). W dokumentach tych uwidacznia się ogromna dysproporcja, nie tylko pomiędzy charakterem wsparcia dla

Tabela 35. Porównanie współczesnej sytuacji mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie w świetle wybranych dokumentów MSZ RP dotyczących Polaków za granicą

	Litwa	Łotwa
1	2	3
Główne problemy Polaków	brak postępów w procesie zwrotu ziemi niestabilna sytuacja oświaty polskiej brak możliwości zapisu imion i nazwisk w języku polskim brak ustawy o mniejszościach narodowych brak możliwości używania języka polskiego w przestrzeni publicznej negowanie lojalności wobec Litwy obywateli posiadających Kartę Polaka zmiany granic okręgów wyborczych	brak Domu Polskiego w Rydze brak zaangażowania młodego i średniego pokolenia Polaków w działalność na rzecz środowiska polskiego problemy finansowe mediów polskich.
Polityka władz miejscowych wobec mniejszości polskiej	realizacja polityki tzw. integracji mniejszości z litewskim społeczeństwem uderzająca zwłaszcza w oświatę odrzućenie w 2010 roku projektu ustawy pozwalającego na zapis imion i nazwisk w języku polskim w dokumentach deklaracje dobrej woli niepoparte odpowiednimi działaniami	polityka oparta na przepisach prawa miejscowego i międzynarodowego pozytywny stosunek do realizacji ustawy o Karcie Polaka
Kierunki współpracy MSZ RP	współfinansowanie bezpłatnej pomocy prawnej w zakresie zwrotu ziemi wsparcie wileńskiej filii UwB, środki na uzupełnienie stanu posiadania polskiego szkolnictwa pośrednictwo w przyznawaniu przez Fundację „Semper Polonia” stypendiów osobom studiującym na uczelniach litewskich oraz organizowanie egzaminów na studia wyższe w Polsce wsparcie przedsięwzięć kulturalnych społeczności polskiej współpraca i pomoc kombatan- tom	współpraca z ZPŁ w celu zachowania jego centralnej pozycji i roli integrującej działania na rzecz utrzymania dynamiki rozwoju polskiej oświaty starania mające na celu podniesienie prestiżu Polaków i ich znaczenia w społeczeństwie wsparcie postaw identyfikacji z państwem łotewskim osób nieposiadających obywatelstwa RŁ.

1	2	3
Oczekiwania Polaków od władz RP	wsparcie budowy bazy lokalowej filii UwB zmuszenie władz RL do traktowania polskiej mniejszości narodowej zgodnie z wymaganiami europejskich instytucji demokratycznych	pomoc w zakupie budynku na potrzeby utworzenia Domu Polskiego w Rydze wsparcie w dziedzinie zachowania śladów polskości, udostępnienie prasy i telewizji polskiej pomoc w prowadzeniu zajęć w polskich placówkach oświatowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Raport o sytuacji Polonii i Polaków za Granicą*, 2009; *Raport o sytuacji Polonii i Polaków za Granicą*, 2013; *Rządowy Program Współpracy z Polonią i Polakami za Granicą*, 2007; *Rządowy Program Współpracy z Polonią i Polakami za Granicą*, 2011.

obu grup, ale również naciskiem na współpracę z oboma krajami. Dla polskiego MSZ zdecydowanie ważniejsze jest partnerstwo strategiczne z Litwą i wsparcie żyjących tam Polaków niż współpraca z Łotwą. Kooperacja z Litwą polegać ma przede wszystkim na budowie partnerstwa opartego na respektowaniu umów międzynarodowych, szczególnie w dziedzinie traktowania mniejszości narodowych¹. W *Rządowym Programie Współpracy z Polonią i Polakami za Granicą* (2011) wśród zadań priorytetowych znalazło się dążenie do zapewnienia realizacji praw polskiej mniejszości narodowej na Litwie. Ponadto program przewidywał dokonanie prac konserwatorskich szczególnie cennych obiektów polskiego dziedzictwa kulturowego zarówno na Litwie, jak i na Łotwie.

Z kolei *Raport o sytuacji Polonii i Polaków za Granicą* (2013) w odniesieniu do sytuacji Polaków na Litwie piętnuje wprowadzenie ustawy oświatowej w 2011 roku, która w znaczący sposób wpłynęła na funkcjonowanie polskich placówek edukacyjnych na Litwie. Jako główne problemy Polaków na Litwie określa m.in. brak postępów w procesie zwrotu ziemi, brak możliwości zapisu imion i nazwisk w języku polskim oraz brak możliwości używania języka polskiego w przestrzeni publicznej. W odniesieniu do sytuacji Polaków na Łotwie autorzy raportu zauważają, iż początkowa mobilizacja organizacyjna, po odzyskaniu przez Łotwę niepodległości, później znacznie osłabła. Przyczyn takiego stanu należy upatrywać m.in. w: zmianach społeczno-ekonomicznych, masowej emigracji zarobkowej oraz coraz mniejszym zaangażowaniem młodego pokolenia Polaków².

¹ *Priorytety Polskiej Polityki Zagranicznej 2012–2016* (2012).

² *Raport o sytuacji Polonii i Polaków za Granicą* (2013).

Podsumowując rozważania na temat współczesnej sytuacji Polaków na Litwie i Łotwie, autorka nie zgadza się z poglądami K. KAWĘCKIEGO (2013), który stwierdza, iż

[...] to nie Polacy wywołują na Wileńszczyźnie konflikty z Litwinami. Za tę sytuację odpowiedzialność ponosi cała litewska klasa polityczna oraz zdecydowanie większość litewskiego społeczeństwa, które legitymizuje tę działalność. [...] trudna sytuacja naszych rodaków w Republice Litewskiej ma swoje źródła w przegranej walce o autonomię, jaką Polacy próbowali wywalczyć w czasie odradzania się państwa litewskiego w początkach lat 90. XX w. To właśnie brak konstytucyjnie gwarantowanej autonomii narodowo-terytorialnej ułatwił Litwinom działania depolonizacyjne: grabież ziemi, dyskryminację w zakresie języka [...].

W toku pracy autorka przytoczyła szereg zachowań mniejszości polskiej, które odbierane były przez stronę litewską jako zamach na suwerenność państwową, w tym m.in. bunt generała Lucjana Żeligowskiego, którego konsekwencją było przyłączenie Wileńszczyzny do Polski; popieranie przynależności Litwy do ZSRR; próby utworzenia autonomicznego Polskiego Kraju Terytorialnego okalającego Wilno; wstrzymanie się od głosów polskich posłów podczas głosowania nad aktem niepodległościowym w 1990 roku. Wszystkie te zachowania negatywnie wpłynęły na relacje Polaków z Litwinami i są do dziś przytaczane jako główne argumenty strony litewskiej podczas toczących się dyskusji dotyczących dyskryminacji Polaków na Litwie.

Współcześnie mniejszość polska na Litwie zarzuca Litwinom dyskryminację oraz podejmowanie działań szkodzących środowisku polskiemu, w tym m.in. wprowadzenie ustawy oświatowej godzącej w polskie szkoły na Litwie, zakaz umieszczania polskich nazw ulic i miejscowości, brak możliwości pisania imion i nazwisk w oficjalnych dokumentach zgodnie z polską pisownią. Jednocześnie Polacy na Litwie posiadają własną partię polityczną (AWPL), która była w koalicji rządzącej, nieprzerwanie od wielu lat sprawują władze w rejonach, w których Polacy stanowią większość (wileński, solecznicki), mają swojego przedstawiciela w Parlamencie Europejskim. Na Litwie funkcjonuje ponad 100 szkół z polskim językiem wykładowym, działa blisko 50 polskich organizacji o różnorodnym profilu działalności, a w wielu szkołach działają polskie zespoły artystyczne. Co więcej, na Litwie aktywne są polskie media: działa polskojęzyczna rozgłośnia radiowa, ukazują się gazety, w tym dziennik „Kurier Wileński”. Ustawa oświatowa, zdaniem Polaków tak bardzo godząca w polskie szkolnictwo, zrównuje przepisy litewskie z przepisami oświatowymi dotyczącymi m.in. szkolnictwa litewskiego w Polsce. Warto też podkreślić, iż polskie szkoły na

Litwie łamią postanowienia nowej ustawy, nadal wykładając wszystkie przedmioty, poza litewskim, w języku polskim.

Z kolei strona litewska nie wyraża zgody na, dość powszechne w Europie, dwujęzyczne nazwy ulic i miejscowości w jednostkach administracyjnych zwarcie zamieszkiwanych przez przedstawicieli mniejszości narodowych. Wileńscy i sołecznicy przedstawiciele administracji samorządów wielokrotnie karani byli wysokimi mandatami za umieszczanie dwujęzycznych tablic. Tymczasem usunięcie tablic z polskimi nazwami jest praktycznie niemożliwe, gdyż w większości przypadków są one umieszczane na prywatnych posesjach.

Jak zauważa wielu liderów polskich organizacji działających na Litwie, szereg problemów dotyczących Polaków na Litwie jest wyolbrzymianych zwłaszcza przez działaczy AWPL, w celu powiększenia swojego elektoratu. Partia realizuje plan zakładający, iż im więcej problemów mniejszości narodowych zostanie nagłośnionych i wyolbrzymionych, tym AWPL będzie bardziej potrzebny mniejszościom. W konsekwencji przełoży się to na liczbę głosów poparcia dla przedstawicieli partii. Potwierdzać to mogą wyniki ostatnich wyborów parlamentarnych, kiedy w kampanii wyborczej powszechnie zauważano, że sytuacja Polaków na Litwie jest najgorsza od czasów odzyskania niepodległości przez Litwę. W wyborach AWPL odniósł historyczny sukces, przekraczając po raz pierwszy 5% próg wyborczy i wprowadzając do Sejmasu ośmiu posłów. Jak zauważa lider jednej z organizacji oświatowych, problem pisowni nazwisk zgodnie z pisownią języka polskiego to pułapka, którą Polacy sami na siebie zastawili. Nawet jeśli uda się dokonać zmiany w prawie litewskim i zapis w dokumentach będzie możliwy to Polacy nie będą zbyt chętnie ich wymieniać. Będzie to bowiem związane z kosztami nowych dokumentów. Istotny jest również fakt, iż osoby, które chciały mieć dokument z nazwiskiem zapisanym znakami diakrytycznymi, wystąpiły już o Kartę Polaka.

W odniesieniu do sytuacji Polaków na Łotwie autorka podziela pogląd autorów *Raportu o sytuacji Polonii i Polaków za Granicą* (2013), którzy twierdzą, iż „[...] główne problemy leżą po stronie samej Polonii. Coraz trudniej zebrać i przekonać grupę osób do działania na rzecz diaspory”. Mniejszość polska na Łotwie charakteryzuje się również bardzo małym zaangażowaniem młodego pokolenia w działalność organizacyjną. Jak zauważa T. BIERNAT (2003), innym równie ważnym problemem Polaków na Łotwie jest fakt, iż w wielonarodowej Łotwie postrzegani są jako Rosjanie, gdyż posługują się przede wszystkim językiem rosyjskim. Często mimo braku znajomości języka polskiego posiadają polską świadomość narodową, a głównym elementem łączącym ich z państwem polskim jest religia katolicka.

Mniejszości narodowe i etniczne mogą być dzielone według wielu różnych kategorii, dzięki czemu istnieją liczne klasyfikacje uwzględniające różnorodne kryteria, w tym m.in. genezę grupy, wielkość grupy, stopień jej rozproszenia, związki z krajem pochodzenia, relacje z narodem dominującym itp. (HECKMANN 1983; KOTER 1993; ŻOŁĘDOWSKI 2003; BUDYTA-BUDZYŃSKA 2010; BARWIŃSKI 2013a). Zdając sobie jednak sprawę, że żadna klasyfikacja nie jest w stanie wyczerpująco oddać sytuacji mniejszości narodowych, autorka zaproponowała porównanie współczesnej sytuacji mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie (tab. 36) opracowane częściowo w oparciu o klasyfikację M. BARWIŃSKIEGO (2013a).

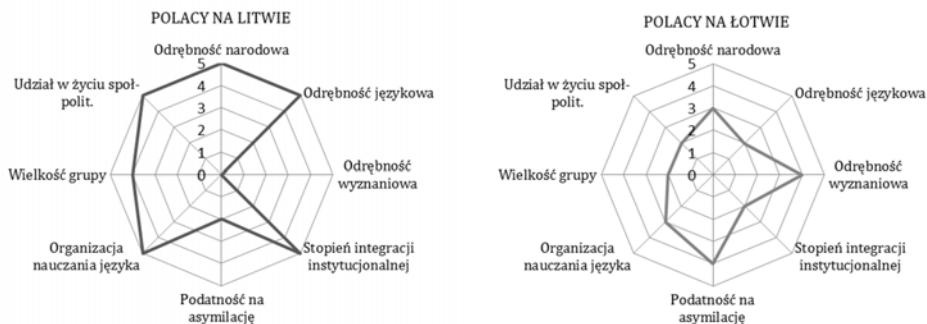
Tabela 36. Porównanie współczesnej sytuacji Polaków na Litwie i Łotwie według wybranych kryteriów geograficznych, politycznych i społecznych

Kryterium	Polacy na Litwie	Polacy na Łotwie
Charakter obecności	autochtoniczny	autochtoniczny
Geneza rozmieszczenia	zmiany granic	zmiany granic
Rodzaj rozmieszczenia	zwarte	rozproszone
Relatywna wielkość grupy	liczna	nieliczna
Relacje z Polską	bardzo dobre, intensywne	poprawne, okazjonalne
Stopień integracji instytucjonalnej	bardzo duży	niewielki
Odrębność narodowa	bardzo duża	zróżnicowana
Odrębność wyznaniowa	brak	duża
Odrębność językowa	bardzo duża	niewielka
Organizacja nauczania języka	bardzo dobra	poprawna
Podatność na asymilację	niewielka	duża
Udział w życiu politycznym i społecznym	bardzo duży	niewielki
Stosunek do narodu państwowego	negatywny	pozytywny
Stosunek do innych mniejszości narodowych	pozytywny	pozytywny
Stosunek narodu państwowego do mniejszości polskiej	negatywny	pozytywny
Stosunek władz lokalnych do mniejszości polskiej	negatywny	pozytywny

Źródło: opracowanie własne.

Ocena zaproponowanych kryteriów (ryc. 49) została opracowana na podstawie wiedzy autorki zgromadzonej m.in. podczas badań i ob-

serwacji w terenie, wywiadów pogłębionych z liderami organizacji polskich działających na Litwie i Łotwie, analizy literatury przedmiotu, dokumentów i danych udostępnionych przez organizacje.

Ocena cechy: 0 – brak; 1 – marginalna, niewystarczająca; 2 – nieliczna, niewielka; 3 – poprawna, zróżnicowana; 4 – duża, liczna; 5 – bardzo duża, bardzo dobra.

Ryc. 49. Zróżnicowanie ocen poszczególnych cech obrazujących współczesną sytuację Polaków na Litwie i Łotwie według wybranych kryteriów

Źródło: opracowanie własne.

Warto zaznaczyć, że pod kilkoma względami sytuacja Polaków na Litwie i Łotwie nie różni się. W obu krajach mniejszość polska jest ludnością autochtoniczną o podobnej genezie – powstałej na skutek zmiany granic, posiadająca pozytywny stosunek do innych mniejszości narodowych zamieszkujących na Litwie i Łotwie.

Wyraźnie dywersyfikuje obie grupy ich rozmieszczenie oraz relatywna wielkość. Polacy na Litwie stanowią stosunkowo liczną grupę o zwartym rozmieszczeniu, będącą jednocześnie najliczniejszą mniejszością narodową na Litwie. Z kolei Polacy na Łotwie są mniejszością dużo bardziej rozproszoną z dwoma wyraźnymi centrami w Dyneburgu i Rydze, stanowiącą czwartą co do wielkości mniejszość na Łotwie. Litewscy Polacy utrzymują bardzo dobre i intensywne relacje z Polską, a w ostatnich latach na Litwie często gościły polskie delegacje rządowe. Natomiast relacje z Polską ludności polskiej na Łotwie można określić jako poprawne i okazjonalne.

W przypadku obu grup Polaków odmienny jest również stopień odrębności narodowej, wyznaniowej i językowej. Polacy na Litwie stanowią grupę o bardzo dużej odrębności narodowej i językowej od grupy dominującej, jednocześnie charakteryzując się brakiem odrębności wyznaniowej oraz niewielką podatnością na asymilację. Z kolei mniejszość

polska na Łotwie cechuje się niewielką odrębnością narodową i językową – deklarując w spisach powszechnych język rosyjski lub łotewski jako ojczysty. Dodatkowo, Polacy mimo bycia mniejszością wyznaniową, charakteryzują się dużą podatnością na asymilację.

Omówione cechy badanych grup Polaków zostały ukształtowane poprzez długotrwałe procesy historyczne oraz przeobrażenia polityczne zachodzące na Litwie i Łotwie. Można przypuszczać, że wraz z upływem czasu procesy asymilacyjne będą się pogłębiać. Dużo szybciej będą przebiegać na Łotwie, gdzie grupa Polaków jest relatywnie niewielka, bardziej rozproszona i gorzej zorganizowana. Z kolei Polacy na Litwie, głównie ze względu na liczebność, koncentrację terytorialną, dobrze rozwinięte szkolnictwo oraz duże wsparcie ze strony polskiej będą zdecydowanie mniej podatni na procesy zacierania różnic względem większości.

Wnioski

W pracy podjęto geograficzno-polityczne badania porównawcze mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie, pomimo całkowicie odmiennej sytuacji obu grup. O ile opracowania dotyczące polskiej mniejszości na Litwie (a zwłaszcza na Wileńszczyźnie) są obszerne, to publikacje dotyczące Polaków na Łotwie zdecydowanie nie wyczerpują tematu. Podjęcie badań nad mniejszością polską na Łotwie stało się próbą wypełnienia luki, która, zdaniem autorki, występuje w literaturze geograficznej dotyczącej sytuacji Polaków poza granicami kraju.

Rozważania zawarte w pracy dotyczyły problematyki obecności i roli mniejszości polskiej w dawnym oraz współczesnym społeczeństwie litewskim i łotewskim. Podjęte badania pozwoliły odsłonić szereg istotnych czynników kształtujących pozycję Polaków w dwóch dawnych republikach ZSRR. Zastosowanie różnorodnych metod badawczych spowodowało, że praca ma charakter interdyscyplinarny, z uwzględnieniem studiów geograficznych (dyscyplin politycznej i historycznej), historycznych i socjologicznych.

Przeprowadzone badania mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie pozwoliły na realizację następujących celów:

- analizę przyczyn i konsekwencji zmian rozmieszczenia oraz liczebności mniejszości polskiej na obszarze Litwy i Łotwy,
- ocenę wpływu zmian sytuacji politycznej na położenie mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie,
- ocenę aktywności i zróżnicowania środowiska polskiego na Litwie i Łotwie oraz jego relacji z państwem zamieszkania oraz narodami dominującymi,
- analizę porównawczą zmian sytuacji politycznej i społecznej ludności polskiej na Litwie i Łotwie po 1990 roku.

Zostały one zrealizowane poprzez pozytywną weryfikację dwóch hipotez:

1. Głównym czynnikiem kształtującym sytuację Polaków na Litwie i Łotwie po roku 1990 były zmiany uwarunkowań politycznych i prawnych będące konsekwencją odzyskania niepodległości przez oba państwa bałtyckie. Zmiany te przyczyniły się do relatywnej poprawy sytuacji politycznej i społecznej Polaków zamieszkujących oba kraje oraz do wzrostu ich aktywności instytucjonalnej.

2. Odmienna sytuacja mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie wynika z całkowicie różnego potencjału demograficznego, a co z tym się wiąże także politycznego obu społeczności oraz odmiennych, w przypadku obu państw, uwarunkowań historycznych kształtujących w przeszłości relacje na linii mniejszość polska – państwo zamieszkania.

Na drodze analizy uzyskanych wyników badań autorka sformułowała szereg wniosków wspólnych dla sytuacji Polaków na Litwie i Łotwie, tj.:

- regiony największej koncentracji mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie zostały ukształtowane historycznie i nie uległy istotnym zmianom po uzyskaniu przez oba kraje niepodległości,

- sytuacja prawna, polityczna i społeczna mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie jest obecnie zdecydowanie korzystniejsza niż w okresie ZSRR,

- największe spadki liczebności Polaków na Litwie i Łotwie na początku XXI wieku odnotowano w miejscach największej ich koncentracji,

- spadek liczebności mniejszości polskiej jest w głównej mierze konsekwencją procesów asymilacji oraz emigracji zarobkowej, nasilonej zwłaszcza po akcesji obu państw do UE,

- głównym impulsem do tworzenia polskich organizacji były zmiany ustrojowe zachodzące zarówno na Litwie, jak i Łotwie, będące konsekwencją rozpadu Związku Radzieckiego,

- organizacjami pełniącymi rolę liderów w środowisku polskim są Związek Polaków na Litwie oraz Związek Polaków na Łotwie,

- intensywność oraz zakres działań większości organizacji najbardziej uzależniony jest od wsparcia finansowego z Polski,

- większość organizacji powstała ponad 20 lat temu (na początku lat 90. XX wieku) i obecnie następuje wymiana pokoleniowa w zarządach, co powoduje zastoje w ich działalności.

Jednakże obok elementów wspólnych odnoszących się do sytuacji ludności polskiej na Litwie i Łotwie, istnieje również szereg cech ją różniących. Na Litwie funkcjonuje bardzo duża liczba polskich organizacji (48 w 2013 roku), ale aktywną działalność prowadzi zaledwie około połowa, z reguły tych liczniejszych stowarzyszeń. Brak jest wyraźnego koordynatora działań poszczególnych organizacji, co skutkuje zbieżnością celów wielu z nich. Polacy są najbardziej skonfliktowaną mniejszością narodową z państwem litewskim (na Łotwie taką rolę odgrywają Rosjanie). Relacje Polaków z urzędnikami litewskimi określane są jako poprawne, pod warunkiem, że nie dotyczą spraw mniejszości narodowych. Wiele problemów mniejszości polskiej na Litwie jest wyolbrzymianych przez media litewskie oraz Akcję Wyborczą Polaków na Litwie i wykorzysty-

wanych do prowadzenia propagandy politycznej, jednak część istnieje obiektywnie. Konflikty narodowościowe, zwłaszcza o podłożu polityczno-prawnym, choć oczywiście niepożądane i często destabilizujące, mogą spełniać także pozytywną funkcję – jednoczyć, mobilizować i wzmacniać grupę mniejszościową. Można postawić tezę, iż silna wewnętrzna integracja, wyraźne poczucie odrębności oraz tożsamości narodowej wśród mniejszości polskiej na Litwie w dużym stopniu są konsekwencją dyskryminujących – w opinii zamieszkujących na Litwie Polaków – działań władz litewskich podejmowanych po roku 1990.

Natomiast na Łotwie funkcjonuje mała liczba polskich organizacji – 11 w 2013 roku. Powodem takiego stanu rzeczy jest nie tylko niewielkie zaangażowanie Polaków w działalność organizacyjną, ale również niewystarczające wsparcie finansowe ze strony polskiej, czego skutkiem było zaprzestanie nadawania polskich audycji w łotewskim radiu i telewizji. Wśród Polaków na Łotwie występowanie konfliktów z Łotyszami oraz innymi mniejszościami narodowymi jest sporadyczne, dzięki czemu uchodzą za wzorcowy przykład integracji mniejszości narodowej w społeczeństwie łotewskim. Z drugiej strony postępująca integracja Polaków w społeczeństwie łotewskim przyspiesza procesy asymilacyjne i w konsekwencji prowadzi do zmniejszania się liczebności oraz aktywności mniejszości polskiej.

Zupełnie odmienna jest również sytuacja w systemie polskiej oświaty w obu krajach. Na Litwie system ten jest jedynym, poza Polską, dającym możliwość kształcenia na wszystkich szczeblach w języku polskim. Szkoły otrzymują bardzo dużą pomoc z Polski, zarówno finansową, jak i w sferze doskonalenia pracy nauczycieli. Z kolei liczba polskich szkół na Łotwie jest bardzo mała, a polska mniejszość nie dąży do wprowadzania nauczania wszystkich przedmiotów w języku polskim ze względu na ewentualne późniejsze problemy integracyjne w społeczeństwie łotewskim. Wynika to również z faktu, że większość tamtejszych Polaków uznaje rosyjski za język ojczysty.

Przeprowadzone badania umożliwiły weryfikację wielokrotnie powielanych stereotypów dotyczących sytuacji mniejszości polskiej w obu krajach, co służy poszerzeniu naszej wiedzy o geografii politycznej badanych państw bałtyckich, ale ma również znaczenie ogólnospołeczne. Autorka zdaje sobie sprawę, iż opracowanie nie wyczerpuje tematyki i ma nadzieję, że nad nieporuszanymi w pracy aspektami funkcjonowania mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie prowadzone będą dalsze badania. Rozpatrywanie sytuacji Polaków w obu krajach, zarówno z punktu widzenia mniejszości, jak i większości pozwoli na pełniejszą i bardziej kompleksową ocenę ich sytuacji i roli w społeczeństwach, w których funkcjonują.

Bibliografia

- ĀBOLS G., 2003, *Contribution of History to Latvian Identity*, Nacionalis Apgads, Rīga.
- AJNENKIEL A., 1999, *Wpływ historii na stosunki z sąsiadami. Kilka uwag o relacjach polsko-litewskich*, [w:] K. Jasiewicz (red.), *Europa nieprowincjonalna: przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa, Londyn, s. 1187–1192.
- ALBIN J., 1993, *Polski Ruch Narodowy na Łotwie w latach 1919–1940*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- ALEKSANDRAVIČIUS E., KULAKAUSKAS A., 2003, *Pod władzą carów – Litwa w XIX wieku*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków.
- ALIŠAUSKAS V., JOVAIŠA L., PAKNYNS M., PETRAUSKAS R., RAILA E., 2006, *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego – analizy i obrazy*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków.
- ANGROSINO M., 2010, *Badania etnograficzne i obserwacyjne*, PWN, Warszawa.
- BACZWAROW M., SULIBORSKI A., 2002, *Kompedium wiedzy o geografii politycznej i geopolityce – terminologia*, PWN, Łódź – Warszawa.
- BARDACH J., 1988, *O dawnej i niedawnej Litwie*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań.
- BARWIŃSKI M., 2004a, *Podlasie jako pogranicze narodowościowo-wyznaniowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- BARWIŃSKI M., 2004b, *Pojęcie narodu oraz mniejszości narodowej i etnicznej w kontekście geograficznym, politycznym i socjologicznym*, „Acta Universitatis Lodzensis”, Folia Geographica Socio-Oeconomica 5, s. 59–74.
- BARWIŃSKI M., 2012, *Stosunki międzypaństwowe Polski z Ukrainą, Białorusią i Litwą po 1990 roku w kontekście sytuacji mniejszości narodowych*, [w:] A. Rykała (red.), *Studia z geografii politycznej i historycznej. Granice, mniejszości narodowe i religijne, dziedzictwo*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 139–166.
- BARWIŃSKI M., 2013a, *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji Ukraińców, Łemków, Białorusinów i Litwinów w Polsce po 1944 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- BARWIŃSKI M., 2013b, *Polish interstate relations with Ukraine, Belarus and Lithuania after 1990 in the context of situation of national minorities*, „European Spatial Research and Policy”, vol. 20, s. 5–26.
- BARWIŃSKI M., LEŚNIEWSKA K., 2013, *The comparison of the contemporary situation of national minorities in Poland and Lithuania*, „Geografijos metraštis” (Annales Geographicae), vol. 46, s. 46–61.
- BARWIŃSKI M., LEŚNIEWSKA K., 2014a, *Sytuacja mniejszości narodowych w Polsce i na Litwie – studium porównawcze*, „Przegląd Geograficzny”, t. 86, z. 4, s. 499–524.
- BARWIŃSKI M., LEŚNIEWSKA K., 2014b, *The contemporary situation of Polish minority in Lithuania and Lithuanian minority in Poland from the institutional perspective*, „Geographia Polonica”, vol. 87, z. 1, s. 27–46.
- BERDYCHOWSKA B., 2001, *Uwarunkowania historyczne i prawne obecności w mediach problematyki mniejszości narodowych i etnicznych w Europie Środkowej i Wschodniej*, [w:] A. Sadowski, T. Skoczek (red.), *Mniejszości narodowe i etniczne a media elektroniczne – Białoruś, Estonia, Litwa, Łotwa, Polska i Ukraina*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 13–18.
- BERESNEVIČIŪTĖ V., 2005, *Dimensions of social integration of ethnic groups in the contemporary society of Lithuania*, „Etniniu grupių socialinės integracijos dimensijos siuolaikineje Lietuvos visuomenėje”, Etniskumo Studijos, Institute for Ethnic Studies at the Lithuanian Social Research Centre, Vilnius, s. 117–130.

- BEREZOWSKI S., 1986, *Metody badań w geografii ekonomicznej*, WSiP, Warszawa.
- BĖRZIŪS J., 1999, *O niektórych cechach charakterystycznych robotników zatrudnionych w przemyśle na Łotwie na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] K. Jasiewicz (red.), *Europa nieprovincjonalna: przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa, Londyn, s. 503–511.
- BIAŁEK T., 2008, *Międzynarodowe standardy ochrony praw mniejszości narodowych i ich realizacja na przykładzie Białorusi, Litwy i Ukrainy*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa.
- BIERNAT T., 2003, *Być Polakiem na Łotwie. Świat życia codziennego*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- BIESIADOWSKA B., 2004, *Polska prasa na Łotwie i jej rola w kreowaniu tożsamości narodowej*, [w:] A. Kuczyński, M. Michalska (red.), *Kultura i świadomość etniczna Polaków na Wschodzie*, Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej, Wrocław, s. 325–331.
- BLACHNIO A., 2005, *Litewski system edukacji w obliczu wyzwań zjednoczonej Europy*, [w:] A. Szerlag (red.), *Wymiary współczesnej edukacji na Litwie: wybrane aspekty*, Impuls, Kraków, s. 43–52.
- BLĄSZCZYK G., 1992, *Litwa współczesna*, PWN, Warszawa – Poznań.
- BOBRYK A., 2005, *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987–1997*, Dom Wydawniczy Duet, Toruń.
- BOBRYK A., 2013, *Společne znaczenie funkcjonowania polskich ugrupowań w Republice Litewskiej 1989–2013*, Siedleckie Towarzystwo Naukowe, Siedlce.
- BOROŃ P., 2011, *Ryska Średnia Szkoła Polska im. I. Kozakiewicz*, Rīgas I. Kozakēvičas Poļu Vidusskola, Ryga.
- BRIEDIS L., 2012, *Vilnius City of Strangers*, Baltos lankos, Vilnius.
- BRODOWSKI L., 2000, *Lituanizacja kultury polskiej*, [w:] J. Wyrozumski (red.), *Kultura Litwy i Polski w dziejach. Tożsamość i współistnienie – materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 15–17 października 1998*, Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie, Kraków, s. 125–132.
- BUCHOWSKI K., 1999, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- BUCHOWSKI K., 2009, *O stosunkach polsko-litewskich w latach 1989–2007*, [w:] W. K. Roman, J. Marszałek-Kawa (red.), *Stosunki polsko-litewskie wczoraj i dziś. Historia, kultura, polityka*, Europejskie Centrum Edukacyjne, Toruń, s. 309–327.
- BUCHOWSKI K., 2012, *Kwestia suwerenności republik bałtyckich w ostatnich latach istnienia ZSRR*, [w:] W. Śleszyński, A. Jodzio (red.), *Stosunki międzypaństwowe w Europie Wschodniej po upadku ZSRR*, Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, Kraków, s. 9–31.
- BUDYTA-BUDZYŃSKA M., 2010, *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, PWN, Warszawa.
- BUMBLAUSKAS A., 2002, *The heritage of the Grand Duchy of Lithuania: perspectives of historical consciousness*, [w:] G. Potašenko (red.), *The Peoples of the Grand Duchy of Lithuania*, Aidai, Vilnius, s. 7–44.
- BUTNICKI S., 1999, *Wspomnienia Polaka z Łotwy*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
- BUTRYMOWICZ M., 1992, *Potrzeby edukacyjne Wileńszczyzny a współpraca naukowa z polską*, [w:] H. Kubiak, T. Paleczny, J. Rokicki, M. Wawrykiewicz (red.), *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków, s. 163–164.
- BYCZKOWSKI J., 1976, *Mniejszości narodowe w Europie 1945–1974 (wybrane zagadnienia)*, Instytut Śląski, Opole.

- BYCZKOWSKI J., 1992, *Z dziejów Polaków na Łotwie w XX wieku*, [w:] H. Kubiak, T. Paleczny, J. Rokicki, M. Wawrykiewicz (red.), *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków, s. 351–362.
- CAPOTORTI F., 1979, *Study on the rights of persons belonging to the ethnic, religious and linguistic minorities*, United Nations, New York.
- CHAŁUPCZAK H., BROWAREK T., 1998, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- CHRZANOWSKI T., 2013, *Kresy, czyli obszary tęsknot*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- CUTTER Z., CUTTER A., 2010, *Republika Litewska. Tradycje i współczesność*, [w:] A. Szerlag (red.), *Wileńszczyzna małą ojczyzną*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław, s. 9–22.
- CZAJKA-PAWEŁKO B., 2010, *Wileńscy „krajowcy” wobec problemu wielonarodowości na Litwie (na początku XX wieku)*, [w:] A. Szerlag (red.), *Wileńszczyzna małą ojczyzną*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław, s. 55–64.
- CZERNIECKA-HABERKO A., 2013, *Unie polsko-litewskie w historiografii polskiej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- DĄBROWSKI G., 2013, *Prosta etnografia Wileńszczyzny*, Quaestio, Wrocław.
- DAUGIRDAS V., PALTANAVIČIŪTĖ G., 2008, *Dynamics of the national composition of population in North-East Lithuania*, [w:] R. Baubinas, D. Burneika, V. Daugirdas (ed.), *Problem regions in Lithuania (sociogeographical aspects)*, Institute of Geology and Geography, Department of Human Geography, Vilnius, s. 45–58.
- DAUKŠYTE L., 2010, *The borders of Lithuania. The History of a Millennium*, Baltos lančios, Vilnius.
- DEGESE A., 2012, *Společno-historické uwarunkování stereotypu Polaka v očích Litvina*, [w:] M. Dębicki, J. Makaro (red.), *Sąsiedztwa III RP – Lenkija, Litwa, Polska, Lietuva. Zagadnienia społeczne*, Wydawnictwo Gajt, Wrocław, s. 285–296.
- DOBROŃSKI A., 2004, *Kombatanci polscy w Republice Litewskiej*, [w:] A. Kuczyński, M. Michalska (red.), *Kultura i świadomość etniczna Polaków na Wschodzie: tradycja i współczesność*, Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej, Wrocław, s. 333–343.
- DOBROWOLSKA-KIERYL M., 2010, *Przedwojenne Kresy. Najpiękniejsze fotografie*, Wydawnictwo RM, Warszawa.
- DUREJKO A., 2001, *Polskie życie kulturalne i literackie na Łotwie w XX wieku*, Oficyna Wydawnicza „Sudety”, Wrocław.
- DWILEWICZ B., TURKIEWICZ H. (red.), 2011, *Miedzy dawnymi i młodszyimi laty. 50-lecie polonistyki Wileńskiego Uniwersytetu Pedagogicznego*, Wydawnictwo Polskie w Wilnie, Wilno.
- DZIUBACKA K., 2005, *Reperkusje edukacyjne przemian ustrojowych na Litwie po 1990 roku*, [w:] A. Szerlag (red.), *Wymiary współczesnej edukacji na Litwie: wybrane aspekty*, Impuls, Kraków, s. 27–42.
- EBERHARDT P., 1996, *Miedzy Rosją a Niemcami. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX w.*, PWN, Warszawa.
- EBERHARDT P., 1997a, *Przemiany narodowościowe na Litwie*, Studium Europy Wschodniej, „Przegląd Wschodni”.
- EBERHARDT P., 1997b, *Sytuacja narodowościowa w Republice Łotewskiej*, Studium Europy Wschodniej, „Przegląd Wschodni” t. IV, z. 3 (15), s. 487–512.
- EBERHARDT P., 1998a, *Polska ludność kresowa. Rodowód, liczebność i rozmieszczenie*, PWN, Warszawa.
- EBERHARDT P., 1998b, *Problematyka narodowościowa Łotwy*, „Zeszyty Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN”, nr 54.
- EBERHARDT P., 1999a, *Ethnic minorities in Central-Eastern Europe*, „Geographia Polonica”, vol. 72, s. 125–142.
- EBERHARDT P., 1999b, *Kresy Wschodnie – granice, terytorium, ludność polska*, [w:] K. Jasiewicz (red.), *Europa nieprowincjonalna: przemiany na ziemiach wschodnich*

- dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, Wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999, Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa – Londyn, s. 29–39.
- EBERHARDT P., 2002, *Ethnic problems in Poland and in her Eastern neighbors*, „Geografický časopis”, vol. 54, s. 191–201.
- EBERHARDT P., 2009, *Przemiany narodowościowe w państwach bałtyckich na przełomie XX i XXI wieku*, „Rocznik Nauk Społecznych”, t. 1 (37), s. 95–113.
- EBERHARDT P., 2012, *Przemiany narodowościowe w Łatgalii*, „Sprawy Narodowościowe” nr 40, s. 63–85.
- EISLER J., 1992, *Zarys dziejów politycznych Polski 1944–1989*, Polska Oficyna Wydawnicza BGW, Warszawa.
- FRĄCKOWIAK-KARCZEWSKA K., 1993, *Z dziejów szkolnictwa polskiego na Łotwie*, [w:] E. Walewander (red.), *Polacy na Łotwie*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin, s. 309–320.
- FRANCZAK M., 2000, *Kształtowanie się formalnoprawnego statusu ludności nietoteńskiej na Łotwie*, [w:] J. Albin, J. M. Kupczak (red.), *Z badań nad współczesną problematyką państw Europy Środkowej i Wschodniej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 119–138.
- FUSZARA M., 2009, *Polacy nad Dźwiną – podobni czy odmienni od Polonii w innych krajach?*, [w:] J. Kurczewski, M. Fuszara (red.), *Polacy nad Dźwiną*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 177–202.
- GAJEWSKI M., 2007, *Historie okolic Wilna*, Wydawnictwo Polskie, Wilno.
- GAWKOWSKA A., 2009, *Polacy w parafiach (głównie rzymskokatolickich) w Daugavpils*, [w:] J. Kurczewski, M. Fuszara (red.), *Polacy nad Dźwiną*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 83–100.
- GENZELIS B., 2000, *Przemiany stereotypów: Polacy nasi wrogowie, Polacy nasi przyjaciele*, [w:] J. Wyrozumski (red.), *Kultura Litwy i Polski w dziejach. Tożsamość i współistnienie – materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 15–17 października 1998*, Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie, Kraków, s. 185–192.
- GŁOWACKA-GRAJPER M., 2013, *Zbiorowości polskie w zachodnich republikach byłego ZSRR*, „Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu”, nr 2 (34), s. 51–84.
- GOBERT S., 2012, *Karta Polaka – in the interest of Polonia or Poland*, „Ethnicity Ethnic Identities and Integration of the Society”, 6, s. 25–40.
- GODEK A., 2005, *Powstanie, program oraz działalność Akcji Wyborczej Polaków na Litwie*, [w:] Z. J. Winnicki (red.), *Polska mniejszość narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej. Nowe problemy i wyzwania wobec współczesnych przemian w państwach regionu*, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław, s. 85–91.
- GODLEWSKA E., LESIŃSKA-STASZCZUK M., 2013, *Ochrona prawna mniejszości narodowych w Europie*, [w:] E. Godlewska, M., Lesińska-Staszczuk (red.), *Mniejszości narodowe w państwach Unii Europejskiej, stan prawny i faktyczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 11–24.
- GÓRECKI D. (red.) 2009, *Sytuacja ludności polskiej na Wschodzie w świetle obowiązującego prawa i praktyki*, Dom Organizatora, Toruń.
- GÓRECKI D., 2009, *Sytuacja ludności polskiej na Litwie i Białorusi*, [w:] D. Górecki (red.), *Sytuacja ludności polskiej na Wschodzie w świetle obowiązującego prawa i praktyki*, Dom Organizatora, Toruń, s. 103–136.
- GRĘDZIK A., 1999, *Szkolnictwo polskie na Łotwie 1989–1998*, „Przegląd Polonijny”, z. 2, s. 43–65.
- GRONIOWSKI K., 2002, *Czasopismo polonijne w okresie transformacji*, „Słowo Wileńskie” (1994–1996), „Przegląd Polonijny”, z. 2, s. 31–58.
- GRUŽEŠKIS B., NEVERAUSKIENĖ O., PILINKAITĖ-SOTIROVIČ V., ALEKNEVIČIENĖ J., 2012, *Badanie opinii publicznej dot. wizerunku Polaków na Litwie i wizerunku Polski w społeczeństwie litewskim*, Lithuanian Social Research Centre, Wilno.

- HAITE I., 2012, *Trends of population number in Latvia within the context of polycentric development*, „Regional Review/Regionalais Zinojums”, vol. 8, s. 73–82.
- HALCZAK B., 2006, *O konieczności prowadzenia badań porównawczych nad mniejszościami narodowymi w Europie Środkowo-Wschodniej*, [w:] B. Halczak (red.), *Mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej po upadku komunizmu*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra, s. 9–16.
- HECKMANN F., 1983, *Towards the development of a typology of minorities*, [w:] C. Fried (ed.), *Minorities: community and identity*, Springer, Berlin – Heidelberg, s. 9–23.
- ILGIEWICZ H., 2005, *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- IWANOW M., 1992, *Stan i potrzeby badań nad polską mniejszością narodową w Związku Radzieckim*, [w:] H. Kubiak, T. Paleczny, J. Rokicki, M. Wawrykiewicz (red.), *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków, s. 35–44.
- JACKIEWICZ M., 2002, *Polacy na Litwie 1918–2000. Słownik biograficzny*, Ex Libris, Warszawa.
- JACKSON PREECE J., 2007, *Prawa mniejszości*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa.
- JANKEVICS J., 2002, *Demographical situation in Latvia (according to the population census of the year 2000)*, „Biuletyn Geograficzny”, nr 1, s. 43–47.
- JANUSZ G., 2011, *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- JANUSZEWSKA-JURKIEWICZ J., 2011, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- JAWORSKA D., 2012, *Tożsamość narodowa na pograniczu. Poczucie tożsamości narodowej w narracjach uczniów, rodziców i nauczycieli polskich szkół na Litwie*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- JĘDRZEJEWSKI K., 1999, *Odrodzenie życia narodowego Polaków w Łotwie w latach 1989–1996*, „Przegląd Polonijny”, z. 4, s. 89–106.
- JĖKABSONS Ė., 1993, *Stosunki polsko-łotewskie na przestrzeni dziejów*, [w:] E. Walewander (red.), *Polacy na Łotwie*, Lublin, s. 23–44.
- JĖKABSONS Ė., 1994a, *Zarys historii stosunków polsko-łotewskich*, [w:] J. Sozański, R. Szklennik (red.), *Kultura polska na Łotwie*, Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej na Łotwie, Ryga, s. 7–9.
- JĖKABSONS Ė., 1994b, *Życie kulturalne Polaków w Republice Łotewskiej (1918–1940)*, [w:] J. Sozański, R. Szklennik (red.), *Kultura polska na Łotwie*, Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej na Łotwie, Ryga, s. 188–199.
- JĖKABSONS Ė., 1999, *Polska mniejszość narodowa na Łotwie w XIX i XX wieku. Krótka charakterystyka i zarys działalności*, [w:] K. Jasiewicz (red.), *Europa nieprowincjonalna: przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa – Londyn, s. 287–298.
- JĖKABSONS Ė., 2011, *Polacy na Łotwie podczas okupacji niemieckiej (1941–1945)*, [w:] A. Adamczyk, D. Rogut (red.), *Polska i kraje bałtyckie. Wybrane problemy z dziejów Polski i krajów bałtyckich w XX wieku*, Piotrków Trybunalski, s. 157–199.
- JĖKABSONS Ė., 2013, *Polska mniejszość narodowa na Łotwie. Krótka charakterystyka i zarys działalności*, „Wiadomości Historyczne”, 4, s. 21–26.
- KABZIŃSKA I., 2009, *Miedzy pragnieniem ideału a rzeczywistością. Polacy na Litwie, Białorusi i Ukrainie w okresie transformacji systemowej przełomu XX i XXI stulecia*, Zakład Wydawniczy Letter Quality, Warszawa.
- KALCZYŃSKA M., 1992a, *Szkolnictwo polskojęzyczne na Litwie w latach 1980–1990*, [w:] H. Kubiak, T. Paleczny, J. Rokicki, M. Wawrykiewicz (red.), *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków, s. 185–190.

- KALCZYŃSKA M., 1992b, *Wybrane zagadnienia z życia kulturalno-oświatowego Polaków w Wilnie w latach 1980–1990*, [w:] H. Kubiak, T. Paleczny, J. Rokicki, M. Wawrykiewicz (red.), *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków, s. 373–380.
- KASATKINA N., BERESNEVIČIŪTĖ V. 2004, *Ethnic structure, inequality and governance of the public sector in Lithuania*, UNRISD.
- KASATKINA N., LEONČIKAS T., 2003, *The adaptation of ethnic groups in Lithuania: context and process*, „Lietuvos etninio grupių adaptacija: kontekstas ir eiga”, EUGRIMAS, Vilnius, s. 208–234.
- KAWĘCKI K., 2013, *Polacy na Wileńszczyźnie 1990–2012*, Europejskie Centrum Analiz Geopolitycznych, Warszawa.
- KAZĖNAS G., 2014, *Akcja Wyborcza Polaków na Litwie w wyborach na Litwie. Jak AWPL udało się przekroczyć 5-procentowy próg wyborczy?*, „Politeja – Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr 28, s. 269–295.
- KIAUPA Z., 2005, *The history of Lithuania*, Baltos lankos, Vilnius.
- KIAUPA Z., 2006, *Wilno w czasach pierwszych Wazów*, [w:] Z. Kiaupa (red.), *Litwa w epoce Wazów*, Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, Warszawa.
- KŁOS J. 1923, *Wilno. Przewodnik krajoznawczy*, Wydawnictwo Oddziału Wileńskiego Towarzystwa Krajoznawczego, Wilno.
- KOLBUSZEWSKI J. 1994, *Kultura polska na Łotwie. Przeszłość i teraźniejszość. Próba zarysu całości*, [w:] J. Sozański, R. Szklennik (red.), *Kultura polska na Łotwie*, Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Rydze, Ryga, s. 10–21.
- KOLBUSZEWSKI J., 1992, *Polacy na Łotwie. Historia i współczesność. Zarys problematyki*, [w:] H. Kubiak, T. Paleczny, J. Rokicki, W. Wawrykiewicz (red.), *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków, s. 331–350.
- KOMODA A., 2012, *Rola społeczeństwa litewskiego w walce o niepodległość i kształtowanie się wolnej Republiki Litewskiej po 1990 roku (ze szczególnym uwzględnieniem postawy mniejszości polskiej)*, [w:] M. Dębicki, J. Makaro. (red.), *Sąsiedztwa III RP – Lenkija, Litwa, Polska, Lietuva. Zagadnienia społeczne*, Wydawnictwo GAJT, Wrocław, s. 195–211.
- KOPRUKOWNIAK A., 1992, *Zmiany programowe w polskojęzycznych szkołach na Litwie*, [w:] H. Kubiak, T. Paleczny, J. Rokicki, M. Wawrykiewicz (red.), *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków, s. 165–180.
- KOSMAN M., 2010, *Krzyżem i mieczem. Chrzest Litwy w historii i propagandzie politycznej*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań.
- KOSTJUKA O., 2003, *Łotwa – kraj wielonarodowy*, [w:] T. Paluszyński, T. Navickas, L. Marcinkowska, *Łotwa, wczoraj, dziś i jutro – materiały pokonferencyjne*, Rys-Studio, Poznań, s. 103–106.
- KOTER M., 1993, *Geographical classifications of ethnic minorities*, [w:] A. Gosar (red.), *Geography and ethnicity*, „Geographica Slovenica”, no. 24, s. 123–138.
- KOWALCZYK E., 2010, *Działalność Związku Patriotów Polskich na Wileńszczyźnie 1944–1946*, Instytut Pamięci Narodowej, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa.
- KOWALSKI M., 1997, *Ethnic characteristics of the north-eastern borderland of Lithuania*, [w:] M. Jakubowski (red.), *The Polish-Lithuanian border region. Research problems and scientific co-operation*, „Geopolitical Studies”, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, vol. 2, s. 115–131.
- KOWALSKI M., 1999, *Kulturowe uwarunkowania stosunków polsko-litewsko-białoruskich*, [w:] J. Kitowski (red.), *Problematyka geopolityczna Europy Środkowej i Wschodniej*, „Rozprawy i Monografie Wydziału Ekonomicznego”, nr 18, Wydział

Ekonomiczny, Filia UMSC w Lublinie, Komisja Geografii Komunikacji PTG, Rzeszów, s. 71–80.

- KOWALSKI M., 2008, *Wileńszczyzna jako problem geopolityczny XX wieku*, [w:] P. Eberhardt (red.), *Problematyka geopolityczna Ziemi Polskich*, „Prace Geograficzne Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN”, 218, s. 267–296.
- KOWALSKI M., 2010a, *The territorial administration reform and the Polish question in Lithuania*, [w:] J. Kitowski. (ed.), *20 years of socio-economic transformations in countries of Central and Eastern Europe – an attempt of accounts*, „Geopolitical Studies”, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, vol. 16, s. 213–221.
- KOWALSKI M., 2010b, *Wileńszczyzna – region pogranicza litewsko-białorusko-polskiego*, [w:] A. Szerlag (red.), *Wileńszczyzna małą ojczyzną*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław, s. 65–89.
- KOWALSKI M., 2013a, *Księstwa Rzeczypospolitej: państwo magnackie jako region polityczny*, „Prace Geograficzne Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN”, nr 238.
- KOWALSKI M., 2013b, *Ludność polska w wieloetnicznych regionach Litwy, Łotwy i Białorusi*, [w:] A. Rykała (red.), *Studia z geografii politycznej i historycznej. Przestrzenny wymiar wielokulturowego dziedzictwa*, t. 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 205–236.
- KOWALSKI M., SOLON J., 2008, *Ethnic diversity and regional development of eastern borderland regions in Poland, Lithuania and Latvia*, [w:] *Territorial dilemmas of socio-economic development in Europe*, Europa XXI, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, nr 18, Warszawa, s. 79–98.
- KRAJEWSKI Z., 1996, *Geneza i dzieje wewnętrzne Litwy Środkowej (1920–1922)*, Ośrodek Studiów Polonijnych i Społecznych PZKS w Lublinie, Lublin.
- KRAJEWSKI Z., 2007, *Polacy w Republice Litewskiej*, Lubelskie Centrum Marketingu, Lublin.
- KRAJEWSKI Z., 2012, *Kwestia polskości na Litwie z perspektywy historycznej i współczesnej*, System-Graf, Lublin.
- KUBIAK H., PAŁEČNY T., ROKICKI J., WAWRYKIEWICZ M. (red.), 1992, *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- KUDIRKO J., 2007, *Wilno w ich życiu, Litwa w ich twórczości*, Wydawnictwo Polskie w Wilnie, Wilno.
- KUDIRKO J., 2008, *Królowie też w Wilnie kochali*, Wydawnictwo Polskie w Wilnie, Wilno.
- KULA M., 2011, *Naród, historia i dużo kłopotów*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków.
- KUNICKA K., 2013, *Prezydent RP Bronisław Komorowski gości w Daugavpils*, „Polak na Łotwie”, nr 2 (100).
- KURCZ Z., 2005a, *Mniejszość polska na Wileńszczyźnie. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- KURCZ Z., 2005b, *Niepodległość Litwy a polska autonomia*, [w:] M. Malikowski, D. Wójcikowski (red.), *Granice i pogranicza Unii Europejskiej. Z badań regionalnych, etnicznych i lokalnych*, Kraków, s. 137–157.
- KURCZEWSKI J., 2007, *Self-identification structure in Opole Silesia and Kashubia: in comparison with Daugavpils Poles*, „Sociālo Zinātņu Vēstnesis Social Sciences Bulletin”, vol. 2 (6), s. 7–29.
- KURCZEWSKI J., 2009, *Polacy nad Dźwiną – wyniki badań ankietowych 2007 roku*, [w:] J. Kurczewski, M. Fuszara (red.), *Polacy nad Dźwiną*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 17–60.
- KURCZEWSKI J., 2009, *Poles in Latgalia: marking their identity*, „Ethnicity – Politics of Recognition – Multicultural Everyday Life”, vol. 2.
- KURCZEWSKI J., FUSZARA M., 2009, *Polacy nad Dźwiną*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

- KUZBORSKA E., 2012, *Sytuacja prawna mniejszości narodowych na Litwie*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.
- KVALE S., 2011, *Prowadzenie wywiadów*, PWN, Warszawa.
- KWAŚNIEWSKI K., 1992, *Socjologia mniejszości a definicja mniejszości narodowych*, „Sprawy Narodowościowe”, t. 1.
- KWIATKOWSKI J., 2009, *Szkolnictwo polskie na Litwie w latach powojennych. Krótki zarys*, [w:] J. Sienkiewicz (red.), *Szkoły polskie w Republice Litewskiej*, Stowarzyszenie Nauczycieli Szkół Polskich na Litwie „Macierz Szkolna” Scripta manent, Wilno, s. 11–28.
- ŁACH W. B. 2011, *Rozbieżności w stosunkach polsko-łotewskich po I wojnie światowej i ich wojskowo-polityczne następstwa*, „Przegląd Wschodnioeuropejski”, t. 2, s. 135–150.
- LEBEDEK R., 2010, *Prezydent Polski w Rydze*, „Polak na Łotwie”, nr 3 (93).
- LEONČIKAS T., 2007, *Assimilation in contemporary Lithuanian society: choosing the language of education*, [w:] *Asimiliacija siuolaikineje Lietuvos visuomenėje: svetimo sektoriaus pasirinkimas*, „Etniskumo studijos“, vol. 1, s. 118–128.
- LEŚNIEWSKA K., 2009, *Polska mniejszość we współczesnym Wilnie w kontekście polsko-łotewskich stosunków międzynarodowych*, praca magisterska napisana w Katedrze Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Łódzkiego pod kierunkiem dr. hab. M. Barwińskiego, Łódź.
- LEŚNIEWSKA K., 2013, *The socio-political situation of Poles in Vilnius after the accession of Lithuania to the European Union*, [w:] K. Heffner (ed.), *The Eastern Dimension of the United Europe – Political and economical aspects of the Eastern politics of the European Union*, „Region and Regionalism”, no. 11, vol. 2, s. 41–53.
- LEŚNIEWSKA K., 2014, *Współczesna sytuacja mniejszości polskiej na Łotwie – ujęcie geograficzno-polityczne*, „Acta Universitatis Lodzensis”, Folia Geographica Socio-Oeconomica 17, s. 235–250.
- LEŚNIEWSKA K., BARWIŃSKI M., 2011, *Vilnius Region as a historical region*, [w:] K. Heffner (ed.), *Historical regions in the structures of European Union. Historical divisions of the territory in Central Europe and in different states of the world*, „Region and Regionalism”, no. 10, vol. 2, s. 91–104.
- LINDENBERG J., 1994, *Polska i Łotwa bliscy nieznajomi*, [w:] J. Sozański, R. Szklennik (red.), *Kultura polska na Łotwie*, Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Rydze, Ryga, s. 5–6.
- ŁODZIŃSKI S., 1998, *Ochrona praw osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych (Ukraina, Białoruś, Litwa, Łotwa)*, Kancelaria Sejmu. Biuro Studiów i Ekspertyz, Warszawa.
- ŁODZIŃSKI S., 2002, *Ochrona praw osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych – perspektywa europejska*, Kancelaria Sejmu, Biuro Studiów i Ekspertyz, Warszawa.
- ŁOSSOWSKI P., 1982, *Litwa a sprawy polskie 1939–1940*, PWN, Warszawa.
- ŁOSSOWSKI P., 1985, *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie 1883–1939*, Czytelnik, Warszawa.
- ŁOSSOWSKI P., 1990a, *Łotwa nasz sąsiad. Stosunki polsko-łotewskie w latach 1918–1939*, Wydawnictwo Mozaika, Warszawa.
- ŁOSSOWSKI P., 1990b, *Tragedia państw bałtyckich 1939–1941*, Instytut Prasy i Wydawnictw „Novum”, Warszawa.
- ŁOSSOWSKI P., 1991, *Polska – Litwa ostatnie sto lat*, Wydawnictwo Oskar, Warszawa.
- ŁOSSOWSKI P., 1996, *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa.
- ŁOSSOWSKI P., 2000, *Powstanie i rozwój państw bałtyckich w okresie międzywojennym*, [w:] W. Balcerak (red.), *Państwa narodowe Europy Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna w Łowiczu, Łowicz – Warszawa, s. 137–146.

- ŁOSSOWSKI P., 2001, *Litwa*, Wydawnictwo Trio, Warszawa.
- ŁOSSOWSKI P., 2008, *Geopolityczne dylematy stosunków Polski i państw bałtyckich*, [w:] P. Eberhardt (red.), *Problematyka geopolityczna Ziem Polskich*, „Prace Geograficzne Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN”, nr 218, s. 105–119.
- ŁOSSOWSKI P., 2009, *Dylematy polsko-litewskie. Początki zatargu. Miejsce Józefa Piłsudskiego w konflikcie*, [w:] W. K. Roman, J. Marszałek-Kawa (red.), *Stosunki polsko-litewskie wczoraj i dziś. Historia, kultura, polityka*, Europejskie Centrum Edukacyjne, Toruń, s. 46–61.
- ŁOSSOWSKI P., 2010, *Ultimatum polskie do Litwy 17 marca 1938 roku*, Wydawnictwo Trio, Warszawa.
- MAKOWSKA M., 2013, *Desk research*, [w:] M. Makowska (red.), *Analiza danych zastanych. Przewodnik dla studentów*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 80–103.
- MAKOWSKI G., 2009, *Polskie organizacje w Daugavpils*, [w:] J. Kurczewski, M. Fuszara (red.), *Polacy nad Dźwiną*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 123–152.
- MALISZEWSKI E., 1917, *Polacy i polskość na Litwie i Rusi*, Tłocznia Wł. Łazarskiego, Warszawa – Kraków.
- MANTEUFFEL G., 1879, *Inflanty Polskie*, Księgarnia Jana Konstantego Żupańskiego, Poznań.
- MARCYK K., 2009, *Mały leksykon wileńskiej Rosy*, Wydawnictwo Polskie, Wilno.
- MARZĄLEK M., 2000, *Z historii wydawnictw polskojęzycznych na radzieckiej Litwie*, „Przegląd Polonijny”, z. t 3, s. 141–162.
- Marszałek Sejmu na Łotwie, 2012, „Kronika Sejmowa” nr 16 (741), s. 32–34.
- MARYAŃSKI A., 1993, *Litwa, Łotwa, Estonia*, PWN, Warszawa.
- MASŁOWSKI M., 2003, *Polacy na Łotwie*, [w:] T. Paluszyński, T. Nacickas, L. Marcinkowska, *Łotwa, wczoraj, dziś i jutro – materiały pokonferencyjne*, Rys–Studio, Poznań, s. 97–102.
- MASŁOWSKI P., 2004, *Polacy na Wileńszczyźnie w latach 1944–1994*, „Zeszyty Naukowe Koła Wschodnioeuropejskiego Stosunków Międzynarodowych. Białoruś i Kraje Bałtyckie”, Wrocław, s. 43–60.
- MASŁOWSKI P., 2005, *Polskie organizacje na Litwie w latach 1989–1991*, [w:] Z. J. Winnicki (red.), *Polska mniejszość narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej. Nowe problemy i wyzwania wobec współczesnych przemian w państwach regionu*, Oficyna Wydawnicza – Arboretum, Wrocław, s. 57–84.
- MĘDELSKA J., 1998, *Możliwości edukacyjne Polaków na radzieckiej Litwie w trzydziestoletniej 1945–79*, „Przegląd Polonijny”, z. 1, s. 41–52.
- MIKŁASZEWICZ I., 2005, *Od Jałty do Brukseli. Szkolnictwo mniejszości narodowych na Litwie w latach 1945–2004 – kierunki przemian*, [w:] A. Szerlag (red.), *Wymiary współczesnej edukacji na Litwie: wybrane aspekty*, Impuls, Kraków, s. 53–65.
- MIKŁASZEWICZ I., 2009, *Mniejszości narodowe w społeczeństwie litewskim*, [w:] W. K. Roman, J. Marszałek-Kawa (red.), *Stosunki polsko-litewskie wczoraj i dziś. Historia, kultura, polityka*, Europejskie Centrum Edukacyjne, Toruń, s. 453–458.
- MIODUNKA W., 1992, *O koncepcję badań nad mniejszościami polskimi i Polonią w Związku Radzieckim*, [w:] H. Kubiak, T. Paleczny, J. Rokicki, M. Wawrykiewicz (red.), *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków, s. 87–94.
- MODZELEWSKI W. T., 2005, *Współczesne polsko-litewskie stosunki polityczne. Zarys problematyki*, „Sprawy Wschodnie”, nr 2–3 (9–10), s. 117–127.
- MOSKWINA J., 2004, *Possibilities for developing social integration of ethnic minorities in Lithuania*, European integration process from East to East: Civil Society and Ethnic Minorities in a Changing World.

- MATULIONIS A., BERESNEVIČIŪTĖ V., LEONČIKAS T., FREJUTĖ-RAKAUSIENĖ M., ŠLIAVAITĖ K., ŠUTINIENĖ I., ŽILINSKAITĖ V., HEINRICH H. G., ALEKSEEV A. O., 2011, *Research report #8: The Polish minority in Lithuania*, ENRI-East.
- NAVICKAS T., 2003, *Notatka o krajach bałtyckich. Litwa, Łotwa, Estonia*, [w:] T. Paluszynski, T. Nacickas, L. Marcinkowska, *Łotwa, wczoraj, dziś i jutro – materiały konferencyjne*, Rys–Studio, Poznań, s. 7.
- NÉMETH Á., 2013, *Ethnic diversity and its spatial change in Latvia, 1897–2011*, „Post-Soviet Affairs”, no. 29(5), s. 404–438.
- NÉMETH Á., LÉPHAFT Á., 2013, *Ethnic Structure and Minority Rights in the interwar and post-Soviet Estonia and Latvia*, http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop422b/2010-0029_kotet_19_017_19/017_19.pdf [dostęp dn. 15.07.2015].
- NIJAKOWSKI L. M., ŁODZIŃSKI S. (red.), 2003, *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce. Informator 2003*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.
- NIKITOROWICZ J., 2010, *Grupy etniczne w wielokulturowym świecie*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot.
- NOWAK S., 1985, *Metodologia badań społecznych*, PWN, Warszawa.
- OCHMAŃSKI J., 1990, *Historia Litwy*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Kraków.
- OSTROVSKA K., 2001, *Mniejszości narodowe i etniczne a media elektroniczne na Łotwie*, [w:] A. Sadowski, T. Skoczek (red.), *Mniejszości narodowe i etniczne a media elektroniczne – Białoruś, Estonia, Litwa, Łotwa, Polska i Ukraina*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 57–59.
- OTOK S., 2012, *Geografia polityczna, geopolityka, ekopolityka, globalistyka*, PWN, Warszawa.
- OZOLINS U., 2003, *The impact of European accession upon language policy in the Baltic States*, „Language Policy”, vol. 2, s. 217–238.
- PABRIKS A., 2003, *In Defiance of Fate: Ethnic Inequality and Governance in Latvia*, UNRISD.
- PALUSZYŃSKI T., 1999, *Walka o niepodległość Łotwy 1914–1921*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa.
- PALUSZYŃSKI T., 2011, *Walka o niepodległość Estonii. Łotwy i Polski. Porównanie*, [w:] A. Adamczyk, D. Rogut (red.), *Polska i kraje bałtyckie. Wybrane problemy z dziejów Polski i krajów bałtyckich w XX wieku*, Piotrków Trybunalski, s. 21–54.
- PLAKANS A., 2011, *A concise history of the Baltic States*, University Press, Cambridge.
- POTAŠENKO G. (ed.), 2002, *The peoples of the Grand Duchy of Lithuania*, Aidai, Vilnius.
- POULTON H., 2001, *Konwencja Ramowa o Ochronie Mniejszości Narodowych I Europejski Statut Języków Regionalnych i Mniejszości Narodowych*, [w:] A. Sadowski, T. Skoczek (red.), *Mniejszości narodowe i etniczne a media elektroniczne – Białoruś, Estonia, Litwa, Łotwa, Polska i Ukraina*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 26–37.
- PUKSZTO A., 2006, *Miedzy stolecznoscia a partykularyzmem. Wielonarodowosciowe społeczeństwo Wilna w latach 1915–1920*, Europejskie Centrum Edukacyjne, Toruń.
- RACHUBA A., KIAUPIENĖ J., KIAUPA Z., 2008, *Historia Litwy. Dwugłos polsko-litewski*, Wydawnictwo DIG, Warszawa.
- REMER J., 1990, *Wilno*, Wydawnictwo Polskie R. Wegner, Wilno.
- ROMAN W. K., MARZĄLEK-KAWA J., (red.) 2009, *Stosunki polsko-litewskie wczoraj i dziś. Historia, kultura, polityka*, Europejskie Centrum Edukacyjne, Toruń.
- RUNGE J., 2006, *Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej – elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- RUNIEWICZ-JASIŃSKA R., 2003, *Oświata polska w niepodległej Litwie, Łotwie i Estonii w latach 1991–2001*, Universitas Studiorum Polona Vilmensis, Wilno.
- RUNIEWICZ-JASIŃSKA R., 2005, *Polityka oświatowa państw nadbałtyckich (Litwy, Łotwy i Estonii)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- RYKAŁA A., 2008, *Sytuacja społeczno-kulturalna Litwinów w Polsce i ich wpływ na relację między krajem zamieszkania a Litwą*, „Acta Universitatis Lodziensis”, Folia Geographica Socio-Oeconomica 9, s. 89–113.

- SADOWSKI A., CZERNIAWSKA M., 1999, *Tożsamość Polaków na Pograniczach*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- SALENIECE I., 2009, *Ethnic Minorities and Language Issue: a Latvian Case*, „COST Action IS0803 Remaking Eastern Borders in Europe: A Network Exploring”.
- SIDORKIEWICZ K., 2010, *Działalność polityczna Polaków w odrodzonej Republice Litewskiej*, „Przegląd Wschodnioeuropejski”, s. 243–265.
- SIDORKIEWICZ K., 2011, *Miedzy demokracją a buntem. Działalność polityczna i samorządowa Polaków w Republice Litewskiej (1988–2011)*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Elbląg.
- SIEDLECKI J., 1990, *Losy Polaków w ZSRR w latach 1939–1986*, Agencja Wydawnicza Solidarności Walczącej, Bydgoszcz.
- SIENKIEWICZ J., 2009, *Szkoły polskie w Republice Litewskiej*, Stowarzyszenie Nauczycieli Szkół Polskich na Litwie „Macierz Szkolna”, Wilno.
- SKŁADOWSKI K., 2009, *Sytuacja ludności polskiej na Ukrainie i Łotwie*, [w:] D. Górecki (red.), *Sytuacja ludności polskiej na Wschodzie w świetle obowiązującego prawa i praktyki*, Toruń, s. 137–156.
- ŚLESZYŃSKI W., 2009, *Litwa Środkowa (1920–1922) – ostatnia próba realizacji koncepcji federacyjnej Józefa Piłsudskiego*, [w:] W. K. Roman, J. Marszałek-Kawa (red.), *Stosunki polsko-litewskie wczoraj i dziś. Historia, kultura, polityka*, Europejskie Centrum Edukacyjne, Toruń, s. 83–91.
- SOBCZYŃSKI M., 1996, *Mniejszości narodowe w Polsce*, Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 145 (opracowanie niepublikowane).
- SOBCZYŃSKI M., 2000, *Zróżnicowanie przestrzenne postaw politycznych mieszkańców Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- SOBCZYŃSKI M., 2005, *Integration and disintegration processes on Lithuania's lands during history*, [w:] M. Koter, K. Heffner (eds.), *Role of the Borderlands in United Europe*, vol. 2, *Historical, Ethnic and Geopolitical Problems of Borderlands*, „Region and Regionalism”, Wydawnictwo Instytut Śląski, Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych, Łódź – Opole, vol. 7, s. 45–66.
- SOBCZYŃSKI M., 2008, *Historia geografii politycznej*, [w:] A. Jackowski, S. Liszewski, A. Richling (red.), *Historia geografii polskiej*, PWN, Warszawa, s. 219–239.
- SOBCZYŃSKI M., 2012, *Interakcja „badacz-podmiot badania” w studiach nad mniejszościami w Polsce*, [w:] A. Rykała (red.), *Studia z geografii politycznej i historycznej. Granice, mniejszości narodowe i religijne, dziedzictwo*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 95–111.
- SOBCZYŃSKI M., GRABOWSKA E., 1993, *Metodologiczne problemy badania mniejszości narodowych i religijnych*, Conference Papers. Conference Geopolitical and Social Problems of the Former Socialistic Countries, Soczewka, Poland, September 30–October 2, 1993, Katedra Geografii Politycznej i Ekonomicznej Regionalnej Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- SOZAŃSKI J., 1998, *Prawa mniejszości narodowych w niepodległej Litwie, Łotwie i Estonii*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa.
- SOZAŃSKI J., 2004, *Moje Inflanty*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- SPEKKE A., 1951, *History of Latvia: An outline*, M. Goppers, Stockholm.
- SPÓRNA M., WIERZBICKI P., 2003, *Słownik władców Polski i pretendentów do tronu polskiego*, Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków.
- SREBRAKOWSKI A., 2001, *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- STANAITIS S., ČESNAVIČIUS D., 2010, *Dynamics of national composition of Vilnius population in the 2nd half of the 20th century*, „Bulletin of Geography Socio-Economic Series”, no. 13, s. 33–44.
- STANISŁAWSKA M., 2003, *Szkolnictwo polskie na Łotwie*, „Sprawy Wschodnie”, nr 1 (2), s. 65–76.

- STANKIEWICZ W., 2011, *Przestrzeganie praw mniejszości polskiej na Litwie*, „Przegląd Polsko-Polonijny” 2, s. 169–191.
- STRADIŅŠ J., GROSVĀLDIS I., 1994, *Nauka polska a Łotwa*, [w:] J. Sozański, R. Szklennik (red.), *Kultura polska na Łotwie*, Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Rydze, Ryga, s. 31–44.
- STRADIŅŠ J., SZYMAŃSKA M., 1994, *Udział Polaków w rozwoju kultury na Łotwie*, [w:] J. Sozański, R. Szklennik (red.), *Kultura polska na Łotwie*, Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Rydze, Ryga, s. 24–30.
- SZELKOWSKI W., 1999, *Klub Włóczęgów Wileńskich*, Wydawnictwo Polskie w Wilnie, Wilno.
- SZERŁĄG A. (red.), 2010, *Wileńszczyzna małą ojczyzną*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Warszawa.
- SZERŁĄG A., 2005, *Narodowościowe zróżnicowanie oświaty pod koniec XX wieku*, [w:] A. Szerłąg (red.), *Wymiary współczesnej edukacji na Litwie: wybrane aspekty*, Impuls, Kraków, s. 67–92.
- SZOSTAKOWSKI J., 2001, *Prasa polska za wschodnią granicą Macierzy: historia, teraźniejszość, perspektywy*, [w:] J. Wroczyńska (red.), *Polacy i Polonia u progu nowego tysiąclecia: 28 kwietnia – 3 maja 2001 r.*, Warszawa–Pułtusk–Kraków–Częstochowa. *Referaty*, Wspólnota Polska, Warszawa, s. 83–94.
- SZPICZAKOWSKA M., 1992, *Sytuacja społeczno-kulturalna Polaków na Litwie (w świetle publikacji „Czerwonego Sztandaru”)*, [w:] H. Kubiak, T. Paleczny, J. Rokicki, M. Wawrykiewicz (red.), *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków, s. 245–250.
- SZUL R., 2009, *Język, naród, państwo. Język jako zjawisko polityczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- TEICHMANN E., 2008, *Gospodarka państw nadbałtyckich i stosunki bilateralne Polski z Litwą, Łotwą i Estonią – trzy lata po rozszerzeniu Unii Europejskiej*, [w:] E. Teichmann (red.), *Bałtyckie i wschodnie pogranicze Unii Europejskiej – wybrane zagadnienia*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie – Oficyna Wydawnicza, Warszawa, s. 13–40.
- TOMASZEWSKI J., 1991, *Mniejszości narodowe w Polsce w XX wieku*, Spotkania, Warszawa.
- TOPOLSKA M. B., 2009, *Litwini we wspólnej historii od XV do XVIII wieku*, [w:] W. J. Roman, J. Marszałek-Kawa (red.), *Stosunki polsko-litewskie wczoraj i dziś. Historia, kultura, polityka*, Europejskie Centrum Edukacyjne, Toruń, s. 13–36.
- TRUSEWICZ E., 2005, *Zmienna sytuacja prawna Polaków na Litwie*, [w:] Z. J. Winnicki (red.), *Polska mniejszość narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej. Nowe problemy i wyzwania wobec współczesnych przemian w państwach regionu*, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław, s. 49–56.
- TURSKA H., 1940, *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*, „Rozprawy i Materiały Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”, Wilno, t. 11, z. 1.
- UBAREVIČIENĒ R., BURNEIKA B., VAN HAM M., 2012, *Socio-spatial transformations, suburbanisation, and voting behaviour in the Vilnius urban region*, IZA, Bonn.
- URLIŃSKA M. M., 2007, *Szkoła polska na obczyźnie wobec dylematów tożsamościowych – na przykładzie szkoły polskiej w Rydze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- UŽULE S., 2003, *Łatgalia na tle innych regionów Łotwy*, [w:] T. Paluszyński, T. Navickas, L. Marcinkowska (red.), *Łotwa, wczoraj, dziś i jutro – materiały pokonferencyjne*, Rys-Studio, Poznań, s. 103–106.
- VAITEKŪNAS S., 2008, *Human resources of Lithuania: on the question of the fate of the nation*, „Bulletin of Geography, Socio-Economic Series”, no. 10, s. 93–117.
- VEĢIS P., USACKIS U., 2007, *Modern, based on administrative data, resource saving Population and Housing Census in Latvia*, „Seminar on Registers in Statistics – Methodology and Quality”, Helsinki.
- VENCLOVA T., 2006, *Opisać Wilno*, Zeszyty Literackie, Warszawa.

- WAKAR W., 1917, *Rozwój terytorialny narodowości polskiej*, Towarzystwo Popierania Pracy Społecznej. Biuro Pracy Społecznej, Warszawa.
- WASILEWSKI L., 1912, *Litwa i Białoruś: przeszłość – teraźniejszość – tendencje rozwojowe*, Spółka Nakładowa „Książka”, Kraków.
- WASILEWSKI L., 1917, *Kresy Wschodnie: Litwa i Białoruś, Podlasie i Chełmszczyzna, Galicja Wschodnia, Ukraina*, Towarzystwo Wydawnicze, Kraków – Warszawa.
- WASILEWSKI L., 1925, *Litwa i Białoruś. Zarys historyczno-polityczny stosunków narodowościowych*, Wydawnictwo J. Mortkowicza, Warszawa – Kraków.
- WIDACKI J., 2000, *Polskie? Litewskie? Wspólne*, [w:] J. Wyrozumski (red.), *Kultura Litwy i Polski w dziejach. Tożsamość i współistnienie – materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 15–17 października 1998*, Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie, Kraków, s. 193–197.
- WIDACKI J., 2011a, *Z Galicji – litewska pułapka premiera Tuska*, „Przegląd”, nr 38, s. 34.
- WIDACKI J., 2011b, *Polska pycha i litewskie fobie*, „Gazeta Wyborcza”, 23.05.2011.
- WIDTMANN S., 2001, *Dostęp mniejszości narodowych do mediów elektronicznych na Litwie*, [w:] A. Sadowski, T. Skoczek (red.), *Mniejszości narodowe i etniczne a media elektroniczne – Białoruś, Estonia, Litwa, Łotwa, Polska i Ukraina*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 51–56.
- WIECŁAWSKI J., 2003, *Opinie nr 60: Perspektywy procesów naturalizacji i integracji społecznej w Republice Łotewskiej*, Departament Strategii i Planowania Polityki Zagranicznej, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Warszawa.
- WIELHORSKI W., 1928, *Litwa etnograficzna – przyroda jako podstawa gospodarcza rozwój stosunków narodowościowych*, Drukarnia Zorza, Wilno.
- WIELHORSKI W., 1938, *Litwa współczesna*, Biblioteka Służby Geograficznej, Warszawa.
- WIELHORSKI W., 1947, *Litwa etnograficzna: przyroda jako podstawa gospodarcza: rozwój stosunków narodowościowych*, The Polish Research Centre, Londyn.
- WIELICZKA-SZARKOWA J., 2011, *Czarna księga Kresów*, Wydawnictwo AA, Kraków.
- WINNICKI Z. J. (red.) 2005a, *Polska mniejszość narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej. Nowe problemy i wyzwania wobec współczesnych przemian w państwach regionu*, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław.
- WINNICKI Z. J., 2005b, *Polskie odrodzenie narodowe na Wschodzie – perspektywa piętnastolecia. Uwagi generalne*, [w:] Z. J. Winnicki (red.), *Polska mniejszość narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej. Nowe problemy i wyzwania wobec współczesnych przemian w państwach regionu*, Oficyna Wydawnicza Arboretum, Wrocław, s. 11–33.
- WISNER H., 1988, *Unia. Sceny z przeszłości Polski i Litwy*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- WISNER H., 1999, *Litwa – dzieje państwa i narodu*, Wydawnictwo Mada, Warszawa.
- WOJNAR M., 2004, *Polska mniejszość narodowa na Litwie*, „Zeszyty Naukowe Koła Wschodnioeuropejskiego Stosunków Międzynarodowych. Białoruś i Kraje Bałtyckie”, nr 8, s. 23–42.
- WOLARSKI W. (red.), 2002, *Encyklopedia Britannica*, Poznań.
- WOŁKONOWSKI J., 2003, *Poziom wykształcenia mniejszości polskiej na Litwie w latach 1970–2002*, [w:] E. Teichmann (red.), *Nowe pogranicze Europy. Litwa, Łotwa, Estonia*, Warszawa, s. 351–363.
- WOŁĘJKO M., 2011a, *Realizacja ustawy o Karcie Polaka w latach 2008–2011 – sukces czy porażka?*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, nr 20, IV, s. 149–158.
- WOŁĘJKO M., 2011b, *Sytuacja mniejszości polskiej na Litwie a relacje polsko-litewskie*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, I/17, s. 99–114.
- WRONA J., 2012, *Słownik geografii społeczno-ekonomicznej*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków.
- WYSZCZELSKI L., 2011, *Wojna o Kresy Wschodnie 1918–1921*, Bellona, Warszawa.
- ZAKRZEWSKI A. B., 2000, *Konstytucja Republiki Litewskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.

- ZIELIŃSKA A., 2002, *Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej – studium socjolingwistyczne*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa.
- ZVIDRINS P., 1998, *Changes of the ethnic structure and characteristics of minorities in Latvia*, University of Latvia, Riga.
- ŽILIONIS J., 2005, *Rozwój oświaty na Litwie w XX wieku*, [w:] A. Szerlag (red.), *Wymiar współczesnej edukacji na Litwie – wybrane aspekty*, Kraków, s. 15–25.
- ŻENKIEWICZ J., 2001, *Litwa na przestrzeni wieków i jej powiązania z Polską*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- ŻOLEŃDOWSKI C., 2003, *Białorusini i Litwini w Polsce, Polacy na Białorusi i Litwie. Uwarunkowania współczesnych stosunków między większością i mniejszościami narodowymi*, Oficyna Wydawnicza Aspra, Warszawa.

Źródła

- 2000 *Round of population and housing censuses in Estonia, Latvia and Lithuania*, 2003, Statistical Office of Estonia, Central Statistical Bureau of Latvia and Statistics Lithuania, Vilnius.
- Deklaracja o polsko-łotewskiej przyjaźni i współpracy z 13 czerwca 1991 roku.*
- Deklaracja o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską.*
- Development and progress of the population and housing census 2011 – Latvia*, 2011, Central Statistical Bureau of Latvia, Riga.
- Dz.U. 1993 nr 114 poz. 502, *Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Łotewską o przyjaźni i współpracy*, 1 lipca 1992 roku.
- Dz.U. 1993 r. nr 114, poz. 504, *Umowa między Rządem RP a Rządem RŁ o współpracy kulturalnej, naukowej i oświatowej z 01.07.1992 r.*
- Dz.U. 1995.15.71, *Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy.*
- Dz.U. 2005 nr 17 poz. 141, *Ustawa o mniejszościach narodowych, etnicznych i języku regionalnym.*
- Dz.U. 2007 r. Nr 180, poz. 1280, *Ustawa z dnia 7 września 2007 r. o Karcie Polaka.*
- Dz.U. 2008 nr 161 poz. 1000, *Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Łotewskiej o współpracy kulturalno-edukacyjnej.*
- Europejska Karta Języków Regionalnych lub mniejszościowych.*
- History and progress of territorial reform in Latvia*, 2009, Ministry of Environmental Protection and Regional Development, Riga.
- Konstytucja Republiki Łotewskiej.*
- Konwencja Ramowa o Ochronie Mniejszości Narodowych.*
- Łotewska ustawa o obywatelstwie; 22 lipca 1994 roku.*
- M.P. 2006 nr 68 poz. 697, *Postanowienie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 4 października 2006 r. o udzieleniu Polskiego Kontyngentu Wojskowego w składzie Sił Sojuszniczych Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego w operacji wsparcia wojskowego Republiki Łotewskiej.*
- M.P. z 2007 nr 91 poz. 990, *Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Litewskiej o Polsko-Litewskim Funduszu Wymiany Młodzieży.*
- Plan współpracy z Polonią i Polakami za granicą w roku 2013*, 2012, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Warszawa.
- Polsko-łotewski program współpracy kulturalnej i edukacyjnej na lata 2013–2016.*
- Porozumienie między Ministerstwem Edukacji Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej a Ministerstwem Kultury i Oświaty Republiki Litewskiej w dziedzinie oświaty i szkolnictwa wyższego.*
- Porozumienie o współpracy w dziedzinie oświaty i szkolnictwa wyższego między Ministerstwem Edukacji Narodowej RP i Ministerstwem Edukacji i Nauki Republiki Łotewskiej na lata 1996–1998*

Priorytety polskiej polityki zagranicznej 2013–2016, 2012, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Warszawa.

Program wsparcia mniejszości narodowych w procesie pełnej integracji w litewskim społeczeństwie w latach 2005–2010.

Program współpracy między Ministerstwem Edukacji Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej i Ministerstwem Oświaty i Nauki Republiki Litewskiej na lata 1998–2001.

Raport o sytuacji Polonii i Polaków za Granicą, 2013, Departament Współpracy z Polonią i Polakami za Granicą, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Warszawa.

Raport o sytuacji Polonii i Polaków za Granicą, 2009, Departament Współpracy z Polonią, MSZ, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa.

Raport on the 2011 Population and Housing Census of the Republic of Lithuania, 2013, Population Census and Survey Organisation Division, Statistics Lithuania, Vilnius

Rządowy Program Współpracy z Polonią i Polakami za Granicą, 2007, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Warszawa.

Rządowy Program Współpracy z Polonią i Polakami za Granicą, 2011, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Warszawa.

Statut Akcji Wyborczej Polaków na Litwie, 1994, Wilno.

Statut Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy, 2008, Wilno.

Statut Związku Polaków na Łotwie, 2005, Ryga.

Statut Związku Prawników Polaków na Litwie, 1996, Wilno.

The 2001 Population and Housing Census in Lithuania: main aspects of preparation, enumeration and results dissemination, 2011, Lietuvos Statistikos Departamentas, Vilnius.

Third Report Submitted by Lithuania Pursuant to Article 25, Paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities ACFC/SR/III(2011)005, 2011, Council of Europe, Secretariat of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Strasbourg.

Umowa między Rządem RP a Rządem RŁ o współpracy kulturalnej, naukowej i oświatowej.

Ustawa Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej o mniejszościach narodowych.

Ustawa o językach Łotewskiej SRR.

Ustawa o wolnym rozwoju w Łotwie mniejszości narodowych i etnicznych oraz ich prawie do autonomii kulturalnej; 19 marca 1991 roku.

Założenia integracji szkół mniejszości narodowych do systemu oświaty Republiki Litewskiej.

Źródła internetowe

<http://ckp.lv/> – Centrum Kultury Polskiej w Daugavpils.

<http://db.stat.gov.lt/> – Statistics Lithuania.

<http://du.lv/> – Daugavpils Universitāte.

<http://ide.chrystusowcy.pl/> – Instytut Duszpasterstwa Emigracyjnego im. Kard. Augusta Hlonda w Poznaniu.

<http://isap.sejm.gov.pl/> – Internetowy System Aktów Prawnych.

<http://kresy24.pl/> – Kresy 24 – Wschodnia Gazeta Codzienna.

<http://kurierwilenski.lt/> – Kurier Wileński – Dziennik Polski na Litwie.

<http://l24.lt/> – serwis L24.

<http://mykrak.com/> – Galeria pod Otwartym Niebem.

<http://pl.delfi.lt/> – Portal DELFI.

<http://politykawschodnia.pl/> – Polityka Wschodnia.

<http://polonika.lv/> – Polonika – Śladami Polaków na Łotwie.

<http://portalszkolny.org/> – Macierz Szkolna – Stowarzyszenie Nauczycieli Szkół Polskich na Litwie.

<http://ryga.msz.gov.pl/> – Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Rydze.
<http://wlaczpolske.pl/> – Włącz Polskę – Zestaw materiałów edukacyjnych dla dzieci polskich uczących się za granicą.
<http://wspolnota-polska.org.pl/> – Stowarzyszenie Wspólnota Polska.
<http://www.aikos.smm.lt/> – AIKOS – Atvira informavimo konsultavimo ir orientavimo sistema.
<http://www.ausrosvartai.lt/> – Parafia pw. Św. Teresy – MB Ostrobramskiej.
<http://www.awpl.lt/> – Akcja Wyborcza Polaków na Litwie.
<http://www.csb.gov.lv/> – Latvijas Statistika.
<http://www.dworekmarszalka.pl/> – Zułów – miejsce pamięci narodowej.
<http://www.gwiazdka.lv/> – Przedszkole polskie w Daugavpils.
<http://www.konflikty.pl/> – Portal historyczno-militarny.
<http://www.kresy.pl/> – portal poświęcony Kresom.
<http://www.lublin.eu/> – Lublin – miasto inspiracji.
<http://www.magwil.lt/> – Magazyn Wileński – Pismo Polaków na Litwie, Niezależny miesięcznik ilustrowany.
<http://www.mapywig.org/> – Archiwum Map Wojskowego Instytutu Geograficznego 1919–1939.
<http://www.men.gov.pl/> – Ministerstwo Edukacji Narodowej RP.
<http://www.mfa.gov.lv/> – Ministerstwo Spraw Zagranicznych Republiki Łotewskiej.
<http://www.msz.gov.pl/> – Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP.
<http://www.osp.stat.gov.lt/> – Oficialiosios statistikos portalas.
<http://www.pogon.lt/> – Pogoń – Głos z Litwy.
<http://www.polak.lv/> – Pismo Związku Polaków na Łotwie.
<http://www.polonia.lv/> – Związek Polaków na Łotwie.
<http://www.polska-szkola.pl/> – Polska Szkoła – Ośrodek Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą.
<http://www.prezydent.pl/> – oficjalna strona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej.
<http://www.radzima.org/> – Radzima – Zabytki i atrakcje Białorusi, Litwy i Podlasia.
<http://www.salcininkai.lt/> – Samorząd Rejonu Solecznickiego.
<http://www.sejm.gov.pl/> – Sejm Rzeczypospolitej Polskiej.
<http://www.snpl.lt/> – Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy.
<http://www.soleczniki.pl/> – portal gminy Soleczniki.
<http://www.stat.gov.lt/> – Lietuvos statistikos departamentas.
<http://www.superpolonia.info/> – Podróże, ciekawostki, rozrywka – portal dla Polaków na całym świecie.
<http://www.tns.lt/> – TNS Litwa.
<http://www.tygodnik.lt/> – Tygodnik Wileńszczyzny.
<http://www.vilniaus-r.lt/> – Samorząd Rejonu Wileńskiego.
<http://www.vrk.lt/> – Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija (Centralna Komisja Wyborcza Republiki Litewskiej).
<http://www.wilno.msz.gov.pl/> – Ambasada RP w Wilnie.
<http://www.wilnopedia.lt/> – Wilnopedia – Encyklopedia Wilna i Wileńszczyzny.
<http://www.wilnoteka.lt/> – Portal Wilnoteka.
<http://www3.lrs.lt/> – Lietuvos Respublikos Seimas.
<http://znadwiliwilno.lt/> – Polska Galeria Artystyczna „Znad Wili”.
<http://zw.lt/> – Wiadomości Znad Wili.

Spis rycin

Ryc. 1. Polska i Litwa na przełomie XV i XVI wieku.	36
Ryc. 2. Rzeczpospolita Obojga Narodów w II połowie XVII wieku	40
Ryc. 3. Rozmieszczenie Polaków na Litwie w 1909 roku według W. Wakara	46
Ryc. 4. Struktura narodowościowa mieszkańców Wilna w 1916 roku ..	47
Ryc. 5. Położenie Litwy Środkowej i zasięg terytorialnych roszczeń Litwy	50
Ryc. 6. Rozmieszczenie osób deklarujących narodowość na podstawie wyników spisu z 1919 roku	52
Ryc. 7. Rozmieszczenie ludności polskiej w Republice Litewskiej w 1920 roku	53
Ryc. 8. Struktura narodowościowa mieszkańców Litwy według spisu z 1942 roku	61
Ryc. 9. Liczba Polaków wyjeżdżających do Polski z terytorium Litwy w latach 1956–1959	65
Ryc. 10. Skład narodowościowy Litewskiej SRR w 1959 roku	66
Ryc. 11. Zmiany liczby mniejszości narodowych Litewskiej SRR w la- tach 1959–1989	67
Ryc. 12. Zmiana liczby Polaków w Wilnie w latach 1897–1989	68
Ryc. 13. Inflanty Polskie w latach 1561–1772	75
Ryc. 14. Łatgalia w Cesarstwie Rosyjskim w latach 1772–1916.	80
Ryc. 15. Skład etniczny mieszkańców Dyneburga (łot. Daugavpils) w 1897 roku	83
Ryc. 16. Liczba Polaków na Łotwie w latach 1920–1935.	86
Ryc. 17. Zmiany liczby mniejszości narodowych Łotewskiej SRR w la- tach 1959–1989	91
Ryc. 18. Struktura etniczna ludności na Litwie według okręgów na pod- stawie wyników spisu powszechnego z 2001 roku	96
Ryc. 19. Liczba i rozmieszczenie osób deklarujących narodowość polską na Litwie na podstawie wyników spisu powszechnego z 2001 roku	97
Ryc. 20. Udział osób deklarujących narodowość polską na Litwie według rejonów na podstawie wyników spisu powszechnego z 2001 roku ..	99
Ryc. 21. Polskojęzyczne informacje na temat spisu powszechnego na Li- twie w 2011 roku	102
Ryc. 22. Struktura etniczna ludności na Litwie według okręgów na pod- stawie wyników spisu powszechnego z 2011 roku	105
Ryc. 23. Koncentracja osób deklarujących narodowość polską na Litwie na podstawie wyników spisu powszechnego z 2011 roku	105
Ryc. 24. Udział osób deklarujących narodowość polską na Litwie według rejonów na podstawie wyników spisu powszechnego z 2011 roku ..	107
Ryc. 25. Struktura etniczna ludności na Łotwie według okręgów na pod- stawie wyników spisu powszechnego z 2000 roku	110
Ryc. 26. Liczba i rozmieszczenie osób deklarujących narodowość polską na Łotwie według okręgów na podstawie wyników spisu powszech- nego z 2000 roku	111

Ryc. 27. Udział osób deklarujących narodowość polską na Łotwie według okręgów na podstawie wyników spisu powszechnego z 2000 roku . .	113
Ryc. 28. Język ojczysty osób deklarujących narodowość polską na Łotwie na podstawie wyników spisu powszechnego z 2000 roku	113
Ryc. 29. Struktura etniczna ludności na Łotwie według regionów na podstawie wyników spisu powszechnego z 2011 roku	115
Ryc. 30. Koncentracja osób deklarujących narodowość polską na Łotwie według gmin na podstawie wyników spisu powszechnego z 2011 roku	116
Ryc. 31. Udział osób deklarujących narodowość polską na Łotwie według gmin na podstawie wyników spisu powszechnego z 2011 roku	118
Ryc. 32. Język najczęściej używany w domu wśród osób deklaruujących polską narodowość na Łotwie na podstawie wyników spisu powszechnego z 2011 roku	119
Ryc. 33. Postulowany zasięg polskiego terytorium autonomicznego w 1990 roku w ramach RL	129
Ryc. 34. Wzór Karty Polaka	141
Ryc. 35. Podział zobowiązań dotyczących ochrony mniejszości narodowych w Europie	151
Ryc. 36. Projekt miejsca pamięci w Zułowie (li. Zalavas) w rejonie święciańskim	170
Ryc. 37. Struktura przestrzenna organizacji polskich na Litwie w 2013 roku	177
Ryc. 38. Rozmieszczenie kościołów w których odprawiane są msze w języku polskim na tle udziału osób deklaruujących narodowość polską na Litwie na podstawie wyników spisu ludności z 2011 roku	186
Ryc. 39. Struktura przestrzenna organizacji polskich na Łotwie w 2013 roku	191
Ryc. 40. Rozmieszczenie kościołów w których odprawiane są msze w języku polskim w 2013 roku na tle udziału osób deklaruujących narodowość polską na Łotwie na podstawie wyników spisu ludności z 2011 roku	192
Ryc. 41. Liczba uczniów w klasach pierwszych w polskich szkołach na Litwie w latach 1988–2007	197
Ryc. 42. Odsetek maturzystów szkół polskich na Litwie podejmujących studia wyższe w latach 1992–2010	197
Ryc. 43. Ogólna liczba uczniów w klasach z polskim językiem wykładowym w latach 1988–2007	198
Ryc. 44. Rozmieszczenie polskich placówek oświatowych w rejonie wileńskim w 2013 roku	208
Ryc. 45. Rozmieszczenie polskich placówek oświatowych w rejonie sołecznickim w 2013 roku	209
Ryc. 46. Rozmieszczenie placówek oświatowych z językiem polskim na Łotwie w 2012 roku	214
Ryc. 47. Poparcie dla AWPL w wyborach samorządowych w 2011 roku na tle udziału procentowego osób deklaruujących narodowość polską (według rejonów) na Litwie na podstawie wyników spisu ludności z 2011 roku	228

Ryc. 48. Liczba głosów oddanych na AWPL w latach 1992–2014 według typów wyborów	234
Ryc. 49. Zróżnicowanie ocen poszczególnych cech obrazujących współczesną sytuację Polaków na Litwie i Łotwie według wybranych kryteriów	243

Spis tabel

Tabela 1. Wykaz instytucji, w których przeprowadzono wywiady na Litwie	20
Tabela 2. Wykaz instytucji, w których przeprowadzono wywiady na Łotwie	21
Tabela 3. Liczba Polaków w guberni wileńskiej i kowieńskiej w 1897 roku według powiatów	43
Tabela 4. Liczba i odsetek ludności polskiej na Litwie według danych spisu powszechnego w 1923 roku	54
Tabela 5. Polskie prywatne szkolnictwo na Litwie w latach 1925–1933	56
Tabela 6. Liczba osób, które skorzystały z możliwości ewakuacji do Polski do dn. 1 listopada 1946 roku	64
Tabela 7. Zmiany narodowościowe w Litewskiej SRR w latach 1959–1989	67
Tabela 8. Liczba ludności polskojęzycznej na terytorium współczesnej Łotwy w 1897 roku według powiatów	82
Tabela 9. Zmiany narodowościowe w Łotewskiej SRR w latach 1959–89	90
Tabela 10. Rejony z największą liczbą oraz największym udziałem Polaków w ogólnej liczbie mieszkańców (na podstawie wyników spisu powszechnego z 2001 roku)	98
Tabela 11. Liczba osób deklarujących język polski jako ojczysty na Litwie według narodowości (na podstawie wyników spisu powszechnego z 2001 roku)	100
Tabela 12. Rejony z największą liczbą oraz największym udziałem Polaków w ogólnej liczbie mieszkańców (na podstawie wyników spisu powszechnego z 2011 roku)	106
Tabela 13. Liczba osób deklarujących język polski jako ojczysty na Litwie według narodowości (na podstawie wyników spisu powszechnego z 2011 roku)	108
Tabela 14. Rejony z największą liczbą oraz największym udziałem Polaków w ogólnej liczbie mieszkańców (na podstawie wyników spisu powszechnego z 2000 roku)	112
Tabela 15. Gminy z największą liczbą oraz największym udziałem Polaków w ogólnej liczbie mieszkańców (na podstawie wyników spisu powszechnego z 2001 roku)	117
Tabela 16. Zmiany w strukturze etnicznej ludności Litwy w latach 2001–2011	120
Tabela 17. Zmiany w strukturze etnicznej ludności Łotwy w latach 2000–2011	121

Tabela 18. Rejony o największych zmianach liczebności ludności polskiej na Litwie w latach 2001–2011	121
Tabela 19. Zmiany liczebności ludności polskiej w wybranych miastach wydzielonych na Łotwie w latach 2001–2011	122
Tabela 20. Realizacja praw wobec mniejszości narodowych na Litwie i Łotwie w 2013 roku	166
Tabela 21. Polskie organizacje zarejestrowane na Litwie (stan na 2013 rok)	174
Tabela 22. Polskojęzyczne środki masowego przekazu na Litwie w 2013 roku	179
Tabela 23. Polskie organizacje zarejestrowane na Łotwie (stan na 2013 rok)	190
Tabela 24. Liczba placówek oświatowych z polskim językiem wykładowym na Litwie w 2012 roku	202
Tabela 25. Wykaz placówek oświatowych z polskim językiem wykładowym na Litwie w 2012 roku	203
Tabela 26. Liczba uczniów w placówkach oświatowych z polskim językiem wykładowym na Łotwie w latach 2005–2012	219
Tabela 27. Rezultaty AWPL w wyborach samorządowych na Litwie z 19 marca 2000 roku	223
Tabela 28. Rezultaty AWPL w wyborach samorządowych na Litwie z 22 grudnia 2002 roku	224
Tabela 29. Wyniki wyborów prezydenckich na Litwie z 2009 roku	226
Tabela 30. Wyniki wyborów do Parlamentu Europejskiego z dn. 7 czerwca 2009 roku	227
Tabela 31. Wynik AWPL w wyborach samorządowych na Litwie w 2011 roku	228
Tabela 32. Założenia programowe AWPL w 2012 roku	229
Tabela 33 Wyniki wyborów prezydenckich na Litwie z 2014 roku	233
Tabela 34. Wyniki wyborów do Parlamentu Europejskiego z dn. 25 maja 2014 roku	233
Tabela 35. Porównanie współczesnej sytuacji mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie w świetle wybranych dokumentów MSZ RP dotyczących Polaków za granicą	238
Tabela 36. Porównanie współczesnej sytuacji Polaków na Litwie i Łotwie według wybranych kryteriów geograficznych, politycznych i społecznych	242

Spis fotografii

Fot. 1. Wieża Giedymina – tutaj zawisła biało-czerwona flaga po wyzwoleniu Wilna w 1944 roku	62
Fot. 2. Obelisk upamiętniający bitwę pod Kirchholmem (dzisiejsze Salaspils) z 1605 roku	77
Fot. 3. Pałac Platerów w Krasławiu	78
Fot. 4. Krasław – grób polskich żołnierzy poległych w 1920 roku w walkach o Łatgalię	84
Fot. 5. Krzyże pod wieżą telewizyjną w Wilnie upamiętniające wydarzenia ze stycznia 1991 roku	130
Fot. 6. Pałac Paców w Wilnie – jeden z budynków należących do Ambasady RP	136
Fot. 7. Budynek Ambasady RP w Rydze	145
Fot. 8. Budynek Centrum Kultury Polskiej w Dyneburgu	147
Fot. 9. Siedziba Kowieńskiego Oddziału ZPL	169
Fot. 10. Dom kultury Polskiej w Wilnie	172
Fot. 11. Tablice pamiątkowe w Domu Kultury Polskiej na Litwie	173
Fot. 12. Spotkanie z Rimantasem Šalnym – dyrektorem Muzeum Adama Mickiewicza w Wilnie	173
Fot. 13. Polskojęzyczna prasa ukazująca się na Litwie	180
Fot. 14. Siedziba rozgłośni radiowej „Znad Wilii” w Wilnie	181
Fot. 15. Tablica informacyjna w języku polskim i litewskim w kościele św. Teresy	183
Fot. 16. Kościół św. Ducha w Wilnie	184
Fot. 17. Obelisk upamiętniający polskich żołnierzy znajdujący się przed Centrum Kultury Polskiej w Dyneburgu	189
Fot. 18. Szkoła podstawowa z polskim językiem wykładowym w Pikieliszkach w rejonie wileńskim	202
Fot. 19. Szkoła podstawowa z polskim językiem wykładowym w Borskunach w rejonie szyrwinckim	210
Fot. 20. Polska Szkoła im. Ity Kozakiewicz w Rydze	215
Fot. 21. Polskie Gimnazjum im. Józefa Piłsudskiego w Dyneburgu	216
Fot. 22. Polska Szkoła Podstawowa im. hr. Platerów w Krasławiu	216
Fot. 23. Państwowe Polskie Gimnazjum w Rzeżycy	217
Fot. 24. Jakubowska Samorządowa Szkoła Podstawowa	218
Fot. 25. Plakat wyborczy Waldemara Tomaszewskiego – kandydata Akcji Wyborczej Polaków na Litwie w wyborach prezydenckich w 2009 roku	226

OD REDAKCJI

Doktor Katarzyna Leśniewska od 2014 roku jest zatrudniona w Katedrze Zagospodarowania Środowiska i Polityki Przestrzennej Uniwersytetu Łódzkiego, początkowo na stanowisku asystenta, a od 2015 roku na stanowisku adiunkta. Specjalizuje się w geografii politycznej i gospodarce przestrzennej. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się przede wszystkim na problematyce mniejszości narodowych oraz problematyce zarządzania, ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego.

W 2010 roku odbyła stypendium Erasmus w Univerza na Primorskem w Koprze w Słowenii. W latach 2011–2012 była uczestniczką I edycji seminarium z geopolityki akademickiej Polskiego Towarzystwa Geopolitycznego pod kierownictwem prof. Leszka Moczulskiego. W latach 2011–2012 była uczestniczką Zintegrowanego Programu Rozwoju Doktorantów – Turyzm dla Regionu, realizowanego przez Centrum Badań i Innowacji Pro-Akademia w partnerstwie polsko-norweskim. W ramach projektu zrealizowała badanie pt. *Analiza barier rozwoju rynku turystycznego podróży sentymentalnych Żydów do Łodzi w kontekście rozwoju turystyki w mieście* oraz wizytę studyjną w hrabstwie Oppland w Norwegii, w celu zapoznania się z dobrymi praktykami z zakresu jakości zarządzania. W latach 2011–2013 realizowała grant badawczy Preludium dla Narodowego Centrum Nauki na temat *Wpływ przemian politycznych na Litwie i Łotwie na sytuację mniejszości polskiej w XX i początkach XXI wieku – studium porównawcze*. W 2013 roku była uczestniczką bilateralnego programu wymiany studentów – Tandem organizowanego przez Ośrodek Badań „Europaeum” Uniwersytetu w Ratyzbonie. Zrealizowała temat badawczy *Political regionalism in Bavaria*. W latach 2014–2015 była wykonawcą projektu *Systemowe Wsparcie Procesów Zarządzania w JST* realizowanego na zamówienie Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji. W latach 2014–2015 była wykonawcą projektu *Znaczenie konkursów w edukacji na poziomie akademickim – SCHEDULE* finansowanego z Funduszu Stypendialno-Szkoleniowego realizowanego wspólnie z Lillehammer University College. W 2015 roku w ramach programu Erasmus+ wykladała gościnnie na Uniwersytecie w Mersin (Turcja).

Jest autorką i współautorką kilkudziesięciu opracowań naukowych w języku polskim i angielskim opublikowanych w wydawnictwach krajowych i zagranicznych. Pełni funkcję sekretarza Komisji Geografii Politycznej i Historycznej Polskiego Towarzystwa Geograficznego.

